

Муратбай Нызанов 1951-жылы Кегейли районинда тууылаган. Өзбекистан Жазыушылар хэм Журналистлар аўқамының ағзасы. «Қарақалпақстан Халық жазыушысы», Бердақ атындағы мәмлөкетлик сыйлықтың лауреаты.

Автордың отыздан аслам хэр кыйып жанрдағы китаплары жарық корди. Кино тарауында тоғыз көркем фильм, елиўден аслам хуржетли хэм төрт мультфильмнің сценарий авторы.

«БИЛИМ»

ISBN 978-9943-4441-3-3

9 789943 444133

Муратбай НЫЗАНОВ • ТАҢЛАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ VII ТОМ

Муратбай НЫЗАНОВ

ТАҢЛАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

VII ТОМ

И-97

МУРАТБАЙ НЫЗАНОВ

**ТАҢЛАМАЛЫ
ШЫҒАРМАЛАРЫ**

VII ТОМ

(Роман, повестылер)

НӨКИС
«БИЛИМ»
2018

УОК 821.512.121-31
КБК 5 Қар
Н-97

М. Нызанов. Таңдамалы шығармалары. VII
том. «Билим» баспасы, 2018-жыл. 424 бет.

УОК 821.512.121-31
КБК 5 Қар
Н-97

Қарақалпақстан халық жазыушысы Муратбай Нызановтың бұл томына енгізілген «Мұхаббат қосығы» романы оқыушылар назарына тунғыш мәртебе ұсынылып отыр.

Исан жүрегінде бір өмір сақланып қалатуғын мұхаббат сезім-лери, оның ләззети хәм тәшүишлери автор тәрeпинен қызыклы сюжетлер менен берилген.

Сизге бурыннан таныс болған «Хауа кемесиндеги екеу», «Ақша-гүл» повестьлери де усы томнан орын алған.

ISBN 978-9943-4441-3-3

© М.Нызанов, 2018.
© «Билим» баспасы, 2018.

МУХАББАТ ҚОСЫҒЫ

(Роман)

Бүгін азанлы бери қонақларды күтіп алыу менен бәнт болдык. Ташкенттен келген биринши рейсте түркиялы академик келди. Соң бир сааттан кейин Москваның самолётынан Европа мәмлекетлериндеги шығыстану институтларының алымлары түсти. Ярым жылдан бери таярлық көрилип атырған шығыс халықлары педагогикасына бағышланған халық аралық конференцияға дүньяның көп еллеринен алымлар шақырылған еди. Бир ай бурын олардың конференцияда сөйлейтуғын сөзлеринин текстлери басылған китаплар адреслерине жиберилди. Және бир данадан бағдарлама хәм басқа да естелик саўғаларға косып арнаулы папка таярланды.

Мийманларды жайластырыу хәм оларға азанғы халқас бериу мүнәсибетлери менен түс болды.

Саат үште мийманлардың және бир топары келиу керек еди. Лекин, мен конференцияны шөлкемлестириушилерден рұқсат алып, кабинетиме келдим. Ертенги баянатты және бир мәртебе көрип шығыуым керек. Әнжуманға катнаса алмайтуғын айырым алымлардың адресине айтылған текстлерди алып таслап, оны издеги сөзлер менен байланыстырыу зәрүр болды. Сөзлерим мультфильмдей секирип турмауы ушын «гилмаласы» дурыслап берилмесе болмайды. Бунын ушын әлбетте алағадасыз шуғылланыу хәм бираз уақыт зәрүр.

Хаткер қызға бираз уақыт бәнт болатуғынымды ескертип, жұмыс столыма отырдым. Әлбетте, зыят сөз яки келиксиз сөйдем ағаштың бәхәрги нартындай бүртийип көринип турмайды. Оның ушын бастан дыққат пенен оқыу хәм ақыл тәрезисине салыу керек.

Қолымдағы телефонды хәм кабинеттеги телефонларды да өширдим. Әдетте, институтта өтетуғын жыйналыстарда баянатқа соншелли көз жууыртқаным болмаса, көбинесе яд сөйлер едим. Өзин бир неше он жыллап шуғылланып княтырған тарауынды яд билмесең, ким сени алым деп мойынлайды? Гәп өзинди мойынлатыуда да емес, мәселе көз

алдында анык рәушан болып турғаннан кейин, ол хаккында сөйлеп бериу қыйынға түспейди. Гейде залдан берилген сораулар менен әбден ашылысып кетесең. Бундай жағдайда хеш ким сеннен регламент талап етпейди. Лекин, ертенги әнжуман шегарадан шығып кететуғын мәжилис емес. Хәр бир сөзине жууап бериуиң, әсиресе сырт елли журналистлер алдында өзин шешимин таба алмай тубалап қалатуғын мәселелер хаккында дусмалый пикирлер айтыуға болмайды.

Бир гез есик әсте тықылдады. Мениң баянатты көзден өткере баслағанымға көп болса он бес-жигирма минуттай-ақ уақыт болған еди. Қағаздан басымды көтерместен, есикке тигилдим. Қапыдан хаткер қыз сығалады. Мен оған «не гәп?» дегендей ийегим менен сауал тасладым.

— Бир хаял келип тур еди...

Мениң ийнимди қысып, әжепленип қарағанымды ол қасқабағымнан абайлады.

— Жүдә зәрүр жұмысы бар екен... Түске дейин де отырып кетип еди. «Түнге қалсам да ушырасып кетпесем болмайды», — дейди.

Мениң хазарланып рұчканы баянаттың үстине қойғанымды көрген хаткер қыз «кеширерсиз, рахмет» деп есикти әсте жапты. Бул әдет менде оғада қыстау уақтымда илажсыздан қайыл болғанымды билдирер еди.

Есик бийазар ғана ашылды. Изинше орта бойлыдан келген, жасы елиулерден асып кеткен болса да, еле сынын бузбаған, сары сынлы бир хаял көринди. Хаял маған қарай әсте қәдем басып келе баслады. Мен оны хеш бир таныс дийдарға ұқсата алмағанлықтан, оның жүрис-турысын, келбетин, үстиндеги кийимлерин дыққат пенен көзден кеширдим. Хаял басына шашақсыз сары гежи тартқан. Шаршынын ушын ауыл хаялларының дәстүринше желкесинен айландырып әкелип, маңлай алдында жинишке етип түйген. Үстинде қоңыр түсли көкирек бүрме көйлегине ақ пенен сары аралас майда гүл түскен. Ийнинде жеңсиз, тик кәдине пишилген, миллий нағыс пенен жийекленген камзол бар еди.

Хаял мениң столымның алдына шеп тәрепке келип иркилди.

— Ассалаума әлейкум! — Ол ауызша сәлем берди, кол созбады. Отырмады да.

— Отырын, — дедим мен сәлемин алик алып.

Ол студды сәл кейин тартып, орындықка отырды. Соң еки колынын бармақларын гезекпе-гезек бир-бирине аралатып, оған үнсиз көз тикти. Биразға дейин тил қатпады.

— Тынлайман? — дедим оның меннен «жол болсын» сорауымды күтип тұрғанын сезип.

Ол маған жүзин сәл бурды да, күлимсиреп, қайтадан бармақларын әсте кыймылдатып отырды.

— Танымадыңыз ба? — деди ақыры меннен сес шықпағаннан кейин. Ырасын айтсам, бул жумбак хаял менен қалай сөйлесиу кереклигин билмей хайран болып отыр едим.

«Танымадыңыз ба?!» Хаял маған бул сөзди үлкен исеним менен хәм еркинсип айтқан еди. Көз алдымда мектепте бирге оқыған, узак уақыттан берли көреспеген студентликтеги қызлар елеследі. Лекин, ол хеш бирине уксамады. Усы уақытлары менин қыялымнан әжайып бир келбет өткендей болды! О-о! Ол ууыздай үбиреген жас қыз еди. Оның жүп-жука жүзлерин ер адамның ебетейсиз бармақлары сылауға обал еди. Оның сүйиу ушын жаратылған қаймақтай ғана ләблери бар еди. Бул ләблерди анасы нәрестелигинде сүйсе сүйген болыуы мүмкин, оннан бержағында оған ләбин апарыуға хеш кимнің жүреги дауамас еди нәзеримде.

Менин бираз егленип қалғанымды сезген хаял, наз бенен күлимсиреп, маған қарай жүзин бурды.

— Ырас-ак...

— Як, айтпай тұрын, — деп дәрхал оның сөзин бөлдим.

— Сиз сол баяғы...

— Ауа! Мен сол баяғы... — деп ол енди менин сөзимди бөлди. — Сен жана есине келтирген қызбан!

* Мен кинолардағы әсте хәрәкетке келтирилген кадрлардай орнымнан тура басладым. Ол да менин менен тең көтерилди. Арамызды үлкен стол бөлип турар еди. Лекин, мен столды айланып қасына бара алмадым. Буған беглигим хәм шашыма ақ енген, егеделик қалбим жол бермеді. Екеуимиз бир-биримізге үнсиз, ынтық нәзер менен тигилип турдық.

— Сол он алты жастағы?!

— Ауа! Сол он алты жастағы!!!

Поликлиниканың берген жолламасын алып, емлеухананың шыпакерлер бөлмесине келдим. Бөлме иши кең. Оның айна таманына бир-бирине қарама-қарсы қаратылып еки ақ стол қойылған. Оң жақтағы столда хеш ким жоқ. Шеп төрептеги столда шашын қораз кекил етип алдырған, омыраулы, қыр мурынлы бир жигит жазыудан бас көтермей отыр. Ол мениң кирип келгениме де, берген сәлемиме де итибар бермеді.

Мен әсте бөлме ишин шолый басладым. Оң жақтағы столдың бержағында сур дермантин менен қапаланған узынша тапшан тур. Оның аяқ ушында үш туяқлы темир кийим қыстырғыш.

— Ассалаума әлейкум! — деди бир уақта доктор қағаздан бас көтерип.

Күтилмегенде шыққан хөктем дауыстан дәрхал сергеклендим.

— Кирген уақытта сәлем берип едим...

— Сәлем берсен енди берман келмейсен бе?! Я нан ауыз тийип қайтажаксаң ба?

Доктор шок минезли, таныған-танымағанын менен иси жоқ, хәзили тилинің ушында туратуғын, хәзир жууап адамға усайды.

— Фамилияң?

— Сахиев.

— Атын?

— Мәмбетназар.

— Айта бер, — жасың, тууылған жерің, миллетің, мағлыұматың, хожалық жағдайың.

Мен-әм жанланайын дедим, сорағанын сорағандай айтып турдым.

— Кууыққа не бәле қылдың? — деди ол. — Тақыр жерде жүздің бе?

— Як.

— Берман жақынла. Түсир шалбарды!

— Хау.

— Түси-ир! Еркекписен?

Мен мақуллап бас ийzedим.

— Мен-әм еркекпен. Топарласып моншаға түсіп көрдің бе? Армияға бардың ба?

— Як.

— Әй!.. Еле жигит бола алмай жүрген екенсең-ғо! Болды, көтер шалбарыңды.

Мен урман-пурман қайысымды буудым.

— Туұрысын айт, медицинада уят болмайды. Жақын арада жеңілтек нашарлар менен төсеклес болдың ба?

— Як.

— Айта бер. Нашар емессең! Еркек адамға мақтаныш ол.

— Ырас айтаман.

— Үйлендің бе?

— Як.

— Ой, аман болғыр-әй! Шымылдыққа кирмей тұрып кууығыңды ауыртып жүрсен. Бүйириң ауыра ма?

— Ауырады.

— Қай тәрәпи?

— Оң тәрәпи.

— Кәйтп ауырады?

— Кәйтп деп..

— Айтсеш, бөтеке сенде-ғо, менде емес.

— Билмеймен кәйтп ауыратуғынын.

— Шандырдай шертилип тура ма?

— Аұа, аұа...

— Аұа, Аұа! Хей! Бүйиринде кесек турғандай болып сезилмей ме?

Мен макуллап бас ийзедим.

Ол енди мени қоя беріп, алдындағы таза бланкалардан биреуін алды да, ортасынан бір бүклеп, сытырлатып жаза баслады.

— Отыр, — деди маған қасындағы бос орынлықты ийеги менен нускап. — Еле көп жазаман, аяғың талып кетеді.

Доктордың сөйлеуі қандай болса, жазыуы да сондай шалт еді. Ручканың ушы қағазға анда-санда бір тийіп кетіп атырғандай. Оны қим түсиніп оқыйды, куда биледи.

— Кууығыңда гәп жок, — деди ол ручкасын жазып отырған қағазының үстине қойып. — Ауырыу бөтекеңде. Кууық бөтекенің хызметкері. Ол кууыққа тапсырма берген, мен

ауырып турман, бас мийге хабарла деп. Кейін кууық бас мийге «званить» еткен. Енди түсиндің бе?

— Түсиндим, аға.

— Түсинсең, жатып емленесен.

— Қанша?

— Оны бөтекең биледи. Бир ай жатарсан, бәлкім еки ай.

— Ой-бу-уу!

— Хи-им! Емизиули балаң қалды ма үйде? Жана айттың ғо, үйленбедим деп.

— Үйленгенде де баланы мен емизбеймен-ғо, — дедім күліп.

— Хау... тилиң бар екен-ғо. Үйленбегенің жүдә макул. Жана үйленген жигитлер жаман болады. Түнде қашып кете береді. — Соң ол әсте ийнимнен қағып қойды. — Асықпа қосшым, усы жерде өзим жақсылап емлеп, үйлендирип жиберемен. Апана айтып қой, мурындық ата излеп әуере болмасын. Өзим боламан.

— Гүлшийра-а! — Доктор мени қоя беріп, есик бетке дауыслады.

Сол заматы есиктен узын бойлы, көзлери үлкен, ала, қаслары төгилип турған қарапәрең қыз кирип келді.

Доктор жамбасымды әсте шымшып, «қалай» дегендей ийеги менен қызды нускады. Мен еситпегендей тура бердим.

— Гүлшийра! Мине саған мощный жигит таптым. Жууас, нашар менен сөйлеспеген, жоқары мағлыұматлы, мугаллим, ата-анасының генжетай баласы... Айтқандай, ояғын билмеймен.

— Болар. Маған да сауал қалсын! — Қыз мыйықтан күліп, маған бир нәзер таслап қойды.

— Түни менен не питиресен, бир жигиттің мийин айландырғандай сөз таппай. Жақсысы, қармақты илингендей етип сал!

— Жемтикти жеп, қармақтан шығып кетсе неғыламан?!

— Хәй, қыз-әй! Жемтигине бек бол!

— Жокбош! — деди қыз тилинің ушына келип қалған гәпти ирке алмай. Сонынан «кеширерсиз» деди еситилер-еситилмес етип.

Олардын бир-бирине гәп атыулары доктор менен мийирбийкениң емес, ал жезде менен балдыз арасындағы мүнәсибетке усар еди.

— Тоғызыншы палатаға жатқыз.

Гүлшийра мени изине ертип, бөлмени тәрк етти.

Түски тынышлық сааты екен. Палатада мен қатарлы бир жигит және еки жас өспирим бар екен. Олар мени орныма бараман дегенше көзлери менен гүзетип қойды. Гүлшийра мени төрдеги жыйнақлы турған кроватқа алып келди.

— Жатып дем алың.

Мен зағларымды тумбочкаға жайламақшы болдым, қыз қолымдағы сумканы алды.

— Кейин жыйнайсыз, жатың.

Нәйлаж буйрыққа бойсынып, кәтке созылдым.

— Енди уйқылаң, — деди ол мурнымның ушынан бийазар ғана шымшып.

— Уйыкла-а!— деди соң әсте сыбырлап.

Сыбырланып айтылған бул сөз мениң тула беденімди жымбырлатып, көзим уйқыға кеткенше мийимде тәкирарланды.

— Уйқыла...

— Уйқыла...

2

Бир хәптеден берги аұырыұдың хазары емлеұханаға келгенимди билгендей, пәсейейин деди. Оның үстине гүзги атыз жұмысларынан шаршап жүрген болсам керек, силем қатып уйқылап калыппан. Кимлердиндур түсиниксиз ұағырлысы менен тәртипсиз күлкилеринен ояндым. Бөлме иши ала көлеңке. Қатар қойылған кәтлерде ортаға тумбочка қойып, үш жигит сокта ойнап отыр. Алдыларында кишкене фонарик. Сонда барып бағана докторға көрингеним, Гүлшийра деген мийирбийке қыздың усы жерге әкелип жатқарып кеткени хәм көз астыларынан мени орныма барғанша гүзетип қойған палаталасларым есиме түсти.

— Берме, тузды, берме! Ұах-әй, айтып атырман-ғо саған!

— Болмаса, жаұып жибереди-дә!

— Жаұмайды.

— Хәй, бул не шаұқым?! Хәзир докторға айтып соктаңызды жыйнатып алдыраман. — Бул, есиктен шыра көтерип келген Гүлшийраның даұысы еди. Жигитлер бир заман тынышланып қалды.

— Кәне, жыйнаң, жыйнаң! — Гүлшийра жол бойы палатадағыларға тәртип бериұ менен қолындағы шыраны мениң тумбамның үстине қойды.

— Ояңдың ба, Әлип дәу! — деди ол мениң уйқы аралас шала ашылып турған көзлериме карап.

— Аұа, — деп әсте ғана мақулладым.

— Қаттырақ сөйлесе, жигит қусап!

— Қызға карап қатты сөйлеұге бола ма?! — Палатадағылардың бири мениң төрепимди алған болды.

— Хәй, Жийенғалий! Бул жигит сеннен гәп үйренбейди. Ашылысып, үйренип алсын. Кәне, қолыңды тут! — Гүлшийра мениң алаканыма бир таблетка салды.

— Бир уртлам суұ берин, дәри ишип алсын!

Жийенғалий ярым кесадай суұыған шай усынды.

— Ишип жибер. Мезгилинен бир саат өтип кетти. Бағана ишиұң керек еди. Келсем, манқыйып уйқылап атырсаң. Оятыұға көзим қыймады.

— Бизлер-әм оятыұға көзимиз қыймай, қырғаұыл төселген палаұды өзлеримиз жеп қойдық.

Палатадағылар қосыла күлди.

— Фарқ етипсиз! — деди Гүлшийра сәл қабақ шытып. — Бала емессиз-ғо, бир-биринизден жасырып аұкат жейтуғын.

Соң маған екінши таблетканы усынды.

— Зыяны жоқ, сени өзим тойдыраман.

— Кәйтип? — деди Жийенғалийдин қасындағы жас балардың бири.

— Не қыласыз кәйтип екенин?! Аұкаттан баска да жоллары бар.

Гүлшийра төбемде турып төрт таблетка ишкизди. Соң шыраны көтерип, жүзиме тақап, назлы жымыйды. Бетиме моржаның хәуири урып өзимди сәл кейин алдым.

— Токта, токта, — деди Гүлшийра шыраны еле де жақынлатып. Соң шеп қолының суқ бармағы менен мурнымның шеп қапталын сыйпалады.

Биз автоклубтын арт бетине койылган ағаш скамейкаға отырдық. Бул жерге узактан емески сәўле түсер, оны да адам бойынан асып кеткен орысы сипсе самал менен тербетилип тез-тез жауып турар еди.

Отырмыз. Я онда, я менде үн жок.

— Такан жедин бе? — деди бир ўакта Гүлшияра күлип.

— Як.

— Онда неге үндемейсең?

— Уялып отырман.

— Кимнен?

— Жанағы кыздан.

— Меннен шығар десем... — деп сәл бултыйған болды.

— Оннан не деп уяласаң?

— Жигитим деп жибердин-ғо оған.

— Жигитим болғың келмей ме?

— ...кәйдем.

— Бағанағы доктор кейин бақырмады ма? — дедим кейин баска гәп аўзыма түспей.

— Әсет аға ма? Оның бисмилласы-ғо, «жигит тауып берем, байға берип жиберем».

— Лекин, сиз... каттырак кайтарып тасладыңыз.

— «Сәлемине карай алиги»... Бирак, ондай гәплерди елестирмейди ол. Өзи орыс тәбиятлы адам. «Әсет орыс» деген лакабы бар. Катты саўатлы доктор. Лекин, манлайға сыймайтуғын түри бар.

— Хе?

— Кетип қалажак.

— Каякка?

— Бир жакларға! Хаялы лолы ма, парсий миллет пе, билмеймен. Еки гәпиниң биринде «Әсетти об кетаман», — дейди.

*— Хаялы әкетемен дегенге кете бере ме?

— Қоркады. Өл деп қоркады хаялынан. Хаялын көрсен еди, қорыкса гөрге, сондай сулыў-аў! Тап хинд кызларына усайды.

— Хинд кызлары сулыў бола ма?

— Енди не? Ританы көрмейсең бе, Раж Капурдың сүйиклиси.

Мен үндемей қалдым. Ырасын айтсам, мен Ританы хеш сулыў деп қыялыма келтирмегенмен. Оның абырайын көтерип турған фильمنىң жаксылығы еди.

— Хе, жаман көресең бе, Ританы? — деди Гүлшияра маған карай бурылып.

— Як. — Ол қыялыма келген пикирди билеп койғандай сескенип, шалт жуўап бердим.

— Онда неге үндемей қалдың?

— Биреўлерди Ритаға уқсаттым.

— Кимди-и? — Гүлшияра қызыксынып қалды. — Мен танийман ба?

— Танийсан.

— Ким ол? Қаякта ислейди? Айтағойшы, ынтықтыра бермей.

— Усы дөгеректе.

— Жанағы кыз ба?

Мен мырс етип күлдим.

— Айтпасаң түргеп кетемен.

— Онда Ританы жойтып алады екенмен-дә!

Гүлшияра бир мәўрит түсинбей турды да, соң шакалак атып күлип жиберди. Катты шад болып күлди ол. Өзин куўаныш кушағында көрип күлди. Қысыныспадан аңсат шығып алғаныма бойым жеп-женил болды.

— Мениң кәйерим усайды Ритаға?

— Көп жериниз.

— Мәселен?

— Мәселен, шаш пардозыңыз, мурныңыздың узын хәм сүйкимлилиги...

— Узын мурын сүйкимли бола ма?

— Кайдам, маған солай сезиледи.

— Және?

— Және, ләбиниздиң калың хәм узынлығы.

Гүлшияра күлген аўзын жыйып алды.

— Гүлшияра-а! — деди автоклубтан бағанағы кыз шығып.

— Болды, алып кетин.

Гүлшияра орнынан атып турып, есикке барды да, кайнаған шприцлер салынған қутыны алды.

— Ана жигитке берсеш, — деди кыз.

— Як, өзим көтеремен. Бул жигит кесел!

Бул меннен ашыуын алыу үшін айтылған сөз еді.
— Неге қапа болдың? — дедім оның үнсиз киятырғанына шыдамай.

— Хеш, өзим.

— Хеш өзін емес! Айт, мениң гүнам не?!

Ол бир заман үнсиз калды. Соң:

— Сен мениң ләбимнің калыңлығына, аузымның үлкен-лигине күлдің! — деди.

— Ақыры, халықта «аузы үлкен аслы болады» деген гәп бар ғой. Буның неси жаман?

— Аузымды асқа толтырғандай бир еркек табылып калар!

Қыз баланы қапа етип алғаныма ишлей қатты қынжылып кеттім.

— Мен сизің Ритаға усаған тәрәплеріңізди айттым-ғо, — дедім илажы барынша кеулин алмақшы болып.

— Ондай болса мен бүгіннен баслап Ритаға усамайман! Ританы жаман көремен!

— Онда мен де жаман көремен. Бармағынды әкел жарасамыз! — дедім өзимнің шунатай бармағымды созып. Ол пырқ етип күлип жиберди.

— Кишкентай бала болдың-ау!... — Соның менен ара жумсарғандай болды.

Ол палатаның аузына келгенде қулағыма бир нәрсе сыбырлады. Мен мақуллап бас ийедім.

— Қалай, жора, Гүлшийра тойдырды ма? — деди Жийенғалий мен есиктен кириуден.

Қалған баллар да қарап қалмады.

— Жүзине қан жууырыпты-ғо, тойған болса керек.

— Ауқатқа ма, посаға ма?

— Посаға-дә! Гүлшийраның далада асып қойған қазаны бар ма?

Олар өзлери сауал берип, және мен үшін өзлери жууап берер еді.

Мен бахана, бираз уақытқа дейін гәп Гүлшийра хакында кетти.

— Уақты жетип, писип турған нашар, — деди Жийенғалий оған баха берип. — Есикке жарасады. Бой десең бой, сын десең сын.

— Менинше оған жудырығы тоқпақтай, жауырыны қақпақтай жигит керек, — деди Аман. — Ол анау-мынау пәжмүрде еркегинди писент етпейди!

— Уай, ташенек-әй, биледи я?! — деди Жийенғалий күлип. — Хақыйкатында да, ол ғайбар, айбатлы еркеклерди жақсы көретуғын нашарға усайды. Колларын қысқанда сықырлап кетсе ауырсынбайды, хәз етеди... Кәйдем енди, саған ықласы кетип турғандай. Лекин, кеулине келмесін, сен ол нашардың дийдиндеги жигит емессең, сыпайы көринесең.

Бираздан кейін санитарка есиктен үңилди.

— Сизди доктор шақырып атыр, — деди маған.

— Колдан қолға тиймейтуғын әширепи кесел болдың-ау! — деди палатадағылар күлип.

Доктордың бөлмесине ийменип кирип барсам, ортаға журнал жаытуғын стол қойылған. Стол үстінде тауық салынған палау. Кара шай демленген.

— Отыр, хәзир Гүлшийра келеди, — деп атыр санитарка.

— Доктор жоқ па?

— Доктор — Гүлшийра! — деп күлди санитарка. Соның арасынша Гүлшийра да кирип келди.

— Сәнем, алтыншы палатадағы қыздың системасына қарап туршы, — деди санитаркаға. — Ауқаттан пайыңды қояман.

— Кәне, мийман, ауқаттан ал! — деди маған сыйлы қонақ күтип атырған үй ийесине ұқсап.

— Дәслеп Ритадан болсын!

— Ританы жаман көремен дедім-ғо, сизге!

— О-о, кеширерсиз! Енди қайталанбайды.

— Бағана сени өзим тойдыраман дегенім есинде ме?

— Есимде. Лекин, мен ауқат пенен деп ойламаппан.

— Хи-им! — деп наз бенен күлди ол. — Дәмен Құлтайдың дәмесиндей-ә! Түйеге жантақ керек болса мойнын созады. Хәзирше палаудан ала бер.

Жүрегім дыз-з етип кетти. Тула бойымды бир қуған-ныш сезими бийлеп алғандай болды хәм ол сол заматы-ақ өкинишке айланды. Өзимнің шунатай бармақ айкастырыудан арыға өте алмаған натықлығыма ренжидім.

Буннан кейін гәпимиз қууыспады. Екеуimiz бир-биримизден уялып, сызылып палау жеп отырдық. Гүлшийра қанша

Бұл меннен ашыуын алыу үшін айтылған сөз еді.

— Неге қапа болдың? — дедім оның үнсиз киятырғанына шыдамай.

— Хеш, өзим.

— Хеш өзін емес! Айт, менің гүнам не?!

Ол бір заман үнсиз қалды. Соң:

— Сен менің ләбимнің қалыңлығына, аузымның үлкенлігине күлдин! — деді.

— Ақыры, халықта «аузы үлкен аслы болады» деген гәп бар ғой. Бұның неси жаман?

— Аузымды асқа толтырғандай бір еркек табылып қалар!

Қыз баланы қапа етіп алғанымға ишлей қатты қынжылып кеттім.

— Мен сизің Ритаға усаған тәрептеріңізді айттым-ғо, — дедім илажы барынша кеулин алмақшы болып.

— Ондай болса мен бүгіннен баслап Ритаға усамайман! Ританы жаман көремен!

— Онда мен де жаман көремен. Бармағыңды әкел жарасамыз! — дедім өзімнің шунатай бармағымды созып. Ол пырк етіп күліп жиберді.

— Кишкентай бала болдың-ау!... — Соның менен ара жумсарғандай болды.

Ол палатаның аузына келгенде қулағыма бір нәрсе сыбырлады. Мен мақуллап бас ийедім.

— Қалай, жора, Гүлшийра тойдырды ма? — деді Жийенғалий мен есіктен кириуден.

Қалған баллар да қарап қалмады.

— Жүзине қан жууырыпты-ғо, тойған болса керек.

— Ауқатқа ма, посаға ма?

— Посаға-дә! Гүлшийраның далада асып қойған қазаны бар ма?

Олар өзлери сағал беріп, және мен үшін өзлери жууап берер еді.

Мен бахана, біраз уақытқа дейін гәп Гүлшийра хакында кетті.

— Уақты жетіп, писіп тұрған нашар, — деді Жийенғалий оған баха беріп. — Есікке жарасады. Бой десең бой, сын десең сын.

— Менинше оған жудырығы тоқпақтай, жауырыны қақпақтай жигит керек, — деді Аман. — Ол анау-мынау пәжмүрде еркегинди писент етпейді!

— Уай, ташенек-әй, биледи я?! — деді Жийенғалий күліп. — Хакыйқатында да, ол ғайбар, айбатлы еркеклерді жақсы көретуғын нашарға усайды. Қолларын қысқанда сықырлап кетсе ауырсынбайды, хәз етеді... Кәйдем енді, саған ықласы кетіп тұрғандай. Лекин, кеулине келмесін, сен ол нашардың лийдиндеги жигит емессен, сыпайы көринесен.

Бираздан кейін санитарка есіктен үнілді.

— Сизди доктор шақырып атыр, — деді маған.

— Колдан қолға тиймейтуғын әширепи кесел болдың-ау! — деді палатадағылар күліп.

Доктордың бөлмесине ийменип кирип барсам, ортаға журнал жаятуғын стол қойылған. Стол үстінде тауық салынған палау. Қара шай демленген.

— Отыр, хәзир Гүлшийра келеді, — деп атыр санитарка.

— Доктор жоқ па?

— Доктор — Гүлшийра! — деп күлді санитарка. Соның арасынша Гүлшийра да кирип келді.

— Сәнем, алтыншы палатадағы қыздың системасына қарап туршы, — деді санитаркаға. — Ауқаттан пайынды қояман.

— Қәне, мийман, ауқаттан ал! — деді маған сыйлы қонақ күтіп атырған үй ийесине ұқсап.

— Дәслеп Ритадан болсын!

— Ританы жаман көремен дедім-ғо, сизге!

— О-о, кеширерсиз! Енді қайталанбайды.

— Бағана сени өзим тойдыраман дегенім есінде ме?

— Есімде. Лекин, мен ауқат пенен деп ойламаппан.

— Хи-им! — деп наз бенен күлді ол. — Дәмен Құлтайдың дәмесиндей-ә! Түйеге жантақ керек болса мойнын созады. Хәзирше палаудан ала бер.

Жүрегім дыз-з етіп кетті. Тула бойымды бір қууаныш сезими бийлеп алғандай болды хәм ол сол заматы-ақ өкинишке айланды. Өзімнің шунатай бармақ айқастыруудан арыға өте алмаған натықлығыма ренжидім.

Буннан кейін гәпиміз қууыспалы. Екеуіміз бір-биримізден уялып, сызылып палау жеп отырдық. Гүлшийра қанша

шок минезли болса да, дастуркан үстінде қыз балаларға тән ийбе сақлады. Соның арасында-ақ бираз уақыт өтіп кеткен болса керек. Санитарка кайтып келді.

— Неғылды?

— Қасындағы ажапасы алды системасын. Доктор екен-ғо.

— Ертең шағым етіп жүрмесе болды-ғо. Мен жигитимді жалғыз таслап кетиуге көзім қыймады.

— Бекем бол.

— Әлбетте, бекем боламан!

Ара сәл женилесті. Үшінші адам мени тартыншақлықтан қутқарғандай болды.

Ойын күлкі менен палау да, кара шай да сиңіп кетті.

— Бағанағыны умытпайсаң-ғо я? — деді Гүлшайра шығып баратырғанымда.

— Умытпайман.

— Азанда айтып берсең!

— Көрсем.

Ол бағана қулағыма «майкинді терис аударып кийіп жат» деп сыбырлаған еді. Лекин, мен олай іслемедім. Түн бойы ол хакқында түс те көрмедім. Гүлшайраға ертең азда айтып бергендей гәпим де жоқ еді.

3

Азанда орнымыздан турар-турмастан санитаркаларға пырлас тийді. Айналарды, қапыларды ашып таслады.

— Төсеклеринизди жыйнаң, турын!

Бири кетсе, бири келеді. Бири кетсе, бири келеді.

— Кесе-шәйнегинизди де жыйнамағансыз. Хә, усы еркек баллар жатқан жер... Қашан көрсең ыбырсып атады.

— Алмаш, шық, доктор киятыр.

Санитарка қолындағы сийле менен мениң тумбочкамның үстін бір сыйырды да, жууырып шығып кетті. Изинше палатаға Әсет аға кирді.

— Қалайсызлар?

— Жаксы.

Ол Орақбайдың қасына келип отырды.

— Сениң жағдайың қалай?

— Аттай, аға!

— Қашан адамдай боласаң?

— Өзиниз «еле аттай болып кетесең» дедiniz-ғо.

— Хә, сени ме... Жүзинди есикке қаратып артыннан бир тебетугың уақыт болып калыпты.

— Онда бүгин шығаман ба?

— Асықпа. Аман екеуиниздин косығыңызды бир айтамыз.

Ол Жийенғалий менен Аманға ужыбатлы хеш нәрсе айтпады, хәзиллеспеди де.

— А-ал, муғаллим жора, сениң аухалың қалай? — деди бизин кроваттын ернегине отырып. — Бөтеке орнында ма?

— Билмеймен. Доктордан корқа ма, қаякта турғаны да билинбей қалды.

— Хә, солай болсын. Кәне, дүстөменине жат. Енди берман аударыл. — Ол мениң бүйириме үш бармағын қойып, екинши қолының суқ бармағы менен қатты-қатты урып көрди.

— Ауыра ма?

— Ауа.

— Демек, бөтекең бар. Ауырыу да бар. Ол бир буйынтықта жасырынып жатырыпты меннен қорқып. Оны тәубеге келтириуимиз керек.

Доктор обход іслеп болып шығып кетті. Азанғы шай халкастан кейин кроватқа қыйсайып едим, уйқылап кетиппен.

— Уколға-а! — деп дәлизден бақырып өткен дауыстан ояндым. Саатыма карасам, күн түске шамалап қалыпты.

Көзимди уқалауым менен шаншыуқханаға бардым. Укол салып турған мийирбийке әдеуір сары қарың болып қалған жасы үлкен хаял екен.

— Хим, жаңа турып атырсаң ба? — деди танланып.

Мениң орныма сол жерде уколға пайдаланылған пахталар, ләттеге айланған винтлердин қалдықларын жыйнап жүрген санитарка жууап берди.

— Өзи, тазадан келген бийтаңлар үш күнге дейин тынбай уйқылайды.

— Шаршағаны шығып атады-дә! Жумыста жүргенде биз-әм билмеймиз. Кеште төсекке қыйсайуымыз бенен аузымыздан сууымыз ағып қалады-ғо. Тап бир «Қызкеткен»нің қазыуынан келгендей.

Санитарканың бағанағы гәпи ырас екен. Түстен кейинги «тихий час»қа жатқаннан, қаранғы түсіп, свет жанғанда бир ояндым.

— Жора, бир ашылысып сөйлеспедик-эм, — деди менин турғанымды көрип Жийенғалий. — Азанда уйқы, түсте уйқы, кеште уйқы...

— Еле үлгеремиз-го. Доктор бир-еки ай емленесен деп атыр.

Жигитлер изинен келген аўқатты маған каратып ашпай отыр екен. Ортаға алып жеп алдык.

— Ал, ендиги мәселе не? — дедим мен аз да болса гәпке араласпақшы болып.

— «Кудай берген тынышлық, еки беслик, бир үшлик» деп жатыўдан баска не талап бар! — Аманның жуўабы тайын екен.

— Муғаллим болсаң әжаға, анекдот айтып берсе, — деди Орақбай маған. — Бирак, қызлар хаққында болсын.

— Мен анекдот билмеймен-аў!..

— Ха-аў, онда балларға қалай сабақ бересен? Бир-еки анекдот айтып берсең 45 минут демде өтеғояды. Бизин әдебият муғаллим сабакты бәрха анекдоттан баслайды. Күле-күле ишегимиз аўырады.

— Мен айтып берейин бе анекдотты? — деди Аман бир түргелип отырып.

— Айт, айт.

— Тоғызыншыны ма, я жетиншини ме?

— Әй-әй, қой бала, — деди Жийенғалий бақырып. — Айтып атырғаныңда Айсара кирип калса «тышқан тесиги мың тенге» болар. Сизлерге хеш гәп, бизлер Мәмбетназар екеўмиз уяламыз.

Шамасы, номерлеп қойған анекдотлары уят сөзге қурылған болса керек.

— Сахиев ким? — Есиктен санитарка кирип келди.

— Мен.

— Мә, азанда анализ тапсырасыз, үлкени-кишиси. Ритасы түспегир кеше айтыўды умытып кеткен.

— Ритасы ким? — деди Жийенғалий.

— Гүлшийра-дә! Өзин Ритамаң деп кериледи-го жүдә!

— Енди ол Ритамаң деп керилмейди. Ританы жек көретуғын болды, — дедим мен.

— Қашшан танысып үлгердің бе? — деди санитарка маған сын нәзер таслап. — «Ғарғаның бир көзи окта болса, бир көзи бокта» деген...

— Хәссений, хәзир доска менен пор болғанда ма, — деди Орақбай санитарка шығып кетиў бойына куўжынлап. Изин Аман алып кетти.

— Рита + Мәмбетназар деп нәхән хәриплер менен жазып қойған болар едик.

— Әне, Мәмбетназар жора, булардын хәзилинен кашып кутыла алмайсаң. Сен-эм жездесине айландын!

— Неси бар, бизлердей қөйинлери болса!

— Ертең Гүлшийра келсин, руўын сорайман. Бәлким, ырастан да жезде болатуғын шығар.

— Ертең Гүлшийра келмейди, Гуля келеди.

— Бүгин Айсара турды я? Туўры, ертең Гуля келеди. Гуля аўырып қалып, орнына келегоймас па екен?

«Кәнекей, онда» деп қойдым ишимнен. Қалай деген менен кешегі түн кушағындағы бир заман сөйлесиў хәм палаталасларымның оны гә сынап, гә мақтаўлары хәм изин өкелип маған шөгириўлери кеўлимде оған деген хәуеслик оята баслаған еди.

4

Бүгинги күн таң азаннан ғалаўыт пенен басланды. Ерте турғанлар умывальникке бет-қолын жуўып келиўге ғана үлгерди. Кешиккенлер дәлизге шығыўға жүрексинбеди. Дәлизде ақ халат кийгенлердің хәммеси гә оякка, гә буюкка жуўырысар еди. Кимиси тамшы дәри үскенесин көтерген, кимиси дәри, кимиси тағы бир нәрсе. Кулласы, жан халатта жуўырып жүрген адамлар.

— Жабың қапыңызды түўе! Хаў! Сизлерге тамаша керек!

— Палатаңызға кирип отырың, берекет тапқырлар! Буюкта биреў жаны менен ғай болып атыр!

Бул докторлардың емес, санитаркалардың хәмири еди. Олар хәзир өзлеринше «ең әхмийетли постты» ийелеп тур. Олар кимдидур өлим тырнағынан аман алып қалып атыр. Оларға гәп қайтарыў яки мисе тутпай қараў жынаятка қол урыў менен барабар сыяклы еди. Соның ушын да, наўкаслар

жым. Олар бул аўхалдын өзлеринде жүз бермегенине шүкірлик етип, демлерин ишине салып алған.

— Бийшара, және қысылып қалды-ә! — деди Жийенғалий көзлери қыпылықлап.

— Ким? — дедім мен бул жерде хеш кимди билмегендіктен.

— Он жетинши палатада Мәтякуб деген бала бар. Жүреги көйлегін көтеріп таслап соғады, — Жийенғалийдың орнына Аман жууап қайтарды. Ол үстіндегі майкасын қолы менен тартып жиберіп, тартып жиберіп наұқастың халын маған түсіндірген болды.

Мен келгелі емлеухана иши тым-тырыс еді. Бул жерде кеселлер емес, жұмыстан шаршаған адамлар бір-еки күн үй машкаласынан қашып дем алып атырған сыяқлыдай еді. Хаяллар палатасында түрлі жақтан өтирик-өсекте гүжитип, еркеклер бетте болса ишек-үзер анеклотлар айтылып атырған кеуилли дем алыс орайына уксап еді маған бул жер. Өзімнің оң бүйірімде шандырдай тартылып туратуғын бел тамырымның да, кесектей түйнеген бүйрегімнің ауырыуын да умытып кеткен едім. Ауырыу докторды көріп қашып кеткендей еді кеулиме. Бүгін болса баскаша. Азан менен хәмменің көзлерінде хүрей бар. Биреу-биреуіне жеңил-желпи гәп айтып салыудан тартынады. Хәзилдің, ойын-дәлкектің қобы келип турған жоқ хәзир.

Бир мәхәл дәлизден темир дегершикли қол арба ауыр нәрсені көтеріп полды дирилдетип өтті.

— Кислород аппаратыр! — деди Жийенғалий.

— «Көпшик» жетпей қалған-дә!

— Мүйеште узын көк баллон турады да қоятуғын еді, не екен десем...сол кислород па?!

— Усы сапары кетип қалмаса болғаны-ғо...

— Анасына қыйын болды. Анасы көтере алмайды оны.

— Ондай деме. Қудай баска салса хәммесин де көтереди.

Палатадағы алды мениң менен жас, кейни «палапан» атанып жүрген жас баллар бірден есейип, көпті көрген қарияларға усап қалды. Олардың қасында тек мен ғана «жасыман». Себеби, мен бул жерде жаңаман. Жүреги көйлегін көтеріп соғатуғын Мәтякубты да, удайы оның басында болып атырған сорлы анасын да танымайман. Хауа

толтыратуғын көпшикти де, бир мүйеште мудама сүйеули туратуғын кислород баллонды да көрмегенмен. Бир сөз бенен айтқанда бийтаныс журтка тосаттан келип қалған кимсеге усар едім.

Бираз уақыттан кейин дәлиздегі жууырыспалар тоқтады. Аспаз хаял азанғы гүришли кашаны сырлы шелек пенен палатаға алып келди.

— Кеселериңизди таярлаң! — деди темир шөмишин қолдайлап.

— Не қылды? — Жийенғалий кеселерди таярлап жүріп болып атырған аўхалды сорады.

— Қайдем, баллар! Қудай аясын! Бизлер оякка жақынламаймыз-ғо. Дуктырлар бизлерге «аўқатларын палаталарға тарқатың, шаўқым салман» — деди.

Емлеуханадағы кеуилсизлик түске таман толық тынды. Санитаркалар сипсе-шелегин көтеріп, палаталарға келди.

— Сыртқа шығың, тазалап алайық.

— Не болды, Мәтякубтың аўхалы?

— Алла таала кемпир байғусты аяды, және бир мәрте таслап кетти.

Мен бириншилерден болып дәлизде шығуға асықтым. Ырасын айтсам, өлим халатында жатырған бала да, оның қорқыныштан жаны қыл үстінде турған анасы да мен ушын әлде ким еді. «Тууғаныңды көргенім жоқ, өлгенине жыламайман» — деген мен болдым усы сапары.

Түстің алдында апам изимнен аўқат алып келди. Ол хәммеизди түүеллеп болып аўқат қуйды.

— Жеп алың, балнисаның аўқатының күши болмайды, — деп хәр биримиздин ишкенимизге қумарланып қарап отырды.

— Бүйрегіңди қаяқта аязлатып жүрсен, балам-ау?

Апам мениң бөтеке ауырыуына шалынғанымды еситип, қатты қапа болып қалды.

— Ана бирде мөлдек салыдан айланып едім, жалаңаяқ...

— Хә, салысы түссин! Жездеңнің тауып жүргени-ғо... Палаулық гүришти базардан алып жегенде жарлы түсеміз бе?

Хақыйкатында да, жездемиз Карлыбай менен пахта егистен қалып қойған жерге шериклесип салы егип едік. Азанғы шық пенен айланғанымда баслап атырған салы зейнимди

ашып, канша жүргенимди билмеймен. Аяғымның астындағы ызғар топырақ, пахсаға атыуға таяр тұрған пискен ылайдай табаным шылп-шылп жабысар еді. Сондай жағымлы еді ол бірақ. Негедур сол жағымлы ызғар бір хәптеден кейін күшін көрсетті. Қуығымнан киши дәретиме араласып кан тамшылады.

Бөтекемнің неге аязлағанын келген күннің ертеңіне Әсет докторға майдалап айтып бергенмен. Айтпасыма қоймады.

— Бунның несин жасырасаң?! — деди ол ийниме урып. — Мен бір бузыкшылық еткен шығар десем... Дурыс, пахтаның орнына салы екенсең! Ертең ауыл кеңесті, нәлиқшини, милийсаны шақырамыз. Салынды, үйіндегі малыңды қатлап, бойыңды жениллетип береді.

— Ойнап атырман, — деди соң мениң аркамнан қағып. — Айтпайман хеш кимге! Өзи, сауатлы адам қорқақ болады. Қәнекей, хәрип танымайтуғын қызылдың аржағындағы шопан болар ма едің. Әй, ондай адам ауырмайды-әм!

Апамды дәруазаға дейін шығарып салдым.

— Ертең не әкелейің?

— Хеш нәрсе керек емес.

Ол дәруазаға барып, және изине бурылды.

— Балам, инстотта несийбенди салмады. Бүйерде қыз көп екен. Жайнаған ақ халат, көзім қызып кетті. Мени картайғанда дуктыр келинли етсең, ертең ауырамым бар, сызларым бар...

— Көрермиз, апа, — дедім күлип. — Таярлығың бар ма еді?

— Бір арша толтырып қойыппан шүберек-шаршыға! Бу курақум аузыңнан тәуір гәп шықты-ғо. Барған соң және бір-бір таклап шығаман. Мода деген бәле бар-ғо.

Апамның «картайғанда дуктыр келинли етсең» дегенінде қыялымда дәрхәл Гүлшийраның келбети пайда болған еді. «Таярлығың бар ма еді?» дегенди де сол ушын исенимли түрде айттым. Кеулимде Гүлшийраны хәммеден қызғаныу, оны тезирек меншиклеу сезими де пайда бола баслады.

— Якшы, бара ғой, балам, дуктырларың излеп калар.

— Сақиев, буюкка кел! — Постағы мийирбийке қыз туу анадайдан атымды айтып шақырды.

Бардым. Сары сынлыдан келген, көзлери көкшил, шашлары ақшыл сары, бір сөз бенен айтқанда сөйлемесе каракалпақ қызы деп хеш ойламайсаң.

— Азанғы дәрилериңди иштин бе? — деди ол маған.

— Иштим.

— Мә, мынау түстегиси. Қосыуыслап урып жиберме, бөлип-бөлип иш, арасы он минуттан.

Дәримди қысымлап изге қайттым.

— Мәмбет, — деп дауыслады изимнен тағы. Мен изиме бурылмадым. Кимдур бар шығар, «Мәмбет» деген.

— Сақиев? — деди кейін және изимнен: — Не шақырса карамайсаң?

Астапыралла, не болды өзи? Биреуи Назар дейди, биреуи Мәмбет дейди, атымды қосып айтатуғын адам бар ма өзи?!

— Берман кел, бир зат айтаман.

Мен изге қайттым.

— Алтыншы палатадағы қызды таныйсаң ба? — деди ол маған күле шырай менен сауал берип.

— Ким қыз?

— Ырас танымайсаң ба?

— Хеш кимди танымайман.

— Ха-ау.. Ол сен былай өтсең-әм, олай өтсең-әм есиқтин пердесин түрип изиңнен телмирип қарап қалады-ғо! Жүректен урдың ба деймен?

— Келгеним кеше болса... Хеш ким менен сөйлеспесем.

— Мени айтты дерсең еле, сен оған унап қалғансан. Хәзир оның әбисөрең уақты, бир жақсы көрип қалса делбедей жақсы көреді олар. Басымыздан өтті-ғо.

— Қашан? Жақын арада ма? — деп күлдим мен.

— Не?! — деп тесилип қарады ол маған. — Қыз бенен қатынды айыра алмайсаң ба? Туңғыш қызым екиншиге өтті-ғо.

— Усамайсыз!

— Хошамет етпей-ақ-ғо! Меннен саған пайда жоқ. Оннанша алтыншы палатадағы қыздың атын билип ал.

— Гули! — Бул Әсет доктордың дауысы еді.

— Хәзир! Шаптым! — деп ол орнынан ушып турды. — Бар енди, орнына. Поста көп тура берме, бизлерге гәп келтиресең. Кеште он үшінши палатаға бар.

— Хе?

— Ұақтында билесен.

Он үшінші палатада не болады, не қояды, ол маған жумбак еді. Гуляның айланып келиуін күтіуге тартындым. «Ойынның азы жақсы». Енді оның ашыуына тийіп алыуым мүмкін.

Кеулим алғау-далғау болды. Гүлшийра — алтыншы палата! Гүлшийра — алтыншы палата! Мен өзі аұырып келдим бе, я қыз көриуге келдим бе? Қандай ерме адамға уксап баратырман? Анамды хәзир ғана үмитлендирип жиберген болсам. Оның үстине Гүлшийраның да ыңғайы жоқ емес. Ал, Гуля болса ханнан кәперсиз, өзінше гәп тауып тур.

Күндизги дем алыс саатын кирпич илиндирмей аткардым. Қыялымда еки сүүрет — биреуи Гүлшийра, екіншиси кандайдур анық емес сұлдер. Маған белгисиз болған, лекин, әбисерең ақ көкирек, ұлбиреген жас қыздың келбети.

Көз алдыма келтиргим келеді. Негедур ол жок. Гүлшийра көлденең турып алады. Автоклаб жанында сөйлескен бесалты аұыз сөзди тәкирарлап еслеймен.

— Өсеттиң хаялы хинд қызларындай сулыұ.

— Хинд қызлары сулыұ ма?

— Енді не? Ританы көрмейсең бе, Раж Капурдың сүйиклиси.

— Сиз де Ритаға усайсыз?

— Кәйерлерим?

Буннан кейинги жағын еслемеуге урынаман. Оның қапа болып, қабағы салынып кеткенин қыялымда болса да көргим келмейді. Енді анамның гәплери қыялымнан өтеді.

— Қартайғанда мени дуктыр келинли ет, аұырарым бар, сызларым бар.

Көз алдымда және Гүлшийраның келбети пайда болады да, бирақ ол аұылды менсинбейтуғындай, мениң пәжмүрде анамды мисе тутпайтуғындай болып көринеди.

— «Жүрисине қарамайсыз ба, көлдин жылқысындай!»

— «Аяқларына кара, бир тепкенде атты өлтиреди!»

Бул гәплер палатадағылардың кеше Гүлшийраға берген бахалары еді. Олар Гүлшийраның ғайратлы нашар екенин тәриплеу менен бирге «сен халыңа кара, сендей жууас

жигитти мүйешке такап қояды» деп коркытып атырғандай сезилер еди маған.

Және Гүлшийраның кешегі гәплери қыялымнан өтті.

— Бағана өзим тойдыраман дегеним есинде ме?

— Түйеге жантақ керек болса мойнын созады.

«Тихийчас» тамам болды. Дәлизде олай-былай жүре басладым. Әлбетте, алтыншы палатаның айналы есигин көзден қашырмадым. Айнаға келте ғана көгис перде тутылған еді. Палатадан шығып туұры арғы басқа қарай өттім. Перде қылт етпеди. Қайтып өттім. Алтыншы палатада мисли өли тынышлық.

Еле дийдарын көрмеген бул «әбисерең қыз» мениң қыялымнан Гүлшийраны кууып шықпақшыдай еді. Гуляның ол хақкында исендирип келип айтқан гәплери кеулиме гулгула сала баслады. «Кәйтсе де оны бир мәрте көриуим керек, перде артынан болса да...»

Изинше басқа ойлар кеулимдеги татлы сезимлерди кууып шығып, орнын кеуилсизлик ийеледи.

«Гуля мени ермек еткен! Негизинде мен еркек емес, тек еркек ылайдан соккан куры сұлдермен! Биреуи «сениң келиншегиң сулыұ емес» деп күстаны қылады, тағы биреуи каяктағы ойда жоқ қызды сыртымнан жабыстырғысы келеді. Хәммесиники жалған! Оларға мен жанлы кууыршақпан. Түйіп жиберсе де жыңғырлап барып, жығылмай түргеп отыратуғын «небаляшка»ман! Жүзимде каталлық жоқ! Ийнимде периштем жоқ мениң! Сустым жоқ! Соның ушын да институтта хеш қыз қарамай, бос қайтқанман!»

Бир ұақта шеп жағымнан биреуи ийни менен әсте қағып жиберди. Карасам, Гуля екен.

— Аржағыңа кара! — деди әсте маған.

Сонда барып... Сонда бары-ып, көзин жақсылық көрсин, «жерге түскен Ай»ды көрдим. Ол аспаннан емес, алтыншы палатаның айнасынан маған қарай сүзиліп қарап турар еді. Қыз мениң бурылып қарағанымды сезип, дәрхал пердени түсирип жиберди. Лекин, мениң көз алдымда усы ұақытқа дейин түсимде көрмеген, қыялыма келмеген, хеш бир сүүретши сүүретин укшатып сала алмайтуғын әжайып бир периштениң келбети пайда болды.

Мен алтыншы палатаның аузында қалша қатып қалыппан.

— Былай-былай жүр, уялмайсаң ба? — деп Гуля екінші мәрте ийнимнен қағып өткенде барып өзіме келдим.

— Кеште тоғыздан кейін он үшінші палатаға бар, кемпірлер бұл қызды шақырып қосық айттырады, сонда жақсылап көріп аласаң, — деп қосып қойды ол.

«Еле қосық та айта ма? Сол судыұлығы азлық еткендей, қосық айтатуғын да хәнери бар ма? Мениң тар маңдайыма жайғасар ма екен усынша бахыт?!»

Мен тоғызға дейін алтыншы палатаның алдынан мың мәрте өттім. Лекин, сол көк перде қыймылдамады. Жулып таслағым келді тұрған жеринен. Перде артында ол қанша жасырын болған сайын, мен сонша ынтық едим.

Коридор бойлап үнсіз, қыял сүріп өтемен. Сонда көз алдымда Гүлшийра пайда болады.

— Неғып жүрсең дәлізде, бар орныңа жат! — деп жекиринеди ол маған. — Ертең бара берейін, ол шаяның қарасын өширемен!

«Не деген тилиң ашшы я, Гүлшийра! Қыз бала да сондай бола ма? Байы менен урысқан шарбая қатынлардай бажылдайсаң!»

Бийшара Гүлшийраға хеш жерде хеш тене жоқ, қыялымнан ғәремет сөзлер жауар еді. Ол енді маған дүньяда өзинен басқа нашар атлының бәрін деми менен күйдирип жиберетуғын әйдархаға усап барар еді. Маған не болды? Не қусап баратырман? Жинли болып кетежақпан ба? Саған Гүлшийра да, алтыншы палатадағы қыз да бір нәрсе деген жоқ ғой. Бәлким, ол қыз сени ойлап та жүрген жоқ шығар? Терезеден караса не болыпты? Саған карап па ол? Мүмкин, басқа нәрсеге караған шығар!

Кулласы, қыялымдағы мыңсан ойлар менен басым мең-зең болды. Күн батыуға мейил бергенде тысқа шығып кеттім. Ырасын айтсам, саат тоғызға таман адамлардың он үшінші палатаға қарай жылысып баратырғанын көриуге, ең қыйыны Гуляның «жүр, саған бағанағы қызды көрсетемен» деп қолтығымнан тартып кетиуінен қысындым. Бұл қолынан келеді оның!

Тыста қанша жүргенімди билмеймен, айланып келсем мениң тумбочканың үстінде лауабы кеса толы палау тұр. Еле суұымапты.

Жийенғалий менен Аманның кроватиның ортасында тумбочка үстінде сұлги менен шала-шарпы бастырылған табақ тұр. Дөгерегінде ири-ири туұралған қыяр қалдықлары тарелканың ишинде шашылып атыр. Еркек дастурханның буннан артық қандай сәни болсын. Соған карап кимниңдур изинен палау келген де, олар мениң қаякқа кеткенімди билмей, пайымды кесаға салып, өзлери пайына тийгенин жеп кеткен қусайды.

Ауқатқа онша иштейім болмады. Оның үстине үйде де бир өзим ауқатланып көрген емеспен. Гейде түнлетип кеш келсем, апамды оятаман.

— Апа, мен ауқат жеп алайын, қасымда отыр, — деймен жалынып.

— Балам-ау, нәмнаған жигит болсаң да, қылықтарың нәрестедей-ау, — деп күлип қасыма келип отырады. Ишкиси келмесе де кеулим ушын бир кеса-еки кеса шай ишеди.

— Үйленеғойсаң балам, ананнан узақласасаң! — дейтуғын еди ол гейде. Апам бұл гәпти негедур кеуілсиз айтады.

— Неге? — деп сорайман таңланып: — Неге узақласамаң?

— Кеш келсең ауқатынды келин жылытып береді. Қасында отырып шай қуяды. Қаякқа барып, қаяктан келгениңди сорайды. Сөйтип, әсте-әсте ананнан узақласа бересең.

— Яқ, хеш қандай-әм, апа. Бәри бир ауқатымды сенин қасына келип жеймен.

— Бәрекелла, шырағым, айтқаның-ақ болып қалды.

Апам бәри бир бұл гәпти исенимсиз айтар еді.

Лауабы кеса толы палауды тумбочканың ишине қояр екенмен, бир мәүрит сол уақыялар есиме түсип кетти.

Әсте дәлізге шықтым. Хәмме жақ тыр-тым. Емлеуҳана бир жаққа көшип кеткендей. Тек дәліздің арғы басындағы қапысы ашық тұрған палатаның аузында онлаған адам үймелесип тұр. Олардың жасы үлкенлеулері дәлізге қойылған тапшанға тығылысып отыр, қалғанлары түргелип тұр. Ашық тұрған қапыдан қандайдур бир жағымлы хауаз қулағымға шалынды. Бұл бағанағы Гуля айтқан он үшінші

палата хәм кемпирлер шақырып алған алтыншы палатадағы қыздың хауазы еди.

Хеш кимге кесент етпеу үшін аяғымды санап басып, палата алдындағы адамларға қосылдым.

— Қаякка кетип қалдың? — деди Жийенғалий әсте.

— Сыртта жүрдим.

— Ишке кир, Мәмбетназар аға, себеп пенен қосықшы қызды көресен. Гүлшийра буның қасында...

— Тс-с! — Жийенғалий оны тоқтатып қалды. Болмаса, қудай билсин қандай тенеу айтайын деп турғанын.

— Әй, баллар, балық базарды тоқтатын, қосық тыңлайық.

Әңгимеге себепши болғанымға қысынып, есик аузында турғанлардан бір адым ары өтип кеттім. Сол пайыт есик беттеги кроваттың ернегинде отырған Гуля мени көріп қалды.

— Берман кел, берман кел, ишке кир! — деди өрли-ғурлы қолы менен ымлап.

— Бар, бар! — Жийенғалий ийнимнен ийтерди.

Мен нәйлаж ишке бір адым аттым.

Косық лаппа тоқтады. Сонда мен биринши мәрте бағана перде артынан жаудырап турған кара көзлерди анық көрдім. Оның шеп ийніне бір бурым етип жиберип қойған қолаң шашы тана мүйіз көкірегін жасырып бүйирине түсіп турар еди. Басқалардың үстінде олпы-солпы көринетуғын емлеухананың шымшық көз шыт көйлегі дарайыдай ийніне куп жарасып тур. О-о, сонда мен нелерди қыял етпедім дейсең! Қолымнан келсе бір мәуритке шымшық көз шыт көйлек болғым келип кетти. Көкірегине түсіп турған тақ бурымлы шашлары неге болмайман мен?! Ақыры, ол кәйерлерге бас қойып жатыр?!

Қыз наятый сулыу еди. Оғыры жас, үлбиреген, еле хәрре қонып үлгермеген ерик гүллериндей хәм сүйкімлі, хәм аппак! Оның жүзлери мөлдіреген булақ сууындай тынық хәм таза еди. Мейли, ол бір заман қосық айтпай-ақ қойсын, мен оның жүзлерине тойып-тойып қарап алайын. Ол маған азанға дейін, яқ, алты айға дейін, бәлкім өмірлік азық болар! Тағлы сезімлерден бийхуш болып мен сол алтыншы палатаның алдынан қәле-қәлемге өте беремен! Керек болса, мийирбийкелерге жәрдемлесемен, санитаркалардың

шелеклерін босатып келемен. Әйтеуір, маған сол палатаның алдынан өткендей бахана табылса болды.

— Қызым, неге тоқтап қалдың? — деди қызлардың аржағында отырған ақ жаулықлы кемпир.

— Мына баладан уялған-ғо.

— Уялма шырағым, еле көптің алдына шығып та айтасан.

— Усы мына Гуля да жөніне отырмайды, «кел, кел» деп...

Еркеклердің бәри сыртта тұр-ғо.

— Хе, еркексіз күнің бар ма?! — деди Гуля жанағы гәпти айтқан келиншектің аузын жулып алғандай етип. — Байын еркек, балаң еркек, тағы не керек саған!

— Қоя ғой, шырағым, мына қыз баладан уятты! Тығының алынып баратыр-ғо.

Қулласы, «шақырылмаған қонақ», «жууылмаған қасық» мен болдым. Гилен хаял-қызлардың ортасына сыймадым. Шийқан болдым оларға. Әсте шығыу менен болдым.

— Узақка кетип қалма! — деп қолымды шымшыды Гуля шығып баратырғанымда. Бул «көрдің бе, қызды» деген ишарасы еди.

Басым батпай шыққанымға Жийенғалий мырс етип күлді.

— Гуляның гәпине ерсен харам өлесен, абайлы бол.

Харам өлсем де Гуляның гәпи жағымлы еди маған. Екеуіміздің арамызда болған гәптен хеш кимнің хабары болмаса да, хәмме меннен сол қосықшы қызды қызғанып атырғандай түйілді. Шашына ақ енген қисилерден баслап, еле ыштанының оңы-терисін дурыслап айыра алмай жүрген балаларға дейін. Әлбетте, жақсы нәрсени хәмме қызғанады да! Еле уақыт келеди, ишлерін ғыж-ғыж қайнатып, кешқурынлары сыртқа мирәт етемен ол қызды! Тегинликте шықпайман бул емлеуханадан. Бөтекем жазылса басқа жерімди ауыртаман.

Косық бираз иркилис пенен қайта басланды. «Гүлпак» жаңлады.

— Тамараның таңлайынан түскен!

— Тап, Тамарадан алық! Буны есিতেғойса ол талып қалады.

— Есিতেғөрмегей, артислер бирин-бири қызғанып өлтирип қояды.

— Қойып тұрың да, есিতেйік.

«Кеулимде барсаң»ға өтті.

Сеземен, жүріпсен ықласын кетип,
Сыр сақлау дегеннің шегине жетип,
Ашық екенінди-яу, жәрия ети-и-ип,
Билдире берме, сен-ау кеулимде барсаң!

— Кимге айтып атыр екен-әй, ажаға, саған емес пе? — Орақбай сыбырланып, мени шығанағы менен түртіп қойды. Изинше Жийенғалийдің аларған көзлеріне нәзери түсті де тым-тырыс болды.

Бул қосық жанадан шыққан қосық еді. Базаргүл ме, кимдур дуұтар менен айтады. Лекин, бул қыздың сазсыз-ақ атқарыуы жигитпен дегенлердің хәммесін мумдай балқытыуына гәп жоқ еді. «Ким жазған екен-әй, бул қосықты» деп ойладым ишимнен. Демек, «мен сени жақсы көремен, саған ашықпан» дей бериу жигиттің қәдірін кетиреди екен-дә!

— Мухаббат тил менен айтылмайды! — деген еді институтта ушырасыу өткергенде, бир жазыушы хаял. — Ол көзде болады! Ол жүректе болады! Мухаббат тилге көшип өтті ме, тамыры қыйылған гүлге мегзейди!

Бәлким, бул қосықты сол хаял жазды ма екен? Бир сөзи яртық я кемлик қылмайтуғын бул қосықты бурынлары тыңлап жүрсем де тап хәзиргидей жүрегимнен өткерип қабыл етпеген екенмен.

«Ийғалай»ды айтқан уақта үш-төрт хаял қосылып кетти.

— Хәй, қатынлар, аузыңызды жабың! — деди бир уақта Гуля бақырып. — Өзин жибер, өзін! Гүлсара саған айтаман. Болмаса, хәзир хәммеңизди уколға шақыраман, оннан кейин концерт тамам.

Гуляның науқасларға араласып отырыуы оларға арқайынлық туұдырмас, керисинше, «керек-керек қосығыңызды еситип алың, хәзир «отбой» болады» дегендей, уақытты ескертип турар еді.

— Қызым, маған ана күнги қосығыңды айтып бер, — деди бир апай. Бул жердегилердің хеш қайсысы да маған таныс болмағандықтан ол ким, соранып атырған қосығы қандай қосық, биле алмадым.

— Айтып бере-ғо, қызым! — Бул рет бағанағы төрдеги апаның дауысын таныдым.

— Апа, тағы жыламайсыз ба? — Бул қосықшы қыздың дауысы еді. Гейпара қосықшылардың дауысы сөйлегенде басқаша, қосық айтқанда басқаша еситиледи. Оның сөйлегені қосық айтқанынан да нәзик еді.

— Жыламайман! Айта ғой, қызым. Балам бир заман көз илиндирген уақта кеулимди сергитейін деп шықтым.

Бөлме иши тыр-тым болып қалды. Хәтте, дәлізде мениң менен турғанлардың да деми ишлеріне түсті. Баксы жолы менен басланған келте қатарлы бул қосық кем-кем хәр бир тыңлаушының желкесіне зил басқандай салмақ жүклей бастады.

...Бул дуньядан жақсы кетип,
Өлмей хәм жаман қалмады.
...Омар, Оспан — төрт шәрьяр
Булар хәм өтті, қалмады...

Кимніндур палатада пырқ-пырқ жылай бастағаны сезилди.

...Өлмесликтің сырын билген,
Хәким Лукман-әм қалмады.
Келер әжел периштеси,
Жан алмақдур аның иси,
Кимселердің нәрестеси,
Қыршыннан кетти, қалмады.

Бағанағы «соны айтып бер» деген апа еңиреп жиберди. Иште олардан басқа да солығын баса алмай атырғанлар көбейди.

Бир заманда хәммени кеуилсизлик бийлеп алды. Апа әлленемирде өзін тыйды.

— Қапа болма, қызым, жыласам көкирегім босайды, және «сум әжел хәммеге теңлик екен ғой» — деп өзіме төселле беремен. Балам бийшараны қудай бүгін бир таслап кетти. Кеше усындай жылап-жылап барған екенмен, көзим қызарып кетипти.

— Апа, жыладың ба?! — деди бир түрлі болып.

— Яқ, балам, Жылап неге жылайман. Асханаға кирип едим, май күйдирип атырған екен. Соннан...

— Апа-а, — деди бир уақта пәтикке тигилип жатып.

— Хау, жаным, — деп жанына бардым.

— Мен өлсем ботинкамды кимге бересен?! — деди.

Денем жуу ете калды. Төбөмнен кыс токсанда муздай суу куйгандай болды. Жакында гана өзи мениң менен базарға барып, сайлап жүрип алып еди. Ботинкасын сондай жаксы көретуғын еди. Келеди де сыпырып пештин кууысына кояды. Окууға кетерде кайта-кайта ыскылап айнаға карайды.

— Қалай апа, ботинкам жараса ма! — дейди маған еркелеп. Айнанайын, нәресте-ғо, жана гана он үшке шықты-ау.

— Ол не дегениң, кууатым! Ботинкаңды өзиң кийип тоздырасан! — дедим.

Мениң гәллерим оның кулағына кирмей атты.

— Оны дайыма бер, — деди пәтикке кадалған нәзерин алмастан. — Дайым үйге тез-тез келип турады. Сонда ботинкамды көрип, өзимди көргендей боласан!

— Айтпа! Айтпа ондай гәпти! — Көкирегине басымды койып еңиреп жибериппен. Ол мениң шашларымды сыйпалап жубатты.

— Жылама апа, үлкен адам-өм жылай ма?! Шашың ағарыпты я?

Буннан бир жыл бурын шашымда бир тал ақ жоқ еди. Балам хәр қысылғанда шашларым түбинен көгис тарта баслады.

— Еле сен-әм үлкен киси боласан! — дедим балама. — Сонда сениң де шашың ағарады.

— Яқ, мен үлкен болмайман, — деди меннен көзин алмай. Сирә көзине бир тамшы жас келсеш нәрестениң! Шаппаттай болып көкиреге катып калғанын кәйтейин буның.

— Апа, бүгін түсимде Әбжаббар атаны көрдим, — деди бир заманнан кейин.

— Не деди ол саған?

— Мени кешир, балам, — деди. — Бир түйнек сорағаныңда да берер едим-ғо, «Сени бунша қорқытып жиберем деп ойламаппан» — деди. Мен үндемедим. Сонда қаяктандур ағам келип:

— Кеширдим де, балам. Алла таала кеширимли бенделерин сүйеди, — деп басымнан сыйпады хәм колымнан жетелеп алып кетти.

— Кой, кой, өзи кетсин! Сен кетпейсен, кууатым! — деп бауырыма басып бир басылып жылап алдым.

Әбжаппар ауыллас хәм аталас ағаларымыз еди. Балам пақыр «жүр, қауын урлаймыз» дегенге балларға ерип барған-ғо. Ол байғус та тез пейиллеу адам еди, қорқытаман деп белди зыңғытқан. Бел мениң баламның төбесинен асырылып барып шаншылыпты. Бийшара баланың жүреге орнынан шығып кеткенин бир жылдан кейин билдик.

— Гуля! Гуля! — Санитарканың узактан ашшы дауысы еситилди. — Апа қайда? Матякуб қысылып атыр!

Сол күни түн жарпында Матякубтын жаны үзилди. Емлеухананың иши улы-шуу, кум-кууыт болды. Қайдағы бир мухаббатка қыял жууыртканыма өзимди өзим жаман көрип кеттім.

5

Матякубтың өлими пүткил емлеухананың басына түскен мүсийбетке усап кетти. Хеш ким дәлизде келди-кетпели сөз айтпас, мийирбийкелер де мына баста турып, анажактағы санитаркаға хәктемсип тапсырма бермес еди. Көзи түскенде бир хәзил айтпай өтпейтуғын Әсет ағаның да қабағы ашылмай қалды. Гуля гой сирә! Ол сол күнги «концерт»ке кой демей, кайта тамашагөй болып отырғаны ушын өзин қатты айыпкер сезетуғын еди. Кислород көпшик уақтында жетпей қалды ма, яки, қысықпастан алдын белги бере ме, бул жағы бизге қараңғы. Кулласы, ол көп жатқан ауырыу хәм тез-тез қысылып туратуғын болғанлықтан докторлардың да көзи үйренисип кеткен болса керек.

Мәтәкубты меннен басканың бәри таныйды екен. Ол емлеухананы өз үйиндей сезип, қәлеген палатаға кирип бара берер, кемпирлерге «апа» деп, жигитлерге «әжаға», қызларға «әжапа» деп енисип кете беретуғын сүйкимли бала екен. Хәтте, айырым апайлар изинен келген ауқаттан оған пай қоятуғын болған.

— Өз баламыздай көретуғын едик-ау, — деди шаныштырыуға келип отырған жасы үлкен апай.

— Өлетуғын бала сондай бола ма, дым сүйкимли еди-ғо.

— Анасына кыйын болды, бийшара! Жер таянып калды-го! Өзи де бес кыздан кейин көргөн жалғыз бала екен. «Бир заман далаға кетсем, «апа қаяққа кеттин, сағынып калдым-го» деп, көкирегіме басын қойып ийскелейди», — деп көзіннің жасын жумбай-жумбай төгетуғын еди байғус.

— Аға-дә! Өлетуғын адам тирилердин дийдарына тоймайды.

Хәр ким Мәтякуб хәккында билген гәпин айтады. Тек мен ғана жымман. Ол хәккында тек мен хеш нәрсе билмеймен. Мен келгели ол палатасынан шықпаған. Жүреги қайта-қайта қысып, анасын да, докторларды да қорқытып таслаған. «Шықпаған жаннан үмит бар» деген, анасы оны сол қосық айтылған палатада егитилип отырып айтса да, өлимге кыйып отырған жок еди. Өлим буншелли сууык, буншелли жайсыз!

— Әй, Гүлшийра көринбейди ғой-әй! — Оракбайдың күтилмегендеги ортаға таслаған сауалы ғамгүн кеулимди сергитип жиберди.

— Ауырып калған шығар? — дедим мен.

— Аға, Гүлшийра ауырса, басқалардың өлип калмай жүргенин айт! Аманның мына гәпине хәммемиз күлип жибердик.

— Не болса да оған бир нәрсе болған. Кешегі нәубетшилгінде қайтадан Айсара апа турып берди, — деди Оракбай.

— Ал, көрдің бе?! — деди Жийенғалий маған қарап күлип. — Бул баллар нәубетшилгине дейин санап жүрипти. «Тудыпка мәңиреп калма» және!

Усы уақытлары есикти шыйық еттирип ашып Гүлшийра кирип келди.

— Я алла! Ақырзаман болған шығар! — деди Жийенғалий тикленип отырып.

— Хе, мени жаманлап атыр ма едиңиз?

— Яғау.

— Билемен-го, жаманлап атырсыз! Бақырауық кыз деп атырған шығарсыз я! Сен-әм жаманладың ба? — деди сон маған сәл мыйық тартып.

— Қатардан калмайын деп... — дедим күлип.

Гүлшийра негедур ана күнгидей шок минезде емес еди.

— Мәтякуб кетип калыпты-го, — деди қабағы салынып.

— Аға. Сондай болды. Хәммемиз-әм жакын аламымыздан айрылғандай өзимизге келе алмай атырмыз, — деди Жийенғалий. — Менин менен күнде келип шахмат ойнайтуғын еди. Утылсам «жортаға утылды» деп өкпелейди, утсам тағы қапа болады.

— Хәммеге үйирсек еди, — деди Гүлшийра. — Я өлетуғын адам сондай бола ма? Мен шаншыуға барсам «Әжапа, үлкейсем сиздей узы-ын бойлы қыз аламан» деп колын басынан жокары созып көрсетеди. «Үлкейе бер, өзим саған меннен-әм узын қыз тауып бермен» деймен басынан сыйпалап. «Қалай, мен үлкен болғанша сен үсейтип жүре бересең бе?» — деп хак кеули менен сорайды нәресте. Кейин дым үндемей калады да: — «Мен бәри бир үлкеймеймен-ау» дейди. — «Хе, неге үлкеймейсен?» десем, ағам күнде «жүр балам, кетейик» деп шақыра береді. Өли шақырған адам көп жасамайды дейди-го» дейтуғын еди.

Гүлшийра ауыр гүрсинди. Оның гүрсиниуи бизлерге де өтті.

— Мейли, көп аза кийе бермен. Жүриминиң болғаны шығар, — деп ол палатадан шығып кетти. Хеш кимге дәри де бермеді, хеш кимди шаншыуға да шақырмады. Неге кирди, неге кетти, жумбак еди. Бирак, шешими зәрүр емес жумбак еди ол. Соның ушын оған артықша бас қатырмадық.

— Мениң ағам ауылдың имам молласы еди, — деп гәп баслады Жийенғалий.

— А, ал, моллекең енди рәуият айтады, — деп Аман оған жакынлай түсти. Жийенғалий итибар бермей, әңгимесин дауам етті.

— Ғаррылар жыйылғанда уақты-уақты айта беретуғын рәуияты есимде калған. Алла таала асманыу-фалекти жоктан бар етип, жер хәм суудағы бәрше мақлукларға жан ата ете турып ойлапты. Егер булардың хәммеси өлмей өмир сүре берсе, жер-көкке сыймас. Қой, буларға өлимди рауа қылып көрейин, деп ушан теңизге балықлардың биринин жанын алып қайтыу ушын Әжел периштесин жиберипти. Әжел периштеси барып балықтың жанын алған екен, теңиз бетинде дүбелей турыпты. Асманыу-зөминди кара булт қаплапты. Балықлар суу түбинде жүзгенин қойып, аспанға шапшыпты. Яратқан ийем Әжел периштесин шақырып алып

«балықлар әжелди қабыл ете алмады» деп малға жиберипти. Маллар балықтан бетер болыпты. Жериу-жәхәндеги хәмме ири-майда маллар жыйналып, туяғы менен топырақ шашып, мүйизи менен жер сүзипти. Жер бети ала шаңғыт болып, хеш нәрсе көринбей қалыпты. Алла таала және Әжел периштесин шақырып алып, адамға жиберипти. Караса, әнийерде бир адам өлип атырса, мына жағында үлкен шүлен қазанға аўқат асып, гөш жеп, сорпа ишип атырған, бир жағында күлки, ўақ-шак... «Хә, әжел бендеме минәсип екен-ғо!» — деп алла таала өлимди адамларға раўа көрипти.

— Сонда не, адамнан басқа зат өлмей ме? — деди Оракбай алақлап.

— Әй, моллеке, койың усындай рәўиятты! — деп Аман орнынан ушып турды. — Ошак басың аман ба? Ағайын-туўғаның аман ба?! Болды да енди! Крит усы темаға!

Күни менен рәўияттан көзи аларып кеткен Оракбай жанланып қоя берди.

— Апын-апын апыны,
Тамға урдым қапыны,
Ким кеўилсиз гәп айтса,
Тоғайдағы тоқсан жиллиннің қатыны!

Усы ўақытлары Гүлшияра «уқолға» деп есиқтиң тусынан бақырып өтті.

— Әне, Гүлшияра енди өзине усады! — деди Жийенғалий жамбасын сыртынан услап қойып. Соның менен палатадағы кеўилсизлик көтерилгендей болды.

6

Күндизги уйқы ўақты өлле қашан тамам болса да, турыўға еринип бираз жаттық. Саат кешки алтыдан өтип барар еди.

— Жүрин жигитлер, балнисаниң суйық жармасын ишип қайтайық, — деди Жийенғалий үстиндеги одеялын серпп таслап.

Бул күнделикли термин. Суйық болсын, қойыў болсын — «балнисаның суйық жармасы!» Оған тек ер адамлар, киширек баллар барады. Хаяллар оның орнына кроваттың ортасында халатларын жайып жиберип, кара шай ишкенди

абзал көреді. Оның үстине кимнің апасы, кимнің синлеси, кимнің кудағайы дегендей... Мезгил қуры емес, кастрюль кастрюльға қағысады, тауық салған палау, түйе тауық сорпа... Хаяллар гейде сыйлы аўқатларын аўыз тийместен докторларға апарып береді. Бул олардың шыпакерлерге айтқан рахметі.

Аўқаттан кейин Жийенғалий екеўимиз ортаға табуретка қойып, шахмат диздик. Күн кем-кемнен қысқарып, әтирапқа демде қаранғы түсип қалған еді. Оның үстине шахматтың қызығы...

— Наза-ар? — деди бир ўақта Гүлшияра есиқти қыя ашып. Мен саўал нәзери менен тигилдим.

— Жүр, кеттик.

— Қаякқа?

— Бир жерге апараман.

— Бизлер барсақ болмай ма? — деди Аман шырп етип.

— Әжапасы менен-әм ойнайды булар! — деп Гүлшияра күлип қойды. Кеўлине алмады.

Қаякқа баратуғынымыз маған аттай анық. Әуелгидей болғанда дәрхал жуўырып шыққан болар едим. Лекин, хәзир табаным тартпады. Гүлшияра сыртқы есиқтен шығаман дегенше иркилиў ушын гибертиклеп, тумбочкамды аштым, жаптым. Пенжегимди шешип, қайта кийдим.

— Бара бер, хәзир, — дедим ақыры.

Алтыншы палатаның тусынан жүрегим дирилдеп өттім. Биле тура бир гүнә иске кәдем қойып атырғандай сездим өзимди. Жасыл пердениң алдында аз ғана иркилдим. Оны қанша көргим келсе де, усы сапар пердени ашып қалмаўын тиледим. Қудаға шүкир! Ашылмады.

— Ха-аў, Наза-ар!

Гүлшияраның сыртқы босағадан бас суғып шақырған даўысынан бирден өзиме келдим.

— Киятырман.

Бизлер автоклубқа қарай жол алдық.

— Әсет аға мени қаяқтан таныстырды деп киятырған шығарсан? — деди Гүлшияра өзи гәп баслап. — Оның әдеті, келген жигитти маған таныстырып қояды.

— Сиз оны автоклубқа ертип кетесіз.

Гүлшияра ишек-силеси қатып күлди.

— Каяктагыны ойлап табасыз-эй! Кеулим сүймесе хеш кимге де кыйсайып карамайман.

— Маған кәйтип карадыңыз? Кыйсайып карадыңыз ба, я дүзиу карадыңыз ба?

— Сиздей жигитке кыйсайып карауға бола ма?

Автоклубтағы қыз қутыны қабыллап алды. Бул ана күнги қыздан баска еди.

— Санитаркаң кайда? — деди соң мәнили қарас пенен.

Гүлшийра ийеги менен мени нускады.

— Усындай жигитлер турғанда санитарка не жаныма дәри?!

— Бекем бол!

— Әлбетте, бекем боламан!

— Көрдің бе, санитаркаға емешеси курып турған жок. Қызғанып атыр.

Екеуимиз кешегі скамейкаға барып отырдық. Әтирап жым-жырт. Мен де, ол да тым-тырыспыз.

— Ал, айта бер, — деди Гүлшийра тынышлықты бузып.

— Я шегирткелердің шырылдысын еситип кайта беремиз бе?

— Өзиннен болсын. Мирәт еткен сен.

— Мейли. «Тау Мухаммедке келмесе, Мухаммедтин өзи тауға барады» деген.

— Әнекей, тас болмаса Мухаммедтен бурып гәп баслап, урылып кетейин деп тур екенмен.

— Уттын! — деди Гүлшийра ийни менен ийнимди әсте түртип. — Жана хабар айтайын ба, гөнесин бе?

— Гөнесинин қызығы болмас, жанасынан айта бер.

— Турмыска шығажақпан. — Ол усыны айтты да бир қыялап маған нәзер салды. Мен сыр бермедим.

— Хим, неге үндемейсең?

— Он болсын!

— Қызғанбайсан ба?!

— Қызғаныуға хақым бар ма екен?

Ол айтқан сөзлерине пушайман болып, бир заман үнсиз қалды.

— Ата-анан узатпақшы болып атыр ма? — дедим араны жумсартпақшы болып.

— Сондай... Мениң үйли болғаным анама да, дайыларыма да, аталас ағаларыма да жүдә зәрүр болып турған кусайды.

Анамның жалғыз сиңлиси бар, соның Бөрибай деген баласы бар, бөлемиз, о, бөриден кетсин садаға! Маған салса Қоянбай қояр едим атын. Анам соған бермекши. Тууысқанымның кеули бар, дейди.

— Мениң кеулим не?! Перзентиннің кеулинен тууысқанымның кеули абзал ма?! — деймен.

— Айтқанына жүреді! Өзин бийлейсең, өзін төстейсең, — деп алдаркатқысы келеді мени.

— Керек емес маған ондай еркек! Маған тепсингенде темир үзетуғын жигит керек! Мен күйеуімнен айбынып жасағанды жақсы көремен, — дедим апама.. — Өзин қандай едің? Ағам сырттан «үхе» деп кирип келгенде ишип атырған шайына шақалып қалайын дейтуғын едің!

— Оның несин әрман етесен?

— Жаман ба? Әкемиздин қаталлығынан балларын тәртіпли өсти. Оқымысly болды. Зәкиұан болмады, аұзына ас салды.

Кулласы, анам мениң «кестеллем сол Бөрибайға бармайман» деген жууабымды еситкеннен кейин қан басымы көтерілип, аұырып қалды. Жумыстан руксат сорап, анамды күттим.

— Жақсы ма еңди?

— Жақсы.

— Кемпир апам бизлердин қолымызда өсти, анамның анасы. Сол хәр сапары енесин мақтайтуғын еди. «Бейиший хаял еди» — дейди ол хақкында гәп кеткенде. Әлбетте, ол гәпти де өзи баслайды. Болмаса, биз билмеймиз-ғо оның енеси ким болғанын. Қызына сабақ болсын деп айта ма, бизлерди еситип өссин дейме, әйтеуир, Бийпатпаның туқымы хақкында гәп болса айлаңдырып енесине тоқтайды.

— Енеси қандай адам болған екен?

— Енеси бәхәрдин күнлери сыйдам тут шыбықтан бир бау орып, қабығын сыйырып, кептирип дийуалға сүйеп қояды екен.

— Неге?

— Кисим қәхәри келгенде урсын, туттан баска шыбық сынып қалады, және қаяктан шыбық излеп жүремен, дейди екен.

Мен күлип жибердим.

— Ырас, — деди ол күлместен. — Күйеуінің шыбығы тийген жер дозақ отына күймесмиш! Соны күнде ошак басында айтып отырғанға ма, ағам кемпирден тартынбас, ашыуына тийсе апамның «шанын қағып» туратуғын еди. Ағамның шапматы да өнейи емес, рәпийладай! «Едигеннің нускасы» дейтуғын еди көшеміздің адамлары. Ири денели, бети қотыр-қотырлау-өм еди. Батырлар, палуанлар онша сыйдам болып келмейди, дейди-ғо.

— Нағыз феодал шаңарақта өсипсең-дә! — дедім күліп.

— Феодаллық емес, шаңарақта бір адам хуқимдарлық етиу керек. Демократия жәмийетке жарасады, үйге емес.

— Онда сен де тут шыбық таярлап қояды екенсең ғо?

— Мен еситкенімди айттым. Хәзир заман басқа. Бәри бір нашар адам кимнендур айбынып, кимгедур есап беріп жасауы керек. Жууапкерсізлік хаялларды хәр түрлі жолға салады.

— Сөйтп, қашан турмысқа шығатуғын болдың? — дедім изин хәзилге алып.

— Куданың буйырған күни.

— Ол қашан?

— Билмедім. Бүгін азанда үйден шығып атырсам, бала көтерген бір лолы хаял келди. «Пал ашаман» деп билегімнен ұслап жибермеді.

— Аштырдың ба?

— Аштырдым, қызық ушын. «Сенің жақсы көріп жүрген бір адамың бар, — деди лолы, — бірақ, ол саған үйленбейди. Екінші биреуге турмысқа шығасан, ол сени жақсы көреді, сен де оны барып-барып жақсы көріп қаласан, лекін, аранызда перзент болмайды, ажырасып кетесіз. Үшінші адам сени жақсы көрмейди, бірақ, сен оны жақсы көресең. Оннан екі ул, үш қызлы боласан», — деди.

Лолыға аржағын айттырмай, қолына бір сом бастым да кетіп қалдым.

— Хәзир жақсы көріп жүрген адамың ким?

— Билмедім. Әйтеуір, сен емес.

Автоклубтан келгенімізше арамызда басқа гәп-сөз болмады. Гүлшийрада кеулим бар ма, жоқ па, оны да билмей қалдым. Негедур мени кеуилсізлік бийлеп алды.

— «Билмедім, әйтеуір сен емес!» — Усы екі ауыз сөз мийимде қатып қалды.

Бар ықласым алтыншы палатадағы қосықшы қызда болса да, Гүлшийраның мени жақсы көрмеуі батайын деди.

— Қапа болдың ба? — деди Гүлшийра палатаға жақыланғанымызда мениң үнсиз қалғаныма кеулимди алмақшы болғандай.

— Яғау.

— Билемен, қапа болдың. — Соң кулағыма әсте сыбырлады. — Бәри бір де сенде нашарды өзине тартып туратуғын бір сыйқыр бар. Қандай сыйқыр екенін билмеймен. Лекін, сол сыйқырға кем-кем гипнозланып баратырғандайман.

Ол бір назқарас қылды да, постқа қарай кетті.

7

«Пышықтың жууырғаны топанханаға дейін» дегендей, Гуляның қабақ салып жүриуі де үш-төрт күннен арыға бармады. Баяғы хәзил-дәлкегін дауам етті.

— Хәй, еркеклер, уколға-а! — дейди шаншыу бөлмесіне киятырып.

— Сәл сыпайылап айтсаң болмай ма? — дейди хаяллардың бири оған. — Өзин суп-сулыу келиншексең?

— Қызбан! — дейди Гуля күліп. — Еркек дегеннің неси айып? Орыслар «Мужчины» дейди-ғо! Еркек сүмек салғандардың бәри кетеді сонда.

Соң мени көріп қалады-да!

— Не қылдың? — дейди хаялларды қоя беріп.

— Нени?

Ол хаяллар шығып кеткеннен кейін баяғы сауалымның жууабын айтады.

— Алтыншы палатаны.

— Орнында.

— Таныстың ба?

— И-им! Атын-әм билмеймен керек десен.

— Аты Нигар! Енди болды ма? Қалған жағын келистиресең бе? Кеште сыртқа ушырасыуға шақыр. Кушақла! Сүй! Билесең бе, қыздың дәбинен биринши поса алған адам пүткіл өмир бойы есинде қалады?

- Сенде ол бахытка ким миясар болган?
- Хә, бәле-е! Сумсан я? Сени мен жууас деп жүрсем.
- Күйеуиң болса айтканның неси айып?
- Именно, күйеуим емес-тә биринши поса алған!

Кулласы, ол мени желкемнен ийтерип киргизип жибергендей етип я шаншыу бөлмесинен, я посттан сол алтыншы палатаға қарай бағдарлап жиберер еди. Маған жағады бул хәрекетти. Мен сол көзиме ысық палатаның есигинен нәзер салып өтемен. Сол нәзер салыулардың биринде болмаса биринде Нигар менен нәзеримиз дусласып қалады. Мен меҳир менен оның көзлерине тигилемен. Мәнили мыйық тартаман. Ол болса уялып кетип пердени жабалы. Былайырақ барып изиме бурыламан. Ол пердени қыя ашып туу сыртымнан карап турған болады. Маған буннан артық қандай бахыт керек? Буннан артығы көп болады. Ол палатасындағылардан тартынбай қалай карады екен? Яки палатада бир өзи ме екен? Як, бир өзи емес! Бир өзи болса Гуля мени ийтерип ишке киргизип жиберуден қайтпайды. Оған Нигар менен мениң тил табысқаным жүдә бир зәрүр истей келип жан күйдиреди. Егер тамашаға исленип атырған болмаса...

Гүлшийра өз нәубетшилигинде мени көзден таса қылғысы келмейди.

— Қаяққа?! — дейди палатадан шығып баратырсам посттан дауыслап. Оған мениң қаяққа барғаным керек емес, лекин, билип-әм койғанды шеп көрмейди.

— Руксат болса таза хауадан жутып қайтажакпан? — деймен оған хәзиллесип.

— Руксат. Лекин, жол бойы жән-жаққа алаңлай берме! — Демек, ол мениң алтыншы палатаға бир бурылып карамай өтпейтуғынымды сезген. Мейли, сезсе сезе берсин. Мен ол әдетимди тәрк ете алмайман. Егер желкемде айбалта көтерип турса да! Алтыншы палатада маған карамықтай кара көзлери жаудырап карап турған периште бар. Мен ол қарасларды хеш нәрсеге алмастыра алмайман. Набада, перде көтерилмесе хәр нәрсени баханалап үш-төрт мәрте өтемен. Керек болса, он мәрте! Жүз мәрте! Перде көтерилмесе кеуил хошым болмайды. Нигар кетип қалған, я оған бир нәрсе болған, яки

жәнли-жәнсиз тигиле берип бийзар еткенмен... Кейинги ой мениң ишки ой-сезимлеримди алей-түлей етип жиберер еди.

Бир күни Гүлшийраның нәубетшилигинде түстен кейин апам келди. Хәммени уйқыға жатқаратуғын уақыт болып қалғанлықтан ол әкелген аұқатты төртеуимизге бөлип куйды да сумкасын жыйнастырды. Апамды дәрүазаға дейин гүзетип салыу ушын бирге шықтым.

Қапының аузында бир жас келиншектің изине ерип баратырған Нигарға көзим түсти.

— Балам, қала бер, — деди апам есикке барғанда.

— Қаламан-ғо.

Нигар хәм оның қасындағы келиншек дәрүаза алдында бираз сөйлесип турды. Апам әсте женимнен тартты.

— Ууыздай нашар екен я, балам?

— Кишкентай-ғо, — дедим уялып.

— Қаяқтың кишкентайы?! Ана қызды *(өзиниң үкен қызын айтып атыр)* узатқанымызда буннан да жас еди.

Апам Нигар еситип қалар дегендей сыбырланды:

— Көзинди ашыңқырап жүр балам, сен теңилер балалы болып атыр.

Нигар келиншек пенен хошласып изге қайтты.

— Ал, балам бара-ғо, дуктурың бакырып жүрер, — деди де апам дәрүазаға бетледі. Билемен, ол мени қыз бенен сөйлесип қалсын деген мәниде асығып атыр. Апам мениң ишки сырымды оқып алғандай, ана күнги гәпин төкирарламады, яғнай, «ауырып-сызлары бар»лығы хәкқында гәп қозғамады. Оның «қала берин» тыңламай, дәрүазаға дейин келгенимнен бир нәрсе сезсе, итимал.

Дүньяда бойдак мениң бир өзимдей хәмме мениң тилегимде — Гуля да, апам да! Гүлшийраның қандай ойда екенин билмеймен. «Әйтеуир, сен емессен» деди-ғо. Мәйли, болмай-ақ қояйын! Мен оның әкеси қусап бетим быдым-быдым, жүзим қотыр емес. Ашыуым келмек түе, желкеме минсе де тут шыбық пенен ура алмайман. Ондай тәрбияда өспегенмен.

Әсте Нигардың изине ердим.

— Әжапан ба? — дедим қапталласып.

Ол үндемей қалды.

— Еситпей қалдыңыз ба?

— Як, Женгем-ғо.

— Атыңыз ким? — Билип турсам да сорадым.
— Оны неғыласыз? — деди ол ийбенип.
— Ат сораған айып ба?
— Яғау. Мен өзим... Уяламан.
— Атыңызды айтыудан ба?
Ол мақуллап бас ийзеде.
— Сондай-ақ ерси ме?
— Як, ерси емес, сонда да уяламан.
— Айтағойса, жүдә ерси болса лакап койып алармыз.
Ол әсте мыйық тартты.
— Нига-ар, — деди соң өлпең дауыс пенен.
— Нига-ар! — Мен бұл исимге көтеріңки лапыз беріп айттым. — Қандай шырайлы ат-ә! Нигар! Нигарым!
— Әнекей, сиз-әм мениң атымның үстинен күлип атырсыз.
— Нигарым, десем, күлген бола ма?
— Мен сизиң Нигарыңыз емеспен-ғо.
— Кимнің Нигарысыз?
— Ата-анамның! — деди қыя баққан нәзер менен.
Бұл назлы қараслар мениң жүрегімде дәслепки үмит сезімлерин оятқандай болды.
— Ана скамейкада бір заман отырайық.
— Мен бір көрген адам менен бірге отыра бермеймен-дә!
— Неге бір көрген? Көк перденің артынан қырық мәртебе көристек-ғо.
Нигар күлип жиберді.
Емлеухананың есигіне дейін қырк-елиу адым-ақ калды. Ара қуысып баратырған сайын мен тыпыршылай басладым. «Хәзир ишке кирип кетеди. Оннан кейін және перде артынан сығалаудан басқа хеш нәрсе қыла алмайсаң. Сөйле, Мәмбетназар, тилиң бар ма?!»
— Не дедиң, Нигар?
— Нени
— Бір заман отырайық деп едим.
— Қойың, гәп-сөз болармыз, күпә-күндиз.
— Онда кешқурын ...
— Кешқурын қорқаман.
— Өзим қасында боламан. Хеш кимди, хеш нәрсени жолатпайман әтирапыңа! Мақул ма?!

Ол қыя бағып, бір мыйық тартты да, есик алдындағы текшелерден тез-тез атлап, ишке кирип кетти.

Иштен Гүлшираның әлле нәрселерди айтып бақырып атырғаны еситилип турды. Мен оның сыртқа шығып, бірге қиятырғанымды билип коймау үшін, жайды бір айландым.

— Неғып жүрсең?!

Дәлізге кириуден-ақ Гүлшира мени ашыулы күтип алды.

— Не?! — дедім түсинбегенсип.

— Қаякта жүрсең?!

— «Тихий час»тан алдын... азғантай «кирис-шығыс» жұмыслары менен...

— Жокбош! Таппайтуғын гәпин жок.

Палатаның есигин қыя ашып тұрып, постка карап иркилип турдым. Гүлшира қандай да бір жазыулар менен бәнт еді. Бір уақлары басын көтеріп, маған көзи түсти де, мыр етип күлип жиберді.

— Руксат па?

— Бар, бар... Руксат.

Гүлшираның ашыуы да, қызғанышы да тарқағандай болды. Бәлким, қызғанышы ишинде сақланып қалған шығар, хәзирше бірақ хәммеси жайында.

Сол күни кешке дейін үлкен үмит пенен Нигардың ушырасыуға шығыуын күттим. Ол маған шығаман деп сөз бермесе де, мирәтімди инкар етпегени кеулімде үмит ушқынларын оятты. Ол биринши мәрте маған арнайы наз қарас қылды, мыйық тартып, кеуліме гүлғыла салып кетти.

Түн қандай жақсы мәхәл! Күни менен шаршаған жанлы тәбият хәрғын дем алады. Әтирап жым-жырт болып, қулағынның дөгерегинде көлегейлеп жүрген сүйир шыбынның ызылдысы, қаяқтадур аяқ астында бөліп-бөліп шырылдаған шегирткелердин сести түңги мәхәлге сән береді. Кешки салқын хауадан тойып-тойып жутып, жаның рәхәтленеді. Әсиресе, усындайда ынтығып күткен адамың жанында болса, түн тынышлығында сен оның жүрек дүрсилдисин пүткил денең қулакка айланып тыңласаң, соң... ийинлер ийинге тийсе, тәртипсиз бармақлар сүйриктей саусақларды сыйпаласа... О-о, мен хәзир... санаулы демлерден кейін усындай бахытка миясар боламан. Мен ышқыдан бийхуш боламан! Ләблерин шамалдан басқа тири бенде

сүймеген ол кыздан тунғыш поса аламан. Тартыншақтық етпеймен. Жигит сөзім! Мен оны биринши ушырасыұда-ак ақыл-ойын бөнтлеп аламан. Китаптардан оқыған хәм қыялыма түйіп қойған сулыу сөзлерімди тек оған бағышлайман. Нигарға арнайман хәммесин!

Кудаға шүкір, күн батты. Аспан жийегиндеги қуяштың қырмызы шапағы да кем-кем қараңғылық койнына кирди. Нәзерімди емлеухананың шығар аузындағы жарма қапыдан үзбестен дәруаза беттен биймәни айланып, тораңғыл астындағы скамейкаға отырдым.

Өтирап жым-жырт. Ешейинде шыйық-шыйық, тыным таппайтуғын есикти биреу шегелеп таслағандай, сылт етпейди. Қыялым Нигарда, көзім есикте. Тусымыздағы асфальт жолдан хәр ұақ-хәр ұақ машиналар өтеди. Оларға алаң болып, Нигардың шығып киятырғанын абайламай қаламан ба, деп жолдағы машиналарды бәледей көремен. Деген менен, олардың пәрұайы пәлек. Маған қасарысқандай үлкен кузовлы машиналар көп жерге дейин солдыр-гүлдир етип, өтип болмайды.

Әне, есик ашылды. Орнымнан турып кеткенімди билмей қалдым. Лекин, тасып турған кеулим сол заматы-ақ суу сепкендей басылды. Бул — шелек төгіуге шыққан санитарка екен.

Мениң көзлерім бир ноқатқа қадалып қалған. Қулағым бир ғана дауысқа түриледі. Қыялап түскен машиналардың фарының жақтысын көзім көргиси, олардың асфальт жолды дирилдетип өткен дауыстарын қулағым еситкиси келмес еди.

Усылайынша неше саат отырғанымды билмеймен. Изли-изинен палаталардың светлери өше баслады. Нәубетши санитарка менен Гүлшийра сыртқа шықты. Демек, бүгинги аңлыспақ тамам.

Мен найлаж ишке бетледім. Гүлшийра маған әжепленип бир қарады да, қолында шыйырып услап жүрген газетасы менен желкеме бир урып қойды.

Сол күни өрели таңды кирпик қақпай атырдым. Уйқысы келмей, иши писип атырған палаталасларым менен сөйлеспедім. Сорауларына жууап бермедім. Уйқылап қалған болдым. Қыялымда бир сауал: Нигар неге шықпады? Уялды ма? Яки, кимдур жибермей қалды ма? Бираздан кейин ол

сауалларыма карсы сауал пайда болды. Ол шығаман деп пе еди? Ушырасыуға қайыл болып па еди? Як. Хеш нәрсе айтқан жоқ. Тек мыйық тартты, болғаны. «Күлсе жууаптың қонғаны емес», мәселе писпеген. Мен еле оның кеулин жаулап ала алмадым. Тәнирдин таңы атса оның билегинен тутып турып сөйлесемен. Керек болса, палатасына бараман. Есикти қыя ашып, шақырып аламан. Шығады хабарласыуға. Шықпауға қасындағылардан уялады.

Лекин, адам жеке қалғанда мәрт болады екен. Қаранғыда батырсынады екен киси. Таң атып, жақты түсип еди, уят жүзиме тепти. Түни мененги ойларым шилпәрше болды. Лекин, алтыншы палатаны узак-жақыннан бақлауды кәнде қылмадым. Көзім сол төрепте болды. Қулағым сол төрепке түрилди. Оны еки мәрте ғана көрдим, алысырактан. Мен жақынлайман дегенше палатасына кирип кетти. Палатасына бара алмадым. Батылым жетпеди.

Сол бир әуметсиз күн жылға татып зорға өтті. Ертенине кеште де сол тораңғыл астындағы ағаш скамейкада отырып, биразға дейин шегирткелердин шырылдысын тыңлап қайттым. Өз-өзімнен түнилип кеттим сонда. «Таң атса болды. Докторға айтаман «мен сауалдым» деймен. Руксат берсе де, бермесе де қайтып кетемен. Барып сабаққа араласаман. Оқыушылар дүньясының тәшүиши менен Нигарды әсте-әсте ойымнан шығара баслайман. Гүлшийраны да еслемаймен. Оларды путкиллей умытыу үшін үйлениудин талабына кирисемен. Апам «пәленшениң қызы бар» десе, барып қайтаман. Бас-көзине қарамай үйленемен. Анама унаса болды. Барып-барып жақсы көрип кетиуім мүмкин».

Түни мененги шешиуши көулилерден азанда сууға шайылған көбиктей, намыу-нышан қалмас еди. Арсыз көзлерім және сол алтыншы палатаның есигин бақлаудан жалықпайды.

Үшинши күни түс алдында Нигарды ушыраттым. Ол есиктиң аузындағы терис айуанның астында бир қыз бенен сөйлесип тур еди. Мен әсте қасынан өтип кеттім. Ол мени елестирмеді. Яки, көрмей қалды ма... Сыртта бир заман керекли-керексиз айландым да, және оның қасынан өттім. Ол бул ретте де маған нәзер салмады. Лекин, оның мени

көргенін, көрсе де көрмегенге салып тұрғанын ишлей сезер едим.

Нигар достын дәруазаға дейін гүзетип салды. Енді қайтардағы қысқа жолды босқа жібермеуім керек. Бұған жүрек еттім. Хеш ким көзіме көрінбеді.

— Нигар, неге шықпадыңыз? — дедім қапталласып.

— Кашан? — деді ол хеш нәрсе билмегендей.

— Жентенизди шығарып салған күні.

— Мен сизге шығаман дедім бе?

— Тилиңиз айтпаған менен, көзиниз айтқандай еді.

— Көзім өтирикши-ғо.

— Яғау, көз хеш уақта алдамайды.

— Не айтажақ единиз?

— Пинхамы пайытта айтпақшыман!

— Ол қандай болады пинхамы пайыт деген?

— Нигар, — Мен оны иркіп, алдын кескеследім. — Егер бүгін шықпасаңыз...

— Жүріп айта берін, уят болады.

— Егер бүгін шықпасаңыз, палатана туп-туұры кирип бараман.

— Тәртипсиз екенсиз-ғо! — деді күлімсиреп.

— Сиз-ғо, мени тәртипсизлікке баслайын деп тұрған.

Нигар үндемей қалды.

— Шығасыз ба?

— Қәйдем.

— Қәйдемді қой, шығаман деп айт.

— Мен ушырасыуға шығып көрмедім.

— Онда екеуимиздики де тұңғыш ушырасыуымыз болады.

— Сиз не, усы уақытка дейін хеш ким менен сөйлеспединиз бе?

— Як, хеш ким менен!

— Алламаң!

— Шын сөзім, алдамайман.

Ол үндемей қалды.

— Кешкурун күтемен, — дедім және бір дәлил айтып салыуынан гүдікленип.

Ол ийнін қысты да, бір қыя бағып, күлімсиреуі менен ишке кирип кетті. Оның усы ретки қарасы мени үмітлендіргендей болды.

Нигар менен теуғимде ушырастық. Ол дәруаза беттен, мен болсам емлеухананың арқа таманынан келип терекке сүйеп қағылған скамейкаға отырдық. Мен өзімде жоқ дәрежеде бахтыяр едим. Оның да жүрегі корқыныштан ба, яки биринши ушырасыудан албырағанлықтан ба, ханасына сыймай тұрғандай еді. Арамызда еки қарыстан молырақ ашықлық бар еді. Мен әсте бир қарыстай жылысып жақындадым. Нигар үндемеді. Екеуимизде де сес жоқ. Және ярым қарыс жылыстым. Билегім билегине тийді. Оның жұп-жумсақ коллары маған өзгеше ләззет бағышлады. Кеуліме өмиримдеги ең бахтыяр демлер жүз берейін деп тұрғандай кууаныштан балқыр едим. Оның коллары дирилдеді.

— Қорқып тұрсыз ба? — дедім әсте бармақларының үстине қолымды қойып.

— Аға, — деп сыбырланды ол.

— Кимнен?

— Билмеймен.

Буннан кейін ол да, мен де тым-тырыс қалдық. Сөйлегім келер, оны сөйлеткім, оның жағымлы дауысын еситкен сайын еситкім келер еді. Лекин, не деп гөп табыуды билмес едим. Натықсаң, деп кейиймен өз-өзіме ишимнен. Қолыңнан хеш нәрсе келмейтуғынын билип Гүлшира сени пилдей жетелеп жүр! Басқа ұрныққыр еркеклерден қорқалы ол! Гүлшираны неге еслеп атырман?! Ақмақ!

Өзімді қолға алдым.

— Жалған хошамет деп қабыл етпен, Нигар, Сизге шайы көйлек оғада жарасар екен?

Ол кеште қасында сақлап қойған ба, сары ала шайы көйлек пенен шыққан еді.

— Мен художник болғанымда усы тұрысыңызда сүүретинизди салып, қолыңызға китап ұслатып, плакат етип шығарар едим?

— Сиз де көрдіңиз бе ол плакатты?

— Қайсы?

— Кеширерсиз! — Нигар уялып қалды. — Мен сол сиз айтқан плакатты балалығымда көріп едим.

— Усындай шайы көйлек кийген қыз ба еді?

— Ая, Басында бирақ дөнип турған моншақлы такыясы бар еди. Китап дүкәнның бир дийуалына илдирип койған екен. Апама «сатып әпер» деп жыладым. Жети жаста едим сонда. Китап дүкәншы мени зорға алдастырды. «Ол дийуалға қағыулы тур, ертең уста келсин, алдырып беремен» . «Баска биреуге сатып коймайсыз ба?» дедим мен. «Як, тек саған сатаман», — деп сөз берди. Сол-сол екен, хәр базар апамнан калмай қалаға бараман. Барып саатлап сол күлип турған сары ала шайы көйлекли қызға тигилип қаламан. Мениң бахтыма устасы түспегир де келмейди. Изиме карау-карау менен зорға дүкәннан шығар едим.

Апам маған кешиктирмей соған усаған такыя сатып әперди хәм шайы көйлек тиктирип кийгизди.

— Соннан бери тасламай кийип киятырсыз ба?

— Яғау! — Нигар күлди. — Онда мен жети жасар едим. Хәзир он алтыдаман. Лекин, сары ала шайы көйлекке ықласым хеш пәсеймеди. Сол плакаттағы қыз да шашын бир бурым етип, шеп ийнине таслап койып еди. Мен сол шырайлы арыу қызға еликлеп өстим.

— Уқсай алдыңыз ба?

— Билмеймен. Лекин, сиз ол плакатты көрмегенсиз-дә?

— Қосық айтып берин. — Буннан баска көйлек хакқында айтатуғын пикирим жоқ еди.

— Курыдан куры ма? — деди ол иркилип.

— Як, курыдан куры емес. Алдында зал толы адам, мен сахнадаман, деп сез өзінди.

— Кәне, сол зал толы адам?

— Мине, мен. Мен сениң қосығынды мың кулақ болып, миллион кулақ болып тыңдайман! Тек бир қосық айтып бер. Түнау күни шығарып жиберген айыбың ушын айтып бер.

— Мен шығармадым-ғо. Өзиниз неге хаяллардың палатасына кирип бардыңыз?

— Мени қоярда коймай арқамнан ийтерип жиберди.

Нигар мырс етти.

— Қоярда коймай қудыққа ийтерип жиберсе түсип кете бересиз бе?

— Қудықтың ишинде сиздей сулыу қыз турса, ийтермей, өзим-ақ секирип түсемен.

— Мендей бир сулыу қыз турса болды ма?

— Яғау. — Мен сөзден утылғанымға албырап қалдым.

— Тек сиз турсаныз деп атырман!

— Қайсы қосықты айтып берейин?

— «Кеулимде барсаң»

Нигар үндемей қалды.

— Сизге унамай ма ол қосық?

— Яғау. Қасымызда хеш ким жоқ, қосықты сизге арнап айтқандай болып қаламан-ғо.

— Неси бар, маған арнасаң? — Мен батылдық пенен шеп ийнинен түсип турған бурымын сыйпаладым. Ол әсте қолымды артқа ысырып, қосықты баслады.

Жүзиме баққанның көзине дәртпен,

Үәдеге опалы, сөзиме мәртпен,

Суғынды синдирип-ау өзиме әбде-ен,

Телмире берме сен-ау кеулимде барсаң.

Нигардың «сизге арнап айтқандай боламан-ау» дегенинде жан бар екен. Ол усы төрт қатарды ширели қауазы менен айтып атырып, ләбинде күлки ойнар, көз қыйығы менен хәм уялып, хәм наз бенен бағар еди маған! Бул қараслары мениң тула беденимди балқытып жиберди.

Суғынды синдирип өзиме әбден,

Телмире берме сен кеулимде барсаң.

Перде артынан сығалаған нәзерди излеп, булт артына жасырынған айдай телмиргеним жалған ба? Мейли, суғым өтсин мениң! Ол тең зарядлы магниттей баска суқ көзлерден асырап турсын оны! Ол гөззал меники! Ол мениң бахтым!

Усы қыяллар менен бәнт кеулим екінши куплетте не айтылып, не койғанын да сезбей қалды. Қыз хәр бир қатар қосықтың маған қалай тәсир етип атырғанын кабак төрезисине салып өлшеп турғандай, ал, мен ушын бул қосықты тек Нигар ғана айтып, ол тек мен еситиу ушын жаратылғандай еди.

Гейде сәлемлесип салқын жүз бенен,

Гейде гийне оғын атып көз бенен,

Гейде ала жипти үзип сөз бенен,

Күйдире берме сен кеулимде барсаң.

«Хеш ўақытта ала жипти үзбеймен, жаным» деп жибергим келди. Қосық айтып болынған ўақта сүйсінгенімнен ийинен кушақлап алғанымды сезбей қалдым. Нигар октай атлығы орнынан турды.

— Кешир, кешир! Билмей қалдым. Нигар! Өзимди устай алмай қалдым.

— Өйтетуғын болсан қайтып шықпайман. Сөйлеспеймен де!

Ол әсте орнына отырды. Сездим, онша ашыұлы да емес еди.

— Пердеден карамай да қоясаң ба?

Қыз мырс етип күлди.

— Оны да сезип қойдың ба? Билип турман, ол мениң сезгенімди қашшаннан-ақ биледи, лекин, хәзир уялғанынан билмегенликке салып атыр еди.

— Көзим хәм жүрегим алтыншы палатаның терезесинде болса ше?

— Қайтпаймыз ба? — деди араға азырақ үнсізлик шөгиуден.

— Қайтамыз-ғо. Бир нәрсе сорамақшы едим.

Мен оны қандай сөз бенен болса да иркип, қасымда көбирек отырғанын көлер едим. «Не сорайсыз?» дегендей ол маған сауал нәзери менен қарады.

— Ана күнги, кемпирди жылатқан қосығынды қаяктан үйрендин?

Нигарды аз ғана ўақыт кеўилсізлик бийледи.

— Алдыңғы бир сапары бир-еки кемпир: «Қызым, хәзирги заманның қосықлары бизин кеўлимизге қона бермейди. Мақтумқулыдан билесең бе», — деди. Ойланып, ойланып усы қосықты айттым. Сөйтсем, кешегі Матякубтың анасы сол жерде отыр екен. Ениреп қоя берди. Палатадағылардың бәри жылады.

— Ырасын айтсам, дәлизде турып мен-әм жыладым.

— Сиз кеткен жоқ па единіз?

— Як. Палатамыз бенен дәлизде турып тыңладық.

— Айтпақшы, палатанызға барғаннан кейин мен хаккында хеш нәрсе айтып жүрмең. Жийенғалий аға бизиң аўылдан, ажағамның жорасы.

— Сөйтип, Мақтумқулының қосығы екен-аў ол! Мен хеш жерде оқымаппан.

— Қимниң қосығы екенін билмеймен.

— Онда қимнен үйрендиң?

— Ағамнан. Ағам жүдә хош хаўаз еди.

— Баксы ма еди?

— Як. Әпиўайы тракторшы. Аўылдын баллары ағамның культиваторында отырып, артындағы пәшекти алып жүриўге таласатуғын еди. Ағам трактордың рулин бир қол менен басқарады. Бир қолы қосықтың ырғағына ойнайды. Отақ отап атырған хаяллар ағам тусынан өтип кеткенше түргеп турып тыңлайтуғын еди.

Ол ағасы хаккында сондай берилип сөйледі, көз алдымда «Ышкындаман» фильминдеги трактордан секирип түсип ойынға түсип кеткен жигиттиң келбети елеследі.

— Сонда усы қосықты көп айтты ма?

— Як. Бул қосығын ол үйде отырғанда бизлерди алма гезек дизесине миндирип отырып айтар еди.

Бул дүньядан яхшы кетип

Өлмей хам яман қалмады.

— дегенде алам жени менен көзин сыпырып, солқ-солқ жылайтуғын еди. Катара үш иниси өлген, қыркка жетпей.

— Ағаң нешеде хәзир?

— Ағам хәзир жоқ. Гөрөк теретуғын машын айдап жүрип, қалғып кеткен бе, салмаға түсип, бункер менен трактордың ортасында қысылып қалған. Елиўге шықпай қайтыс болды.

Нигар қолы менен еки көзин басып үнсіз қалды.

— Қапа болма, мен билмей қалдым.

Сыртта Гүлшира менен санитарка пайда болды.

— Нигар! — деп қышқырды Гүлшира.

Нигар шоршып түсти. Бирден турып кетпекши еди, ийнинен бастым.

— Қойып тур, қаяққа болса да бурылсын.

Олар емлеўхананың арт бетине айланды.

— Берман айланбай турып ишке кирип қал, — дедим оған.

— Мен дәрўаза беттен келемен.

Гүлшира менен кирер аўызда ушырастым.

— Қаяқта жүрсең? — деди кийлигип.

— Хеш. Мына жерде бир жорамның үйи бар еди, соған барып кайттым.

— Алдама! Нигар кайда?

— Кайдан билейин.

— Усыннан барма...! — Гүлшира гәпиниң изин айтпастан пәтленип ишке кирип кетти.

Ол сырттан кириуден-ақ барып алтыншы палатаның капысын жулқып ашты.

— Сен кыз каякта едиң?

— Он үшінши палатада.

Ол шамасы мен жоқ болғанға хәулирип бирден даланы излеген болыу керек. Үндемеді. Бәри бир ишинен инанып та турған жоқ еди.

— Сақиев! — деп дауыслады Гүлшира енди уйқыға жатайын деп атырсам.

— Я-а?!

— Буяққа кел!

Шаншыу бөлмесине бардым. Ол пердениң артындағы тапшанды көрсетти.

— Жат!

— Хе?

— Клизма ислеймен.

— Неге?

— Сорау берме маған. Доктор жазған.

Клизмадан өлердей қорқатуғын әдетим бар еди. Бир мәрте бийабырай болғанман. Бул рет те сол аұхал төкирарланбасын деп болыудан ышқырымды ұслауым менен хәжетке жууырдым.

— Хакмыннан! — деп ызғарлы күлді Гүлшира.

Азанда доктор шақырды.

— Бөтекен кәйерде? — деди Әсет доктор.

— Билмеймен.

— Әне, буның жақсы! Науқас ауырыуының кайерде екенін билмесе, демек жақсы болып қиятырғаны. Лекин, еле жатасан. Еки дәринди өзгертип жазаман. Қызлар уколларыңды ұақтында салып тур ма?

— Аұа. Бүгін түнде клизма иследи.

— Не? Клизма-а? — Доктор күлип жиберди. — Хә, мәйли, клизманың пайдадан басқа зыяны жоқ. Ишеклерің тазарады. Болды, бара бер.

— Гүлшираға айтып жибер, келип кетсин! — деди доктор шығып баратырғанымда.

— Сестра, доктор шақырып атыр! — дедім Гүлшираға. Хәкисленип сөйлегенімди ол да сезді.

— Атымды ұмытып қалдың ба?

— Кеширерсиз, фамилияңыз есеме түспей қалды.

— Шақтың ба?! — деди ызғарлап.

— Хәрре емеспен!

— Кәнекей еди хәрре болғаныңда! Бармағым менен басыйып өлтирер едим.

Мың жасырған менен ол Нигар менен ушырасқанымды биліп қойған еди. Түндеги кесел тарийхына жазылмаған клизма да усы айыбым ушын екенін сезіп турдым.

8

Мен еки оттың ортасында қалдым. Гүлшираға рехимим келеді. Оны аяйман. Ол кыз бала. «Сен неге Нигарға ауып кеттин?» — деп айта алмайды. Жигит өзіне кыз таңлайды, кыз өзіне жигит таңлай алмайды. Олардың әуметсизлиги сонда-дә! Кейинде бир буйырған еркекке бас қосады. «Дуз несип» деп тәселле айтады ата-анасы. «Соң бир-биринизди жақсы көріп кетсиз» деп алдаркатады жеңгелери. Түскен жерде оны ата-енеси кыз ұақтында қолы жетпеген кийімлерін әпереди, дослары, жақын-жууықтары алтың-гүмис тағыншақлар менен безеп таслайды. Лекин.. Ақшамлары ол хәмме дебдиүлерін өкпесине толып қалған сууық демлер менен қосып шығарады. Оны күйеуіне билдирмеуге тырысады. Ләззет қушағында да ол басқа бир инсанды ойлайды. Бул — үйленген жигит ушын қандай бахытсызлық! Лекин, ол өзінше бахытлы! Өзінше шад! Дүньядағы бәрше жаратылыс өзлерін қутлықлап атырғандай, қууаныштан ентигеди. Қойнындағы дәртлі хаялдың, сыр сандығы ашылмаған, хеш ұақта ашылмайтуғын ишки кеширмелерін түсинбейди. Сол түсинбеуі менен ата болады, соның менен

әсте-әсте егеделикке кәдем қояды. Хәмме үмити сөнген нашар енди мухаббатты тек китабий сөз деп қабыл ете баслайды хәм өз турмысына шүкирлик етип жасайды. Оны перзентлеринин кем-кемнен өсип қиятырғаны қуғандыра баслайды. Дүньяда кемнен-кем нашар өз сүйгенине қосылады. Буган хеш ким айыпкер емес. Дүньяның өзи солай жаратылған. Қыз сүйген менен жигит сүймесе пайдасы жоқ. Өз гезегинде бул жағдай жигитлерге де тән.

Усы ойлар қыялымнан кешер екен, Гүлшийраны сол әуметсиз нашар орнына қойып көрдим. Лекин, сол заматы-ақ ол ойларды бийкарладым. Яқ, ол дәртін ишине жутып жасайтуғын нашар емес. Ол тегинликте сүйген жигитин қолдан жаздырмайды. Мухаббат үшін жан таласында гүреседи. Анасының, жақын-жууықларының үгіт-нәсиятларын писент қылмайды. Қарсылықтарына бойсынбайды!

Бул жағымсыз ойлардан бірден жүрегім шоршынып кетти. Ол мени Нигардан тартып алатуғындай көрінди. Пүткіл ел мен төрепимде, лекин, ол қолымнан бекем ұсалағанынша көпшиликтің арасынан сүйрелеклеп алып шығып баратырғандай еді. Усы бір қорқынышлы ойлар Нигар менен болатуғын ушырасыуларға шек қоятуғындай қорқынышлы сезилип кетти.

Бизлер бәри бір Гүлшийрадан тасаланып, ушырасып турар едик. Нигар оның мени қызғанатуғынын сезбеді, соншелли тек қыз балларды қатал ұслайды, деп түсинді хәм тартынды. Ал, мениң ишим тығылып атыр. Жүрегіме уялап алған сол хақықатлықты Нигардан сыр тутқанымға хұжданым қыйланады. Өйтпесе, қыйыншылық пенен қолымға қондыра баслаған қусымды пыр-р еттирип ушырып жиберіуім мүмкінлігін иш-ишимнен сезинер едим. Бір ушса ол қайтып қонбайды. Оны далбай былғап шақырып ала алмайман. Қайуақтадур бул хақықатлықты бір айтаман. Қайуақта? Кейин... Ол мениң мухаббатыма толық исенгеннен кейин. Ол мениң опадарлығымды сезип хәм түсинип жеткеннен кейин. Жаксысы, жүреклер табысып, бахыт босағасынан атлағаннан соң. Онда да бірден емес, бір жылдан кейин... Яқ, бір-еки балалы болғаннан кейин...

Ойлар... ыбыр-жыбыр ойлар... Уйқысызлықтан басым зеніп кетти. Бір уақытта тапчқасы сылп-сылп етип палатаға биреу кирип келди. Мойнымды бурып аяқ дауысы шыққан төрепке қарадым. Көшедегі жақтыдан ала-көленке болып турған бөлме ишинде Гуля маған қарай жүрип келер еді.

— Мәмбет... — деп сыбырланды Гуля басқалар оянып кетпесін дегендей.

— Хе?

— Жүр, маған таблица сызыуға жәрдемлес.

— Ертең сызсақ болмай ма?

— Я-ақ, азанда Әсет аға тексереди.

Уйқысын аша алмай атырған адамға ұсап, зорға қыймылдап орнымнан турдым. Гуля менен өткен уақыт тез хәм кеуилли өтер еді. Гүлшира менен үш реттен кейин автоклубқа барғанды қойдық. Үндемеді. Сонысына жүдә ыразыман. Түнеу күнги клизма менен жазалағанына кеули толмай, бетерирегін ойлап таба алмай жүрсе керек.

— Аржағындағы стулшикке отыр, — деді Гуля постта отырған адамның басы ғана көринип туратуғын столдың шеткі гүрсисін ұсынып. Өзи шеп қапталдағы стулға отырды.

— Мә, мынау саған таза дәптер. Мынау қайшы, мынау сызғыш, — Соң тозыуы жеткен дәптерди де қосып қойды. — Бул саған үлги, тек таблицасын сыз, жазыуын көширип жүрме.

— Кесел адамды-әм жумсап қоймайсыз, — дедім күлип.

— Уа-ха-ха, сен бе кесел?! — Ол шақалақлап күлип жиберди де соң хәммениң уйқыда екенін еслеп, дәрхал аузын басты.

— Уксамайман ба?

— Кәйерің ауырады өзи?

— Бөтекем.

— Неше бөтекең бар екенін билесең бе?

— Билемен. Екеу.

— Жакында төртеу болады.

— Қалайынша?

— Просто так. Нигарға үйленесең, басыңыз екеу, бөтекеңиз төртеу болады.

Мен кеуилли кўлип койдым. Оның гәптин изин Нигарға әкелип тууаратуғыны маған майдай жағар еди.

Ол көз астынан мениң ислегенлеримди сын нәзери менен баклап отырар екен, бир нәрсе дегиси келип, ерни жыбыр-жыбыр етер еди. Оның узақ уақыт үнсиз отыра алмасын билип, мен барынша тыр-тым отырдым.

— Хош, сөйтп не қылдың? — деди ол бир уақта шыдамай.

— Нени?

— Нигарды.

— Таныстым.

— Сон?

— Сөйлестим.

— Кейин?

— Тағы сөйлестим.

— Оннан кейин ше?

— Оннан кейин де сөйлестим.

— Чё, попугай что ли, сөйлестим, сөйлестим.

— Енди не қылуым керек еди?

— Поса алдың ба?

— Бирден бе?

— Төрт-бес мәрте сөйлескен болсан, бирден бола ма?

— Үлгеремиз-ро, — дедим пәрұайы пәлек.

— «Таз таранғанша той тарқайды» деди ол қолы талған қусап, ручкасын кеселлик тарийхының үстине көлденең таслап. — Сөйтп таз бийшара тойдан кейин жылытпаға қалады.

— Мен де жылытпаға қаламан ба?

— Саған жылытпа да жоқ. Тилинің бууыны жоқ биреу илип кетеди де тулыпқа мөңиреп қала бересен.

— Енди не қыл дейсен? Тәжірийбең болса айт!

— Мен не, жигитпен бе? Между прочим, саған бир секрет айтайын. Мени бир жигит геугимлетип, адамсыз бир үйге киргизбекши болды. Мен кейин шегиндим. Ол күшленкіреп тартты. Еки-үш адым аттым да жылап жибердим.

— Кеширерсен, Гуля, ойнап едим, — деп қолымды жаздыруу менен болды. Анада-ай жерге барып изиме айландым.

— Хә-әй! — деп бақырдым оған бармағымды шошайтып. Ол қазықтай қалша қатып турар еди.

— Ләтте екенсең! — дедим де, алды-артыма карамай жууырып кеттім. Соннан кейин оның менен қайтып сөйлеспедим. Билгін келсе айтып қояйын. Күйсұймнен бұрын биринши поса алған сол жигит еди. Мен оны жанымның ишинде көрер едим. Оған тәнимди бағышлауға таяр едим. Оның батыллығы жетпеди. Путына караған еркек екенін анлап жеттім де, кеулимдеги сүйиушилиқ сезимлеримди шилпәрше қылдым. Қыйын болды, бирақ шыдадым.

— Сен не сонда, тәнинди дус келген жерде бағыш ете бересен бе?

— Хәммеге емес-тә!

— Сонда да, ишлей қыйланбайсаң ба? Ертең келиншек болып, шымылдыкқа кирсен...

— Ә-әй! Старый обычай бәри? Мен орыс класста оқығанман. Үйде де, мектепте де европаша тәрбияландым. Өз денеме өзим хожейинмен! Неге оны биреулердин буйрығына бойсындырар екенмен!

— Қулласы, күйеуіңе хаял болып бардың ба?

— Ты что?! Айттым-ро, ол жигиттің батыллығы жетпегенин. Мениң әкем үлкен хәмелдар еди, өзи теңлес хәмелдардың баласына бермекши болды. Маған к черту оның хәмели! Баласы «не рыба не мясо». Еки хәмелдар орталарында «жорға» жүриуін кәледі. Ал, мен «дорба» жүриуін таңладым. Класста бирге оқыған жетим балаға кетип қалдым. Мени үш жылға дейин есиктен қаратпай қойды. Мәйли, қаратпаса қаратпасын. Басымда жайым, қойнымда байым бар. За то, скеуимиз тең хукуклымыз — ким ерте келсе сол аұқатты асып жибере береді. Кимнің қолы босаса сол бала жубатады. Мынау еркектің жұмысы, мынау хаялдың жұмысы демеймиз. Теңбиз. Теңдей кийинемиз. Ол шалбар кийеди, мен-әм шалбар кийемен. Ол мужской көйлек кийеди, мен-әм мужской көйлек кийемен. Ол малақай кийеди, мен де!

— Кеште не? — дедим кўлип.

— Ну гад? — Гуля қулағымна сызғыштын қыры менен урып жиберди. — Сени жууас десем жууастан...

— Билесең бе, Гуля, мен усы күнде өзимди кимге усатып жүрмен?

— Кимге?

— Аркасынан ход берип, сахнада ойнатып жиберетуғын кууыршакка усайман.

— А-ха-ха!

Гуля шакалаклап кулип жиберди.

— Таппайтуғын гәпиң жоқ! Муғаллимсен-дә! Билесен бе, мен не үшін сизлердин тезирек кеуил табысканыңызды көлеймен. Сизлер екеуиңиз мениң көз алдымда «Ак куу» балетиндеги жигит хәм кызға усайсыз! Сизлер идеяльная пара! Нигардың сулуулығы хәм нәзиклиги, сизин мәдениятыңыз, билиминиз жүзикке қас кондырғандай. Косылмай кетсениз екеуиңизге де обал болады.

Гуля бул гәплерди сондай берилип айтты, оның жүз хәрекетлери экранда гөззалықты тәрийиплеуге тил жеткерсе алмай атырған актрисаға усар еди.

— Рахмет! Хәрекет қыламан!

— Давай! Шевелись!

Ол меннен сызып болынған дәптерди кабыл алар екен, ийниме ғамхоршылық кейипте шаппатлап қойды. Оның усы бүгинги берген «ходы» мени және де илхамландырды. Болды! Енди көп тартыншаклыкты жыйнастыраман. Оның үлбиреген гумшадай ләблеринен тәкирар-тәкирар поса аламан. Мениң бул посам оның тамыр-тамырларынан өтип, жүрегине жетип барсын. Нигар басқаға яр болууға тийисли емес.

Мен ертеңги ушырасуымды көз алдыма келтирип, шийрин қыяллар менен уйқыға кеттим.

9

Гүлшира менен Гуляның нәубетшилиги арасында Айсара деген үлкен хаял турар еди. Ол емлеуҳанада хеш ким менен әжик-гүжик болып сөйлеспейди. Оның алдында хәмме — науқас! Болғаны, басқа хеш ким емес.

— Палатанызды тазалап отырын!

— «Тихий час»та кирип шыға бермен!

— Болды енди, жатың! Отбой болды.

Бул оның хәммеге айтатуғын, гейде коридорда өзинен өзи-ақ тәкирарлай беретуғын сөзлери. Ол турған күни биз Нигар екеуимиз аркайын кирип шығамыз. Гүлшира қусап

аңдымайды. Гуля қусап изимизден бас бармағын шәлтийтип «зор» деп қалмайды. Оны тек мен сеземен. Нигардың сезип қалмауын тилеймен ишлей. Сезип қалса, бул оған және бир тосық болады. Уялып жалтак болып қалууы мүмкин.

Бүгин емлеуҳанада жатырғанымға жигирма үш күн болды. Усы арада биз Нигар менен бес-алты мәрте кеуилли демлеримизди кеште бағ ишинде өткердик. Лекин, ол хәр сапары тезирек ишке кетиуге асығар, бизиң бул пинхамы ушырасууларымызды қасындағы хаяллар яки докторлар билеп қалууынан тартынып, өзин қыл үстинде жүргендей сезер еди. Оның албыраушылығы маған да тәсир етер, оның кеулиндеги хүрейди жоғалтууға қанша урынсам да, сәтине түсе бермес еди.

— Нигар, қосық айтып бер! — деймен әсте ийнине қолымды салып. Ол қолымды төмен ысырып қояды.

— Уяламан.

— Кимнен?

— Тәбеде ай сығалап тур.

— Оның биреуге айтып беретуғын дослары жоқ ғой!

— Қуяшқа айтып берсе не қыласан?

— Кууанаман. Бизлерди Ай менен Куяш қутлықлады деп мактанаман.

— Кимге?

— Саған!

— Мен хәммеге шығар деп қорқып кеттим-ғо.

Соң екеуимиздин де гәплеримиз таусылып қалады. Әсте жүзимди оның жүзине жақынлатаман. Демим оған урылады. Ләблер жақынласады. Нигар тийер-тиймес болып турған еринлеримиздин арасына нәзик төрт саусағын тутьп қалады.

— Қолыңды ал!

— И-им!

— Неге?

— Уяламан.

— Кимнен?

— Дараклардан.

— Дараклардың көзи жоқ ғой!

— Олар бар денеси менен көрип турыпты.

— Мен дараклардан уялмайман.

Ол әсте-ақырын ийнимнен ийтергишлейди:

- Биреу көрип қояды.
 - Онда қосық айтып бер.
 - Түнгі дауыс узакка кетеди, уят болады.
 - Қулағыма айт.
 - Қосықты қулағың менен еситесең бе?
 - Қулағым менен еситемен, жүрегім менен қабыллайман.
 - Айтпақшы, он үшінші палатадағы ана күнгі апайлар ертең тоғыздан кейін келип қосық айтып бер деп атыр. Сен барма, яқшы ма?
 - Неге?
 - Уяламан.
 - Дәлизде тұрып тыңласам-ше?
 - Бәри бир. Сениң дәлизде барынды билсем де айта алмай қаламан.
 - Онда хәзир айтып бер.
 - Қайсы қосықты?
 - «Кеулимде барсан».
 - Оны неше мәрте еситесең?
 - Қанша мәрте айтсан, сонша мәрте тыңлай беремен.
- Кеулине барып орнап қалғанымша тыңлай беремен.
- Кейін-ше?
 - Кейін сен пүткиллей меники боласан!

Ол өсте қосықты баслады. Оның қоныраудай сынғырлаған жағымлы хауазын пүткил денем қулақ болып тыңладым. Оны жазған шайыр екеуимизди усы қараман астында кем-кем бир денеге айланып баратырғанымызды көрип хәм сезип тұрып жазғандай еди, кеулиме. Нигар соңғы куплетти және бир мәртебе тәкирарлады.

Ашық екенінди жәрия етип.

Билдире берме сен-ау, кеулимде барсан.

Усы еки қатарды қайта тәкирарлар екен ол, өзи сезбеген халда көксиме басын қойды. Жуп-жуқа денесинен маған жыллылық өтті. Оны қуштарлық пенен бауырыма бастым...

Сол күни сәршемби күни еди. Сәтлі күн еди сол күн. Таң алдында нәсерлеп қуйған жауын түс уақтындағы гүздің ашық қуяшы менен тез кеуип кеткен, тек хәр жер-хәр жердеги шуканақларда ғана сап-сары шалшық суулар қалған еди. Жауыннан кейінгі кеш оғала сулығ еди. Ай дөңгеленип

толысығға аз ғана қалған. Аспанда тарыдай жайылған жұлдызлар түн койнына өзгеше сән берип тұрар еди.

— Сениң жұлдызың қайсы? — дедім Нигардың нәзерин диң аспанға қаратып. Баханада оның бұлқилдеп тұрған жуп-жуқа тамағына мурнымды басып ийискеледим.

— Қойса, қытығым келеди, — деп күлип мойнын қысты.

— Сениң жұлдызың қайсы?

— Ең жақтылысы! Сеники-ше?

— Сол ең жақтылы жұлдыздың қасындағысы.

— Жұлдызлар неге ағып түседі? — деди ол маған.

— Ағып түспейди. Мәкан өзгертеди.

— Неге?

— Қызлар да мәкан өзгертеди ғой?

— Сонда не, жұлдызларды да узата ма?

— Яқ, оны өзіндей бир жұлдыз алып қашады.

Екеуимиз де яддан тоқыған сауал-жууапларымыздың жалған екенін билер едик, лекин, бул сөзлер жүрек торимизден өзгеше бир леб пенен, кеуилли ентигиу менен шығар еди, хәм жанға мөлхәм, кеуилге ләззет бағышлар еди бул сөзлер.

— Лекин, ол биреу болып ағады-ғо, — деди Нигар сауалын дауам етип.

— Олар жупласқан уақытта екеуи бир жұлдыздай болып қалады. — Мине, бизлердей болып.

Мен оны қайтадан бауырыма тарттым. Ол шеп қолы менен өсте көкирегимди тосты, оң қолының суқ бармағын ләбине жете жазлап қалған ерниме кесе қойды.

— Руксат жо-ок! — деди соң сыбырланып.

— Нигар?

— Хим.

— Келешекте қим болғың келеди? — Усы сауалды берерин бердим де; «сени урып өлтиретуғын адам жоқ» деп өзиме-өзим кейидим. Ақыры, бул әлле қимге берилетуғын жол-жәнекей сауал ғой! Бул болмағыр, биймәни гәп хәзир ғана қауышып тұрған ләблерди пүткиллей ажыратып жибермесе еди? Яқ, Нигардың кеулине бундай сумлықлар келмеген екен.

— Қим болыуымды көлейсең? — деди назлы күлип.

Қууаныштан кеулим тасып кетти.

— Сен хеш ким болма! — дедим ийinine колымды салып,
— Сен тек Нигар бол! Мен сүйген Нигар бол!

— Колыңызды алын! — деди ол әсте.

— Неге?

— Кетейик. Айсара апа сезип калса палатаға барып бакы-
рыўдан кайтпайды. Апайлардан қолайсыз болып каламан.

Соның арасынша емлеухананың күн батыс мүйешинде
еки ақ халат көринди. Биз кайтадан қарамаң теректің
тасасына тығылып бир адамға айланып калдық.

— Көринбей ме? — деди Айсара апа.

— Як, — деди санитарка. — Қыз бала буюққа шықпай-
ды-ау, қорқады-ғо.

— Қасында қорықпайтуғын жүөермеги болады-дә!

Сол «бахытлы жүөермек» мен едим.

Олар изине айланды.

— Енди кашан? — дедим Нигардың жүп-жумсақ саўсақ-
ларын алақаныма қысымлап.

Ол «сошан» деди де, колын әсте тартып алып ишке
жуўырып кетти.

Мен бул бахытлы демлерден ентигип, сыртта бираз
жүрдем де палатаға кеуилли кирип келдим.

— Хе, жигитлер бул не жатыс? Шахмат ойнамаймыз ба?

Аман тас төбесинен шаншылып қарады.

— Шахмат! Сиз шахмат билесиз бе?

Оның таңлағанынша бар еди. Олар көбинесе түски
дем алыс уақында қапыны қатты жаўып алып шахматқа
кириседи. Сокта ойнауға қорқады.

— Ферзамди қайтып бер, билмей қалдым.

— Як, қайтып бермеймен.

— Гирлейжаксан ба?

— Бәри бир қайтып бермеймен.

Палаталас шахматшылар бир-бири менен кегирдекке суў
бүркисип атады. Мен болса оларға дыққат аўдармастан, өз
қыялым менен сырласып жата беремен. Мени шахматқа
қызығады деп олар улыўма ойламас еди.

— Сиз бетке апарайын ба? — деди Аман тумбочкадан шах-
мат қутысын алып.

— Як, мен сизлер бетке бараман.

Орақбай екеуи дәрхәл тумбочканы ортаға қойып, шахмат-
ты дизе баслады. Мен пенжегимди кәттің басына илдирип,
Орақбайдың қасына — Аманға қарсы қарай отырдым.

— Ақ пенен ойнайсан ба, кара менен бе?

— Гроссмейстрге қайсы тас больуының паркы жок.

— Ой-бу-у! — деп Орақбай шалқасына таслап күлди де,
кайтадан тикленип отырды. — Әстерек!

— Сен балада бүгин йош бар-ғо! — деп күни менен көз
астынан үнсиз бақлап жатырған Жийенғалий де орнынан
тикейди. — Набада, күйеу бала болып келгениң жок па?

Ол Нигар менен кеште бир заман пинхамы ушырасып
қайтатуғынымызды сезер еди. Қыз бенен аўыллас болғаны
ушын соны шама қылып атырған еди. Мен еситпегенсип,
дизилген тахтаның кара таслы төрепин өзиме бурдым.

— Жүр, Аман!

Аман биринши жүрис қылды. Соң мен, Кейин Аман.
Дәслепки жүрислер жол ашылыу ушын тез-тез өтті. Соң
ойланып көшетуғын ходларға нәўбет келди. Лекин, мен
ойланбадым. Бундай партияларға көп ойланып отырмас
едим. Себебин кейин айтаман.

Үш минутта Аман тәслим болды.

— Кайтадан ойнайық, мен сениң усылыңды билмей
қалдым, — деди ол қоллары дирилдеп.

— Матч — реванш кейин болады.

— Мен ойнап көрейин.

Аманның орнына Орақбай өтті. Ол үш жүристе «детский
мат» болды.

— Як, бул есап емес, — деди ол шыжа-пыжа болып.
— Мен абайламай қалдым.

— Шахматта «абайламай қалдым» деген гәп болмайды.

— Бул кроватьлар аралық ойын-ғо, бунда бола береді.

— Әй баллар, утылғанның гәпи курсын, былай турың,
— деп олар екеуин де шетке сүрип, орнына Жийенғалий
отырды.

— Кәне, мәрт болсаң мениң менен ойна, палапанларды
утқанына мардыймай.

Ақ тас пенен биринши ход баслады. Үш-төрт ходтан
кейин ферзамды алдырды. Жийенғалийдың анық исеними
пайда болды.

— Өне баллар, усындай қылып ойнау керек, — деп қойды аузының сууы қурып енсемізден үңилип тұрған Орақбай менен Аманға.

— Сизлердей болғанша бизлер де үйренеміз.

Қүтилмегенде мен хұжимге өттім. Хұжим үстине хұжим. Жийенғалийдің екі қасының арасы үйрилип, дерлік қосылып қалды.

— Үңиле берме! — деди Орақбайдың ийнинен түйіп.

Жийенғалий ізбе-із басланған хұжимнен шахын араша-лап ала алмас еді. Бір мүйеште қалған ферзасы жәрдемге жетіп келе алмады. Оған нәубет те жетпеді.

— Шах!

— Шах!

— Шах!

— Мат!

Мен колларымды уқалап, мардығып орнымнан турдым.

— Енді гроссмейстер дем алады!

Бұл Жийенғалийге батып кетті. Орнына барды да, екі дизесін бауырына тартып, жатып алды.

— Гроссмейстер реванш ойнамай ма? — деди Аман хәзіліме хәзіл менен.

— Яқ. Реванш басқа шәхәрде өтеді.

— Келисти-ир!

Сонша күннен бери бір палатада жасасақ та бір бүклемі ишінде жүрген мен тымсырық, студент уақтымда шахмат бойынша қатарына екі жыл қала чемпионы болғанымды бұл ретте де билдирмей, сыр бүгіп қалдым.

10

Азан менен емлеұханада ғалауытлы хабар тарады. Өсет доктор жайын сатып, бір ақшамда көшіп кетіпті. Хәмме бір кисидей қыйланды. Емлеұхана хызметкерлеринен бетер, бийтаптар.

— Енді не қыламыз, емиміз шала қалды-ғо!

— Бизиң районның маңлайына өзи жақсы доктор сыймайды.

— Шуклап қоймаса көшпей неғылады?!

— Яға-ау, хеш ким шуклаған жоқ, Сажида катынның қылған иси бұл!

— «Атасы басқа менен аң аулама, атар да жанына байлар» деген усы. Өзимиздің усы дөгеректе нашар қурып қалып па екен, бұл сорлыға.

Қулласы, хәр ким бір гәпти қосып, биресе Өсет докторды аспанға шығарды, биресе ақылы кем ләуәтек қылды, кәйткенде де хәмме иш-ишинен қыйланған еді.

— Бизлер не қыламыз? — деди Орақбайға кара ууайым түсіп. — Қашан шығатуғыныңызды өзим айтаман деп еді.

— Хәй, сизлердің кесел түе бәленіз де жоқ, — деди Жийенғалий Аман екеуіне. — Емлеұхананың койка планын толтырыу үшін жатырсыз сизлер.

— Ертең орнына басқа доктор келсин, «шығарсаң шығар, шығармасаң қашып кетемен» деймен. Балнийсаның мына дәттелери кем шықпасын десе, өзинен-өзи шығарады. — Бұл Аманның кескирт жууабы еді Жийенғалийға.

Соң неге «орыс» аталғаны хақында хәр қайсысымыз билгенимизди айттық. Мениң еситиуімше оның әкеси Нуржан орыс инкилабтың уақтында Ресейде мардикарда екен. Он сегіз жасар жас өспирим, ақ патша қулағаннан кейін елге қайтыуға жол кирейи болмай, сояқта қалып кетеді. Жигирма бес жасларға шыққанда Екатерина деген бір орыс қызға үйленеді. Сон Аллаяр Досназаров директор болған қулп заводында ислейди. Аллаяр камалғаннан кейін кимдур: «Сен-әм карақалпақ емессең бе, басынның ғамын ет, бүгін-ертең сени де алып кетиуі мүмкін» дегеннен кейін хаялы менен бір қызын ертип ауылға қайтады. Келсе ата-енеси қайтыс болып кеткен. Үйине қулып урып қойған екен. Ол қулыпты сууырып ашады. Оннан-буннан қурастырып стол соғады, түбиретки соғады. Буннан хабар тапқан әкесинің ағайинлери келсе бұл билектей қызыл гөшти пышақ пенен туурап, шанышқы менен шапшып жеп отырғанын көреді де, «қой, бұл орыс болып кеткен екен» деп турып кетеді. Сол сол екен, хеш ким буның есигин ашпайды. Өзи де үйренген әдетине бола, орысша турмыс кешире береді. Тууылған балаларына да орысша тәрбия береді. Мине, бар болған хақықатлық усы. Лекин, Өсет доктор орыс болсын, орман болсын хәм сауатлы, хәм

хәзилкеш врач еди. Онын алдына барған киши қай жери аўырғанын умытып кетер еди.

Палатаға пол жууатуғын санитарка келди. Онын да кеўил хошы жоқ еди. Шелегин бир койып кетти, пол жууғыш ағашын бир әкелди, соң әлленемирде бәрха топыракка былғай берип кап-кара болған ләтте шүберегин әкелди.

Күнде аннан-мыннан пол жууғыш ағашын бир тийгизип кететуғын хаял бүгин негедур аркайын еди. Аркайынлығы сол, Әсет доктор хаққында әлле нәрселер айтқысы келип турды. Тек әнгиме каптың аўзын ашып жибергендей бахана керек еди оған.

— Жеңге, Әсет аға көшип кеткен дей ме? — деди Жийенғалий анқаўсырап.

— Еситпедиңиз бе?!

— Қайдан еситемиз, палатадан шықпасак, кесел адамбыз... — Хаял Аманың жалатайланып жууап берип атырғанын сезді, лекин, хәзир ол баслы мәселе емес еди.

— Сажида қатынның қылған иси ғой, бул, — деди санитарка қолындағы ләттени шелекке сығып турып. — Қандай жақсы дуқтырдан айрылып қалдық. Өзимиздин районды қоя берип, қонсы районнан келип көринетуғын еди адамлар. Биреўине «сен былай тур» демейди. «Мен дуқтырман, мен науқасты емлемесем ол қаякка барады» дейтуғын еди, пақыр.

— Жеңге, Сажида деген ким? — деди Орақбай гәпин бөлип.

— Қатыны да!

— Тәжик пе?

— Ийт биле ме, долы ма, әйтеўир, жети жылда бир сөз үйренбей-ақ кетти-ғо. Шынында, оттың басында мүсылманша тәрбияланбағанына барды. «Өз балаң өзегине тепсең кетпес, киши баласы кисенлесең турмас» деген. Бул жердин ыссылы-сууығына көнип өспегеннен кейин тура ма, ол! Ақыры, алып кетти.

— Бизин аўылда Украинадан келген бир хаял бар, кемпир болайын деп тур, — деди Жийенғалий оған.

— Әй, мыннан бир болса болатуғын шығар.

— Еркіндәрәя бетте бизин дайымның баласы бар, — деп онын изин алып кетти Орақбай. — Соның кемпир апасы немис болған. Урыста жүрип алып келген.

Гәпин өре бастырмағаннан кейин санитарканың ашыуы келди. Пол жууғыш таяғын тық-тық урып, хәр жерден бир жүргизиўге карады.

— Шолпан! — деди бир уақта сырттан бир хаял дауысы. — Қаяқтасан!

— Тоғызыншы палатада.

— Саған биреў тоғызыншы палатаға бар деди ме? Берман шык!

— Енди қудайы берип қалды булардын! — деп ол дәскелерин жыйнастыра баслады. — «Дауысыңды көтерме» деп бакыратуғын Әсет жоқ, «Сулайман өлип дәўлер қутыратуғын болды».

— Сулайман деген ким, жеңге?!

— Қойыншы бир, анқаўсырай бермей! Ол қапыны тарс еттирип шығып кетти.

Орақбай менен Аман шақалақлап күлди. Изинен еситилген бул мазақлаушы күлкени онын еситпеўи мүмкин емес еди.

— Баллар, уят еттиниз! — дедим мен оларға. — Не қылайын деп единиз Сулайманның кимлигин. Ол байғустың кеўлине қыл сыймай жүр.

— Туўры. Қалай деген менен Әсет аға бахытлы адам екен, — деди Жийенғалий өкпесин толтырып дем алып. — «Усы биреўден қутылдық па» дегенде кәйтер еди.

— Жақсы адам хәммеге туўыскандай болып қалады, — деп жөпледи Орақбай.

— Соны билсең ұарсақы гәпти не қылайын деп един!

— Мен бе айтқан, Жийенғалий аға, Аман-ғо!

Санитарканың қапа болып шығып кеткени кем-кем хәммемизге батайын деди. Лекин, айтылған сөз — атылған оқ. «Дүньяны суў алса үйрекке бир пул», бул пұтына шаппатлап жүрген балларға Әсет ким, басқа ким, қадирин билер ме еди, деп кеткен болса әжеп емес. Сол «пұтына шаппатлаған» баллардың ишинде биз-әм кетемиз, әлбетте.

Хәр күни азанда саат оннан шаншыў басланатуғын еди. Хеш ким бизди шаншыўға шақырмады. Күн түсликке шамаласқанда кемпирлер өзлери бара баслады.

— Қызым, уколымды саласан ба?

— Хәзир апа, бир айланып келин.

Кешикпей шаншыу басланды. Кемпирлер, үлкен кисилер бөлмениң алдындағы тапшанға қатарласып отырып, гезек күте бастады.

— «Бир хаялдың мәккарлығы қырк ешекке жүк» деген. Бул баланың жууаслығын билип, нашар өзи айландырып алған-ғо.

— Аға-дә, кеўлинде басқа пыйғыл менен жүрген шаялар, усындай ақ көкирек бийшараларды аңлайды.

— Қылышынан кан тамған биреу болар ма еди, хәссений!

— Барған соң кашып кайтпас па екен!

— Аға, саған! Басқан адымын өлшеп қояды-ғо.

Кулласы, хәмме гәп Әсет доктор хақкында еди. Әсет аға дерлик хәмме палатадағы наукасларды бир өзи көрип шығар еди. Оның қасында еки хаял доктор болған, екеуи де биреуиниң изинен биреуи декретке кеткен.

— Егер мениң қолымда болғанда хаялларды докторлықка алмас едим, — дейди екен гейде күйип кетип. — Я доктор бол, я бала туу.

Оған поликлиникадан жәрдемге жиберилген докторлар да, еки жаққа алағанда болып, барлық ауырманлық Әсет ағаға түсетуғынлығын айтысып отыра екен, мийирбийкелер.

Мине, енди сөйткен Әсет ағасы жок. Хәмме «жетим» қалды. Емлеуғана ийесиз қалды.

Мениң ядыма ертеректеги бир уақыя түсип кетти. Сеги-зинши класымда көзиме шөп тийип, усы емлеуғананың көз ауырыулар бөлимінде қырк алты күн жатқанман. Хәзир сол емлеуғананың орнында поликлиника бар.

Көз ауырыулар бөлими ортасында узын дәлизи бар, он-он бес бөлмели гөне жайда жайласқан еди. Дәлиз полланбаған. Оны санитарка хәр күни азанда сипсе менен суу себелеп, сыпырып шығады. Суу тийгеннен кейин изейдиң ийси жоқары көтериледи. Биз көзимизге азанғы дәрини куйдырамыз да, сыртқа атлығамыз. Көбинесе бизди емлеуғананың завхозы Айтбай ақ мурт врачтан сорап алып кетер еди. Хәзирги қарамаңлар сығасып өскен жаптин берги бойында жерге жабыстырып салынған азық-ауқат склады бар еди. Складтың төбеси ийтарқа қылып бастырылып, үсти топанлы ылай менен сыбалған. Хәр жерде төрт қырлап тақтайдан соғылған дүткеш бар. Әдепки күнлери буннан

түтин шығаратуғын болса от тийип кетпей ме екен деп ойлайтуғын едим. Складка киргеннен кейин билдик, бул иштеги карточка, пияз бенен геширлердин терлеп, баз басып кетпеуи ушын хауа киретуғын дүткеши екен.

Гәп хәзир Айтбай ақмурт ямаса оның гешир-пияз сақланған складында емес. Биз усындай жұмыстан шаршап келгенде палатаның есигин, айнасын ашып жатар едик. Жаз айы. Өткинши самал менен изейдиң ийси сыртқа урады да, биз емин-еркин дем аламыз.

Бул жерде ыңқылдап атырған кесел жок. Көбиси трахома менен көзине ақ түскенлер. Жарақат алғанларды Нөкиске жибереди. Бизлердики жеңил ауырыу болғанлықтан үш мезгил альбуцид тамызады да, кештеги тамшысынан кейин маз бенен сыбап таслайды. Бир-биримизди кирпигимизге жабысып қалған маздың арасынан елес-елес көрип, аннанмыннан гәп тауып сөйлесип жатамыз.

Бизиң қапымызға қарсы қараған бөлмеде дуктыр қызлар кеште шай ишип, ауқатланып отырады. Кара шайға бөртип, кимниндур изинен келген палау я тауық сорпаны ортаға алып, әнгиме дүкән курады. Әсиресе, Қаншайым деген жасы үлкен апай бар. Оның әңгимесин тек мийирбийке емес, бизлер де кулак түрип еситип жатамыз. Қызык гәплерден тауып айтады ол. Хәммениң өтмишин биледи.

— Қаншайым апа, — деди бир күни Сәним деген мийирбийке. — Султанбай қалай Зәүрени алып жүр. Султанбай еле үйленбеген жигиттей, анау болып қалған-ғо, кемпир-ғо!

— Әй, қарағым-әй, — деди Қаншайым апа. — «Бир хаялдың мәккарлығы, қырк ешекке жүк болады» деген. Бағана Сажидә хақкында айтылған усы накыл еди, маған бул уақыяны еслеткен.

— Султанбай жаңа институтты питкерип келген жас жигит еди. Сондай сулыу жигит болды. Хәммениң ууызийи курыйтуғын еди. Еркек адам-әм бундай сулыу болады екен. Қызлардың бөринин ақыл-еси сонда. Байы бар қарамаңлайлар-әм «маған тий» десе, күйеуинен айрылып тийип алыуға тайын. Негедур ол хеш ким менен иси жок. Хеш бир нашарға тик бағып қарамайды. Сондай тартыншақ. Соның менен еки-үш жыл үйленбей жүрди. Қызлар енди, мың жақсы көрген менен өзи барып сөз сала ма, уят деген бар, ийбе деген бар.

Әне, сонда усы Зәүре суўманлап изине жалаңаякланып түсти. Ол нәубетшиликте турған күни изинен аўкат әкеледи. Бирге отырып жейди.

— Үйге қонақ келип еди, соған асып едим, пайыңды әкелдим, — деп тауықтың бир саны, төс гөши, канаты менен қосып жүәри гүртик әкеледи. Қонақ келмегенін билеп қоймасын деп хәмме мүшесин салмайды. Мен билеп тураман, оның сумлығын. Мен бар уақта келсе, қылпылдап тартынып отырады. Қысындырмайын деп шығып кетемен.

Бул аўхал ярым жылдай дауам етти. Лекин, Султанбайды қолға түсире алмады. Оның уялшақлығы Зәүренің сум қыялына бөгет болып турды.

Сол жылы августтың ортасында докторлар бригадасы «Ағартыў» деген аўылға мәкке жыйнаўға барады, деген гәп шықты. Топардың басшысы ким болатуғыны да мәлим болды. Ол Султанбай еди. Султанбай барады дегеннен кейин ешейинде «кеселмен» деп справка таярлайтуғын нашарлардың хеш қайсысы бас тартпады. Хәмме «мен бараман, мен бараман». Ол гезлери менің ең генжетайым да сүттен шыққан. Санитаркалардың арасына мени де қосты. Саат тоғызла емлеўхананың алдында таяр болдық. Он төрт нашар, бир жигит — рентгенде доктордың жәрдемшиси. Басшымыз Султанбай. Негедур хаял-қызлардың ишинде Зәүре жоқ еди. Жоклығына сондай куўандым.

— Кише, қызларға айтың, автобуска минсин, — деди Султанбай.

Хәмме автобуска минип атыр.

— Хаў, сиз қашан минип алдыңыз? — деди автобуска мингенлер.

Қарасак, Зәүре ең алдыңғы орынлықта әлле қашан отыр. Кеўли хош! Шофёр қонсысы екен, азанда үйинен шыққанда минип алыпты.

Барғаннан кейин бес үйге бөлиндик. Өзи аўылда барыжоғы жети үй бар екен. Бир жағы үлкен арна. Арнаны жағалап қоныс басқан үйлер. Ана үй менен мына үйдің арасы ат шаптырым десем лап болмайды. Хәр үйдің арасы қалың жынғыллық тоғай. Ортада тек қоян соқпақ бар. Қорықпай қалай отырыпты екен дейсен, киши.

Мәкке пошадқалар сап-сары болып пискен. Оның ушындағы қоныр қызыл шашақлары қуўыршақтың шашындай желкилдеп, ықласыңды тартады. Қабығын сыйырғаннан кейин оның ишинен жипектей жумсақ, акшыл-сары шашақлар маржан тистей дизилген мәкке дәнлерине узынына жабысып жатады. Қызлар оны алып, кулақларына қыстырып жүреді. Кеште хәр ким өзинің жататуғын үйлерине барып, сол үйдің адамлары менен шайға, аўкатқа отырамыз. Олар өз алдымызға аўкат писиріп жеўимізге қайылшылығы болмады. Хәмме қазан қосып жибердик.

Азанда және мәкке атыз. Биз барғалы бери мәкке бригадты бир мәртебе ғана көрдик. Қарапәреннен келген, бети бужыр-бужыр дөпең киши екен. Бети тегислеў болғанда тап менің кишим шығар дер едим.

Қаншайым усы гәпти айтып, кеўилли күлип қойды.

— Кисинизди еле жақсы көресиз бе? — деди тыңлап атырған мийирбийке.

— Ха-аў, бизің кисидей киши бар ма?! — деп мазатланды ол. — Хәр ийнинде бир адам отыратуғын арыслан тулғалы жигитти қаяқтан табаман басқа!

— Сөйтп?

Мийирбийке гәптиң изин тыңлаўға қумар еди.

— Сөйтп биз Султанбайды да күнине бир мәрте көреміз, мәккемізди өлшеткен уақта. Атызға түспейди. Сол өлшетиўге келгенде жаңағы Зәүреси түспегир наз етип өле қалады. Қатын адамның назы жараспайды-аў.

— Қыз емес пе еди?

— Яға-аў! Бир жерге барып келген. Баласы да бар еди. Оның бахтына баласы да өле қалды. Сөйтп, қайтадан қылтыңлап қыз болып жүргендегиси-ғо. Зәүренің келиспеген назына хәмме қызлардың ашыўы келеди хәм қызғанады. Қызғанған менен қолынан хеш нәрсе келмейди.

Бир күни Сәўле деген қыз маған келди.

— Зәүре Султанбайлар жатырған үйдің баласының төс қалтасына мәкке шашақ илдирипти. Енди не болады?

— Не болатуғын еди, бир тауық сойып күтеди-дә!

Айтқанымдай болды. Ертенине түске таман Аймерке келди қасыма. Ол хирургияның санитарқасы еди. Оның менен журт қатары сәлемлескенім болмаса сирә ашылысып

сөйлеспеймен. Барып турған өсекшил қатын еді. Тийе берсин, қайтыс болып кетти-ау, ол.

— Бүгін кеште Султанбайлар жатқан үйде кишигирим зыяпат бар, — деди ол. — Зәуре сол үйдің баласының қалтасына мөкке шашақ салған екен. Түйетауық сойып, кешке аұқат таярлап атыр.

— Ким-ким барамыз, хәммемиз бе?

— Яғау, хәммемиз барсақ қызығы бола ма! Мен, сен, Зәуре, Султанбай, рентгендеги бала. Сөүлени де қоспасақ, кашшан шықылықлап жүргени...

— Өзлерин бара берің.

— Сен не?

— Бүгін онша мәнісим жоқ.

— Ақмамбеттен бір кесе тартып жиберсең, аттай болып кетесен.

— Яқ, өзлерің отыра берін.

Ол мени қыймай турғандай болып, келген изине қайтты. Сезіп турман, оған мениң усы жуабым керек. Меннен Султанбай да тартынады, Зәуре де. Зәуре тартыныудан бетер, қорқады. Мен оның хәмме сырын ашық айтып жиберемен.

Соның менен отырыспаққа бармай қалдым. Лекин, түни менен дөңбекшип шықтым. Уйкым келмеді. Өзимди өзим жек көріп кеттім. Барыуым керек еді. Олардың сум қыялына кесент қылуыым керек еді. Лекин, енді кеш. Бір ғана қолымнан келетуғын нәрсе, Алладан Султанбайға сабыр парасат, Зәуре менен Аймерекеге інсап тилеу еді. Өттен, мениң айтқаным болып атыр ма?!

Ертеніне сәскеді Аймерекіе жаным келді. Кеулі шад.

— Қызықтан қалып қойдың-дә, Қаншайым? — деди күліп.

— Не қызық? Ойынға түстиніңіз бе?

— Ойынға да түстик, қосық та айттық!

— Жаксы болыпты.

— Лекин, оннан-өм қызық нәрсе бар.

— Не нәрсе?

— Зәүрени Султанбайдың қойнына салдым.

— Онбағыр сениң! Ол хаял-ғо!

— Не бопты?! Қыз бенен хаялдың паркы бір ақшам!

— Гүлдей жигиттің обалынан қорықпадың ба?

— Не обалы бар? Зәуре оны бәрқулла аңлып жүре ме?! Султанбай сулыу жигит, хеш қыз оның илтимасына яқ демеиді. «Дәуран қимнің дәураны, Султанбайдың дәураны» болады елс!

Буннан онлаған жыл бурын еситкен усы ўақыя шаншыу бөлмесинің алдында айтылған гәплерден кейин ойыма сап ете қалды. Султанбай Зәүреге үйленгеннен кейин дәуранды сүре алды ма, алмады ма, билмеймен. Лекин, Сажиданың Әсет ағаға аяғын қыя бастырмайтуғынын иш-ишимнен сезіп турдым. Олай болмағанда тууып өскен ауылын таслап, изине ерип кетпеген болар еді. Балким, бул жерде бір сыр бардур, қим биледи...

II

Мениң қол таңбамның сулыулығы Гуляға жаксы бахана болды. Кеште, ауырыулар уйқыға жатқаннан кейин екеуиміз доктордың кабинетінде отырып «Сан бюллетень» жаздық. Хаслында мениң бул қол таңбам институтта қәлиплексен еді. «Сизлер ертең муғаллим боласызлар. Сонлықтан түсиникли хәм сулыу жазыуға үйрениң. Балалар хәр бир хәрипти сәдде-сәдде етип жазбасаңыз, түсинбей қәте жазады. Бул қәтелесиу оларға мәңги жолдас болып қалады. Қәтениң баслы гунакары сизлер болып қаласызлар» деген ана тили муғаллимнің гәпи мийимде беккем орнасып қалған еді. Соның ушын да, сабақта конспект көшириуе қызықпадым. Муғаллимнің лекциясын басымдағы «магнит лентасына» «жазып алыуға» әдетлендим.

Гуля доктордың кабинетіндеги шкафтың төбесине жайып қойылған плакатты абайлап төмен алды. Онда «Сан бюллетень» деген ири хәриплер менен жазылған жазыу, оның төменінде болса үш қатар бөлімшелер бар екен. Ол плакатты Әсет ағаның отыратуғын столына әкелип жайды да, алдындағы хәр түрли қағаз-пағазларын қамтылап алып, әйнек жайға қойды.

— Мына жерге отыр, — деди Гуля соң қолындағы кишкене брошпораны «Сан бюллетень»нің үстине қойып. Усы кітапшадағы «Сары ауырыудың алдын алыу» хакқындағы макаланың белгилеп қойылған жерлерин сулыулап көширип бер.

Мен тикейгенимше тура бердим.

— Оты-ыр! — деди орынлықты көрсетип. Дауысы хәм буйрык, хәм өтиниш таклетте шықты.

— Әсет ағаның орнында ма? — дедим мен таңланып.

— Отыра бер, енди Әсет аға жок, — деди ол қолын әпи-ұайы бир силтеп.

— Бир түрлі... кеулим бармайды...

— Өйтип не, орнына врач болайын деп атырсаң ба?

Мен нәйлаж орынлықка аманат ғана отырдым.

— Аркайын отырып ал, бул не, хөккы ағашка мингендей.

Гуляның көзине әжепленип нәзер салдым.

— Хе, неге маған жаман көзиң менен қарайсаң? «Хәмме ұйқылап атыр, мен жұмыс ислеймен бе?» — деп атырсаң ба?

— Яғау... Хәмме Әсет ағаның кетип қалғанына қыйланып атыр, сен, қайта...

— Кетсе атамның аржағына! — деди ол хәм халатының ки-сесинен еки-үш ручка шығарып берди. — Әдеп жаман қағазға сызып-нетип көрип ал, қайсысы жукқышы болса сонысы менен жазасан.

— Лекин, жақсы доктор еди, — дедим мен. — Кеселинди көзине қарап-ақ билетуғын уқыбы бар еди оның.

— Сонда қудайдың өлими бар ма, миллети жок, дини жок биреуіге үйленип?

— Миллетсиз, динсиз адам бола ма?

— Бар-ғо, не жок дүньяда! Әуретине шөп бастырып жүр-ген, бирин-бири жейтуғын адам сыпат мақлуқлар да бар екен. Анабирде телевизордан көрсетти.

— Ауылдан ылайықлы қыз табылмаған шығар.

— Неге? Мени алса болмайтуғын ба еди?!

Күлип жибердим.

— Сен неше адамға тийесең өзи?

— Билесиз бе, мийирбийкелердин әрманы врачка турмыс-ка шығыу.

— Мен бул тарауды жақсы билмеймен.

— Анқаусырама. Бул хәмме тарауда бар. Қосықшының дийди композиторға қосылуы, ойыншы балетмейстерге, хә-уескер шайыр қыз үлкен шайырға тийиуди күсейди. Лекин, хәммесине бундай бахыт несип ете бермейди.

— Сен оны қаяктан билесең?

— Мен дүньяға кеше шығыппан ба?! — Яқшы, алдын-дағыны сулуулап жаза бер. Кесент етпеймен.

Ол шығып баратырып изине бурылып қарады.

— Жақсылап жазып бол, кейин саған Әсет ағаның хеш-ким билмейтуғын сырларын айтып беремен.

Брошюра онша үлкен емес екен. Лекин, сонда да қол-жазба менен оның хәммеси кишкене плакатқа сыймас еди. Қандай да бир илимпаздың мақаласын бурын да бир неше мәрте көширилген болуы керек, хәр жер хәр жеринде қәлем менен белгилеп қойылған еди. Бул ретинде қызыл шарикли ручка менен әдепкиден басқашалау етип қайта белги қойыл-ған. Ручканың излери таза болғанлықтан ол усы «Сан бюлле-тень»ге тийисли екенн белгили болып турды.

Бираздан кейин дәлизде бир ер адамның дауысы шықты. Изинше оны Гуля бөлмеге баслап келди. Нәубетши доктор екен. Мен турып ауызша сәлем берип атыр едим, ол қолын созды. Жасы елиулерге шамаласқан, егеделеу кици екен.

Доктор жазғанларыма көзәйнек астынан биресе былай, биресе олай қыялап көз жууыртты.

— Жақсы-ы, — деди соң аркамнан қағып. — Мына «Сан бюллетень» дегенди де сен жаздың ба?

— Яғау, Жолдасбай аға, — деп мениң орныма Гуля жууап берди. — Былтырғы санбюллетень-ғо, бул. Тек номерин өзгер-тип қойдык.

— Қара, өтиригин жасырайын-әм демейди. Сен иним қапа болма, — деди соң күлип. — Бул қыз ханды жұмсаған Жийреншениң хаялындай тили болса тасты да жұмсайды.

Соң Гуляға қарады.

— Хәммеси тынышлық па?

— Тынышлық.

— Керек болсам хирургияда боламан.

— Яқшы.

Медиклердин дийуалы газетасын толтырыуыма бир ярым сааттай уақыт кетти. Бул аралықта Гуля шай демлеп әкелип, екінши столға қойды. Қасында түрлі мазалы шоколадлар, бир шетине сап-сары қаспақ қойылған палау да бар еди.

— Буякка кел, шай ишемиз, — деди ол «Сан бюллетень» ди итиятлық пенен шкафтын басына қойып. — Буны ертең қақтыраман.

— Мен барып жата берейин.

— Хе, шаршадың ба?

— Як. Сонда да «биймезгил аўқат жеме» дейди-ғо, докторлар.

— Хәссений, мени тырнап атырсаң ғо-я. — Ол мени шеп қолымның бармақларынан қысымлап, орынлыққа тартты. Қолынан қандай да бир жыллылық, нәзіклик сезими тула беденимди жымбырлатып жибергендей болды. Сонда аўылдағы жеңгелеримиздин «жана жигит болғаннан сакла» деген нақыллары еркисиз есиме түсип кетти.

Әсте орынлыққа отырдым. Ол кесаға шай куйып, қасықтың биреуін алдыма қойды.

— Палаудан ал. Биреулердин изинен келген аўқат емес, өзим үйден писирип алып келдим. Қаспақты жақсы көремен. Үйде де апам палау асып атырса, асханаға билдирмей барып, қазанның астын қаттырақ қойып кететуғын едим. От қатты жанса қазанның астына қаспақ катады-дә.

— Негизинде, мен-әм қаспақты жақсы көремен. Бірақ, қаспақ жесең тойында қар жауады деседи.

Гуля аўзындағы палауды бүркіп жибере жазлады.

— Айта береді, — деди әлленемирде шакалып-шакалып. «Қарекен ырым етеди, ырымы қырын кетеди»... Августтың ишинде бер тойынды, қар жауғанын көрейин. Хәмме гәпке итибар бере бериўге болмайды. Мен өзим докторман-ғо, кишкентай доктор, врач болмасам да басқа тараудың адамларына қарағанда усы тарауда бираз түсинигим бар. Между прочим, врачлардың да хәмме айтқанын орынлай бериўге болмайды. Робот болып қаласаң онда. Ананы жеўге болмайды, мынаны жеўге болмайды. Врачлар биринши гезекте арақ ишеп дейди, я?

— Аўа.

± Өзлери-ше — ишпей ме?

— Қайдам?

— Ишеди. Ишкенде өкиртип ишетуғынлары да бар!

— Әсет аға да ишетуғын ба еди?

— Ту-у... Әсет аға, Әсет аға... Нашар болғанда Әсет ағаға тийип алатуғын қатын боласаң-ғо.

— Мен сизин бағанағы уәденизди есинизге салып атырман.

— Хе-е, — деп бираз иркилип қалды. — Шәрт пе екен, — деди соң.

— Өзиниз билесиз. Мен уәдемди орынладым, кеште жазып берейин дедим, жазып бердим.

Ол кесасында дерлик суўып қалған шайын молдан-молдан уртлап тауысты да, қайтадан шай куйып қойды.

— Бизин әжағам райкомда ислейди, — деп салдамалылық пенен баслады гәпин. — Хәр жылы мал сойып, туўылған күнин белгилейди. Қонақлар көп болады. Әжағам мектепте Әсет пенен бирге оқыған. Әсет Самарқандтағы медицина институтқа оқыўға түскен-дә, бизин әжағам Нәкистеги пединститутта қалған.

Әсет аға әжағамның туўылған күнине бир күн алдын барады, яки бир күн кейин.

— Маған көпшилик жақпайды, жора, екеуимиз аўлақ отырып сөйлескенди тәуір көремен, — дейди ол.

Шынында ондай емес. Ырасын айтыўға уялады. Оны Сажидә жибермейди, көпшиликке. Қызғанады. Ананың хаялына көз қыстың, мынаның хаялына күлип карадың... ыңғырыулап бир хәпте, бир айға дейин қыр изинен қалмайды. Биреу дыңғырлай берсе кимге жағады.

Өткен жылы да сондай болды. Мениң нәубетшилигим туўры келмесе барып қонақ күтиўге жәрдемлесетуғын едим. Сол ретте Гүлшияра «апам аўырып қалды» деп, нәубетшилигин маған таслап кетти. — Айтпақшы, Гүлшира басынды айландырып жүрген жоқ па? — деди бир уақта тосаттан езиўине күлки жуўырып.

— Яғаў... — дедим де, бірақ ишимнен қатты абыржыға түстим. «Сезди ме екен».

— Дықкатынды бөлме! Нигардан айрылып қаласаң. Билемен, Гүлшияра турмысқа шыққысы келип жүр. Лекин, ол саған ылайық емес. Оған тоқлағы күшли еркек керек.

— Хе, болмаса...

— Я-ак, ондай деп ойлама. Ол, просто нәзик тәбиятлықты сүймейди. Еркек минез нашар ол...? Яқшы, не деп атыр едим?

— Гүлшияра нәубетшилигин таслап кетти...

— Аўа, Гүлшияра нәубетшилигин таслап кетти. Сөйттип, ертенине бардым. Дастурхан еле жайыўлы екен.

— Әжағам қайда? — дедім кишеме.
— Жумыста.
— Әсет аға келмей ме бүгін?
— Яқ, ол бір күн бурын келип, жылап-жылап кетти.
— Хе, — дедім мен шоршып түсип. — Аманлық па?
— Аманлық. Кейин айтып беремен. Шайынды ише бер, мен хәзир.

Шамасы, аўқат әжелиўге кеткен болыў керек. Өзине белгили Гуля, «кейин айтаманға» шыдай ма?

Әжағамның төмен бети радиола, жокарысы магнитола радиосы бар еди. Ол хәр сапар үйинде болған зыяпатты жазып алады. Оны қонақлардың бири сезеди, бири сезбейди. Мен бардым да радионы қойдым. Столда турған катушкалардың бирин магнитолаға қойып, суўылдатып айландырып, лентаны басына әкелдим.

— Еситкенше асығып атырсаң ба? — деди кишем сырттан бир бадияда қуўырдақ көтерип келип.

— Мени билесең-ғо. «Қаранғы жерде жата беремен бе» деп анамның курсағынан жети айда шыққанман. Ырасында, мен жети айлығымда туўылғанман. Малақайға салып, дийўалға қыстырып қойған мени. — Гуля нәресте пайытын еслеп бир күлип қойды.

— Кишем лентаны алмастырды. Әсет аға тәўир-ақ кәйип екен.

— Неге өзимиздің аўылдан алмадың? — деди әжағам оған. — Қәлеген қызынды алыўға жәрдемлесетуғын едик-ғо. Әсет аға аўыр гүрсинди.

— Ә-әй, жора-а! Сен Сажиданың қандай қыз екенін көрмедін-дә! Ол экрандағы хинд қызларындай сулыў еди. Тек манлайында қалы жоқ демесең. Қайрыла берип наз етиўлерин мен хеш бир қыздан ушыратпас едим. Сол жыллары өзін билесең-ғо, «Сангам»ға адам кире алмай атады. Қыялымызға дүньяда хинд қызларынан сулыў нашар жоқтай, хәўес етер едик оларға.

Үшинши курсқа дейин тек сыртынан телмирип қараўдан арыға өте алмадым. Ол да мениң жақсы көретуғынымды билетуғын еди. Кейин-кейин ол маған «табассум» саўға ете баслады. Бир күни оған жүрек жутып жақсы көретуғынымды айттым. Аудиторияда тек екеўимиз қалып едик. Ол орамалы-

нын ушын аўзына тислеўи менен бир заман үнсиз қалды. Соң бирден есикке қарай жуўырып кетти. Қапыға барған жерде артына қайрылып қарап, наз бенен бир күлди де, дәлиздеги жигит-қызларға араласып, көзимнен ғайып болды. Мен сондай бахытлы едим. Оны қайтып көре алмай қалатуғындай есикке жуўырып бардым. Қапының жақлаўына шеп қолымды айқара тиреп турып көпшиликтің ишинен оны изледім. Ол жоқ еди. Кейин соңғы параға қоңыраў болды. Хәмме орынлы-орнымызға отырдық. Лекин, Сажида жоқ еди. Мениң жүрегимнин жартысы оның менен бирге кеткендей болды. Сабақ мийиме кирип шықпас, оның қаяққа кеткени, неге кеткени пүткил ақыл есимди бийлеп алды. «Мен зейинне тийип алдым. Енди ол мениң менен бир өмир сөйлеспейди. Мен оның ушын дүньядағы ең жексурын, ең мәдениятсыз адамман. Ол ертең сабаққа келгенде маған жек көринишли нәзер менен қарайды. Яқ. Улыўма нәзер салмайды ол маған. Мен бул жағдайды қалай көтерип жүре аламан...»

Ертеңги азанғы сабаққа дейин мени усы ойлар қыйнады. Түни менен де... «Бир қыз жек көрсе көрипти-дә, баскасын излеймен» деп жубатпақшы болдым өзимди. Яқ, жубата алмадым. Оның орнына хеш кимди раўа көрмедім. Ол басқалардан бөлек еди.

Ақыры, тәнирдің таңы атты. Саат тиллери ериншеклик пенен жылжыса да еплеп оқыў уақты болды. Мен түни мененги уйқысызлықтан қабақларым исип, аудиторияға келдим хәм бирден өз орнында отырған Сажидаға көзим түсти. Ол бурынғысынан да бетер сулыўланып кеткен еди. Жарасына қызыл лента қойылған ақ кофтада аппақ кептердей болып отырар еди. Оның көзи маған түсти де, дәрхал төмен қарады. Изинше, басын көтерместен ала көзлери менен маған бир сырлы нәзер таслап, мыйық тартты. Жүрегим кешеден бери орнында емес еди. «Үх, енди болды ма?» деп жүрегим «орнына келип жайғасты». Мен және шексиз бахыттан бийхуш болдым. Сени зериктирип атырғаным жоқ па? — деди ол әжағама.

— Яқ, яқ, керисинше. Менин де сондай күнлерим есима түсип кетти, — деди әжағам күлип.

— Мен бирақ саған өйтип наз еткенім жок, — деди кишем капталдан.

— Сеннен баска наз еткенлер болды, — деди ажағам хәзил етип.

— Кулласы, сизлерге қыскартып айтайын. Екеуимиз де кем-кем бир-биримизди көрмесек тура алмайтуғын дәрежеге келдик. Киноларға бардық, дискотекаларға бардық. Сабактан үлгеріуимиз де бираз пәсейди. Есесине мухаббатымыз барған сайын күшейер еди.

Бәхәр келди. Мен оған бәхәрде күтилмеген сюрприз таярламакшы болдым. Сажиданы жатақханасына күзетип қойғаннан кейин таксиде тау етегине келдим. Тау ийектин астында турғандай болып көринген менен узақ еди. Машинада барған менен қайтып келиуіме бир сааттай уақыт кететуғын еди.

— Не қыласан тауда? — деди ажағам.

— Кейин билесен.

— Демек, ол-әм бизге сюрприз? — деп күлди кишем.

— Туп-тууры, сюрприз! Сөйтп, мен оған арналған сюрпризди еки хәпте дегенде таярлап болдым. Соң оны сол тау етегине алып бардым. Таксиден узағырақта түсип қалдық та, қол ушласып келе бердик.

— Саған бир сауғам бар, — дедім оның қолын қойып жиберип. Соң солыңқыраған шөпликлерди қушағыма жыйнап-жыйнап бир шетке алдым. Етекте көгерип турған мурынның қанындай қызыл гүлдер менен жазылған «Сажида» деген жазуу жайнап кетти. Ол көзлери жайнап, қуаныштан қышқырып жиберди хәм өзін мениң қойныма атты.

Сол күни бизлер ерли-зайыплы болдық. Бал күнлеримиз басланды. Екеуимиз де жатақхананы тәрк етип, кирейге шықтық. Лекин, хәмме нәрсеге қолым жетпей жүргени жақсы екен. Оның минези кескин өзгере баслады. Мениң хәр бир басқан қадемимди есаплауға қарады. Курсласларыма тисимнің ағын көрсете алмайтуғын болдым. Оның баяғы хинд қызларыникиндей сулыу көринген ала көзлери енди әйдарханың көзлерине айланды. Ол көзлер хәр сапары гәзепли тигилгенде өнменинди тесип өтемен деп турғандай сезилер еди. Мен кем-кем қулға айландым. Мийримсиз бир хаялдың қолында бенде болуға қарадым. Мениң сол ерли-

зайыплылық күнлерим ләззет емес, зәхәр-заққумға мезгеп бара берди. Бир күнлери ол хәмиледар болды, бир жыллық академиялық дем алыс алды. Оны төркинине алып бардым. Ата-анасы Түркменстан менен Иран шеғарасындағы таудың етегинде жайласқан бир ауылда турады екен. Бир жағы тауға ернеклеп қурылған жети-сегиз үй бар. Адамлары узын бойлы, жүзлери күн жегендей қарауытып кеткен, тиллерине хеш ким түсинбейтуғын бир тайпа еди олар. Оларды я иранлы деп, я долы деп болмас еди.

— Сизлердің миллетиниз не? — деп сорадым мен барғаннан кейин Сажидадан.

— Алланың бендеси, — деди ол.

— Хәммемиз де алланың бендесимиз, сонда да...

— Маған бундай биймәни сауалларды бергенди қойың.

Сажиданың анасы жыңғылдай узын бойлы, арық жүзине алак көзлери жараспайтуғын, түси сууық бир кемпир еди. Әкеси болса атжаклыдан келген, мурны еки көзинің ортасынан жарып шыққан, сақалы қулақтан басланып, көкирегине шамаласқан, қара аралас көкшил, басында ақ қозының терисинен тигилген, дигелей кусағын қулақсыз малақай, үстинде жеңсиз камзол, камзолдың ишинде етеги дизесине шамаласып қалатуғын тик жағалы көйлеги бар еди. Ол да көп сөйлемейди.

Хаяллары ешки сауады екен. Ешкилер үйретип қойғандай үйдің алдына келип бир қапталлап жатады, Сажиданың анасы хәр еки аяғын қарыстай илмекли жип пенен бөлек-бөлек байлайды, шорп-шорп сауып алады. Соң ылағын жибереди. Ешкилер нағыз тау текелердей, бир заманда төменде көрсен, демде жартастың басында секирип жибережақтай болып турғанын көрсен.

Турғынлар тау етегиндеги жанбауырларды атыз қылып, өгиз қос пенен айдайды да, кейин картошка, буршак хәм мәш егеди екен. Олардың хәкіметтин жұмысына барып атырғанын, я дүкәннан зат әкелгенин бир хәпте болған күнлеримде хеш ушырата алмадым. Жигиттин үш журты бар дейди-ғо. Сонын бир журты болып саналатуғын көйин журт маған бул дүньядағы дозақ сыяқты көринди. Хеш ким мени адам екен демейди, я атасы, я анасы, я ағалары. Олар өзлеринше быдырласып сөйлеседи. Кеште дастурхан басында

отырғанда тас бадияларға қуйып бір шайым аўқат алдыма қояды. Қандай аўқат екенін түсімде көрген емеспен. Аштан өлип қалмау үшін ишемен, әйтеуір.

Хаялымның көз жарғанын, қызлы болғанымды оқыуға келгеннен кейін бір айдан соң еситтім. «Каникулда аўылына қайтпа, деп жазыпты хатта. Аўылына кетсең кеширмеймен. Бизин дәстүримізге күйеуі өлген хаялды хеш ким алмайды. Лекин, мен сол бахытсыздыққа да қайыл боламан. Өзгеге көз салсаң өлтиремен».

Сажиданың абай-сыясатынан қорықпадым деп қалай саған өтирик айтаман. Қорықтым.

Ауылға қайта алмадым. Бул арада билесең, жалғыз анам қалып еді ауылда. Анамды алдадым, «жаңа оқыу жылы үшін жұмыс илеп пул табаман, сизге аўырманлық түсиргим келмейди, анажан. Сизди қатты сағыныушы балаң...» деп хат жаздым. Бул хатым көз-көрсекі жалған еді. Хаялымның дох урғанларын анама айта алмадым. Билесиз, анам европаша тәрбия көрген, орыс хаялы «кәйін аталарымның қолында боламан» десем де айып көрмейди. Лекин, мениң олай деуге хұжданым қыйнар еді хәм бул биймәни, қорқынышлы сөзди аўзыма алсам, периште «аўмийин» деп жиберетуғындай жүрегим шоршынып кетер еді. Анама жазған бул хаттың бир хақықаты — жұмысқа кирдим. Онда да түзге пул жыйнау мақсетинде емес, хаялым хәм оның дозақ көринисине усаған төркинин есимнен шығарыу үшін. Ең болмаса, алағада болып, бир заман-бир заман болса да кеулимди сергитиуім мүмкин еді. Оның үстине күнделикли ишип-жемегим бар, каникул уақтында институт стипендияны кейін береди. Қалаберди, бир-еки сом жыйналса зыян да емес.

Өзимди алдарқатыу үшін кирген жұмысым, өмиримде және бир өзгеристің пайда болыуына себепши болды. Қаладағы орта дәрмиан бир бақшаға бағман болып уақытша кирген едим. Мен өмиримде бағ пенен шуғылланып көрмегенмен. Лекин, мектепте Мичуриннің тәжірийбелерин кунт пенен үйренгенбиз. Муғаллим бизден күни ертең бағман болатуғынымыздай ботаникадан Мичуриннің тәжірийбелерин ядлататуғын еді-ғо, өзиң билесен. Сен ботаникаға қызықпадың, лекин, мен ботаниканы, зоологияны, анатомияны сондай сүйер едим. Ядында ма, ер адам менен

хаял адамның скелетин айырып билер едим. Класста хеш бириңиз оның паркына бармайтуғыныңыз анық. Бәлким, мениң медицинаға қызығыуым да усынан басланған шығар. Мичуриннің «биз тәбияттан мийрим-шәпәәт күтип отырмаймыз, оннан тартып аламыз» деген теорияға айланған сөзин мәзи оқымадым, оны жүрегимнен өткердим. Соның үшін да, маған бағманлық қыйынға түспеди хәм бул уақта бағлар путалып болынған, оны тек кешки салқын менен сууғарыу, күрт түспеу үшін уақтында дәрилеп турыу уазыйпасы ғана қалған еді. Буны мен мүлтиксиз атқардым.

Тәрбияшылар балаларды гезек пенен бағдың ишинде ойнатар еді. Мен кишкентай, шүлдирлеген қызларды көргенде «ертен бир күн мениң қызым да усындай болып бағшаға барады, мамасы келген уақта жууырып... деген жерге келгенде ойым арман шаппай қалады. Көз алдымда баласына асыққан ана емес, көзлери жән-жакқа жаўтанлап, шағып алыу үшін мени излеп қиятырған жылан елеслер еді. Мийимнің ишинде бир сөз гүуилдейди: Сени кеширмеймен! Сени өлтиремен!

— Неге? Не үшін өлтиреді? — деди әжағам қабағын үйип.

— Қызғаныштан өлтиреді. Маған да жоқ, басқаға да жоқ, деп өлтиреді.

— Сен сондай-ақ, журтта жоқ жигитпен деп ойлайсаң ба өзінди?!

— Мен басымнан өткенін айтып атырман. Айтпа десең айтпай-ақ қояман. Лекин, мениң бул сөзлерим саған естелик болып қалады. Себеби, ендиги жылғы тууылған күнінде мен болмайман.

— Қапылтпа! — деди әжағам.

— Як, қорықпай-ақ кой, өлмеймен. Лекин, хаялымның ағалары келип көширип алып кетеди.

— Сен олар қиятқанда бизге хабарла, биз оларды услатып каматайық.

— Онда олардың изинен баска адамлар келеди. Себепкер болғанларды да гүмдан қылып кетиуі мүмкин. Өзимнің тәғдиримдеги қайғыға бийгүна адамларды шерик етким келмейди.

— Хош, сөйтип, бағманлық не болды? Өмиринде қандай өзгерис жасады ол?

— Мен бакшада Дилфуза деген өзбек кыз бенен таныстым. «Усы уақытка шекем көзим кайда еди?» деп маңлайыма урғым келди сонда. Оның сондай нәзиклиги, кишипейиллиги, «акажан» деп туруулары пүткіл ақыл-есимди бийлеп алды. Сажиданы умыта басладым. Хәр күни кеште оның менен бирге кайтаман. Айырым балаларды ата-анасы алыуға кешигип калса бирге қаламан. Азанда да жолымыз бир болады. Күнлердің бир күнінде оған ишки сырымды айттым. Ол мени қатты аяды ма, яки шаңараклы адам менен неге сөйлесип жүрмен, деп өкинди ме, узақ уақыт үндемей қалды.

— Дәртиңе шерик бола алмайман! — деди бир уақта сууық демин алып.

— Неге?

— Сениң перзентің бар, биз өзбеклерде перзенттен безген атаны ата демейди.

— Биз және перзентли боламыз. Мен сени алып узақ-узақларға кетип қаламан. Изимизди хеш бир изкууарлар таба алмайды.

— Ата-анамды-ше?

— Оларға пинхана хабар берип турамыз.

— Өмир бойы биреулерден қорқып, жасырынып жасаймыз ба?

— Уақыт оларға бизлерди умыттырады. Әне, сонда биз жайнап-жаснап турмыс кеширеміз.

— Сизге рехимим келеди, — деди ол мийрим толы көзлерин маған қадап. — Сизди жақсы көремен, кеулинде хеш гирбин жок, әжайып адамсыз. Лекин, тәдиримди сиз бенен байлай алмайман.

Ол усыны айтты да, қасымнан узақласты. Мен «жетим» қалдым. Қайтадан мени, сол зимистан жалғызлық өз койнына алды. Қайтадан баяғы қорқынышлы ойлар мийимди жаулап алды.

— Неге оқыуды таслап ауылға қайтпадың? — деди ажағам.

— Көзим қыймады. Институтты питкергенимше бул уақыялар бир жағына шығар, бәлким, ол хәм оның тууысқанлары мени өз халыма қояр деп ойладым.

— Олар қандай тайпадағы адамлар?

— Билмеймен. Сажидадан басқалары өзбекшени де билмейди. Яки, билсе де сөйлемейди.

— Не миллет екенін сорамадың ба?

— Айттым ғой, бағана, тек «алланың бендесимен» деп жууап береді. Артық қазбарласаң урыс шығарады.

— Паспорты-ше?

— Көрсетпейди. Бир мәрте көріп едим, қолымнан жулып алды, «керек емес жерге мурнынды суға берме» деди зил менен. Лекин, сонда шамалы көзим шалып қалды, төрт хәрипли, миллети «б» дан келеді, «булч» па, «бонч» па, әйтеуір соған уқсас. Менинше, ол кишкене бир қауымның ағзасы болғанға арсынатуғындай еді.

— Баяғы назқараслар қайда? Қайрыла беріп наз қылатуғын усы Сажида ма еді, яки...

— Усы еді... Хайранман! Рольде ойнады ма?

Августтың ақырына таман Сажидадан телеграмма келді. «Тез жетіп кел» депті. Қызымызға бир нәрсе болған шығар, дедім де жетіп бардым. Хәқыйкатында да, қызымыз қайтыс болған екен. Қамарымнан дөреген тунғыш перзентим болғаны ушын қыйландым. Лекин, бул қайғы онша узаққа созылмады. Орнын қандай да бир көтержамдық ийеледи. «Арамыздағы сабақ үзилді. Енди хәр ким өз тәдиримизди өзимиз жаратамыз».

Ертең қайтатуғын болдым. Мен де, Сажида да. Сол күни кеште Сажиданың еки ағасы үйге келді. Олар дастурхан басында бир заман сөйлесип отырды да, соң төрғи бөлмеге өтті. Азырақтан кейин Сажиданы шақырды. Кейин мени. Мен барғаннан кейин екеуі де үстиндеги етеги бүрмели шерим куртқаларын шешіп, кроваттын үстине таслады. Сонда олардың белиндеги камарға байланған, нағыслы қынапты көрдім. Оның узынлығы бир ярым-еки қарыстый бар еді. Екеуі де қынаптан пышақтарын сууырып алды. Соң пәт пенен еденге шанышты. Пышақлар аппак, тат баспайтуғын қалың металдан исленген, сабы мүйізден, офицерлердің етиги сүүретінде соғылған еді. Еденге қадалған пышақтар өзинин салмағы менен бир заман дирилдеп тұрды.

Жигитлердің биреуі Сажидаға қолын созды. Сажида камзолының жеңнен бир топ сүүрет шығарып берді. Сүүретті алған жигит оны биримдеп, асықпай, салмақлап,

полға әшкаралы түрде таслай баслады. Қай көз бенен көрсем де, ол сүүретлерде мен хәм Дилфуза бар едик. Балаларды ойнатып жүргенимиз, бағдан шабдал үзип алып Дилфузаға узатып атырғанларым, көшеде бирге кайтып киятырғанымыз, кулласы, мениң еки ай даўамындағы ең қызыклы күнлерим калдырмай сүүретке алынған еди.

Жигит көзиме бежирейип карап турды. Екиншиси бир ўақта шаншылған пышағын еденнен суўырып алды. Оны өсте-өсте алып келип, ийегимниң астына такады.

— Ийманың неше қысым? — деди.

— Оның тили гә өзбекшеге, гә түркменшеге усап кетер, лекин, аўыр айланар еди.

— Шейит боламан деп ойлап турсаң ба? Харамзалалар хеш ўақытта шейит болмайды. Сонғы сөзинди айт.

Менде үн жоқ. Қорқыныштан аяқ-қолым қалтырайды.

— Би-ир... Сөйле?

— Еки...

— Түсир! — деди екиншиси оған. Ол лекин бирден түсир-меди. Азырақтан кейин ийегимниң астынан, алкымымнан емес, пышақтың ушы менен жеңил сызып жиберип, төмен түсирди. Ийегимниң астынан ып-ыссы бир нәрсе мойныма карай жылыслап аққандай болды.

Сажиде калтасынан орамал алып усанды. Сыпырдым. Қан еди ол.

Сүүретти биримлеп жерге таслап турған ағасы шеп қолы менен ийегимнен услап өзине қаратты.

— Бизиң қолымыз қаяқларға жететуғынын көрдиң бе, — деди ныклап. Мен бас ийзедим. — Сажиде бизиң жалғыз қарындасымыз. Оны ким қапа қылса, мына пышактан өтеди. Әлбетте, бир өзи емес, қапа қылыўына себепши болған екинши адам да!

Көз алдыма хеш нәрседен бийхабар Дилфуза елеслеп кетти. Оны аяғаным соншелли, ишимнен өзиме нәлет оқыдым. Қыялыма бүгин олар мени өлтирсин-өлтирмесин ертен бир күн Дилфузаны сойып кететуғындай бола берди.

— Болды. Қайталанбайды, — дедим мулайым.

— Қаттырақ айт!

— Қайталанбайды.

— Сен ойлама, барғаннан кейин ҳүкиметке билдиремен, услатаман деп. Ол нийетине жете алмайсан. Үлгермейсен! Егер үлгереройған жағдайында да, сени екинши бир адамымыз канжардан өткереди. Ол ўақта пүткил туқым теберигин менен.

Мен бир заманда экранларда атып кетип атырған, сойып кетип атырған, қорқынышлы кинолардың қатнасыўшыларына айланып калдым.

— Ертен екеўиңиз де кетесизлер, — деди ол сөзин даўам етип. — Қалтаңызға бир жылға жететуғын пул саламыз. На-бада, таўсылса тағы алып кетесиз, сен келесен, Сажиде емес. — Ол мениң костюмымның жағасынан силкип тартып, өзине қаратты. — Соны есинде тут, оқыўды питкергеннен кейин екеўиңиз берман қайтасыз. Бизде ата-ана дүньядан өтпегенше хеш перзент узаклап кетпейди. Сажиде ақылсызлық пенен саған кеўил қойған. Кетсе оны да өлим күтеди.

Ертенине оқыўға қайттық. Мен сол қаранғы, зимистан өжиреден тири шыққаныма еле онша исениңкиремес едим.

Бизиң студентлик дәуиримиздин кейинги жыллары кеўилсизлик пенен өтті. Сажиде нәзерим түскенде көзабаға жүзим ғана жылтырар еди. Буны ол да сезеди, лекин, зорлық пенен мениң кеўлимди көтере алмасын биледи. Арамыздағы мухаббат өле баслаған, дурысы, өлле қашан өлип болған, ендигиси болса әпиўайы тиришилиқ, күн көрис еди.

Питкеретуғын жылы мен кәйин журтыма бес мәрте бардым. Хәр барғанымда кәйин атамның, Сажиданың анасының хәм әжағаларының алдында диз шөгип, аўылға қайтыўға рұқсат сорадым. Ең кейнинде олар Сажиданы қапа қылмаў шәрти менен бир жыл ислеп қайтыўға, соң биргеликте усы шегарадағы кәўимде жұмыс ислеўге көндирип, ыразылық берди.

Мине, хәзир оннан бери арадан неше жыл өтті. Хәр жылы төрт-бес мәрте жалынып, жалбарынып, мәўлет сорап хат жазаман. Жакында олар және бир жылға ақырғы мәўлет берди. Егер бармасам, екеўимиз де бул жакты дүнья менен хошласамыз. Сен билмейсен, жора, мениң ишимнен кан өтеди, кан!

Ол усыны айтты да, жылап жиберди. Оған қосыла кишем де жылапты.

— Мен органға хабарлайман, — деди әжағам.

— Керек емес! — деп Әсет аға шыр-пыр болды. — Орган хеш уақта мафиядан алдын хәрекет етпейди. Олар жүз берген жынаятты ашыу менен шуғылланады. Оған дейин мен топыракка араласқан боламан. Бәлким, маған жәрдем бергенлер де сол күйге түсер.

Әжағама «сен де» деп айта алмады. Мен тууылған күнге барған адам емес, әжеп тәуір қорқынышлы түс көргендей, желкемнен зил басып кайттым.

Гуля айтып болып сууық демин алды. Менде үн-түн жоқ.

— Қорқып кеттиң бе? — деди күлип.

— Ауа, — дедим жасыра алмай. — Бир бийгүна инсанды көрип-биліп отырып душпан қолына тапсырғанға усап турмыз.

— Тапсырған биз емес, өзін-өзі.

— Сажидә хакыйқатында да сондай ма еді?

— Былайынша сезилмейди. Бірақ, оннан Әсет ағаның зирилдеп қорқатуғынын талай мәрте сезип қалдық. Сажидә гейде ойламаған уақта ординаторскийге кирип келеди. Сонда Әсет ағаның сөзлери бир-бирине жууыспай қалады. Не хакқында айтып атырғанын умытады.

Бир күни Әсет аға менен Гүлшийра бир-бирине хәзил айтып турғанында келип қалды. Әсет ағаны билесіз-ғо, хәзисіз сөйлемейди. Кеулиндеги қайғысын умытайын деп сөйлей ме...

Сажидә келди де Гүлшийраның шашына пәнже салды. Хаял адамның асылатуғын жери шаш. Хабарсыз қалған бийшараны Сажидә бир-еки илдирди. Бизлер жақын барыуға қорықтық. Бірақ, Гүлшийра да еркек сыпат, қарыулы нашар ғо. «Едигениң қызы» дейди бизлерде оны. Өзин дәрхал қолға алды. Сажиданың алқымынан бууындырып дийуалға тықтық-тық, урды. Бир уақта ол сылқ ете қалды. Хәммеиздин хүрейимиз ушып кетти.

— Жақсы қылмадың, Гүлшийра! Жақсы қылмадың! — деди Әсет аға хаялының бетин желлип атырып.

Гүлшийра үсти-басын жөнледи де үйине қайтып кетти. Нәубетшилигин де тапсырмады. Көп күнге дейин сол төбелестің гүәсы болған бизлер қорқып жүрдик. Бірақ, изи хеш нәрсе болмады. «Жабыулы қазан, жабылуынша қалды».

— Негизинде, жаратылыстан бир жаңылыс болған екен, — дедим мен күни менен уйып қалған өнменимди тиклеп. Гуля оқырайып, бетиме қарады.

— Гүлшийраны еркек етип, Әсет ағаны хаял етип жаратыуы керек еди.

— Күлме, — деди ол маған тик қарап. — Сен Әсет ағадан он мәрте жууассан! Әсет аға қәйтсе де Сажиданы ауылға алып келди-ғо. Егер онын орнында сен болғанда, улыуама ауылдың қарасын көрмей кетесен! Енди бар, уйқыла! Жәрдемиң ушын рахмет!

Бул уақытлары тауық биринши шақырымын шақырған еди. Мен жанағы қорқынышлы уакыялардан кейин биразға шекем көзим илинбей жаттым. Соң қай мәхәлде уйқылап кеткенимди билмеймен, пол жууып атырған санитарканың кроватқа тақ-тақ тийген швабрасының дауысы менен ояндым. Басым мен-зен еди.

12

Азанда және анакүнгидей жууыр-ха жууыр басланды. Және кимдур кетип қалды ма екен, деп едим, яқ, аманлық екен. Қолында ууыслаған сийлеси менен кешегі санитарка Шолпан кирип келди. Келди де, бир шеттен кроваттың ернеклерин, айнаның алдыларын сыпырыуға тийисти.

— Әйнек жайға шәйнек қоймасаңыз да, берекет тапқырлар! — Ол Аман менен Орақбайдың тусындағы пахта гүлли шәйнекти жулқынып келип алып еди, шүндигинен, тура берип шайы шығып кеткен ашшы шай аяғының астына төгилди. — Ишпейтуғын нәрсенизди не қылайын деп единиз демлеп!

Ол шәйнекти шайы менен Аманның тумбочкасына тықты да, берман — Орақбайдың, соң Жийенғалийдің кроватиның ернеклерин сыпыра баслады. Олар санитарқаға кесент етпей ушын тапчқаларын кәттиң астына ысырып, узынына түсип жатып алды.

— Жеңге, неге хәмменизге пырлас тийип атыр? — дедим мен мениң кроватима айланысқан уақта.

— Бас врач кележак!

— Палаталарды көре ме?

— Ким биледи! Үнилип жүрсе, Нашар адам майда болады-ғо. Бұрынғымыз жақсы еді, кең адам еді. Көрсек де көрмегендей болып өтіп кете береді.

— Неге келеді екен бұякка? — Жийенғалий орнынан тикейіп қызықсынып сорады.

— Әсеттің орнына бөлім баслық қояды.

— Ким болады екен?

— Қайдам. Бизлерге айта ма оны?

— Бас врачтың аты кім деген? — Аманның бұл сорауына «саған не керегі бар еді» дегендей әжепленіп бір қарады, соң жуап берді. — Қаршыға!

— О о, қандай жақсы ат я? — деді Орақбай зауықланып.

Жийенғалий санитарканы сөйлетіп қалғысы келді.

— Күйеуі бар ма? — деді күлімсиреп.

Хаял оның қызыққа сорап атырғанын сезді.

— Неғылайын деп едің, бар.

— Аты кім күйеуінің?

Санитарка шығып баратыр еді.

— Сункар! — деді қайрыла беріп.

Хәммемиз дуу күлдик.

— Қалай, Жийенғалий аға? Баплады ма? — деді Аман қолын созып. Лекин, оған хеш кім қолын бермеді.

— Сункар деген ийттің аты емес пе? — деді Орақбай.

— Қустың аты.

— Шолпан Жийенғалийді гәптен утыу үшін айтты-дә, — дедім мен. — Бәлкім, қыз шығар.

— Онда сизге және бір қалыңлық табылды-ғо!

— Әне, булар аузыңды аштырмайды, — деді Жийенғалий басқылапаның мен тәрәпке ауғанына өзін жеңіл сезіп.

— Хәй-хәй, бұл не шауқым? — Есикте Гүлшийра көрінді.

— Мәмбетназар ағаны үйлендірейін деп атырмыз! — деді Аман.

— Оң болсын! Бизлер тойдан қалып қоймайық! — Гүлшийра хәзилге хәзил менен жуап берген болды да, изинше түрін сууытты. — Ұарсақы айтқанша төсектеріңізді оңлаң.

Аман, саған айтаман. Матрасларына кара, ешек аунағандай.

— Үстіннен арыз етемен, — деді Аман турып атырып.

— Мени ешекке теңелің!

Гүлшийра пырк етіп күліп жиберді.

— Жаз-жаз! Каракеңнің сөзінің салтын билмесен. Соң ол Аманның одеялын қағып-силкіп, жыйнап берді. Кейін Орақбайдың, Жийенғалийдің төсектерін жеңіл-желпі дүзестірген болды. Бұл хәрекеттердің хеш қайсысы маған тийісли еместей, бийпаруа отыра бердім.

— Бұл не, «малаға минген суұпыдай», үн жоқ-түн жоқ.

— Пийрим келе берсін деп отырман, — дедім күліп. Бұл гәп оған сәл ызғарлы түйілді.

— Тур, пийриң келді!

Мен орнымнан турып, тумбочкаға бір қолымды таянғанша оның хәрекеттерін гүзетіп турдым.

Ол көпшикти, одеялды, простинаны кәттің балдағына қыстырды. Тумбочкаға қоймақшы болып бурылып еді, менің оны бөнтлеп турғанымды сезді де, дәрхал солай иследи. Соң матрасты көтеріп алып, аударып төседі. Неше күннен бери орнынан қыймылдамаған матрас, күнге кеуіп, қаусырыла жазлаған пәлледей бола баслаған екен. Аударып төсегеннен кейін көмпейіп шыға келді. Простинаны үстине төсеп, дийуалға қараған тәрәпін узынына матрастың астына тықты. Кейін бергі басын бір тегіс тартып, матрастың астына қайырып еді, төсек жана ғана қәліптен шыққан гербиштей қырланып суп-сулуу болды. Одеялды төрт бүклеп аяқ ушка жыйнады. Соң көпшикти ояқ-бұяғынан дүмпішлеп көмпейтті де, бір мүйешін жоқары қаратып әсте ғана қойды. Енді бұл төсектің үстине отыруу я жатыу обал еді.

— Бұл не, көпшикти үш мүйеш қылып қойдың? — дедім мен оған.

— Хе, сен қусап бәрха «төрт мүйеш» бола бериу керек пе?! — деді Гүлшийра пинхамы қарас пенен.

Бұл оның «сол клизма үшін еле өкпелей бересен бе» дегені еді.

— Гүлшийра, — деді Жийенғалий. — Әсет ағаның орнына кім келейін деп атыр?

— Қутлымурат аға деген.

— Жақсы доктор ма?

— Билгиш пе?

Балалар изли-изинен сағалды жаудырып атыр.

— Жаксы емес, — деди кыз немкурайдылау. — Әсет ағаның өзи баскаша еди-дә. Кутлымурат аға мынаны жаксы көреди. — Ол тамағын шертип көрсетти. — Азанда бир коньякти бузса, кайтаман дегенше соны тауысады. Хеш кимди мирәт-әм етпейди, тост-әм айтпайды. Әдепки кадактың күши кайтқан уакта курттай таслап жиберип, көрмегендей жүре береди.

— Билими, тәжирийбеси калай? — дедим мен.

— Ояғына гәп жок. — Тәуипшилик жөнинен де хабардар. Палкерге де усап кете ме-ау, кеуил хошы жаксы уакта алаканынды услап, сызықларына карап сениң келешек тәдиринди де болжап бере береди.

Оның гәпи аузында қалды.

— Киятыр! — деди де есикке карай оқталды. Биз айнадан карап, өткенлерди баклап турдык. Киятырғанлар төрт адам еди. Алдында сулыушык бир жас келиншек. Оның изинде орта жаслардан өтип жүрген бир киси. Самайына азмаз ақ аралағаны көринип қалды. Үшинши болып киятырған көк көзли татар хаялды таныдым. Ол маған жоллама берип, усы жерге жиберген Рахима Фатхуллина еди. Оның изинде және бир хаял бар.

— Дәу де болса бас врач алдындағысы, — деди Аман биринши болып.

— Ауа-дә, басшы қосшының изине ерип жүре ме?!

Еки жас жигиттиң болжауына биз Жийенғалий екеуимиз жаксы я жаман деп сөз қоспадык.

Емлеухана иши ярым саатқа дейин тым-тырыс болды. Шамасы, барлык үлкен хәм киши хызметкерлердиң бәрин жыйнап, таза бөлим баслықты таныстырып атырған болса керек. Әлбетте, алакандай районның иши, бул жерде бирин-бири танымайтуғын адам жок. Лекин, рәсмиятшылык солай.

Аздан кейин ғауырлы кайтадан басланды. Бас шыпакердиң бир өзи айнаның алдынан кайтып өтті. Демек, бөлим баслықтың бир өзи емес, қасындағы шыпакерлерди де усы бөлимге ординатор— врач етип бекитип кеткен болса керек.

Емлеухананың күнделикли турмысы дауам етти. Шаншыу, түски ауқат. Түстен кейин врачлардың көзден өткериуи болды. Әдетте, бул хәр күни азанда, ямаса еки үш күнде бир мәрте азанғы мәхәлде болатуғын еди. Таза докторлар ертенге

дейин кол қаусырып отырыуды қолайсыз көрген болса керек.

«Тихий час»тан алдын таза бөлим баслық Гүлшийраны ертип кирип келди. Гүлшийраның қолында бизлердиң карталарымыз бар еди. Дәслеп Аманның кроватиның ернегине отырды. Соң оның картасын алды. Оны дыққат пенен оқыды.

— Көйлегинди көтер, — деди сон.

Аманның көкирегин хәм аркасын тынлап көрди.

— Азанғы уакта жөтелмейсең бе?

— Як.

— Сизге руксат. Затларыңды жыйнастырып кайта берсең болады.

Изинше Оракбайға да усындай жууап айтылды. Жийенғалийге «бир-еки күн жатасан» деди. Кейин маған өтті.

— Кейинги сапар кашан анализ тапсырдың?

— Өткен биринши күни.

Ол кайтадан картадан мениң анализимди изледи. Тапқан болса керек:

— Ертең азанға хәмме анализлерди аласыз, — деди Гүлшийраға. — Жаксы болса, түстен кейин руксат беремиз.

— Әсет аға айтып еди...

— Неуе, Әсет, Әсет! — Гүлшийраға гәпиниң изин айттырмады. — Буннан былай мен Әсет, билдиң бе?

Доктор ашыулы түрде есикке карай бетледи. Ол хызметкерлерин өзине карата алмай атырғанына кәхәрли еди. Гүлшийра бир дәсте карталарды кушаклап изине ерди. Есикке барып мунлы көзлери менен маған бир нәзер таслады.

Сездим, ол мениң менен араны жумсарта алмай атырғанына қыйланып барар еди. «Ертең руксат беремиз» деген доктордың сөзи маған да ауыр тийди. Адамлар емлеуханада жатса шыққанша асығады, лекин, мениң бул жерден шығыу қыялымда жок еди. Ақыры, мен бул дәрғайға көринбес, жүрек тарларым менен байланғанман-ғо. Оны үзип кете алмайман. Ол үзилсе маған өмирдин қызығы жок. Мен Нигарсыз бул жерден бир адым да узаклап кете алмайман. «Лекин, ол еле он алтыда ғой» бир ойым оған қарсы шығады. «Болса не болыпты» деймен мен. «Камалып кетесең». «Ыразыман!»

«Тихий час»тан кейин алтыншы палатаның алдына бардым. Перде кыймылдамады. Ары кеттім. Және қайтып өттім. Есик ашылып, бір хаял шықты. Сонда қыя ашылған есикте кітап оқып атырған Нигарға көзім түсті. Есик ашылған уақытта ол да кітаптан бас көтерген еді. Үм менен шығып кетіуін өтіндім. Негедур ол бул рет тартынбады, шықты.

— Сени доктор көрді ме? — дедім оған.

— Аға.

— Ким доктор көрді?

— Үлкен бір татар хаял.

— Не деди?

— Қайта-қайта тынлады, сон «арман, төрде бір бала пышық уйқылап атыр, оны түргелтип шығарып жиберіуимиз керек» деди. — Ол усыны айтып, назлы күлімсіреді.

— Сол пышығыңды маған-әм беріп алғаныңда?

— Як, бермеймен. Өзімнің пышығым ол.

Оның қаймақтай еринлеринен, күліп тұрған көзлеринен нәзерімди ала алмас едім.

— Саған не деди? — деди ол мениң телмиріп қарай бергенімнен тартынып.

— Ертең руксат беретугын қусайды.

— Қандай жақсы, я?! — Ол маған бул гәпти қуанып айтқандай болып көрінбекши болды. Лекин, көзлеринің түпкір-түпкірінде мун пайда болды. Бул сондай жарасықлы муң еді. Ол мениң жүрегиме ләззет бағышлайтуғын муң еді. Ақыры, ол мени ертең кеште көре алмайтуғынына қапа болып атырған еді. Демек, ол мени жақсы көреді. Ол мени сүйеді. Қыз намысына бола айта алмайды. Ал, мен... Емлеуҳанада екеуимиз пүткіл өміримизди өткеретуғындай арқайынман. Өзімде жоқ сабыр-тақат пенен шыдап қиятырман. Оның бір заманлық сәубетине мәс болып, келешегимиз ҳаққында ҳеш нәрсе айтпадым оған. Минен, енди уақыт жүдә аз қалды. Асық! Асық Мәмбетназар, асық!

— Кеште ушырасайық! — дедім оған. Коридорда тура беріуимиз қолайсыз еді.

— Бүгін Гүлшійра апа-ға.

— Бола берсин. Енди мениң көзіме ҳеш ким көрінбейди. Ҳеш ким бизге тосқынлық ете алмайды.

Мениң тәсірленип айтқан сөзлерімнен ол қолайсызданып, басын ийзеп макуллады да, ишке кирип кетти.

Сол күни күн жүдә кешигіп батты. Ауызашарға асыққан ғаррылардай, бір неше мәрте сыртқа шығып, күн батыс төрепке қарап қайттым. Негедур тереклер кем-кем жерге кирип баратырғандай, қуяш болса хауа толтырылған шардай хауада қалқыр еді.

13

Ай сүттей жарық еді. Бул бизің соңғы ушырасыуымыз болатуғынын сонда билмегенмен. Ертеңи анализимнен әлбетте, бір шийкишилик шығыуын үміт пенен күтетугын едім.

Жердеги ийне көрінетуғын бул кеше биз сыяқлы талай ашықларға кесент берген шығар. Буннан алдыңғы ақшам да онша қараңғы болмаған. Лекин, бүгінгиси басқаша, «Келин, Нигар менен Мәмбетназар буюкта» деп тұрғандай, ай сәулесіндеги көлеңкемиз де созылып, бираз жерден көзге тасланады. Ярым белине дейін сыйдамланған дарақлар ашықларды жат көзлерден таса қыла алмас еді. Соңғы мәрте орып алынған жоңышқа түбірлер, тапочкамыздың ултанына тебендей шаншылып тесіп өтейін дейді.

— Ана жаққа барайық, — дедім мен жап бойындағы тамыр қуалап өскен қараманлар төрепті көрсетіп.

— Узақлай бермейік, — деди Нигар мейилсоқлау.

— Бул жерде тақыр жерде буюқандай тасырайып қаламыз.

Жағасында сығасып қараман өскен жаптан соңғы мәрте қашан суу ағып өткени белгисіз. Ултаны тегис, хәр жер-хәр жерде суу ишінде жанбауырлап өскен урықлар жағаға жабысып атыр еді.

— Неге бунша қорқасаң? — дедім мен Нигардың ийніне қол салып. Ол мениң қолымды ийнінен ысырып түсірді.

Нигарда қандай да бір қорқыныш бар сыяқлы, оны пүткіл денеси сездирип турар еді.

— Билесен бе, кимнен тасаланып жүрміз? — деди сон.

— Кимнен?

— Гүлшійра бизлерди ізлеп шығады. Ол мениң шыққанымды көріп қалды.

Мен үндемей калдым. «Гүлшийраның не жумысы бар?» деуім мүмкин еди. Негедур шынлыкты шын кеуилден сезинип турған ишки сезимим, бул гәпти сыртқа шығармады. Нигар меннен сол сөзди күткен еди.

— Сизден бир зат сорайын ба? — деди Нигар.

— Сора.

— Гүлшийра не ушын бәрха екеуимизди анлайды?

— Мени емес, сизди анлайды.

— Неге?

— Қыз бала болған соң коркады, ертең бир гәп болса жууап беремен деп ойлайды.

Нигар үндемей калды.

— Таптым ба? — дедим оның еки ийнинен услап өзиме жақын тартып. Ол және де мениң колларымды төмен түсирди.

— Таба алмадыңыз, — деди соң мунлы түрде. — Ол сени қызғанып анлайды.

Нигар көзиниң қыйығын салып, маған сын нәзери менен карады. Мен хайран болған адамдай оған тигилдим.

— Ол сени қызғанады, — деди дауысы кем-кем пәсейип. — Сени меннен қызғанады.

— Билмедим... — деп шубаланқы жууап бердим, сөзимнің изин жутып жибердим. Мениң оның менен автоклубка барғанымды сезип калды ма екен деген бир кәуетерли сезим кеулимнен өтті. Қуры өтип қойған жоқ, ол кеше гана ийинлери дирилдеп қушағымда турған, бүгін де мени сол бахытқа миясар ететуғын бахыт қусымды үрkitип жибережақтай корқыныш пайда етти менде.

— Нигар, қояйық сол Гүлшийра темасын. Онысыз да уақтымыз аз. Өзлеримиз хаккында, өзлеримиздің келешегимиз хаккында сөйлесейік.

Оны бауырыма тарттым. Оның кәлер-кәлемес қарсылығын жеңип қушағымға алдым. Қыздың жүрегинин тыпырлап урысы мениң денеме өтип атырғандай еди. Оның көкси мениң көксиме тийди. Кем-кем жақыннан, кем-кем каттырак қушақлаған сайын тәни, тана мүйиз көкиреги мениң денемди қытықлағандай, жағымлы қытықлағандай болды.

— Керек емес! Қойын, керек емес! — деп сыбырланды ол қушағымда турып.

— Яқ. Керек! Бәркулла, өмирим бойы керек! Сен керексен! Сениң үлбиреген ғумша ләблерин керек.

Оны кумарланып сүйдим. Оның олай-булай бултырғанына карамай, еркиме бағындырдым. Мен бул татлы демлердің канша дауам еткенин билмеймен.

Әллен уақытлары ол ентигип, көкирегимнен кери ийтерип жиберген уақытта өзиме келдим. Ол салмадан секирип өтип, қараман төрепке маңлайын берип, терис карап турды. Оған өзін басып алғанша кесент бермедим.

Уақыт өтип баратыр. Татлы сезимлерден кейин не хаккында сөйлеспекши екенлигим де есимнен шықты. Оның менен ийинге ийин қосып, оның нәзик сауақларынан хазарсыз тутьп турғанларымның өзи хеш кимге несип етпейтуғын, тәнха маған гана тән бахыт шығар.

— Бизлердің бул жүрисимизден хеш кандай нәтийже шықпайды, — деди ол әлленемирде мунлы.

Мен де арғы жағаға өттим.

— Хе, неге? — дедим оның жаңағы пикирине.

Ол бас шайқалды:

— Нәтийже шықпайды. Сеники мәзи тәнқумарлық. Меники болса жасыма ылайық көзсизлик.

— Мухаббатымыз-ше?

— Мен сол мухаббат дегеннің не нәрсе екенин билмеймен. Ол бир китабий, хауайы сөзге усайды, нәзеримде.

— Мен дәлиллеп берейин бе?

Ол көзлериме тигилди.

— Қәйтип?

Ол мениң және қушақлап алыуымнан гүдикленип, бир қәдем шегинди.

— Сениң палатаңның алдынан күнине неше мәрте өтемен?

— Билмеймен.

— Мен-әм билмеймен. Сен санайсаң ба?

— Яқ.

— Мен де санамайман.

— Сен пердени көтерип күнине неше мәрте көз тигесен?

— Мен мәзи қарайтуғын шығарман, — деди уялып.

— Як, мәзи емес. Мәзи қарау үшін айнадан, бағ бетке қарауынның өзі де жетіп атыр. Демек, екеуіміздің бұл ынтықлығымыз — мухаббат.

Нигар төмен қарады.

— Ушырасқан уақтымызда гәп сөзге келместен...

— Айтпаң!..

— Сенің жүзін айдың жақтысына қарап тұрғанда жүзіңнің қайтып қызарғанын анық көрер едім. Қара, бетлерін ысып кетті! — дедім бармақларым менен жүзін сыйпалап. Ол менің бармақтарымды жүзінен ысырып қойды.

— Бизлердің тәғдіріміз қауышпай ма деп қорқаман, — деди ол және баяғы кейіпке түсіп. — Ертең сен өз ауылыңа кетесен, мен өз ауылыма. Кейін бір-біріміз бенен көрісе алмаймыз.

— Мен ізлеп бараман.

— Әжағамнан таяқ жеп қайтажақсаң ба?

— Әжағаң не, күйеу баласын сабай ма?

Нигар мырс етіп күлді.

— Сен биротала ыраслап жибердің-ғо.

— Сен-ше, рольде ойнап атырмыз деп жүр ме едің?

— Яғау, рольде ойнап қалыудан қорқаман.

Ол үнсіз аяқ ушына телмірді. Кеулінде гүлғыла бар еді оның. Бұл гүлғыла күні ертеңгі айралық. Ол мени айралыққа қыймайтуғынын да, бірақ, оған илаж ете алмайтуғынын да сезіп, ишлей толғанады еді. Ол буның илажын таба алмай қыйланар еді.

— Сен әжағамды билмейсен, — деди әлленемірде және баяғы гәпке оралып. — Оның минезі жаман. Оннан хәтте анам да тартынады. «Не қылайын деп едің ұсындай шүйке басларды туға беріп» дейді гейде бизлерді көрсетіп.

— Қыз туұмсақандарын көп пе?

— Әжағам анамның тунғышы. Оннан кейінгі әжапам үйлі-жайлы болып кетті. Оннан кейін мен туұылғанман. Изімде екі синлім бар.

— Мен әжағана унап қалсам-ше?

— Мүмкін емес. Ол, күйеу бала, жезде дегенлерді әллі кимдей көреді. Жездем қылырып келсе сәлемлеседі де шығып кетеді. Сонын үшін ол да келе бермейді.

— Көресен, мен әжағана унап қаламан. Ол Жийенғалий менен жора ма?

— Аға.

— Онда мен сенің әжағана жақынласуы үшін Жийенғалий менен қыймас дос болып аламан. Емлеуханадан шыққаннан кейін «емлеуханада жатқан, армияда болған менен бірдей қадірден болады» деп үйіне қыдырып бара беремін. Баханада әжағанды да көремен, сени де.

Нигар сәл жумсарайын деди. Менің кеулін алып сөйлегеніме ме, ямаса, хақықаттан да әжағасына унап қалыуыма исенді ме, ийнін көтеріп, өкпесі толып тұрған демді шығарды да, маған бір наз қарас қылды.

— Излеп барғанда мени таба алмасаң не қыласаң? — деди күліп.

— Онда ауылыннан кетпеймен. Хәр үйде гезек пенен бір қонатуғын талап тауып аламан.

— Мал бағасаң ба? — деп сылқ-сылқ күлді ол.

— Бағаман. Сенің малларыңды бағаман.

Оны және бауырыма тарттым. Ләблерімді ләблеріне жақынлаттым. Ол ортаға бармағын тутты.

— Қойын, уят болады.

— Кимнен?

— Ай сығалап тұр. Сыбырланып шыққан Нигардың соңғы сөзі аузында қалды.

— Әнекей, анда турыпты! — Бул Гүлшийраның дауысы еді. Нигар қушағымнан бүлқынып шығып кетті.

Гүлшийраның қасында доктор Рахима Фатхуллина хәм санитарка хаял бар еді.

— Берман келин! — деди доктор атызлықта турып, — Уят-сызлар сенің!

Мен бирінші болып төмен түстим хәм Нигарға қолымды создым. Гүлшийра ызғарлы қышқырды.

— Өзі түседі, мута емес!

Биз бенде болған душпан әскерлеріндей үшеуінің қоршауында доктордың кабинетіне келдік.

— Сен бийтаппысаң? — деди Рахима маған зил менен.

Үндемедім. Бийтап емес адам кеселханада жата ма? Бул орынсыз сауалына ашыуым келді.

— Кәйерің ауырады?

Ол мени поликлиникадан жоллама менен жибергенин умыткан болса керек. Себеби, оннан бери арадан бир ай өтті. Талай наўкаслар алдына барған шығар.

— Бөтекем, — дедим хәкисленбей.

— Бир бөтекеңди алып таслаймыз! — Ол сондай исеним менен айтты, мен аланлап гә докторға, гә Гүлшийраға нәзер салдым. Гүлшийра доктордан бетер кәпир тонын кийип алған еди. Демек, мениң кеселим бойынша Кутлымурат аға екеўи ойласқан болса керек, мениң бөтекемниң кесели өтлескен шығар, деген қорқынышлы ой келди.

— Неге? — деп хүрейленип кайтарып сорадым.

— Сонда жуўасып қаласан! — деди доктор зил менен. Кеўлим орнына түсейин деди. Сол ўақыттың өзінде де басыма бир қыял келди: Мухаббаттың бөтекеге де қатнасы бар екен-дә!

— Сен қыз, мектепте оқыйсаң ба?

Нигар төмен қарады.

— Бул жигит тис қакқан, жасы бар, мектеп питкермей турып бийабырай болып калыўдан қорықпайсаң ба?

Нигарда үн жоқ.

— Хәй, Ғәрип! — деди ол мени кесетип. — Жас қызға жақынлық еткениң ушын камалып кететуғыныңды билесен бе?

— Мен жақынлық етпедим.

— Егер жақынлық етсең...

— Билемен.

— Камалып кетиўге қайылсаң ба сонда?!

— Қайылман!

— Ох, сурбет! Сен қыз, бул жигит он бес жылға камалып кетсе күтер ме едің?

— Күтемен! — деди ол қаддин тиклеп. Көзлери ғәзептен жанып турар еди.

— Болды, булар менен артық сөйлесиўдин кереги жоқ, — деди доктор. — Азанда мектепке қоңырау ет, директоры, женсоветы бирге келсин. Анаң бар ма?

Нигар қас қакпай қараўын даўам етти де, бирақ жуўап қайтармады.

— Анасын да шақырың. Мектептің телефоны бар ма?

— Қартасында бар, — деди Гүлшийра.

— Болды, онда. Бул жигитти медэкспертизадан кейин органға тапсырамыз.

Оның бул айбат шегиўлеринен мен сескенбедим. Лекин, Нигар... турып-турып жылап жиберди.

— Ондай етпең, апажан! Бул жигит маған бармағын да тийгизген жоқ!

— И-и-им! Нәрестени тапқан екенсең! — деди Гүлшийра мурнын жыйырып.

— Доктор апа. Мен өзим кетемен! Сизлерге гәп келтирмеймен!

— Орныңызға барың!

Гүлшийра Нигардың қолтығынан ушлап күш пенен коридорға шығарды. Мен әсте изинен адымладым. Коридорға шыққаннан кейин Нигар бирден жылаўдан тоқтады. Еки қоллары менен көзиниң жасын сыпырып, палатасына кирип кетти.

Гүлшийра изине қайрылды. Қайрыла берип маған көзи түсти де, қалша тоқтап қалды. Мениң көзлерим оның жүзине ғәзеп пенен тигилер еди. Ол буған шыдам бере алмай, бирден жулдынып постқа қарай кетти.

Сол күни таң жүдә узақ созылды. Мен таң атқанша өз ойларым менен алысып жаттым. Хәш қандай масқарашылықтан қорқпадым. Тек ғана, тек ғана Нигарға рехимим келди. Жәп жас, ақ қағаздай гирбинсиз кеўлине гулғыла салғаным, оның менен де турмай, бетине ширкеу болғаным мени қыйнар еди. Бул доктор өзи айтқан илажларды сөзсиз ислеуи мүмкин еди. Сонда ол аўылында қалай бас көтерип жүреді?! Бул шерменделикке себепкер болған мен-ше?

Як! Мен оны алып кашып кетемен! Усы бүгин тәнирдин таны атсын — алып кетемен оны! Хәш кимниң даўысы жетпейтуғын жақларға алып кетемен. Анама да бир аўыз билдирмеймен. Керек болса, хукиметтен де жасырынып жүремен. Неке жасына жетпегенше хәш кимге көрсетпеймен Нигарды! Мен оны төбеме көтерип сақлайман! Алақаныма салып әлпешлсеймен! Маған дүньяның басқа хәш қандай ләззетлери керек емес. Жанымды биринши мухаббатым жолына тигемен.

Хәр қандай тәшўишти де таң алдындағы уйқы женер екен. Көзлериме бакан тирегендей болып жатсам да, көзим

илинип кетипти. Шоршып ояндым. Карасам, әтирапқа жақты түсипти. Лекин, палатадағылар еле қаннан көперсиз.

Урман-пурман кийиндим. Тумбочкадағы затларыма да қарамадым. Бәри бир мен енді үйге бармайман-ға.

Силкинип палатадан шықтым да, алтыншы палатаның есиги алдына бардым. Әтирап жым-жырт. Палатада жақты жоқ. Хеш кимнің қыймылдысы, яки басқа хәрекети сезілмейди. «Егер хәммә уйқылап атырған болса, Нигарды қолыма көтерип алып шығып кетсем... Яқ, биреу болмаса биреу сезсе, меники басқыншылық пенен барабар. Жақсысы, оятып, изиме ертип кетемен». Соңғы ойға тоқтадым. Әсте есикти аштым. Тәрде жатырған бир үлкен апай жәткіринип қойды.

— Кеширерсиз апа, Нигарды оятып жибересиз бе?

— Ким дедің?»

— Нигар.

— Ұә-әй, қарағым-ау, кеш қалдың-ға, — деди ол мени мысқылдағандай хәуазда. — Ол қыз бағана, таң қараңғысынан турып ауылына қайтып кетти.

14

Күн шықпай үйге кирип келгенимде апам әдеттегидей, жай намазының алдына өтәшқирди кесе таслап таң намазын оқып атырған екен. Ол мениң күтилмеген келисима албырап, бетиме — жалтақ-жалтақ қарады да, намазын бузып алды ма, жеңил жәткіринип, соң ерни жыбырлап изин дауам етти.

— Аманлық па, балам? — деди ол мен тумбочкаға шәйнек-кесаларымды жайғастырып боламан дегенше жай намазын жыйнастырып.

— Аманлық, — дедим мейилсоқлау.

— Я... дуктырларың менен мәлеллесип қалдың ба?

— Яғау...

— Азан менен...

— Не, мен өмир бойы емлеуҳанада қалыуым керек пе еди? — Кеулиме қыл сыймай турғанлықтан аузыма келгенин айтып салыппан. Апам «түп-түп» деп жағасына түпірди.

— О не дегенің, шырағым?! Қудайым, балнийсасы түссин!

— Кеше кеште руксат берип еди. Карасам, күн батайын деп тур, — дедим қаттырақ сөйлеп жибергениме қысынып. — Сон қонып қалып, азанда ерте шықтым.

— Хе-е, әйтеуір изи парахатшылық болса болар. Шай қойып жиберейин. Кишен, түни менен баласы ауырып, кеш жатып еди. Уйқыласын деп оятпадым.

— Шай ишпеймен, апа. Ерик бағ беттен айланайын.

— Айлана-ға, айлана-ға... Оған дейин келин де турар.

Мен үйдің батысындағы атамнан қалған ерик бағ таманға кеттім. Хәр сапар кеулим қулазығанда усы бағқа келсем, өзимди сергек сезип, сәл кеулим көтерилгендей болар еди.

Бағ — сырттан қараған көзге онша бағқа да усамайды. Сыртында хәреми жоқ. Жүз жыллық шынарлардай жууанып кеткен ериклердің хәзир сегиз түби ғана қалған. Бирақ, оғада үлкен, хәр бир түби кишигирим бир хәулиге сыймайды. Балалығымда бул ерик бағ арғы «Сырым партау»ға дейин тутасып кететуғын еди. Бәхәрги изей суудың кесири ме, яки өзлери қартайып куурады ма, хәр жылы сийрексип, отызлаған ериктен усы сегиз түби ғана қалған.

Жазда ериктің асты рәхәт. Мен оның саясында көрпешемди төсеп жиберип, сабак оқыр едим. Мектеп дәуиринде де, соң институтта оқып жүрип жазғы дем алысқа келгенимде де. Қалың урықлыққа төселген көрпеше жуп-жумсақ дивандай, денәе жағымлы тийеди. Китаптан шаршаған уақытлары шалқама жатып көгилдир аспанға тигилемен. Сонда самал менен әсте тербеліп турған ерик шақалары арасынан күн нуры көзиме түсип қайтып, жыпылықлап ойнар еди.

Хәзир болса гүз — гүзлігин еткен екен. Ерик жапырақлары сийрексип қалыпты. Төмендеги жап-жасыл урықлардың да ушлары сарғайып, үстине шақасынан үзиліп түскен сап-сары жапырақлар төселип, жыйналмаған үйдің әйуанындай ыбырсып атыр еди. Бир сөз бенен айтқанда, ерик бағы да мениң кеулимдей қулазып қалған екен.

Жол бойы кеулиме тынышлық бермеген ойлар мени бул жерде де тәрк етпеди. Қыялымда тек ғана түндеги уақыя. Оны ойларымнан кууып салып, ләззетли ушырасыуларды еслегим келеди. Лекин, бул шийрин қыяллар узаққа бармайды. Көз алдымда қабағынан қар жауған Гүлшияра менен

«Ғапылда жынаятшыларды қолға алған» Рахиманың мәрлана турыслары еслеслейди. Сонда уят хәм қорқыныштан бир қысым болып тұрған Нигарды еслеймен. Еслеймен де иш-ишимнен өзимди жек көріп кетемен. Дәстанларда, басқа әдебий шығармаларда жигитлер өз сүйгени үшін жаннан кешіуіге дейін барады. Ал, мен болсам, қайдағы бир қатынлардың (Қатын дегенім үшін Гүлшійра кеширсин) шәрбаялығына баш бере алмадым. Оған мениң туйық минезім қарсы келе алмады. Бир кеше ғана емес, усы минезім балалығымда да, студент пайытымда да талай пәнт берген. «Неге бағана ойдеп айтпадым? Ол ойдегенде мен неге бүйдемедим» деп «жау кеткен соң» өзимди-өзим ишлей жемирер едим. «Ауыр болғанша ауырыу бол» деген ата-баба. Сол нақыл маған қарап, қулласы, мен қусағанларға қарата айтылған.

Докторлар маған хеш нәрсе қыла алмайтуғынын билер еди. Олар мени дәслебинде суд пенен қорқытпақшы болды. Мениң қызға қол тийгизбегенімди ишлей сезинип, еле бундай қысқыға түсіп көрмеген, әбисерең Нигардан өш алмаға қарады олар. Нигарды қыз намысын төгиу апаты менен қорқытты. Байғус қыз мектепте гәп болыудан, анасынан дәкки жеуден, бәринен де бетер «шүйке бас» ларды жек көретуғын қатал минезли әжағасынан қорқып жылап жиберди. Мен болса үндемедим. Оны жубатпадым. Рууқландырыушы сөз де айтпадым. Қыялымда буннан буюғына не ислеу керек деген ой менен бәнт едим. Таң атқанша бул ойлардың шешимин тапқандай болдым. Лекин, енди кеш еди. «Поезд кетип болыпты». Мен эшаланнан кеш қалыппан. Перронда қалған жалғыз жолаушы едим мен енди.

Күнлер кеуилсиз өте баслады. Өз үйіме өзим сыймай атырғандайман. Күннен күнге жалаңашланып атырған тәбијат, күтпегенде көгилдир аспанды қаплап алған қойыу булт, ызғырық, жағымсыз самаллар оннан сайын мениң үскинимди куйылдырады. Нәзерімде, кем-кем төмен шөгип, киширейип баратырғандайман. Апамның бар дыққаты менде. Ол үлкен үмит пенен мениң қасы-қабағымды бағады. Мен ашылыспағаннан кейин баяғы «дуктыр келин» хакқында да, дәруаза аузында көрген, өзи узатқанда буннан да жас болған «ана қызы» хакқында да гәп қозғай алмайды. Бата алмайды,

байғус. Ана дегеннин буншелли тәбизге бағатуғынын қәйтерсен.

Бир күни ол көз астынан қарап-қарап қойып, аршасын ашты. Бірақ, ишинен хеш нәрсе алмады. Сонда дым аяп кеттім анамды. Оның не жазығы бар? «Хеш нәрсениң басына бас жип таға алмаған өзиннен көр» дедім өзиме-өзим.

— Апа, «гөммең»ди ақтарып атырсаң ба? — дедім күлип.

— Неғылған гөмме, шырағым, тойға деп жыйған шыт-шыбырларым-ғо. «Өлимлигиме буйырмаса еди» деп қорқаман.

— Ким айтты сени өледі деп...

— Өлмей мың жасайман ба?

— Көне, сарпайларды көрейик, — деп қасына жақынладым. Анамды буншелли үмитсизлик жағысына апарып қойғаным қатты батып кетти.

Апам жанланып қоя берди.

— Мына макентож кудаға, — деди ол хәмме тауардың үстинде тұрған күл рең плашты шығарып.

— Қудан жоқ ғой...

— Хе-е? — деп апам шоршып түсти. — Өлип қалған ба?

— Мысалы, деп атырман-дә... Егер жоқ болса, өлип қалған болса...

— Өлсе де қуданың пайы болады... Атасын риза етпей тұрып, перзентин алсаң, ол куда тамырлық узаққа бармайды.

— Анасына не бересен?

— Мына жерси пальто қалай? Я хәзиргиниң хаяллары киймей ме? Лама деген үрпек жағалы пальтоны алыуға күдиретимиз жетпейди. Бул да жағалы кийим-ғо.

— Қәйдем, апа. Оны «ана қызың» менен ойласып көрмесен. Мен тауар жөнин түсинбеймен, — дедім де әсте орнымнан турдым. Апамның қолы аршаға суғылыу менен қалды. Отыра берсем хәмме тауарларды ақтаражақ. Мен тауар көриуіге, «жақсы тауар екен» деп марапатлауға еринбедім. Лекин, анамның кеули деп сарпайларға қызығыушылық көрсеткен сайын, оның қыялына бүгин-ертең келин алып келетуғындай болып түйилер еди. Усы жууапкершиликтен қорқып, сыртқа шыққанша асықтым.

Күн санап мен бахытлы күнлердин тезирек келиуін күтер едим. Лекин, сол күни түспегир өтпес еди. Мәусим «шөмиш кеппес» қыс күніне жақынласып киятырса да, мен үшін

узақ. Күн кешигип батады, таң асықпай атады. Хәр бир атқан таннан жаңалық күтемен. Ол қандай жаңалық, қай тараудан, қай жолдан келип жетеди, бұяғы маған жумбак.

Хәр күни азанда мектепке жеткенше асығаман. «Бүгін сөзсиз бир жаңа хабар есitemен» деп үмит етемен ишимде. Сабак уақтында есик тықылдайды. Кейин өсте ашылып, нәубетши муғаллим ымлап сыртқа шақырады.

— Сизди сыртта бир қыз сорап тур.

— Қандай қыз? — деймен хашлығып.

— Билмеймен. Сулыұшықтан келген бир жас қыз.

Бирден қыялымда Нигар пайда болады. Өзи келген! Қыз халына уят-ийбени жыйнастырып қойып, өзи келген!

Мектепте бул қыялларым хәр күни пушка шығады. Үйге асығаман.

— Балам, мына бир хатты бағана почта бала берип кетти, — деп апам босағаның аузынан күтип алады.

Китапларымды анама услатаман да, урман-пурман хатты ашаман. Суп-сулыұ қол таңба менен жазылған хат. Қыздың қол таңбасы! Шеп төрепке сәл жамбаслатып жазылған қол таңба! Қызлар сондай етип жазады. Изиндеги Нигардың атын көриу ушын хаттың бүклемин жаздыраман. Усы уақытлары ишинен бир сүүрет жерге түсип кетеди. Мен еңкейемен дегенше апам оны жерден шаң жуқтырмай алады. Нигардың сүүрети! Негедур күлмей түскен! Қалай күледи ол?! Демек, мектептен я әжағасынан гәп еситкен. Оны маған сүүрет аркалы билдирмекши болған. Мени гиналап турар еди бул сүүрет!

Кәнекей, сол сүүрет бар болғанда! Ызалы хат болса да еки ели хат болғанда?! Оны қайтадан бауырымда көргендей кууанышка бөленер едим. Тилекке қарсы, булардың бәри мениң қыялым, булардың бәри мениң алдамшы әрманларым еди.

Бул кеуил кеширмелерим мениң минез-кулқыма да өсте-өсте өте баслады. Ашыушақ болып баратырғандайман. Еле сабак өзлестириуге көнликпеген баслауыш класс оқыушыларының сауалларына үстиртин, қысқа жууап берип қоя салатуғын болдым. Гейде олардың күрттай тәртипсизлигин кеширмей, бакырып таслайман. Олар да маған бурынғыдай еркинсип сауал бере алмас, теманы түсинсе де, түсинбесе

де, «түсиндиңиз бе?» деген сауалыма хәмме бир хауаз бенен «ауа» деп жууап берер еди. Олардың түсинбей турғанын иш-ишимнен сеземен, лекин, кайтарып сорауға, кайтарып түсиндириуге кеуил хошым жок. «Түсиндик» дели ме, болды. Бұяғы бир гәп болар.

Бир күни акырғы партада отырған еки бала бир-бири менен ненин үстиндедур шекинисип қалды. Олар урысқанларын маған билдирмеуге тырысты.

— Узакбай, тур орнынан! — деп бакырдым көбинесе тәртипсизлик ете беретугын шетте отырған оқыушыға.

— Муғаллим, мен емес!

— Саған айтаман, тур делдим!

Ол өсте орнынан тура баслады. Буның менен ол айыпкер емеслигин билдирмекши еди.

— Қыймылда деймен! — деп столды мушым менен берип салдым. Стол үстиндеги китап дәптерлер бир «секирип» түсти. Узакбай ушып турыуын турды да, бирден жылап жиберди.

Мен қасына жақынлаған сайын ол дирилдеп қорқа баслады. Карасам, балағынан киши дәреті сорғалап ағып турған екен.

Аяп кеттим. Өзимнің қатыберез минезиме ашыуым келди. Лекин, изге де қайтқым келмеді. Бундай аухал өзимнің оқыушы гезимде де басымнан өткен. Екинши класс едим онда. Сол сапары мен де муғаллимнің бакырысынан қорқып кетип, шалбарымды хөллегенмен. Кейин бир хәпте оқыуға бармадым. Келеси хәпте муғаллимнің өзи үйге келип, басымнан сыйпалап, қолыма мазалы шоколад услатып, арбалы мотоциклине мингизип апарған оқыуыма. Сонда хәмме балалар маған хәуес пенен караған еди. Олар да кем-кемнен муғаллимнің қатты бакырыуын, бир-еки күннен мотоциклине мингизип алып келиуин тилеп турар еди.

Узакбай да дерлик мениң қылығымды тәкирарлады. Үш күнге дейин оқыуға келмеді. Төртинши күни үйине бардым. Ата-анасы менен бала тәрбиясы хаққында азы-кем сөйлесип отырдық.

— Бул бала бизин баламыз емес, кемтир апасының баласы, — деди анасы. — Бул үйде оның пышығына пыш дейту

Х гын адам жок. Соның ушын сениң курттай бакырғаныңа исинип кеткен ғой.

Мениң курттай емес, оңбағандай етип бакырғанымды олар қайдан билсин. Жаксысы, бизиң бул гәплеримизди Узакбай еситкен жок. Ертең алдастырып оқыўға жиберийин тапсырып, үйге қайттым.

Мениң Нигар деп бундай халға түскенимнен Нигардың, ал оның қалай күн кеширип атырғанынан мениң хабарым жок еди. Излеп барыўға тартынаман. Хат жазыў излеп барғаннан да қәуестерли. Хат муғаллимлериниң қолына түсип қалыўы мүмкин. Ал, ол хат жазыўға мениң мәкан жайымды, керек десе фамилиямды да билмейди. Оның үстине қыз аты тағы бар. Кулласы, бир районда, сыбайлас аўылда турып, биримиз Мағрипте, биримиз Машрихта жасап атырғандай, ғайбана интизар едик. Бул интизарлықтың акыр-адағы болар ма екен, сирә!

Усындай күнлердиң биринде маған хат келди. Жүрегим хәулирип, хатты хәммеден тасалап аштым. Лекин, бул хат мен күткен хат емес, ол Гүлшиярадан еди.

«Сәлем Мәмбет!

Билемен, хатты алыўдан-ақ дәрхал изине қарадың. Хат сен күткен адамнан емес. Маңлайың муштай болды. Сен оны тисинди тисине қайрап гижинип, оқыўға киристин. Жактырмай оқысаң! Ондағы хәр сөз, мейли жыллы сөз бе, кекетип айтылған сөз бе, ол сениң жулыныңа биз тыққандай батады. Лекин, шыдайсаң, оқымай таслап қоя алмайсан. Оған қүдиретиң жетпейди. Себеби, сен хатта Нигардың аты аталыўын күтесең. Сен оннан ләззет аласаң. Қәйтип тилге алынған болса да, қыялыңда оны көргендей болып жеңил тартасан. Әттен, булардың бәри кам қыял екенин билмейсен. Мен палкер емеспен. Лекин, ишки сезимлерим усы ўақытқа дейин пәнт берген емес. Сизлерди хеш ўақытта ерли-зайыптар сыпатында көз алдыма келтире алмайман. Сизлер қосылмайсыз. Бәлким, бир өмир көреспей өтиўиңиз де. Кашанлардур мениң усы ўәлийлигимди мойнлайсан. Мен порқандай әрўаклы нашарман.

Билемен, сол исим жүдә надурьс болды. Қәйтейин, еркиме күшим жетпесе. Қызғаныш деген қызыл ийт мениң етегимнен жулқылап, сизлерди излетип шыкса шарам не

еди? Мениң орныма өзинди қойып көре аласаң ба? Көре алмайсан! Сен хаял жанын түсинбейсең! Хаял қызғанышы не екенин билмейсен. Хаяллар сүйсе бир өмир сүйеди. Оның муҳаббаты өзи менен бирге көмиледи. Жакында телевизордан бир профессор сөйледі. «Дүньяда үш нәрсе турақсыз емиш. Соның бири — хаялдың муҳаббаты». Бул қағыйданы араблар айтқан деп силтеме берди. Бәлким, ол өзиниң гәпи шығар. Ертеңги күн үлкен гәп-сөз болып, басым ғаўғадан шықпай қалар деп арабларға силтеди ме, ким биледи? Егер со, анық араблар айтқан болса, қудайдың мәркин жепти. Араблар не айтса макул бола бере ме? Биз оның қуранын тән алдык па — алдык. Қалған жағында бизди жөнимизге қойсын. Биз өзимиздин муҳаббатымызды өз аршынымыз бенен өлшеймиз.

Муҳаббаттың ең күшли сезими — қызғаныш! Қызғанбады ма, «сүйемен, күйемен» деген тил ушы гәплердин бәри бийкар. Бизиң ата-бабаларымыз бир-бирине ондай гәплерди айтпаған. Қайсы дәстанда бар, яқшы! Жок хеш қайсысында! Лекин, қызғаныш бар! Адамзат бар жерде ол сезим жасайды. Ол жүректе болады. Ол тилге шықпайды. Әсиресе, хаялдың қызғанышы! Хаял қызғанды ма -о-о, қуданың өзи сақласын! Дүньяны астын-үстин етип жибереди, олар! Хәтте, өлтирип жиберийге дейин барады, жаксы көрген адамын. «Саған да жок, маған да жок» қәбилінде ис тутады. Сен тири қалғанына қуўана бер. Мени «муҳаббат деген сезими жок, еркек сыпат нашар» деп ойлайтуғын шығарсаң. Мениң ишки сарайымның сулыўлығын анлап үлгермедің-дә, акыры. Мен гейпара қызлар қусап жортаға уялып, өтирик наз етип, «қәйдем, көрермиз» деп отырмайман. Ырас муҳаббат хакқында гәп кете ме, ертеңги күн көз алдыма келеди. Ыақытша тән қумарлық өтип кетеди. Бир-биреўге ентитип талпыныўлар асып кетсе арада бир перзент дүньяға келгенше. Аржағында еркектің мойнына шанарак ўазыйпасы жүкленеди, хаялдың мойнына ошақ илинеди. Сол ўақта саған сөз айтқан еркек ертең өз ошақ басының өтағасысы бола ала ма, сен оған қап қолдаса аласаң ба, мине, соны ойлап көрий керек. Мениң кеўлимнен сол ойлар өтеди.

Жасырмайман, сеннен бурын да мениң изимнен жүрген жигитлер болды. «Алла, жалла, сеннен алдын хеш жигитке тисимниң ағын көрсетпедим» деп жолкерлик ете алмайман.

Медшколда оқып жүргенімде институттың тарих факультетінде оқытуғын бір жигит изиме түсті. Жигит сүлингірдей, бойлы-сынлы, ири жоталы, бір сөз бенен айтқанда нашар қызғандай жигит еді. Мақтағаным үшін өкпелеме, ырасында да сондай еді ол, Лекин, инсаний тәбияты маған унамады. Онда сендегидей кишипейиллік, терең ой, сөйлеу хәм пикирлеу мәдениаты жетеспес еді. Әлбетте, арамызда хеш нәрсе болған жоқ. Керек десе, ойын-зауық кешелерінде вальске де түспегенмен. Өкпеледи, лекин, мен оның өкпесин итибарға алмағаным, дурысырағы, елестирмегеним үшін минез-кулқыма нәйлаж көнликті.

Бір күни ол мени сынап көрмекши болды.

— Сен меннен басқаға кеуил қоя аласаң ба? — деди кеш-курын скамейкада отырғанымызда.

Мен «як» деген мәниде бас шайқалдым.

— Өз тилиңнен еситким келеди, — деди ол.

— Тилим сол басымның ишинде-ғо, — дедим күлип.

— Сонда да...

— Кеуил қоя алмайман. Болды ма! Қанаатландың ба?!

— Қанаатландым.

Адам алдында не барын билмейди екен-ау. Мен саған кеуил қойдым-ғо. Бирақ, сол ретте екінши адам қыялымда жоқ екенлиги шын еді.

— Ал, егер мәжбүр болып қалсаң-ше? — деди ол тағы азырақтан кейин. Ырасын айтсам, мен бундай сауалды күтпеген едим.

— Түсинбедим, — дедим көзине тигилип. Ол нәзерин алып қашыуға тырысты. — Мәжбүрлеп узатса демекшимисен? Келген жаушыға өзим жууап бермен. Алпамысын күткен Гүлпаршын қәйтип жууап берген болса, мен де солай жаушыларды бийнесип кайтараман. Лекин, ондай тымсаллап отырмайман!

— Оныңызға миннетларман. Лекин, мен берген сауалдың мәниси басқа еді?

— Қандай? Жумбак қылмай айт. Еркек қусап, кесип-кесип айт.

Оған «еркек қусап» деген гәпим батып кетти.

— Зорлыққа ушырап қалсаң-ше?

— Бір адам-ски адамға тегинликте еркимди бермеймен.
— Өзинди қорғай алмай қалған жағдайда?
— Сен не, солар төрепиндемисен? — дедим қабақ шытып.
— Яқ. Усындай жағдайда өзинди қалай тутатуғыныңды билтим келеди.

— Илажсызлықтан қыянетке жол қойдым екен деп өле алмайман! — дедим хәм ашыу менен орнымнан турып кеттім. Ол да қосыла түргелди.

— Неге олай дедің?! — деди билегимнен услап жибермей.

— Не деуим керек еді?

— Мен басқа жууап күтип едим.

— Қандай жууап?

— «Сен үшін өлип кетиуге таярман» — деп айтарсаң деп едим.

— Хәм соны орынлауымды?! Солай ма?

Ол басын ийзеди.

— Сен не қылар един соннан кейин?

— Ояғын сорама меннен, — деди ол.

— Неге сорамайман?! Айт, не қылар един соннан кейин?

Ол және үнсиз қалды.

— Мен айтайын ба, не қылатуғыныңды! Егер бул уақыя маған үйленбеген уақтында жүз берсе, жаназама да қатнаспайсаң, уяласан. Егер үйленген болсаң, асабатымды тарқатып, еки көзиң қызы бар үйдиң есигинде болады. Сонда мен сен үшін не деп өлер екенмен! Мен топыраққа араласаман. Сен болсаң және бір жауан менен айшы-әшрет қурасаң?! Сол ма мухаббатқа садықлық?! Сол ма сениң диянатың?! Ал, енди жибер қолымды!

Соннан кейин оның менен көпке дейин сөйлеспей жүрдим. Изимнен қалмады. Кеширдим. Бір күнлери баяғы уақыяларды умыттырып, оны сынадым.

— Сен хошрей жигитсен, — дедим оның марапатын берип. — Сендей жигитлерге қызлар өш болады. Набала, бир шырайлы қыздың саған ышқы кетсе...

— Ақыры, сен барсаң-ғо, — деди ол мени өкпелетип алыудан қорқып.

— Сол уақытта қасында мен болмасам...

— Көйдем...

— Айта бер, — дедім күліп. — Мен хақыкатын айтқан адамға өкпелемеймен.

— Енди... — деп бираз гибиртиклеп турды.

— Хош, хош, — деп мен оны қыстастырдым.

— Жигитшилик — ийтшилик.

— Хаялшылық-ше? Хаялшылық өлім менен жуумақланыуы керек пе?!

— Енди... еркек бола тура хаялдан бас тартыу жигитке намыс-тә!

— Сол уақытта мен көз алдына келмеймен бе?!

— Бул сениң ушын қайта мақтаныш болыу керек, — деди ол. Енди оның менен пикир жарыстырыу артықмаш еді. Сандығында барының болғаны еді оның.

Усы кеше бизің ақырғы ушырасыуымыз болды. Өзи биліп турып қыянет етип, меннен диянат талап ететуғын еркек пенен бир дастыққа бас қойғым келмеді.

Лекин, сен басқаша едің. Адамның қандайлығы бир көргенде-ақ белгили болады. Сен сүйсең бир өмир сүйетуғын жигитсең. Егер мен адам сынап билсем, сен қыянет көшесине желкеннен түйіп апарса да кирмейсең! Бундай жигитке яр болыу қандай бахыт?! Лекин, сениң кеулинді жаулап алыу мүшкіл еді. Сен оғыры туйық минезсең. Сендеги бул парасат, бул устамлылық ата тегиннен өткендур бәлким, яки көп оқып, көп үйренгенлигинендур. Сен оғыры сезимталсаң. Мен саған наз етемен деп «бир талай жерди уайран етип» алдым. «Түйе» болдым мен.

— Лолы хаял маған «сен усы күнде биреуді жақсы көрип жүрсең, бирак, ол саған үйленбейди деди», — дедім.

— Ким екен ол жақсы көрип жүрген адамын? — деп сорадын.

— Билмеймен ... Әйтеуір, сен емес дедім.

Әне, усы бир ауыз сөз сени меннен узақлатты. Сен сол гәпти кеулиңе ауыр алдың. Мениң өтирик назым еді-ғо ол! Сол уақта мени қызғанып кетер ме екен, «неге мен емес?!» деп бауырына тартар ма екен деп қамтаме болдым. Яқ, сен өйтпедің? Бир түрлі болдың! Бәлким, мени жақсы көрмейтуғын да шығарсаң. Мениң жақсы көриуіме де зар емесдурсаң! Лекин, «жақсы көрген адамым сен емес», деген сөз ким-кимге де ауыр тийетуғынын соң пәмледім. Пәмлеп

болып «бәри бир сенде нашарды өзине тартып туратуғын бир сыйқыр бар. Қандай сыйқыр екенін билмеймен. Мен ол сыйқырға кем-кем гипнозланып баратырғандайман» дедім. Лекин, мениң бул хошаметім ойсызлық пенен айта салған әдепки гәпимді жууып кете алмады.

Ойламай айтылған бир сөз жүрекке жазылмастай жара салатуғынын жақсы билемен. Бир сапары Гуля да маған сондай ауыр гәп айтты. Елеге дейін кешире алмайман ол қатынды. «Сенде нашарға тән нәзиклик жок, сен үлкен кәлип пенен куйылған төрт мүйешли қам гербишке усайсаң» деди. Ол да маған бул гәптин ауыр тийетуғынын билмеді. «Жаңа студент партасынан шыққан қыз, күшигинен талап қояйын» деп ойлады ол! Талап бопты! Оған «кам гербишти» көрсетип қойдым. «Герман урысы» болды ортада. Пытырлатып жулып тасладым. Соннан берли ол мениң менен жүзбе-жүз келип қалыудан қорқады. Дус келип қалған менен урыса бермеймен-ғо. Оның аузы женил. Уят-әбирейсиз, келди-кетпели гәплер шығады оның аузынан. Өзиниң сол пейлин биліп меннен бойын аулақ салады.

Саған Нигарды таныстырып жүрген де сол билсем. Сениң менен автоклубқа барып жүргенімді еситип, өш алмақшы болды. Бирак, жаман өш алды, ол шая! Бир душпан өз мақсетине кәйтип ерисиу керек болса, ол еристи. Мени мухаббатымнан айырды. «Бир-еки сөйлескеннен қаяқтан мухаббат пайда болып қалды» деп ойлама! Мен сени жақсы көрип қалғанман. Сен жақсы көрмесең де мен жақсы көре беремен. Оған хақым бар шығар!

Мен турмысқа шықтым. Бир хәпте болды. Ең болмаса, усы гәпке жанын шоршынар?! Кимге десеш? Бөрибайға! Сол «бөриден кетсин садаға» деген Бөрибайға шықтым. Анама үшінши мәрте «яқ» дегенімде ол маған қатты кейиді. «Ақ сүтима ырза емеспен», — деди.

— Балам, аңанды ырза ет, — деди сексен төртке шыққан дайы атам.

— Сен де мениң бир перзентимсең-ғо, — деди кәйін ене болмыш дайы атам. — Яқшы дей ғой, бетине жел болып тийдирмеймен.

Жел болып тийе алмайтуғынын өзим де билер едим. Лекин, хұрейим сүймесе кәйтейін. «Соң-соң жақсы көрип

кетесен, балларың алданшық болады» дейтуғын еді басынан өткен хаяллар. Усы гәптерди кеулиме алданыш етип, ыразы болдым. Солай етип, мен келиншекпен. Аўыл-елдин бәри кутлы болсынға келип атыр. Шаршымды көзиме түсирип тартып, гә шай демлеймен, гә қазан асаман. Сызылып қалдым жүдә, тәбиятым да жоқ.

Усы хатты өзимнің бөлмеме келип жазып отырман. Бәрибай анда, пәтикке тигилип үнсиз жатыр. Не жазып атырсаң, кимге жазып атырсаң деп сорауға да батылы бармайды. Соннан бай болды ма?!

«Мейли, анамды риза етиу үшін көзи жумылғанша сүймеген адамым менен-ақ қослас болып турарман» деген ойға бардым. Енди болса және ақылым алты бөлек. Анамның көзи жумылды деп кетип қалсам, мына байғұс анамның синлисиннің халы не кешеди? Ол хәр күни аўқаттан кейин дуаға қол жайып: «Әй, алла, мәрхаматынды дариг тутпа, узағына куәнтқайсаң» деп пәтия етеди. Жоқ жерден бәне тауып, кетип қалыуымнан қорқады. Соның ушын бунның да өмир жасының ада болыуын күтемен бе? Не деген мийрим-сизбен-ә?! «Биреуге өлим тилегенше, өзине жүрим тиле» дейди-ғо, ата-баба. Жолыма хәммеси тосық болып тура берсе қәйтейин енди?!..

Хош, деми-күни питип, ол да кетти дейик. Кейин не қыламан? Саған тийип аламан ба? Қыз күнимде алмаған еен, қайтып келген қатынды алар ма екенсең? Оның ушын сениң де «түйен көпирден қайтып өтиуи» керек ғой. Қәлемеген биреуге уақытшаға үйленип алыуың керек емес пе?! — Әй, булардың бәри қәм қыял! Бундай келиспейтуғын қыялларға берилгеним ушын өз-өзимнен уялып хәм өзимди жек көрип кетемен. Бундай сезимлер хатқа сыятуғын нәрсе емес-тә! Қәне, бир таңға отырып сыр шертиссек? Бир таңға! Екеуимизден басқа адам болмаса. Тиришилик дүньясында тек екеуимиз қалғандай болып сөйлессек. Қумырыдай болсақ, қумырыдай! Басқа хеш нәрсе тәме етпес едим сеннен!

Хатты қалай жууақларымды билмей отырман. Айтыла-жақ гәптерим көптей! Бириннің басын, бириннің изин айтып шәлкестирип атырман. «Жаман шынын айтаман деп, сырын айтады» дегендей, сеннен бұрын кеуил қойған жигитим болғанын да айтып қойдым. Лекин, ол өткинши мухаббат еди. Бәлким, мухаббат деп айтыуға да арзымайтуғын шығар.

Мәзи жаслық па, билмеймен. Ал, сени... жақсы көремен... болғаны!

Қолыма қәлем алғандағы биринши мақсетим, саған кеулимдеги усы гәптерди айтыу болса, екінши ойым — кеширим сорау еди. Сени айралық дәртине гирибтар еткенім ушын кешир! Сол исим ушын хеш өзимди кешире алмайман. Бирак, сен кешир. Өзимди өзим кешире алмағаным да мен ушын үлкен жаза ғой! Истин кейни бүйтип насырға шабады деп ойламап едим. Нигар ауылына қайтар, соң сен меники болып қаларсаң деп ойлағанман. Хәммеси керисинше болды. Мен ойлағандай болмады. Азанда Рахима апа тас-талқан болды. Шаппаттай қыздан пәнт жегенине шыдамай дәрриу телефонға асылды. Лекин, қаякка, не деп қоңырау етерин билмей трубканы атып урды. Мен орнына дүзеп қойдым. Әсет аға болғанда бундай уақыя болмас еди. «Обалын жоқ, — дер еди қайта Нигардың төрепин алып. — Мен саған қармақты дурыслап сал дедим. Сала алмадың ба — өзиннен көр. Жүре бер түйедей әудийип!» Бәлким, Әсет аға болғанда мен сени өйтип «тутқын» қылып та келмес пе едим...

Енди Әсет аға жоқ. Әсет аға қайтыс болды. Кетип қалғанын кесетип айтып атырғаным жоқ, ырас, Әсет аға өлди. Саған сууық хабарды билдирежақ емес едим. Аты тилге алынғаннан кейин үндемей қалыудың есабын таппадым. Олар транзит билет бойынша үш күннен кейин Сажиданың елине ушыуы керек екен. Үш күнге аэропорттың мийманханасына орналасқан. Екінши күни танда Әсет аға оянбай қалады. Не себеп екенін докторлар да айыра алмаған. Жүреги тоқтап қалған — үәсалам! Елден айра түсиу жүрегине түсти ме, билмедим. Сажида да еркектей ғайбар хаял-ғо, ертеңине денесин елге жеткерди. Жайын сатып алғанлар еле көшип келе алмай атыр екен. Сол жерде жаназасын берди. Биринши пийшембисине емлеуханадан бир автобус болып бардык. Қәбир басында Сажида хәммени жылатты. Әсет ағаның аяқ ушына шығып жүзин жерге берип жылады. Айтынып жылады. «Мен сени бахытсыз қылдым, деди. Есесине өзим бахтықара болдым», — деди. Мениң барар жерим зәхәр дозақ деп жылады! Етлерим дозақ отына күйсе жаным жай табар еди, деп ах урды. Адамлар оны зорға

орнынан турғызып алды. Бет-аузы көз жас пенен көбир топырағына қарысып, дағал-дағал болып қалған еді.

Үйінде мерекесін таркатқаннан кейін сол көшениң бийі Сажиданы бизлердің алдымызға алып келді.

— Келин, — деді оны қасына отырғызып. — Мине, билесен, мыналар Әсеттің хәм сениң кәсіплеслерің. Булар Әсет пенен тууыскандай болып кеткен. Күйеуіңнің ендігі мерекелерін усылар менен бирге өзиміз таркатамыз. Сен өз кәуиміңе кетсен жолың болсын. Изине қарап алағанда болма. Кудаларға сәлем айт. Бизде «куда мың жыллық» деген гәп бар еді, лекин, биз ол нақылға сай куда тамыр бола алмадық...

— Не айтып атырсыз? — деді Сажида көше бийінің гәпін бәлип. — Мен хеш жаққа кетпеймен. Байлы қатынның мөкан жайы — оның түскен жери. Бағана көбир басында Әсеттің қасында бир орын көрип келдим. Деми-күним питкенде сөйерде мен жатаман. Тириликте оның өзін бахытсыз еткенім аз емес? Енди балларын бахытсыз етейін бе? Булар ояқта ким менен ойнайды? Ким менен сөйлеседі? Ким менен сырласады? Әмири ишқысталықта өтеди-ғо! Бармайман ата-анамның бауырына. Олардың гөринің аузы ашылып тұр. Койдың өмириндей өмири бар я жоқ. Мени түсинер, түсинбесе де өзлери билсин. Түпирдим, сол кәуимнің журтта жоқ ырым-сырымларына. Кәсіплеслерім жумысқа қайтып алса алар, алмаса семишки сатып-ақ күн көремен. Жайының саудасын қайтыс қыламан. Бир сомына да тийгенім жоқ.

Сажиданың мына гәпине хәмме аң-таң болып қалды. Оның кәуими қандай кәуим, журтта жоқ ырымлары қандай ырым, булар хәммеизге де жумбақ еді. Сажида бәрха бир бүйірлеп жүргендиктен оның менен хеш ким ашылысып сөйлеспес еді. Бирақ, хәзирги «мен Әсеттің қасына көмилемен» деген сөзине хәмменің кеули елжиреп, жатырқаушылық сезімлерін ишлерине жутып жиберді.

Кемпирдей, бирин айтып бирине кетемен. Солай етип, мениң тәшүишлерім де өтмишке айланып баратыр. Егер долы хаялдың палы дурыс келсе, мен Бөрибайдан перзент көрмеймен. «Перзент хаялдың қазығы» дейди хаяллар. Демек, бизде ол қазық болмайды. Мениң төрт төрепим

қубла болады. Әне, сонда мен сени излеп тауып аламан. Сол уақытлары сен кимге үйленсең де оннан тартып аламан. Енди келебенің ушын жоғалтатуғын ақмақ жоқ! Қорқып кеттин я?! Қорықпай-ақ ғой, меники мәзи әрман-дә!

Сен тек мени кешир. Мени гиналай берме! Онысыз да ғайбар кеулимнің қайтып қалғаны аз емес. Сени өмирликке сүйіп қалыушы Гүлшияра!»

Бул хат мениң кеулимде Гүлшияраға деген жыллы сезім оята алмады. Автоклаб жанында сөйлесип отырғанларымды да еслетпеди.

Ырасын айтсам, Гүлшияраның мени жибитпекши болып, түрли жақтан айландырып әкеліп айтқан гәплерине кеулим исенбеди. «Мен ғайбарман» десин, «еркек сыпат нашарман» десин, бәри бир де ол хаял еді. «Бир хаялдың мәккарлығы қырк ешекке жүк» дегендей, бүгінлиги өзін периште етип көрсеткиси келгенлиги де мәккарлықтың бир белгиси еді. Оның бул хәрекеті менде оған деген хәуеслик емес, керисинше, қандай да бир жақтырмаушылық сезімлерін оята баслады. Оның маған кеуил берип үлгеретуғын уақты болған жоқ еді. Мүмкин, ол сол «сүлингир жигит»тен айрылып қалғаннан кейін өзіннің орынсыз өр көкиреклигине өкинип жүрген болыуы, сол сықыллы, ең болмаса соған такаббил жигитти ушыратыу нийетінде жүрген шығар. Усындай бир мәүритке мен дус келгенмен. Мен әлбетте, ондай «сүлингир» емеспен. Лекин, мениң менен де бирге жасаса болады. Бөрибайды тәриплеуінше оннан жүз мәртебе абзалман. Басқасын парыклап көрмесе де соны биледи, ол анық. Лекин, ол бир нәрсени билмес еді. Маған «сен хаял жанын түсинбейсен» деп гиналағанындай, ол да еркек жүрегіннің қандай болатуғынын түсинбес еді. Ол хаялға қандай баха берсе, еркекті де сол көзқарастан бақалар еді. Ақыры, биз балалығымыздан қанық болып өскенбиз — қыз бала өлип кетсе де жақсы көргенін билдирмейди. Қыз өз мухаббатын қанша сыр тутқан сайын, жигит оның жолында жанып-күйеди. Жанын пилә етеди. Өзи биринши болып мухаббат айтқан нашарлардан еркеклер басын алып қашады. Гүлшияра мине усыны билмес еді. Соның ушын да, оның «мен сени жақсы көрдим... сен жақсы көрмесең де мен жақсы

көре бермен» деген сөзлерін жүрек пенен емес, көзім менен ғана қабыл еттім.

Ол не үшін маған бұл хатты жазды?! Ол дәртлі еді. Өзінің хеш кимнің бет жүзіне қарамай сөйлейтуғын бетке шабар минезіне бола «өзім таңдаған жигитіме тийе-мен» деген үмітте жасап атыр еді. Бұл тилеги болмады. Анасының көстелигі, көпті көрген дайы атасының, дайы апасының ақылландырулары оны сындырды. Ол енді әсте-әсте үй машқаласына көнлігеді. Хәзірше ол таза перилик етіп атыр. Бөрибайдың быламажыр еркек болып шыққанлығы оған не ислесе де ықтыяр берер еді. Тек бір ғана нәрсеге исенемен, ол қыянет көшесінен жүрмейді. Сүймесе де Бөрибайдың ошак басын харамламайды.

Билемен, оның Нигарды көрерге көзі жоқ. Мени қапа қылып алмау үшін оған тек тил ұшы ғана ғыбат сөзлер айтты. Болмаса, көкірегінде оған деген ғарғыслар қатпар-қатпар болып атыр.

Гүлшіяра хакыйқатында да нахақ еді. Мен оған сөз салмағанман. Ыңғай да билдирмегенмен. Оның да маған көзі ушып тұрған жоқ. Ол тек ғарры қыз болып отырып калыудан қорқар, әсіресе анасы хәм жақын жууықлары ортаға алып, Бөрибайға узатыуынан кәуетерде еді. «Жүр» десем, сол уақта изиме ерип кетиуге таяр еді ол. Лекин, уакыя ол күткендей болмады. Өзін тәшүишке салып жүрген сол кәуетер ырасқа дөңди. Соннан ишқыста еді ол. Хатта болса да өтмишин еслеп дебдиұин шығарғысы келди. Меннен басқа оның исенип сол гәплерди айтқандай хеш кими жоқ еді. Ол бар гәпти маған айтты. Ишин босатты. Лекин, сол дәртлі еслеулері де жол ортасында қалды. Мен оны жүректен қабыл ете алмадым. Мени көбирек ониан еситкен сууық хабар — Әсет ағаның өлими ләрзеге салды.

Әсет аға, мениң нәзерімде өрмекшиниң ауына түсип қалған бийазар жәнликке усап кетти. Сажиде бизиң жақтың кәули-қағыйдаларына бойсынбайтуғын қандай да бір шет елли нашарға уксар еді. Олардың кәуиміндеги ырым-сырымларды емлеуҳанада хеш кимниң билмеуи шана-рағының бұл жерде тек уақытша, аманат жасап атырғанын аңлатып турды. Әсет ағаның хәзилкешлиги ғана оның өз кеулине далда болар, ишки дебдиұин аз ба, көп пе жеңиллет-

кендей болар еди. Оның өмир жолы, егер Гуля хәммеге айтып берген болмаса Әсет ағаның өзине, Гуляға, әжағасына хәм маған ғана аян еді. Енди бұл сырлар хеш кимге де қызык емес. Сажиде тәғдирге тән берди. Сынды. Бир күн келип Гүлшіяра да сынады. Ол хәзірден баслап-ақ сынып атыр. Арадан бир-еки жыл өтип, мени де, сол сүлингир жигитти де умытатуғыныны тақыйык!

Деген менен, Гүлшіяраның бұл хаты мениң кеулиме козғау салды. Нигар менен ушырасыуға болған ынтықлығымды коздырды. Жаңа түскен келиншек бола тура хат жазыуға уақыт тапқанда, еркек басым менен мен Нигарды көриудин илажын таба алмағанымға қысынып кеттім. Хеш ким көрип турмаса да, хұжданым алдында уялдым. Енди бир мезгил де күтип отырыуға тақатым қалмады.

Ертенине Нигардың ауылына қарай жол алдым. Әжағасы коша мылтығын оқлап отырса да, мен оның халынан хабар аламан! Көремен! Дийдәрласаман!

15

Жийенғалийдің ауылына араласқанымда еле күнниң қызылы батағоймаған, жолларда өристен қайтқан маллардың шаң-тозаны басылып үлгермеген пайыт еді. Жайдақ ешекке аяғын салбыратып минип алған балалар ояқтан буюққа, буюқтан ояққа шабысады. Олар пададан келмей қалған малдарын түүеллеп жүр ме, яки қызыкка шабыс па, оның менен хеш кимнің иси жоқ.

Кешки ауыл көриниси сезгенге өз алдына бир дүнья. Ерте бәхәрде тууылған козы-ылақлар өристен қайтқан кой-ешкилердің сүрдеуин сезип, қора ишинде маңырап, өрден-ыққа жууырысады. Сон қаяқтандур санлақ тауып, биреуи атлығып шығады. Кейин қалғанлары. Бузаулар гүенлерин жулқылап, жиңишке дауыслары менен созылдырып мөңирейди. Ана сыйырлар пададан бөлинип шығып, қораға қарай өкирен қағып жууырады. Қой қоралардың өтирапында кой-ешкилердин туяғынан хауаға көтерилген гиртлер батып баратырған қуяштың жүзин перделейди.

Ауыл адамлары усындай кешки пайытта өз тәшүишлері менен бәнт болады. Олар мал-хәлин жайғастырып болмай

ишке кирмейди. Хаяллар қазанының астын әстерек қояды, ямаса, бір заманға биротала өширип таслайды. Бундайда ауылға ким араласып атыр, хеш ким елестирмейди. Мен де усындай елеспесіз бір уақытта ауылға кирип келдим.

Жол бойы Нигар хақында татлы сезімлер қушағыңда келдим. Оның кітап дүкәндағы портретке усағысы келип сары ала шайы көйлек кийип, бір бурым шашын шең ийніне таслап қойыуы, ийним ийніне тийип кеткен уақытта денесінің қалтырауы, бәри-бәри сондай ләззетлі, лекин, абайсызда жоғалтып алған алтынның сынығынан да қымбатлы хәм өкинишли еді. Әсиресе, оның Рахима доктордың алдында шыдай алмай жылап жиберген келбети көз алдымда қатып қалды. Егер кимдур менің ашықлық көзім менен қарағанда оның жылағанының өзи қандай сулыу екенлігін, бетінің алмасынан сорғалап қиятырған көз жаслардың еле жерге жетіп үлгермеген бәхәрги жамғыр тамшыларындай мөлдірлігін жүректен сезінген болар еді. Лекин, ол жерде басқа көзлер бар еді. Ғәзеп пенен тигилер еді ол көзлер.

Нигар дәлізге шыққаннан кейін бірден өзін қолға алды. Жыламады. Изине бурылып та қарамады. Мен оны изинен атын айтып шақыра алмадым. Батылым жетпеді. Оны усы халға түсіріп болып, қалай жубатардың илажын билмей қалған едим сонда.

Оннан бери арадан бір айдан аслам уақыт өтті. Мен сағыныш отында жанып атырман. Күйреп атырман, жанып болған қоламтадай. Бәлкім, ол да мени сағынған шығар. Мени кеширгендур. Шын ашық ярына гинә тақпайды.

Усы ойлар менен келер екенмен, хәзир ол ийін ағашына екі шелек суу илдирип, нәзерін аяқ ушына қадап, «Боз-жап»тың ырашына көтеріліп турғаны көз алдымда елеследі. Үстіндегі қызыл көйлегі кешки қуяштың сағымы менен шоқтай жанады. Жағаға көтеріліп турып ол, изине тауланып бір қарайды. Қарайды да, бірден маған көзі түседі.

— Хау, сен бе? — деп дауысын шығарып айтқанын билмей қалады. Соң биреу еситип қоймады ма екен деп жән-жағына алаңлайды.

— Ауа, мен, — деймен оған талпынып. — Көрдің бе, мен келдим. Сени ізлеп келдим!

— Әстерек, биреу еситип қалар, — деп ол жолға — ауыл бетіне көуөтерлі нәзер таслайды.

Соң ол тилине хеш нәрсе түспей күле береді. Хауазын шығармайды. Үнсиз күледі. Мен де айтарға сөз таба алмайман. Келемен дегенше «Нигарды көрсем, өйдеймен, Нигарды көрсем бүйдеймен» деп келгеним менен хәзир лалман. Оны тек бауырыма басқым келеді. Лекин, бул жер оның ауылы. Әтирап еле жақты. Кәнекей, күнге байланған арқан болып, оны екі қоллап тартып, жийекке батырып жиберейсам.

Мен оған қапталласаман.

— Анабиреулер көринеді. Уятты, изирек жүр, — дейди ол.

— Болмаса, төменнен жүрейік.

— Төменде жол жоқ ғой.

— Мен өзим алдында жол ашып жүремен.

— Дүккіш боласан ба? — деп сыңқ-сыңқ күледі Нигар.

— Дүккіш боламан! Екеуміздің алдымызда турған хәр қандай тосықларды сыпырып таслайтуғын дүккіш боламан.

Лекин, бул шийрін қыяллар ауылға араласыуым менен-ак мени тәрк етті. Хәзир кеш, қызлардың сууға баратуғын мәхәли емес. Ауылда кешке қарай қызларды сууға жибермейді. Бундай уақытта сууда суу пери шомылып жүреді. Перилер келген адамға салқынын салады деген әпсанауий ырым бар. Буның ырас-өтирігін хеш ким анық билмесе де, негедур қорқады. «Сақлықта хорлық жоқ» деп суудың жағасына жолатпайды қызларын. Лекин, Нигарға хеш бір пери салқынын сала алмас еді. Оның гөззаллығынан айбынып, көринбеуге тырысар еді қайта. Теренге сүңгир еді перилер. Әттен, Нигарға хәмме менің көзім менен қарамайды-дә! Бул ауылдағыларға ол кимисине қыз, кимисине қарындас. Хеш ким оған ашықлық нәзери менен тигілмейді. Соның ушын да, мен оның өз ауылында болғанына қууанаман. Жат көзлерден аулақта болады ол.

Менің үйден шыққандағы бар үмитім — Жийенғалийде. Жийенғалий менен жүдә қыймас дос болып үлгермесек те кимсесіз қалғаннан жақсы. Қалай дегенде де бір ай бір кострюльден ас иштик. Бирге әңгимелестик, хәзиллестик, шахмат ойнадык. Қала берди, ол Нигар менен арамыздағы пинхамы ушырасуларымыздан хабары бар. Енди тек оның жәрдемине сүйениуім керек. Басқа жолы жоқ. Тууырдан-

туўры Нигардың есигин қағып бара алмайман. Оған баханам жок. «Кудайы қонақ» дегенлердің де заманы өтип кеткен.

Менің кешлетип кирип келиўим дастурхан басындағыларды хайран қалдырғандай болды. Олар қандай да бир алыс ағайын-туўғанларынан хабар келтирген адамға усатты ма, бир-бирине үнсиз, сораўды нәзерде тигилисти.

— Хаў, Мәмбетназармысан? — деди бир ўақта Жийенғалий орнынан турып. Шай қуйып отырған келиншеги Шынар қосылып тикейди.

Жийенғалий мени өзинен жоқарыға, анасының қапталына отырыўға мирәт етти.

— Апа, бул Мәмбетназар деген жорам, кешегиде емлеў-ханада бирге жаттық, жетинши аўылдан, муғаллим, — деп бир заманда саўдыратып айтып таслады анасына.

— Жетинши аўыл болғанда... Қосымның аўылы ма?

— Солай шығар, Қосым деген өткен дейди...

— Сен билмейсең, көрмегенсең. Бизлердің өзимиз жана түскен келиншек едик ол жыллары... «Қосым киятыр» дегенде жылаған бала қоятуғын еди. Келин, өзлериннің жайына төсек сала-ғо, арқайын сөйлесип отырсын.

Шынар шәйнекти кемпиринің алдына жақын қойып, шығып кетти.

— Мен хәзир, — деп изинше Жийенғалий де орнынан турды. — Оған дейин апамнан ертеқ тыңлап отыра тур.

— Әне, мен басымнан өткенін айтсам, булар ертеқ дейди. Сизлердің аўыллар Одәрник колхоз деп аты шығып еди баяғыда. Хәмме аўылдың қатын-қалашларын жыйнап, пахтаға апаратуғын еди, «Одәрник колхозды орынлатамыз» деп. Қолларымыз қырық жарық болып, қарды қағып, ғорек теретуғын едик. Оны түни менен пещының басында кептирип, пахта шығарамыз. Ой, балларым-әй, не заманлар өтті-ғо... Әксең бар ма?

— Яқ. Ертеректе қайтыс болып кетти.

— Хе, пақыр-әй... Бизин қисимиз-әм жатып-жатып алпыс үш жасында о дүньялық болды. Еркек адам деген алпыста қартаймайды-ғо. — Анаң бар ма?

— Бар.

— Тәўир екен. Қолында шығар анаң?

— Мен оның қолындаман, — дедим күлип. — Еле үй болмадым.

— Боларсан, балам. Жассан-ғо. Биз мына Жийенғалийди әкеси келин көрип кетсин деп он тоғыз жасында үйлендирдик. Буннан алдыңғыларының бәри қыз болды. Қисимиздин минези шеплеў еди. «Қызды үйбетине барып туў» деп мени еки қабат ўақтымда төркинине қуўып жиберди. Соннан бунның атының Жийенғалий болып жүргени. Келин менен әйтеўир нәрсениң үстинде таласып-тартысып жүретуғын еди әдепки күнлери. Бала-ғо!

Кемпирдің гәп қалтасының аўзы енди ашылып киятыр еди, усы ўақытлары Шынар келип мени, бөлек өжиреле жайылған дастурханға шақырып кетти.

Дастурхан сыйлы қонақларға аталғандай кең жайылған екен. Ортада еки шийше «коленвал» да бар. Жазыўлары коленвалға усатып жазылған арақларды сол жыллары усылай атайтуғын еди.

Дастурхан басында Жийенғалий екеўмиз жекке қалдық. Аннан-мыннан гәп қозғап отырған болдық. Лекин, гүрринимиз узаққа созылмады.

— Енди жора, ырасын айт, — деди бир мәхәл Жийенғалий мәселеге көшип. — Қонақ асың қазанда қайнап атыр. Түйе-таўық сойдым. Келисіннің мәнисин билсем бола ма? Сирә де мени сағынып келмеген шығарсан?

— Неге? Сағынып келдим, — дедим күлип.

— Қойса, көрип-билип турып жумбақ айтыспайық. Нигар менен кешқурыңлары ушырасып жүргенінди билемен. Ырасында да, «хәм дайымды көрейин, хәм тайымды үйретейин» деп келдің бе? Солай ма?

— Егер солай болса...?

— Солай болса, нийетин тилине шықпасын. Ишинде қалсын. Бул аўыл деген, ақыры. Қыздың ар-намысын ойла, тек өзинди емес. Бул келисін елди бассыныў болады. Тәнирдің таңы атса, дым билмегендей болып қайта бер.

— «Исенгеним иннағитайна, ол-әм қәлқәўсар болды» деген екен баяғыда биреў. Мен саған арқа сүйеп келсем, әбден келистирип тасладың-ғо.

— Не қылыўым керек? Нигар менен сени ушырастырып, «женгешилик» етейин бе?

— Өзин ислеме, хаялын жәрдем берсин.

— Як, ол-әм жәрдем бере алмайды.

— Буншама акырзаман қылдың. Биз феодал заманда жасап атырғанымыз жоқ-ғо.

Ол үндемей қалды. Ұрасын айтсам, бұяғына қандай ұсыныс бериўди өзим де билмедим. Шайлар кеседе суўыды. Дастурханға қол узатпадық.

— Онда қандай мәсләхәт бересен? — дедим бираз ойланып. — Нигар сениң руўлас қарындасың емес. Олай болғанға бул мәселеде саған аўыз ашпаған болар едим. Сениң «түйен көпирәен-өткен», тәжирийбең бар. Маған жол-жоба көрсет. Алдыма кеселеп бақан тутта берме.

Жийенғалий үнсиз қалды.

— Сениң тарысың бес-алты ай емес пе? — деди сон. — Майдың акырына мектеп тарқайды. Нигар аттестат алады. Нәкиске оқыўға барады. Аржағына хәрәкет ете бермейсен бе? «Қырқына шыдаған қырк бирине шыдайды», бес-алты ай күт.

— Бес-алты жыл күтиўге де таярман. Тек оған бир мәрте тиллесем болды. Ұәдени бир жерге қойсам, қаяққа хат жазыў керегин айтсам...

— Қайдам... — деп ийнин қысты. — Оны қалай көрсетемиз саған? Мынадан ишесен бе?

— Як. Маған бир илажын көрип бермегенше ишпеймен.

— Илажы болмаса-ше?

— Онда қонақ асымды-әм жемеймен. Қайтаман.

— Сеники қып-қызыл зорлық-әй, — деди күлип. — Хәм уры, хәм үстем! Хаял саған керек пе өзи, я маған?

— Маған керек.

— Саған керек болса өзинң жолын айт. Тек жеңгешиликтен басқа.

— Айтсам ислейсен бе?

— Хәрәкет қыламан.

— Хәрәкетин керек емес, «ислеймен» деп айт.

— Ой-бу, алатуғын аўырыўдай, изиме түсип алдың-ғо. Ал, ислеймен.

— Онда Нигардың әжағасын үйге шақыр.

— Неўе-е?! — деп ол шоршып кетти.

— Жорам қыдырып келип еди, бирге гүрриңлесип отыр де.

— Гүрриңлесип ғарқ боларсан жүдә! «Бир гәпинң кемлик етеди, еки гәпинң зыят». Өзимнин «баккан аўырыўым» ол!

— Мен кеўлин алыўға хәрәкет етемен.

— Қәйтип хәрәкет етесен? «Мен сенин қарындасынды жақсы көрип қалдым. Жаўшы жибережақпан» дейсен бе?. Қарындасына бай табылғанына куўанып қалады деп ойлайсаң ба?

— Бир илажын табарман.

— Сонда да айт, билип отырайын?

— Мынаған қалай, «коленвал»ға?

— Оған ықласы жаман емес.

— Онда болды. Бир-еки шийше диванның астына жумалағаннан кейин ол әбден ашылады. Биз сақланып отырамыз. Оның кеўлине бул сумлық келмейди. Екеўимизди алмагезек кушақлап, бетлеримизден сүйе баслайды. «Жора, хәзир қонағынды алып үйге жүресен» деп мирәт салады. Биз қыймаслық еткен болып зорға барамыз. Әне, сонда мен Нигарды көриў бахтына миясар боламан. Оның менен дийдарласаман. Өзлеримиз емес, көзлеримиз сөйлеседи. Ол менин өзин излеп келгенимди сезеди. Маған бүгинше буннан артық бахыттын кереги жоқ.

— Не деген менен баслаўыш класс муғаллимисен-дә! Бир нәрсени умытып атырсаң. — Байжан биринши класс емес, мектепти питкерген.

— Ким?

— Байжан — Нигардың әжағасы.

Жийенғалий ызғарлы күлди.

— Өйтип үстимнен күлме. Сен мухаббаттын кәдир-қымбатын билмейсен. Ерте үйленгенсең. Саған Шынарды әкешен әперген.

— Қашшан апам дастурханды жайып салды ма, — деп күлген аўзын жыйып алды. Соң «Бийсенғалий» деп бағанағы дастурхан басындағы инисин шақырды.

— Байжанды шақырып кел.

— Не деп айтайын?

— Үйге қонақ келип еді, бірге отырып аўқат жесін деп атыр де... Яқ, өйдеме, «Әжағам шақырып атыр» де, болды. Бұрыннан сонға қонақ келди деп шақырған емеспен, исенбей қалады.

Бийсенбай кетти.

— Ұрасын айтсам, Мәмбетназар, Нигар менен Байжан бір әке, бір шешеден туўды дегендей емес. Нигар сондай нәзік тәбиятлы қыз, аўылдағы қызлардың ағласы. Ал, Байжан... Ол отырған жер төбелессіз таркамайды. Набада нийетинди сезіп қалып, аўзы-басынды алқарақан етип жиберсе меннен көрме. Мен тек оның менен аты жораман. Көп жақынласа бермеймен.

Байжан көп күттirmeй келди.

— О-о дастурхан шикарный-ғо, — деди кеўилленип. — Бұның бәри маған ба?

— Қонағымыз-әм бар, — деди Жийенғалий мени көрсетип.

Байжан сол ўақта барып маған дыққат аўдарды хәм бир заматта жүзиндеги қуўаныштан нышан қалмады. Биз бир-биримизди таныған едик.

Оныншыны питирген жылы институтқа тапсырдым. Тапсырды деген ат меники демесен, хәмме жұмысты өзімнен үлкен әжағам питирди. Әсиресе, нотариустен хұжетти тастыйықлаў жүдә үлкен күш екен. Үш күнге дейин нәубети жетпей қайтып келе берди. Төртинши күни таң атпай оятты.

— Тур, қапыны илип қал.

Саатқа карасам жаңа төрт болып атыр екен. Сол күни түстин алдында питкерип келип, мени қабыллаў комиссиясына ертип кетти. Ол жерде хұжетти өзім тапсырып, қол қойыўым керек екен.

— Енди буюкқа жүр, — деди ол тағы алдыма түсип. Келгели бери әжағам менен болып атырған корпусын екінши қабатына көтерилдик. Сыртына «Комендант» деп жазылған бөлмеде жасы елиўлерден өткен, шегир көзли бир сары киси отыр екен.

— Алланияз аға, ертең бизлер пахтаға кетип баратырмыз, — деди әжағам оған. — Мынаў — иним. Мен келгенше орнымда жатып тұрсын. Қалада басқа таныс-билісимиіз жоқ.

— Тәртипсиз емес пе? — деди Алланияз аға маған көз астынан тигилип.

— Яғаў, тәртипсиз бала түринен-ақ билинели-ғо.

— Қайдан билесен, бир жайда бир өзі. Қудай қайдан көрсетти деп, қызларды әкеліп...

— Қызлар бұны әкетип қалмаса да болар.

Пахтаға кетип баратырып маған қайта-қайта зинхарлады:

— Көшеге шықпа, адасып кетесен.

— Тәртипсиз балларға тап боласан.

— Ақшанды үнемлеп саў. Еки күннен үйге жуўыра берме.

— Шайынды иш те — сабағынды оқы. Азанда ерте турып оқысан, мийиңе жақсы қонады. Быйыл конкурс қатты болады.

Қулласы, ол кишкене балларды ақылдандырғандай, қайта-қайта мийиме қуйды.

Автобус колоннасы саат он екилерден өте жүріп кетти. Мен институттың асханасынан аўқатланып алдым да, жатақханаға келдим. Таярланыў үшін алып шыққан кітапларымды стол үстине шығардым. Бірақ, қайсысынан баслап оқыўды билмеймен — ана тилинен бе, әдебияттан ба, тарихтан ба... Еле институтта қабыллаў имтиханларының графиги шықпаған еді.

Хеш қайсысынан бийхабар жүрмеў үшін хәр темадан оқыған болдым. Көбирек ўақтымды математика алды. Баслаўыш класстан басланған арифметика хәр класс атлаған сайын аўырласып, оныншы классларда улыўма түсиниў мүмкин емес басқатырмаға айланған еді. Бұрынғы есап кітапларда сан қолланылса, буюғына келип көбирек сөз ислетиледи, есаптар сөз ойнына қурылған. Егер имтиханда усылардан түсеғойса, алла барекелла! «Әлипти таяқ» деп тура қаламан. Оннан кейин есিতেмен есিতেуғын гәплерди әжағамнан. Аўылда болса гүўлеген гәп кетеди.

— Пәленшениң баласы оқыўға кире алмапты.

— Мәмбетназар имтиханнан жығылып келипти.

— Бир үйден еки баланы инстотқа алмайды екен.

— Аўа-дө, баскалардың баллары да оқыў керек-Ғо.

Күн еңкейип кем-кем мени уйқы тарта баслады. Лекин, жанағыдай гәплер қыялыма келген ўақытлары қайтадан көзиме «бакан тиреймен». Бирақ, көзим ашық, кеўлим уйқыда. Бул әлбетте жалқаўлығымнан емес, себеби бар еди. Питкерийү имтиханларын тапсырып болғаннан кейин бизлерди «Қарасыйрақ» аўылға жатакка алып кетти, гил ер балларды. Сол жерде жана мектеп салынбақшы екен.

— Хәр бала мың гербиштен куйып бермесе, аттестат берилмейди, — деди класс басшымыз. — Егер ким бурын куйып болса, мектепке барады да аттестатын алып кете береді. Соны есинизде тутың, оқыўға тапсырыўға үлгерийү ушын тезирек тапсырманы орындаўыңыз керек. Имтихан сизлерди күтип турмайды.

Буяғында бизлерге «камшы» керек емес еди. Ис өнсин деп үш көзли қәлипти ылақтырып таслап, төрт көзли қәлипке асылдык. Еки бала бир бригада. Биреўимиз ылай ислеймиз, екіншимиз қуямыз. Төрт көзли қәлип жасымызға сай келмейди, талтаң-талтаң етип тақырлап қойған жерге зорға жетемиз. Лекин, шыдаўға туўра келеди. «Жан қыйналмай жанана қайда» деген апамның накылы ойымнан кетпейди. Қәйткенде де, аўыр жұмыс өз билдигин ислейди. Он-он бес қәлип таслағаннан кейин қыйсайып қалған арматураны қәддине келтиргендей, зорға-зорға белимизди тиклеп алар едик. Кейин және қолда қәлип. Изимизде тәртипли әскерлердей қатарда дизилип турған гербишлер. Қарасаң көз қуўанады.

Сондағы шаршағанларым енди шығып атырса керек. Кітапты бетиме басыў менен уйқылап кетиппен. Ояңсам, әтирап тас түнек. Қаяқта жатырман? Үйдемен бе, дүздемен бе? Хеш есима түсире алмайман. Әлленемірде барып оқыўға келғеним, әжағамның «гилтти жойтып алма, өзлигиннен көшеге шығып кетпе, жаман балларға тап боласан» дегенлери ядыма түсти. Жатырған кроватым айнаның алдында еди. Өңменимди көтерип, сыртқа карадым. Әтирапта өли тынышлық. Жатақхана «П» таклетте салынған болып, мен жатырған бөлме оң канатта еди. Ортадағы жатақханаға кирер есикке жакын жердеги столбада бир свет өлимсиреп жанып

тур. Жактысы өзинен артпайды. Арғы канаттың төртінши кабатында бир бөлмеде жакты бар. Ортадағы қатардың екінши кабатында да бир жакты көринди. «Демек, олар пахтадан қалған. Бәлким, биреўинде комендант уйқылайтуғын шығар» деп ойладым ишимнен.

Әстен коридорға шықтым. Туў узақта, газхананың алдында қырк ватлық па, өлимсиреген бир свет жанып тур. Пышык журис пенен ауызға келдим Кирер есикке узын бир таяк өткерилген екен. Он капталда ескиден қалған бир темир кроват, үстине гонетоз матрас төселген. Ийinine шекпен бе, плащ па, бир нәрсени қыя таслаған дәпең киси «пыш-пыш» уйқылап атыр. Шамасы, қараўыл болса керек.

— Ким? — деди ол үстиндеги кийимди серпип таслап. Басына хаяллардай бир тартар орамалды байлап алған, ийегинин еки шетинде бет-әлпетине жараспаған сийрек сақалы бар, «Дерсу Узала»ға усаған ғарры екен.

— Мен, — дедим оған тартыныңқырап.

— Мениң ким?

— Оқыўға келген баламан.

— Буякка ким киргизди?

— Комендант.

— Алланияз ба?

— Атын билмеймен

— Қайсы бөлмедесен?

— Тоғызыншыда.

— Уйқың қашты ма?

— Як, уйқылап турдым.

Ол бүйирине қолын тығып жиберип, қалта сазтын алды.

— Жана он болып атыр-Ғо, азанға дейин шабдал қағасан ба?

Мен үндемедим.

— Буякка кел. Екеўимиз сөйлесип отырамыз. Маған уйқылаўға руксат жок.

Ғарры шық-шығыма такап сораўға тутты. Қайсы аўылдан келдим, руўым не. Әке-шешемнин нешинши баласыман... Соң өзи хаккында сөйлеп кетти. Негедур оның әнгимелери бизиң аўылдың ғаррыларының гүрринине уксамас еди. Аўылда талай сапар ғаррыларға от жаккыш болғанман.

Сонда олар әнгимесин Адам Атадан баслап, Хауа Ене менен қалай, қайсы музлықта ушырасканы, бейиштен неге кууылғаны, берманырақ келип Искендер Зулқарнайынға, Мақтымқулыға тоқтар, радио айтағойса «Хәзир Ешан айтады» деп кесасындағы шайын уртламай отырар еди.

Мерекениң ақырына таман әнгимеси таусылып қала ма, бір-бирине «усы күнде кууықтың майы кетти ме, түни менен үш-төрт мәрте шығаман» деп кейин ала жесир кемпирлер хакқында гәп қозғайды. Бунысы өзлерине Мақтымқулыдан бетер жағады. Сонда төрде отырған жасы үлкен биреуи «Хәй, ғаррылар, аузыңызды патасламаң, алды Мақтымқулы, кейни сыптырыңқы болып кетти-ғо», деп оларды тәртіпке шақырып қояр еди. Бул гәплер отырыспаның аяқланып қиятырғанын билдиреди.

Қарауыл ғаррының Мақтымқулы менен де, Зулқарнай менен де иси жоқ. Жаслығында кәйтп қыз айттырғаны, екінши кемпирин қалай қолға түсирди, соларды айтып өзінше мырс-мырс күледі. Гәпиниң маған жаққан-жақпағаны менен иси жоқ, өзиниң өтмиши өзине қызык. Мәс болады.

— Уйқың келди ме? — деди бир уақлары маған.

— Ауа, көзим тығылып қиятыр.

Ырасын айтсам, хеш қандай да көзим тығылған жоқ, мына кисиниң биймаза сөзлерин тыңлаудан гөре, светти жағып китап оқығанды, жақпаса төбеге қарап қыял сүрип жатқанды тәуір көрген едим.

— Онда барып жат! — деди ғарры көтинин жыйрылып қалған төсеклерин қайта төсестирип. — Бирақ, сергек бол. Жаман түс көрсен, шоршып оянсаң тартынба, қасыма кел. Оны айтып атырғаным, бул жатақхананың орнында большой менен баспашылар урыс қылған. Қан суұдай аққан. Көмиўсиз қалған өдилердиң сүйегиниң үстине усы жатақхананы салған. Мынанқара, — деп ол дастығының астынан сабы қап-қара болып кирлеген бир пышакты шығарып көрсетти. — Усыны бас ушыма қойып жатпасам, түни бойы жин-жыпырлар менен аяқасып шығаман. Нешинши бөлмедем деп едің?

— Тоғызыншы.

— Шегин-әм ең жаман жерге түскен екен. Бурынағы жылы сол жайда уйқылап шығаман деп бир жас муғаллимди жин урып кетип еди.

Етим жуу ете қалды. «Ириген ауыздан шириген сөз шығады» деген. Неге келдим бул ғаррының қасына.

— Бизин әжағамлар жатып жүр-ғо, — дедим кейин өзимди тутып. — Олар шоршыдық, жаман түс көрдик демейтуғын еди.

— Билесен бе, сениң әжағанлар арақ ишеди, қызларды ертип келип шағал-мәслик қурады. Харам араласқан жерге жин-жыпыр да жоламайды. Жин-шайтан деген-әм сүйеги таза адамларды аңлайды.

Ғаррының гәплерине исенбесем де, негедур кеулим алғау-далғау еди. Танды қалай атыраман? Институтта оқыудың орнына үйге жинли болып кайтсам...

Қарауылдың қасынан аяғым сүйретилип зорға кеттим. Әжағамның арақ-шарап ишетуғынына, қызларды шақырып айшы-әшрет қурауғынлығына хеш исенбедим. Көзим уйқыға кеткенше ауылды, мектепте бирге оқыған қызларды, кулласы ойыма не келсе соны еслеп, қыялымнан жин-шайтанды кууып шығыуға урындым. Лекин, жин-шайтанлар мениң ойымдағылардан басым келе берди. Алдыңғы партада отыратуғын Айсара деген қыз, шашларын жайып жиберген, көзлери қып-қызыл албаслы сыпатлы бир хаялға айланды. Батырдың еки кулағының жоқарысынан еки шақ өсип шықты. Бир көзимди жумсам, тоғызыншы класста оқып жүрип тууып қойған Муслима тыр жалаңаш отыр. Бул жатыста я уйқылап атырғанымды, я ояу екенимди билмедим. Сәскеде турғанымда басым мең-зең еди. Түни менен түсима енген мүйизли адамлар, қатындай, тобығына түсетуғын узын көйлек кийип алған муғаллимлер менен көкирегине еки «гүзени» байлап алып, мени қоярда қоймай ойынға тартып жүрген «класстың қызлары» көз алдымнан кетпеди. «Демек, ғаррының он гәпи жалған болған менен, бир гәпи ырас екен-дә» деген ой келди қыялыма.

Түске дейин сыртта, теректин астында китап оқыдым. Жайға бетлей алмадым. Күн еңкейип баслағаннан және қыялымды сол қорқынышлы ойлар бийлеп алды. Ақыры,

кешке карай ауылға кетиўди шештим. Әжағам не десе ол десин. Студентлик буйырмаса тракторшы боларман. Кәйткенде де ес-ақылым өзимде болады-ғо. Оқыўға кириў ушын жатақханада жатыўым шәрт пе? Бүйерден көре көрпешемди алып, атамнан қалған ерик бағдың астында сабақ таярлағаным макул. Өйерде қорқынышлы адамлар да, аузынан ириген сөз шығатуғын кетик тисли «Дерсу Узала» да жоқ.

Хақыйқатында да, ерик бағ жүдә пайызлы еди. Бир заман оқысам, мектепте муғаллимнен үйренгенлерим дәр-хал қыялымда қайта жанланады. Математикадағы гәпке куралған мылжың есапларды да қыйналып-қыйналып шешемен. Соң әдебиятқа өтемен. Әжинияздың «Еллерим барды»сын оқысам, өзимнің «Тоқалжап»тын бойындағы сүти сыртына шығайын деп турған қой сүтилмеклер көз алдыма келеди. Барып терип-терип алғым келеди. Бәлким, ол усы жақта туўылмады ма екен, «Бозатау»ға кейин кеткен шығар деген шийрин қыяллар келеди. Әжиниязды хеш кимдики етпей, меншиклеп алғым келеди.

— Балам, оқыў бетиннен хабар алмайсаң ба? — деди бир күни апам. — Сен ауылда жүргениңде ызамың өтип кетсе.

Хақыйқатында да, имтихан графигин көрмеген едим. Апамның мына гәпи камшы болып, ертеңине жолға түстим. Жин-шайтан болса көрермен. Оны киеге айта алмасам. Биреўге тис жарсаң жатып күледі, қалақ та сен боласаң, сауатсыз да, ырымшыл да сен.

Жайға келип қапыға гилт салдым. Гилт тауланбайды. Етим жуў-ў ете қалды. Келемен дегеншеги мәртлигим шамалға ушты да кетти. «Шайтан кирип алған! Дерсу Узаланың гәпи ырас болса керек?! Ол көргенин айтқан, ақыры!»...

— Кире бер, есик ашық, — деди бир уақта иштен бир дауыс. Бул дауыс мени және де хайран етти. Гилт менде болса. Оны хеш кимге бермедим...

Бийтаныс үйдің босағасына келгендей, есикти тартыныңқырап аштым. Сығалап қарасам, айнаның алдында, мениң орнымда майкишең бир бала жатыр.

— Кир! — деди ол усы үйдің баяр адамындай. — Неге босағаның аузында иркилип тұрсаң?

Ол мениң менен орнынан сәл тикейип сәлемлесті.

— Сениң орның ба? — деди соң отырған қроватын көрсетип.

Мен бас ийzedим.

— Орныңды аўмастырдым! Мен айнаның алды болмаса жата алмайман.

— Көрпе-төсегим...?

— Көрпе-төсегің әне, меникине қарамайсаң ба, ийнеден жаңа шыққан — таза.

— Сизге оларды ким берди?

— Ким беретугын еди — комендант-тә!

— Танысыңыз ба?

— Жездем! — деп ол көпшикти еки бүклеп басына қойып, мардыйыңқырап жатты.

— Қайсы факультетке тапсырдың?

— Педфак. Сонда бала аз екен. Еплеп қыйсық үш алсаң, аржағын өзим әмеллеймен деди.

— Ким?

— Жездем-дә! Күни менен не деп отырман!

— Екеўмиз бир факультетте оқыйды екенбиз-дә!

— Онда жүдә макул. Қыйсық үшти маған сен әпересен. Оны төрт-беске айландырыў, жездемнің ұазыйпасы.

Буннан кейин арқайын отырып танысыўға қарадық. Екеўмиз бир районнан, сыбайлас ауылдан екенбиз. Аты Байжан екен.

— Гәптің ырасы, — деди ол маған әбден жақыншылық көрсетип. — Оқыўға онша ықласым жоқ. Сабақ қонбайды мийге. Бұяғын сен мешеўлейсен

— Кәйтип мешеўлеймен?

— Сен оқыйсаң, кейин маған мазмунын түсіндиресең.

— Түсинбей қалсаң не қыламан?

— Онда сен жаман муғаллим болғанын.

Оның гәплеринің я ойын, я шын екенін аңғарыў қыйын еди. Кешке таман ол кийинсә баслады.

— Жүр, көшени айланып қайтамыз?

— Мен китап оқып отырман-ғо, — деп изин хәзилге бурдым. — Саған түсіндирип бериўим ушын бир оқығанымды еки оқыўым керек.

— Үлгеремиз. Еле уақыт бар.
— Өзин айланып кайта бер. Мениң онша табаным тартып турған жок.

— Кемпирлердей болып сөйлейсең-әй. Темеки шегесең бе?
— Ол қалтасынан сигарет қутысын алып маған ұсынды.

— Яқ, шекпеймен.

— Насыбайкешписең?

— Хеш қайсысы емеспен.

— Әй-й.. нәшең жок екен-ғо. Мен алтыншы класстан баслап шектім. Төрт жыл жасырып шектім. Аттестат алған күни муғаллимнің өзинен папирос соралым-ғо? Қалай?! Енди ким бопты ол маған, мен де өзіндеймен!

Ол мақтанышлы түрде ийегин қасып қойды.

Байжан көше айланыудан күнди геүгимлетип келди. Өзи менен бир жағымсыз ийис кирди бөлмеге.

— Еле оқып отырсаң ба? — деди таңланып. — Мийиң шайылып кетпесин оқыу деп. Аўқатланбаған да шығарсаң.

— Яқ.

— Билдим сениң хеш теңе жемей отырғаныңды. Бүгінше беляши жеп жатамыз, бола ма сол?

Ол тор сеткаға қағазға орап салынған бес-алты беляшиди ортаға қойды.

— Енди китабыңды жауып тур, май болады.

Екеуимиз сөйлесип отырып, шай иштик, беляши жедик.

Мен оған «Дерсу Узала» айтып берген уақыяларды, өзим түсимде көрген мүйизли адамлар хаккында айтып берейин деп турдым да, оның түс түе хаккыйқый шайтаннан да сескенбейтуғынын билип, үндемедим. Калаберди, мен енди ондай қорқынышлы ойлардан арыла баслаған едим. Қасымда ес болгандай адам бар енди.

— Қызықтан калып қойдың, — деди ол әңгиме үстинде мениң көзимди кыздармақшы болып.

— Не қызық?

— Парктин ортасында үлкен пивохана бар екен. Адам деген үмбе-дүм. Биреулер алдыларына жети-сегиз бокалдан алып пиво ишип отыр. Бир заман сырттан тамашалап турдым. Бир жигит хәр столға барып бос бокал сорап жүр.

— Ана жигит бәнтлеп қойыпты, — дейди барған столы.

— Бокалыңыз босай ма?

— Яқ, өзим және кайтармалайман.

Бийшара, бес мәрте айланып шыққан шығар. Хеш бос бокал таба алмады. Бир уақта қарны жайылып кеткен бир киси хәр қолына төрт бокалдан, сегиз бокалды алып келип столға отырды. Отырды да еки бокалын дембермеске симирип жиберди.

— Бокалыңыз босады ма? — деди жаңағы жигит қасына барып.

— Яқ, мен еле кайтармалайман, — деди ол.

— Сегиз бокалдан кейин де кайтармалайжақ па? — дедим мен таң калып.

— Он бес бокалға дейин ишетуғынлар бар екен. — Байжан күнде пивоханаға барып жүргендей меннен «сауатлырақ» екенин билдирип қойды.

— Мыналарды тауысқанша кайтарып әкеп беремен, — деп бокалға қол узатты жигит.

— Қой орнына! — деп анау бокалға асылды. Жигит бери тартты, ол ары тартты. Ақыры, жигит бокалдың биреуин жулып алды да жаңағы кисиниң манлайына бир урды.

Қан кетти манлайдан атлығып. Ол бос турған еки бокалды алды. Ашыу менен еле ишип үлгермеген еки бокалдағы пивоны да серпип жиберди. Сөйтип төрт бокалды әкелип, орнына отырып алды.

— Анау не қылды, манлайына бокал тийген.

— Ол мийи айланды ма, шертектин бақанына асылып, отырып қалды. Соң изине қарамай кетти.

— Милийса усламады ма?

— Милийса жок еди ойерде.

— Сен қорықпай қарап турдың ба?

— Неге қорқаман? Уратуғын биреу, таяқ жейтуғын биреу... Жаңағы жигит бир бокалды симирип ишти. Екинши бокалды ишип баслаған уақытта қасына бардым.

— Сен я?!

— Аўа, мен. «Ағай, бокалыңыз босады ма?» — дедим барып.

Ол мениң бетиме тигилип турды да:

— Сен-әм пиво ишесең бе? — деди. Шамасы, мени бала-сынған қусайды.

— «Пахта байрам»ларда шийшели пиво ишип едим, — дедим мен.

— Азаматсаң! — деди ол мениң ийнимнен қағып. — Отыр минийерге.

Кейин ол ишип атырған пивосының бір бокалын алдыма ысырды.

— Иш.

Тийинин төлемекши болып қалтама қол апарып едим, қолымды қағып жиберди.

— Және ишесең бе? — деди кейин.

— Қәйдем...

— Қәйдем деме, жигит бөл. Әдепки гәлин унап еди маған.

Жигит столлардың үстин сыпырып жүрген келиншекти шақырып алды. Босаған үш бокалды пул менен қосып қолына ұслатты.

— Үстиндеги елиу тийин сеники, бар толтырып алып кел.

— Бағанағы кисини неге урдыңыз? — дедим мен.

— Обалы жоқ, — деди ол. — Мен оған босатып беремен дедим. Берип турғанда сол жерде симирип ишип, әкеп берип кететуғын едим. Буғырақым болған соң отырып ишейин дедим.

— Қайтарып урады деп қорықпадың ба?

— Қаяқта урады? Мийи айланып, орнынан зорға турды. Еле де бокал сынбады, сынғанда мийи ағып түсетуғын еди. Есинде болсын, сен жана жигит болып атырсаң, хәрдайым биринши болып урсаң, қарсыласың қорқып қалады.

— «Қоркак бурын муш көтереди» дейди-ғо, бизиң ауылдағылар.

— Айта береді. Төбелесте тентек адам жеңеді. «Бир жери қанап кетпей ме, сынып кетпей ме» деп ойландың ба, жудырықтың үлкени төбеңде ойнайды. Мениң туұысқан жездем миллисадан пенсияға шықты. Сол айтатуғын еди, көшеден таяк жеп келген жигитти ишке киргизип алып испейтуғын, көгермейтуғын жерине силейтип урамыз, дейди. Оның өзінше бир ураны бар — төбелестің бе, — жең, күшин жетпеди ме, тыйық жумса. Өлтирсең өлтир, бирак,

өзин өлме! Қамалсаң түбинде шығып келесең. Ырас-ғо, сен қамаламан деп қорқып өлип кетсең... Түрме о дүньядан жаман емес. Ишесең бе, тағы?

— Яқ, аға, ишиме сыймай баратыр.

— Хәзирше болады саған. Оқыуға келдің бе, я мәзи жүрсең бе?

— Оқыуға келдим.

— Танысың бар ма?

— Комендант жездем бар.

— Қаяқтың коменданты?

— Студентлер жатақханасының!

— О-о! Нағыз Донжуан екен-ғо жезден. Жезден кишкентай адам емес екен. Так что, оқыуға кирдим деп қоя бер.

Әне, жора, отырсаң отыра бересең китапқа үңилип. Мен Нөкистин жудырығы үлкен бир азаматы менен танысып келдим сөйтип.

— Аты ким екен?

— Билмеймен. Көрсем таныйман, бирак.

— Онда не қыламыз, консультация баслаймыз ба?

— Ертен... Пиво уйқы тарттырады екен.

Ол шешинбестен кроватка қыйсайды да, бир заманнан пыр-пыр уйқылап қалды.

Биз өзимизше тон пишип, қайсы сабақтан көбірек, қайсы сабақтан азырақ таярланыу кереклигин режелестирип жүрсек, институт әлле қашан талабанлар ушын консультацияны баслап жиберипти. Буны биз Алланияз аға изимизден хабар алыуға келгенде билдик. Ол екеуимизге, әсиресе Байжанға көп кейиді. «Институт кимге диплом берерин билмей отырған жоқ, деди. Талабында болуу керек», — деди. «Мен жезден болған менен институт жезден емес! Ректор жезден емес!» — деп бақырды Байжанға. Ешейинде аузы тынбайтуғын Байжан, коменданттың алдында жууасылды да қалды.

— Бул баланы сениң қасына неге қостым? — деди маған хәм сауалына өзи жууап берди. — Бул жалқаулау. «Ағам барда, аркам тамда» деп маған исенип, көшеге қаңғырып

шалжанлап кетеди. Соның ушын сен буған беккемирек бол. Өзин менен қосып таярла.

— Ол не, муғаллим бе? — деди Байжан гәп қосып.

— Муғаллим болмаса да сеннен тәуір, әжағасына усаса сағатсыз емес.

Ишимнен кууанып қойдым. Қарауыл ғарры болса оны сәл болмаса мәскүнем, бузыкка шығарып қояйын деп еді.

— Тууысқан жездең бе? — деп сорадым Алланияз аға кеткеннен кейін.

— Тууысқан десем-әм бола береді. Әкемнің қарындасын алып отыр.

— Мына бақырыуына қарағанда жәрдем ететуғын адамға усамайды.

— Етеди-и! Етпей-әм көрсін, әжапам ишкен-жегенин аузы-мурнынан шығарады. Бизлерди бала көріп мәтибийсип атыр-дә.

Консультация биз оқығаннан көре тийимлирек екен. Онда тек керек-керек сауалларды тахтаға жазады да, кейін сол сауаллардың жуабын қысқа қылып айтып береді. Бірақ, жазып алуымызды күтип отырмайды. Мектептегідей, «түсинбей қалдым, муғаллим» деп қайтарып сорау жоқ. Түсиндирип атырғанда илип қалсаң қалғаның, болмаса аңқайып қала бересен.

Байжан консультацияға азанғы уақытлары барар да, бир заманнан шығып кетер еді. Түстен кейінгисине келгиси келсе келеді, болмаса жоқ.

— Сатып қоймадың ба? — дейди кеште жайға кирип келуден.

— Алланияз ағаны көрмедім.

— Көрсен сатажақсаң-ғо! Еле де парахатшылық дәуірде тууылғаның. Урыстың уақты болып, тутқынға түскенинде хәммесин сайрап берер едің.

— Оны қаяқтан билип тұрсаң?

— Түриннен! Сенде баланың сумлығындай сумлық жоқ. Алдап-суулап өтирик сөйлей алмайсан. Билип қой. — Сумлық ақылдың қалтасы. Қәне, енді маған муғаллимлерден үйренгендеринди түсиндир.

— Тынлайсаң ба?

— Оны түсиндириуін биледи. Қызық қылып түсиндирсен тынлайман.

Оның нәзеринде институтқа кириуине тиккелей мен жууапкер сыяқлы едим. Өзинин пәрұайы пәлек, жығылса да меннен көретуғын қусаған.

Мен консультацияны ана тилден басладым. Биринши имтихан да соннан. Өзимнің жақсы көретуғын пәним де сол. Бунда тоты қустай, муғаллимнің айтқанын тәкирарлап отырмайман. Өз билдигимше түсиндиргендей де мүмкин-шилигим бар.

— Онда гәп ағзаларынан баслаймыз. Гәп ағзалары нешеу?

— Меннен сорап атырсаң ба?!

— Ауа-дә!

— Сен меннен имтихан алма, имтиханға таярла!

— Таярлау деген усы-ғо, енді. Ансат сабақлардан баслап атырман. 5—6 классларда өтилген тема.

— Оннан бери билесең бе, арадан неше жыл өтті?! Усы уақытқа дейін ядымда тура бере ме?

— Болмаса тыңла, гәп ағзалары бесеу — олар, баслауыш, баянлауыш, анықлауыш, толықлауыш, пысықлауыш. Усыны бир қайтарып айтып бер.

Ол көзин жумып ойланып қалды.

— Тағы бир мәртебе айтып жибер, — деди сон! Мен тағы бир мәртебе тәкирарладым.

— Яқшы, дауам етейик, телледеги магнитофонға жаздым.

— Гәптің бас ағзалары нешеге бөлинеді?

— Жана бөлдик-ғо беске. Неғыласаң майдалай берип.

— Мен емес майдалап атырған, илимпазлар қашшан майдалап қойған. Енді тыңла, Гәптің бас ағзалары екиге бөлинеді — баслауыш хәм баянлауыш.

— Баслауыш хәм аяқлауыш, — деди Байжан «билдим бе» дегендей мардыйып. Мен күлип жибердим.

— Хе, неге күлесен?

— Аяқлауыш демедім-ғо мен.

— Мен не дедім?

— Аяқлауыш деп атырған.

— Кәте ме?

— Кәте.

— Неге кәте? Басланған гәп аякланыу керек емес пе?

— Бизин класста да бир бала бар еди, Айтымов деген. Муғаллим оннан толықлауышты сорады. Айтымов иркилместен: муғаллим, толықлауыштын еки түри бар, туура толықлауыш хәм қыя толықлауыш. Туура толықлауыш туурылап-туурылап толықлайды, қыя толықлауыш қыялап-қыялап толықлайды, деп хәммениң ишек-силесин қатырды. Сен-әм сондай...

— Әй! Үйретпесең кой! Үстимнен күлме бирак! Еле кирген оқыуын жок, өзінди муғаллимдей көрип отырсаң-ғо, жүдә. Маған кара, әкең турмыста толықлауышты пайдаланды ма, яқ, шешең пайдаланды ма? Пайдаланған жок. Я базарға барып толықлауыш пенен сауда ислегенин көрдин бе? Бәри муғаллимлердин ойлап тапқан мылжыңы.

Ол кроватка созылып, терис бурылып жатып алды. Консультация соның менен тамам болды.

Ертенине кешке дейин көреспедик. Кеште геүгимлетип келди.

— Үшеуге жеткердим, — деди ол кроватка салмағын таслап жиберип отырып.

— Нени үшеуге жеткердин?

— Бокалды.

— Не бокал?!

— Пивоның бокалы-дә! Түйеден түсип қалдың ба?

— Үйренип кетсең не болады?

— Пивоға хеш қашан үйренип кетпейсең. Бул тек мәүсимлик ишимлик. Сууық түскеннен кейин өзинен-өзи қалады.

Әдеп абайламаған екенмен, қарасам, оң қолының билезиклиги үш бармақ ели етип сийле менен байланыпты.

— Қолыңа не қылды? — дедим хурейленип.

— Мынау ма? — Ол мақтанымш пенен мушын түйип жоқары көтерип сөйледи. — Көрип турсаң ба, бул байлам, күшти бир жерге жәмлейди. Ийектин астына бир урғанда любой айдыңгир жигитинди ушырып түсиреди. Кара, билегимнің тамырлары тарамысланып турыпты. Күштиң бәри мушка жәмленди.

— Оны ким көрсетти?

— Әмир деген бала. Танысып қалдық. Шымбайдың баласы екен. Былтыр оқуудан жығылып қалып, ауылына қайтпаған. Егер усындай қылып, билегинди байлап, «блатной» болып жүрсең хеш ким саған жоламайды, — деди. Кара, жарасып тұрған жоқ па?

Мен үнсиз мақулладым, кеули ушын.

— Консультацияны баслаймыз ба? — дедим сон. — Бираз тема өтип тасладық бизлер.

— Қоя тур, — деди Байжан қолын бир сермеп. Соң көйлегин, шалбарын шешип, кәттиң аяқ ушына таслады. Трусимайкиде кәтте бир заман созылып жатты да, соң қайта тикейип отырды.

— Мәмбетназар, усы сен не ушын оқымақшысаң? — деди күтпегенде.

— Не ушын болатуғын еди? Муғаллим болуу ушын? Бала оқытуу ушын.

— Он жыл мектепте оқыудың өзи жанына тиймеди ме?

— Яқ.

— Яман шыдамлы екенсең-әй! Маған со, қырқ бес минут өтпейтуғын еди. «Ауылда той-мереке, садақа болағойса, муғаллимлер ертерек таркатып жиберип, соған кетеғойса» деймен. Қапылып, садақа-той ауылда айында-жылында бир болады, көп болса.

— Ал, сен неге оқыйжақсаң? — дедим оған қызыксынып. — Мектептен бийзар болсаң... Оқыу жақпаса.

— Мен директор болуу ушын оқыйжақпан.

— Директор болуу ушын әдеп муғаллим болып алыуың керек емес пе?

— Мектепке емес. Совхозға директор боламан.

— Оның ушын ауыл хожалық институтына кириуиң керек еди.

— Өйерде жездем жоқ-тә!

— Онда бул интитуттың дипломы менен совхозға директор бола алмайсаң.

— Боламан. Алдымды кеспе өйтип? Соң Сәдиуақастың желкесинде шингирик шабаман.

— Ким-о ол, Сәдиуақас деген?

— Совхоздын директору. Онда өшим бар, Аныгы, әкемнің ала алмай кеткен кегі бар.

Мен «әкеңе не қылып еді» дегендей сауал нәзери менен тигилдим.

— Ол қотыр, әкемді урды. Механик ұақтында горек машынды буздың деп жүндей сабады. Мен кишкентай едим, төртінші я бесінші класс шығарман. Кулласы, сондайман. Түннің иши еді. Апам екеумиз ағама аўқат әкеліп едик. Ол машыннан түсіп келди де, «әкеннің аўзын... Сен бе мени райкомға жаманлайтуғын» деп тумсығына илдирип жиберди. Ағам шадқасына түсти. Соң оған қанәәт етпей, көкирек аўзына отырып алып урып атыр. Апам етегі желбиреп арасына түсіп жүр. Бір асылғанда оны-әм қағып жиберди. Мен арашалаўды билмедім, бала қусап жыламадым да. Турып-турып жигинің айрылған жерине бир тептим. Бирак, аяғым жетпей төменирегине тийди. Лекин ол жан жери болыў керек, ағамды қоя беріп, пугын қысымлауы менен зирилдеп қалды.

— Қаш! — деп бақырды ағам. — Үйбетке қаш!

Ертеңине ағамның бет-аўзы гүптей исип кетти. Көзи ашылмай қалды.

— Сенің қолың жоқ па? Неге урмадың? — деп күйіп-писті апам.

— Басшы деген урады, сөгеди, Оның айыбы жоқ. Мен урсам сотланып кетемен, — деди ағам.

Сол-сол екен, есімде қалды. Үлкейемен. Оқып келип механик боламан, сөйтп Сәдиұақасты жүндей сабайман деп кеўлиме түйіп қойдым.

Ағам айтқандай, хеш ким Сәдиұақастың пышығына «пыш» демеди. Бир күнлери ол инженер болды. Хәзир гүрлеген директор. Демине нан писеди.

— Егер орнына директор болсаң сен не қылажақсан — уражақсан ба?

— Ураман! Алдына келтиремен. Адам урғанның кандай болатуғынын көрсетемен. Әдеп инженерге түсиремен, соң механикдикке. Сөйтп, қайерде трактор бузылса шақырып алып, көк ала қойдай етип сабай беремен. Баяғы бала тепкинің үлкенин енди көреді ...

Кулласы, буннан буюғына биз комнатадағы консультация мәселесин туўардык. Тийип-қашып Байжанның өзи консультацияға барса баралды, бармаса обал-сауабы Алланияз ағанын мойнына.

Әуметти қаран, биринши имтиханнан мен бес алдым, Байжан төрт алды. Сол күни ол мени сүйреп апарғандай етип, шашликке апарды.

— Кәрдің бе, жора, — деди ол маған мардыйып. — «Жуўырған алмайды, буйырған алады». Сол басқатырма консультацияна бары-жоғы еки мәрте ғана қатнастым. Лекин, төрт алдым. Енди екіншисинен бир қыйсық үш алсам... Бирак, математикадан қатты қорқаман. Дым сызбайман. Соның ушын сенің менен бир вариантқа түсемен. Шығарғанынды шығарғандай маған көшириўге бересен? Келистик пе?

— Қәйдем?

— Қәйдемиң не? Бересен! «Үш» алсам, ресторанға апараман. Төрт алсам институтты питкергенше аркалап жүремен, — деди изин хәзилге алып.

Мен де хәзил қылдым.

— Бес алсаң не?

— Бес алсам аўылға күйеу бала етемен.

— Сонда да жездеңе айтып қоя бергениң мақул.

— Ол усы муғаллимнен төрт аяқлап қашып атыр-ғо. «Ректордың-әм айтқанын тыңламайды» мыш. «Аспанда қудай, жерде Барлықбай» деген аты бар екен.

Байжанның және әўметі шапты. Екинши имтиханнан «үш» алды. Енди оның көрген-билгени мен болдым. Көшеге шығып кетсе жейтуғын мазалы-мазалы нәрселерден алып келеди. Институттың арзан асханасына жолатпайды. Қоярда қоймай, орайдағы «Нөкис» кафесине алып барады. Өйерде мен атын еситпеген аўқатлар бар. Өзи де кешлетип пивоға барғанды қойды. Усы жерде «курттай-курттай» таслап жибереди. «Енди жигит болдық-ғо», деп ийинлерин куўжыңлатып қояды. Мени қыйнамайды, бирак, не ишип-жеймен десем — алдымда. Булардың хәммеси маған «аванс» еді. Болмаса, алдыңғы еки имтиханға да менин «шарапатым» тийди деп айта алмайман.

Күтилген күн келди. Топарымыз бенен бір классқа кирдик. Муғаллим шашының самайы ағарып баслаған, екі қасының ортасында тигине қарай екі-үш жыйрық түскен, жасы елиулерден өтіп жүрген, сусты басым кисі екен. Екі қатар партаға балаларды тең бөліп отырғызды.

— Шеп жақтағылар — биринші вариант, оң жақтағылар — екінші вариант. Хәр варианттың тапсырмасын тахтаға жазаман. Ұақыт бір ярым саат. Кім бұрын болса, тапсырып кетиуіне рұқсат. Егер кімде кім биреуден көшірсе, ауызша мәсләхәт сораса, көшірген оқыушыны да, көшірткен оқыушыны да имтиханнан шығарып жиберемен. Жалынады екенмен, кәтере салады екенмен, деп қамтәме болман. Кудайдың баласы болсаңыз-әм кеширмеймен! — деді ол қолына пор менен мәселе жазылған дәптерін алып турып.

Хәмемиздің демимиз ишимизге түсіп кетті. Мениң менен бір вариантқа түсіу үшін тууры артыма отырып алған Байжан өсте, бармағы менен арқамнан түртті. Тапқан ұақтына қара! Билемен. «Қорықпа, маған черновигинди партаның астынан әпере бер» демекши. Өйтпін алдыңғы екі «бес»имнің мийнетін күйдирип шығып кеткендей жағдайым жоқ. Өзи желкемнен асырылып қарап жазып алса алсын. Муғаллим сезіп қалса мениң «арқамда көзім жоғын» билетуғын шығар деген ойдаман. Жаксысы, ондай етпегени де макул. Несийбесинен көрсін.

«Несийбе» мениң үшін да усы имтиханда ауыр келди. Ең жаман көретуғын, мийимди ашытатуғын есап түсті. «Черновик» тиң төрт-бес бетін қараладым. Жууамағы қәте шыға береді. Оның үстине не ислерін билмей кәлем шайнап отырған Байжан да арқамнан түртіп болды. Муғаллим болса бір минут сыртқа шығып кетпейді. Орнында да отырмайды. Екі қатар партаның арасында артқа-алдыға, артқа-алдыға жүреді де қояды. Ол тусына жақынлағаннан Байжан еңкейіп бір нәрселерди жазған болады.

Берілген ұақыт та шамаласа келди. Варианттағы үш есаптың екеуін анық шештім. Үшінші мәселедегі жуумақ кесір қалды. Я өзи кесір қалыу керек пе, я кәтелестим бе, билмеймен. Соған дейін Байжан арқамды жара қылыуға шамаласты. Қайрылып қарамадым. Ырасын айтсам, бір

жағынан муғаллимнен қорықсам, бір жағынан қызғаныш та бар еді кеулимде. Ақыры, тексеріп атырғанда кімнің мийнеті муғаллимнің қолына алдын түссе, соған баха қояды. Екінші көшірме болып қалады. Көшірменің бахасы — екі! Кім биледи, мениң есабым кейнінен түсіп қалса. Ондай аухаллар мектепте көп ушырасқан.

Аудиторияда бесінші болып жұмысты тапсырып шығып кеттім. Кетіп баратырып хәмме шығбайлағанларымды муғаллимге билдирмей Байжанның алдына қойдым. Лекин, оннан пайдалана алатуғынына көзім жетпеді. Бір жазып, екі сызылған есаптардың арасынан қайсысы тууры, қайсысы қәте екенлігін өзім де айыра алмас едім. Бул исім Байжанның кеулі үшін исленген мәзи хәрекет еді.

Сол күні кеште екеуіміз тәуір-ақ «сен-мен»ге барыстық. Лекин, Байжан еле де үмидиуар еді. Кеште жездесине барып қайтты. Үйінен шықпай отырып алған соң үмит еткендей бір нәрсе айтты ма, «қолды жууып қалтаға урған жоқ» еді еле.

— Сени бундай қызғаншақ деп ойламап едім, — деді ол маған нықыртып. — Қыз минезлі қылығыннан-ақ қорқатуғын едім, бірақ. Еркек адам деген азымаз гедир-будыр болыу керек. Мен кирсем саған институт тарылып қалар ма еді?! — Усынан кирмесем Сәдиуақас қусағанлардың жылқысы тауға шығады. Төменнен барып урсам, «басшыға қол көтерди» деп соғланып кетемен. Бәри бір ураман! Әкем таяғын жеп-жеп өрманлы кетті. Кимо, ол хәмелдің пууы менен дус келгенди сабай беретуғын?! «Ийттің ийесі болса, бөринің кудайы бар». Егер институтқа кирмей қалсам, онда биліп қой, Сәдиуақастан кейін саған-әм нәубет келеді. Себеби, сен себепшисен кирмей қалыуыма!

Екі күннен кейін «имтиханның жууамағы қыстырылыпты» деген хабар шықты. Бардым. Ол ұақта Байжан көшеге шығып кетіп еді. Үймелескен жигит-қызлардан дизим қағылған тахтаға жақынлау мүшкіл еді. Әлленемірде бойым жетті. Қудаға шүкір, «төрт» алыппан. Кеулимди жәмлеп, енді Байжанның фамилиясын ізлей басладым. Алфавит бойынша оның фамилиясы изиректе еді. Бармағым менен ретлестіріп келип, таптым. Бажырайған «еки» тур еді оның

фамилиясының тусында. Изге қайтарымды я қайтпасымды билмедім. Алжастым ба екен деп, көзімді ашып-жұмып қайта үңілдім. Як, алжаспағанман, «еки».

Усы уақытлары көк желкеме бір ауыр соққы келип тийді. Сондай күшли еді бул соққы, қыялыма аспаннан ауыр бір нәрсе келип урылғандай болды. Мен дағазалар қыстырылған тахтаға абынып кеттім. Тахта институттың алдындағы майданшаға қойылған екі туяклы жасалма үскене еді. Ол мениң салмағым менен изге қарай қулады. Мениң менен қатар бақасын көриуге үнилип турған және еки-үш бала, бир-еки қыз қосыла абынып жығылды. Шығанағымды тахтай қыршып кетті. Турмакшы болып қолымды таянып атырғанда зигиригиме бир тепки келип тийді. Мен ийегим менен тахтайдың үстинен сүрилип кеттім. «Байжан, деген ой келди дәрхал қыялыма. Бул Байжанның иси».

...Әне, сол Байжан болып шықты мен сүйген Нигардың әжағасы. Оннан бери арадан жети жыл өтті. Екеуимиз хеш ушыраспағанбыз. Мениң еле баяғы ийнеликтей узын, арықлығым. Ол болса толысып, тапалтас жигит болыпты.

Дастурхан басында онша гәпимиз үйлесе бермеді. Жийенғалийдің де сөзин өре бастырмады. Өтеназар деген бир тракторшыны жерден алып сууға салды. Таза пахта машын келсе де сол Өтеназарға тийисли екен, таза «Алтай» келсе де, таза СХО келсе де.

— Егер тракторшыларды парадқа апарың десе, ең алдында Өтеназар туралы, — деди ол тисинің сууын сорып.

— Ауа-дә! Ол депутат, ол делегат!

— Кимнің аркасынан делегат болып жүр ол?! — Байжан Жийенғалийдің аузын жулып алғандай етті. — Пахтаны теретуғын биз, аты оныки, жерди сүретуғын биз — абырайы соныки. Ол жүреді қыры сынбаған костюм-шалбарда. Трактордың кабинасына галстук қыстырып қояды-ау... О, атанның!

— Қой, сөгінбе! — деди Жийенғалий.

— Сөгінбесе қуй анадан толтырып.

Байжан шай кесени липиддетип үш кесе ишти. Айтылған тилеклер де қысқа болды. Жийенғалийге де зорлап ишкизди. Маған мирәт-әм еткен жоқ.

— Жийенғалий, «ер қалеси үш», мен бул қалени орынладым, — деди Байжан арақ қуйылған кесаны дастурханға тонкерип. — Енди Мәмбетназар менен сыртқа шығып бир сигарет шегип келемиз.

— Мәмбетназар шекпейди-ғо.

— Шекпесе шектиремен! Сен ана ауқатыңнан хабар ал, қатының дымғозасын шығарып жеп қоймасын.

Сыртқа шыққан менен Байжан сигарет шекпеди.

— Бул қай келис? — деди мени шетирекке алып шығып.

— Хеш... Өзим қыдырып келдим.

— Жийенғалий кимиң сенин?

— Жорам.

— Қандай жораң? Мен билмейтуғын жоралары жоқ еди оның!

— Емлеуҳанада бирге жаттық.

— Хи-им! — деп мырс етип терис бурылды да, соң және мениң ийегимнің астына кириңкиреді. — Армияда бирге болдым десең қулақ қояман, институтта бирге оқыдым десең қулақ қояман. Он-он бес күн емлеуҳанада жаттым деп излеп келиу... Я-ақ, адам исенбейтуғын мылжың бул! Бул жерде бир гәп бар. Жийенғалий хеш уақытта мени қонақ пенен отырыуға шақыртқан емес. Сен шақырттың-ғо, шамасы?

Мен жууап қайтармалым.

— Бир нәрсени сезгендеймен, — деди соң. — Жақында мениң қарындасым да емлеуҳанада жатып келди. Сонда биреулер изине түскенмиш деп езим-сезим еситтім. Егер сол сен болсаң — билип қой, кеширмеймен. Зигиригинде мениң туфлийимнің излери қалған болыуы керек!

Буннан артық мойнымды ишке тарта бериуге жигитлик намысым көтермеді. Онда бар аяқ менде де бар, онда бар жудырық менде де бар. Лекин, ол Нигардың әжағасы еді. Қәйткенде де мениң оған қол көтериуім мүмкин емес. Оны ойлауға да кеулим бармас еді. Бирақ, сүмирейе бериу де намыс! Ондай еркекти Байжан сирә жақтырмайды.

— Егер дуз-несип қосып турса-ше? — дедім оған.

— Не?! — Ол мениң билегимнен тартып өзине қаратты.

— Неғылдедің, қайтарып айт?!

Мен үн қатпадым.

— Нигарды қудай қосса да, мен қоспайман саған!

Ол усыны айтты да ғыра изине айланып, үйге кирместен кайтып кетти.

Нигарды көріу үмити енди мен үшін көз жетпес сағымға айланған еди.

16

— Жийенғалий аға, Дүйсенбай бригад шақырып атыр, — деди азанғы шайды ишип болакелгенимизде бір бала есиктен хаплығып кирип.

— Балам, бери кел, — деди Жийенғалийдың анасы. — Насосшы баланың баласымысан?

— Аға.

— Кел, алды менен сәлемлес. Екинши есинде болсын, үйге келгенде хаплығып кирме. Сыртта бір заман өкпеңди басып ал, соң ишке кир.

Бала дым үндемей келип, хәммемиз бенен сәлемлесип шықты.

— Ассалаума алейкум қаяқта? — деди Жийенғалий баланың колын жаздырмай турып.

— Қой, уялтпа баланы. Бала пақырда не айып, ата-ана үйретиу керек кишкентайынан, — деди анасы әдепки берген тәмбиси балаға жеткидикли болғанын түсинип. — Бригад бир өзи ме?

— Яқ, қасында бир киси бар, «Жигули»де.

— Ұәкил-пәкил шығар.

— Ұәкил «Жигули» минбейди, — деди Жийенғалий. — Нөкистен келген биреу-ғо, шамасы. Апа, шайға аумийин ет.

Аумийинге кол жайылды.

— Сен не қыласан? — деди Жийенғалий маған қарап.

— Хәй, балам, үйге келген қонақтан да өйтип сорай ма екен?!

— Дүкән бетке барасан ба, деп атырғаным-ғо.

— Бараман, — деп мен де орнымнан турдым.

Дүкән Жийенғалийдың үйинен онша узақ емес, «Бозжап»тың көпиринен өткеннен кейин анадай жерде ағарып көринип тур екен. Жай шөпкерден исленип, топан сыбау менен сыбалған. Сыртындағы хәги де хәр-жер хәр жерден

қыршылып, унырап түсип атыр. Төбесиндеги ески майда жоллы шифери да тозған, дүкән жүдә гөне еди.

Дүкәнның қапысынын аұзына темир белбеу қыялап тартылып, төменінде алақандай қулып тур. Жайдың күн шығар төрепинде сырты сатпар-сатпар болған бир-еки ақ май бочка жумалап атыр. Бригадтың аты болса керек, дүкәнның оң бүйирине тийип өткен кишкене салманың бойындағы жас тораңғылларды шырпып отлап тур. Бериректе гөнериңкиреген, шоколад ренли «Жигули».

— Хә, Дүйсенбай аға, бас аұырды ма? — деди Жийенғалий ири денели, үстинде сырма фуфайкасы бар, қолаба мурынлы кисиге кол созып. — Ертелетип дүкәнға келип қалыпсан?

— Азанғы бас аұырыудан қутылғанымыз кашшан, қосшым, өзлериңизге қарайсыз-ау, — деп Жийенғалийдың ийинен қағып күлди ол.

Бригадирдың қасында басында шиймақпал кепка, үстинде сүр рең пижама кийген орта жаслардағы бир киси тур еди. Оны кимгедур усаттым, бирак, есима түсире алмадым. Бул әтираптың адамы емес екенлиги белгили еди, бирак.

Жийенғалий есиктеги темир белдикти салдырлатып, ашты. Үшеуимиз изинен ердик.

— Гарзовой етигін бар ма? — деди бригадир прилавкаға колын салып.

— Шүберек етик берейинсеш, жыйналыс-пыйланыска кийип барғандай.

— Шүберек етик үәкиллерге жарасалы.

Жийенғалий төменнен жуп-жубы менен байланған төрт-бес етикти прилавканың үстине қойды.

— Нешинши кийесен? — деди бригадир қасындағы кисиге.

— Қырк бир.

— Қырк бир бар-ғо, ишинде я?

— Бар, бар — деди Жийенғалий. Бийтаныс киси туфлийин шешип, етиктің биреуин кийип көрди.

— Болып турыпты.

— Кенирегин ала бер иним, еле шылғау орайсан. Болмаса, бул етик аяғынды жеп қояды.

Ол баска бир үлкенлеу етикти кийип көрип, соны алды.

— Неше сом? — деди дүкәншыға қалтасына кол суғып.

— Неше сомды кой, иним. Жийенғалий, менин қарымның изине тиркеп кой. Бул киси Салый деген. Нөкисте, институтта муғаллим. Бизің Жалғасты оқытқан, биологиядан, хәм кураторы болған. Нешше мәрте үйге шақырып, әкеле алмай жүр едим, кеше кешкурун кудай айдағандай өзи келип тур.

Усы гәптен кейин оны дәрхал таныдым. Ол биринши курста бизлерди де оқытқан еди.

— Бул ағаң «Бозжап»тың етегине боян егип, тәжирийбе өткережақ. Соған меннен он бес сотик жер сорап келипти. Қудайдың кең даласын бермей не қыламан.

— Боян егеди дейсең бе? — деди Жийенғалий таңланып. — Екпесе де есиктиң аузына дейин өсип тур-ғо, белбууардан.

— Хәзир өсиуге өсип тур, — деди Салый аға гәпке араласып. — Лекин, отыз-қырық жылдан кейин боянның туқымын да таппай қалыуымыз мүмкин, деген қәуип бар. Себеби, бир метр тереңдикте сүрип, тамырын жыйнап алғаннан кейин қайттан көгере ме-көгермей ме, сонысы неғайбыл. Соның ушын оны қолдан егип көбейтиу ұсылын турмысқа енгизиуимиз керек.

— Жийенғалий, маған-әм бир керзовой етик бер, — дедим мен.

— Хе? — деп ол бетиме тигилди.

— Мен-әм боян егемен.

— Бул бала ким? — деди бригадир мени енді көргендей.

— Жорам. Жетинши ауылдан қыдырып келди кеше.

— Салый аға, мени танымадыңыз ба? — дедим муғаллимнің жүзине тик бағып. Ол маған бираз тигилип турды.

— Онша.. Онша таний алмай турман.

— Институтта бизлерге де сабақ бердіңиз.

— «Биология»да оқыдың ба?

— Яқ, педфакта.

— Хе-е, қосымша сабақлар онша есте қала бермейди, иним. Оқытсам оқытқан шығарман.

— «Ботаника»дан бир семестр сабақ өттиниз. Есинизде ме, «собықлы егинлер қайсылар, масаклы егинлер қайсылар» деп ортаға сауал таслап, өзиниз жууабын айтар едіңиз. Мен сонда бәрха қол көтерип жууап берип отырдым. «Сен бала

биологияға тапсырыуын керек екен» деп, имтиханда сорамай «бес» қойып бергенсиз.

— Солай ма? — деди Салый аға ийнимнен қағып. — Сол бала сен бе едің? Жаксы болды-ғо, бизге жәрдем бересен онда.

Ол таныды ма, яки кудай қайдан жеткерди, деп кууанып кетти ме, кулласы билегимнен қысып хошаметлеп қойды.

— Әне, Жалғастың орнына жәрдемши табылды, — деди бригадир кууанып. — Бала жакын жерде бөлек шығып отырғанда да алдырар едим.

— Зыяны жок, мына бала зейинли балаға усайды, екеуимиз әмеллеймиз.

Ушеуимиз «Бозжап»тың бойындағы боян егилетуғын жерге жүретуғын болдық.

— Сен, Жийенғалий, келинди сояққа жибер, орағын алып барсын. Байжандағы келинге, Қутлымураттың қызына, Өтебийкеге өзим бала жууыртып аламан, — деп тапсырды Дүйсенбай аға дүкәннан шыға берип.

«Бозжап»тың еки бойы тынған боянзарлық екен. Жаздың соңғы айларында орып алынған жерлери кайтадан пашалап шығып, гүлте жоңышқадай тобыққа келип тур. Орылмай қалған жерлерде жапырағы түсип сыйдамланған. Шакасында қалған дәңлери тийип кетсең шалбарыңның сыртынан жамбасына киреди.

Төменде үлкен С — 100 тракторы тур. Ол айтылған жерди сүрип болып, бригадирдің руксатын күтип турған екен.

— Дүйсенбай аға, онда сиз бара берин, — деди Салый муғаллим. — Биз мына инимиз бенен, атың ким еди?

— Мәмбетназар.

— Мәмбетназар менен бир шеттен киресе беремиз.

— Болады, иним. Әне-мине дегенше жанағы айтылған бала-шағалар да келип қалар. Түсте хеш жакқа кетип қалмаң, өзим келип алып кетемен.

Сыртқы кийимлерди машинға қойып, кирзавой етиклерди кийип алып сүрилген атызға түстик. Қолда орақ.

Боянзарлықтың терең сүрилгени сонша, аяғыңды трактордың изине туурылап баспасан топырақ қоныштан қуйылады. Хәр жерде шок-шок болып төңкерилип атырған боян тамырлар.

— Дүйсен ағаға рахмет, — деди Салый мұғаллим. — Кеше геүгимге дейін сүрилетуғын жердің боянын түбине тақалдырып орғызып шықты. Болмаса, сол турысында тамырын тере алмайсан.

— Тамыр теремиз бе, я егемиз бе?

— Әдеп терип алып, бір шеттен атызды тазалаймыз. Сон тазаланған жағына тапқа салып егемиз.

— Егис бәхәрде болмай ма?

— Бәхәрде басқа егин егиледи. Боянның тамыры қатты болады. Ол бөртик жарып көгерип шығаман дегенше кемінде бір ай күтиуге туұра келеди. Күн ысығаннан кейін көгерген боян қатарынан кеш қалады.

— Дәннен егиуге болмай ма?

— Ол хәзирше неғайбыл, көгере ме, көгермей ме... Тамырлан егиу исенимдирек.

Ол боян хакқында, оның қуны, дүнья жүзиндеги әхмийети хакқында толқынланып айтып кетти.

— Кейинги есап бойынша дүнья жүзінде он төрт мың гектар боянзарлық бар екен. Соның тең ярымы усы районда. Қарайсаң ба, жети мың гектары! Бул мақтаныш емес пе, сиз бенен бизге?!

— Әлбетте! — деп мақулладым.

— Әне, бала шағалар-әм киятыр, — деди атыздың арғы басына көз жиберип. Киятырған үш хаялдың ишинде Шынарды таныдым. Қалған екеуи бийтаныс еди. Олар келип дәслеп Салый мұғаллим менен, соң мениң менен сәлемлесті.

— Бригад қайнаға жиберип еди...

— Жиберсе жүдә жақсы, орақларыңыз бенен ашып, топырақтың арасынан боян тамырды тауып алың. Бірақ, орман. Күшиниз жеткенше түбинен суұырып алыуға хәрекет етиң. Ала алмай атырсаңыз айтың, Мәмбетназар бар, мен бар, жәрдемлесемиз.

Бірінши тапқа Салый мұғаллим, екінши тапқа мен, үшіншиге Шынар, аржағына қасындағы еки хаял түсти. Трактордың хәр аударған қарығын бір тап деп бөлдик.

— Иним, биз екеуимиз хәм терип, хәм оны егиуге таярлап кетиуимиз керек, — деди мұғаллим. — Жуған тамырдың узынлығы ярым метрден аспайды, оны кеспеймиз. Соннан шыққан жинишке тамырларды қырк сантиметрден бүлдір-

мей кесиуимиз керек. Сөйтп, биринши қарыққа жуған тамырды егип шығамыз, екінши қарыққа жинишке тамырды. Қайсысы жақсы рауажланады, қалай өседі, неше жапырақ салады, оны ендиги жылғы тәжирийбе көрсетеди.

Мениң қолларым орақ пенен боян тамырда, көзлерім болса жолда еди. «Неге Байжанның хаялы келмей атыр? Жибермей қалды ма екен? Мениң барымды сизди ме екен? Байжанның қатыны мен үшін Нигар хызметин атқара алмайды. Лекин, оны көрсем, кеулиме Нигарды көргендей боламан. Ол кеште бийкешине мени көргенин айтады. Сениң больницанда жатқан жигитти көрдим, дейди. Нигар кууаныштан толқынланып кетеди. Фумша ләблери қыпқызыл болып, ол жүзине тебеди. «Ырас па?» дейди кишесине сыбырланып. «Ырас, бийкеш, ырас. Бірақ, әжағаң сезип қоймасын», — дейди. Әлбетте, ол бизлердің жағдайымыздан хабардар болыуы мүмкин. Женгесине сырласпайтуғын қыз болмайды. Оның үстине Нигар оғада жас. Тунғыш мухаббат тәсирин ишине сыйдырып жүре алмайды. Сонда ол кәдирдан женгеси менен сырласады. Ертеңине женгесиниң орнына өзи келеди. Мениң менен қатар жүрип тамыр тереди. Оның тамырды суұырыуға күши жетпей атады. «Жәрдем берип жибер», — дейди күлимсиреп. Мен жетип бараман. Екеуимиз ишектей созылған бір тамырға асыламыз. Тамыр тегинликте суұрылағоймайды. Барынша күш саламыз. Сонда ол күтилмегенде үзилип кетеди. Екеуимиз де шалқамызға түсемиз. Нигар мениң көкирегиме қулайды. Бирден турып кете алмай атады. Мен оның турып кетпеуин тилеймен хәм өзим де оны турғызыуға хәрекет етпеймен. Қәнекей, усылайынша қуяшқа телмирип, кеш болған соң айға телмирип жата берсек.

— Тамырды күзде еккенниң мәнисі, — деп Салый ағататлы қыялларымды бөлип жиберди. — Ол күзги-қысқы қаржамғыр менен топыраққа толық орнығысып, бәхәрде урық пенен тең көгереди. Урықтың қай уақта көгеретуғынын билесен-ғо.

— Аға, аға, билемен, — дедим нимқаны. Усы уақта урықтың қобы келип тур ма? «Олай етиң, былай етиң» деп түсіндирип, Нөкисине кете бермей ме?!

— Хәй, келин, буякка кел, — деди ол бир уакта атыздың арғы шетине қарай дауыслап. — Буякта шеттен тазалаймыз.

Карасам — Байжанның хаялы. Оның Нигардың изинен аўқат апарып, дәрүазаның алдында сөйлесип турғанлары ядымда мөрленип қалған еди. Шүдигардан алтын тауып алғандай қуанып кеттім. Жеңгеси келди ме, бийкеші де бир заманнан бой көрсетеди.

Ол жерге суккан орағын сууырып алып, бизлер бетке қарай жүрди. Сәлемлестик. Маған мәнилі карас қылар деп едим, яқ, нәзер аудармады. Салый ағаның көрсеткен жерине барып, тапқа түсти. Кеулим бир түрлі болды. «Танымады ма екен? Яғау, таныды. Бірақ, билдирмеді. Билдириуге қорықты. Жийенғалийдың хаялынан тартынды яки қасындағы екеуінен. Мүмкин, сол күнги уакыя буякта үлкен шауқым болып, қатты дәкки жеген шығар. Кеше Байжан езим-сезим хабарым болды дегендей айтты-ғо. Анығын айтыуға арсынған болыуы мүмкин. Онда кеште Байжанға айтады. «Тегин келип жүрген жоқ» дейди. Сөйтип жақсы атлы болады. Ертең анау-мынау гәп болып жүрсе меннен көрмесин деп бизиң жолымызға бақан кереди бул қатын еле.

Енди Байжанның хаялын көрерге көзим болмай қалды. Жеңге дегенлер жақсы болса, жәрдем береді. Жаман болса караулақтан жаман — «жолбарысын» ертип келеді.

— Мәмбетназар иним, шала қылып атырсаң-ғо! — Муғаллимнің дауысынан селк ете қалдым.

— Сууырылмай қалған тамырдан шыққан боян, бизди екпе боян менен алжастырады. Оннан кейин тәжирийбемиз бир пул. Алғау-далғаулық пенен ис тутыуға болмайды.

Салый аға мени кем-кем мардикар базардан жалдап әкелгендей, бир минут нәзерден қашырмады. Соның менен еплеп күн түс болды. Түсте бригадир үйине әкетип шай берди, екеуімізге. Хаяллар үйлерине қайтты.

— Мен күн еңкеймей турып кайтаман, — деди Салый аға атызға келгеннен кейин. — Жол бойы сени де үй бетіңе таслап кетейин.

— Бизиң ауыл жолға алыс-ау, — дедім назырканып. Гәп араның алыслығында емес, ертең үйден берман шығыуға сылтау жоқ еди. Кеше болса Дүйсен ағаға айтып, мектепке қоңырау еттирдим.

— Қайнаға, құрдас бизикинде болады қайтқанша, — деп Шынар жаныма ара кирди. — Жийенғалий айтып жиберди, кетип қалмасын деп.

— Хе, онда жүдә берекелла, — деди Салый муғаллим қуанып. — Күн бираз еңкейгенше қалып исле, иним. Балашағалардың мал-хәли бар, ертерек қайта берсин.

Маған да кереги усы сөз еди. Атызда бир өзим қалсам, үйинен урланып шығып Нигар келсе... Сағынысып көрисек... Бир-биримізге жутынып карасак... Бир нәрсе деп айтыуға тилимизге сөз түспесе... Сонда ол бирден мениң кушағыма атылса. Мен оның өкшесин орпаңға тийгизбей көтерип алсам... Бул қыяллар каншелли қам болса да мен ушын шийрин еди. Мен ушын ләззетли еди бул әрманлар.

Бүгин боян тамыр терип хәм оны егип атырғанымызға төртинши күн. Күнлер бир-бирине уксас, ең жаманы, зергерли болып өтип атыр. Салый муғаллим азанда тоғыздан кешикпей жетип келеді де, күн еңкейип, намазлыгерден аўған пайытлары қайтады. Соған дейин мени оқытыудан жалықпайды. Оның бахалауынша боян тамыр еле алтын менен тең бахаланатуғын қусайды. Сонда оны қолдан егип көбейтиу технологиясын иске асырған бизлер, әлбетте, тек өзін айтыуға тартынады, алтын хәриплер менен тарийхқа жазыламыз. Садағасы кетсин, сол тарийхының. Мен боян тамырдан даңқ шығарайын деп жүр ме едим? Ойламаған жерде Нигардың ауылында қалыу баханасы табылғанына қуанып кетип, муғаллимнің есине жети-сегіз жыл бурынғы әйтеуір бир уакыяны салдым. Сол уакыя ырасында да ядына келди ме, яки, жумсауға қайым бала табылғанына қуанып еслеген болды ма, ояғы хәзирше нәмәлим. Лекин, бул уакыя екеуіміз ушын да жақсы болды. Оған жумсауға қайым шәкирт табылды, маған болса Нигарды көриу үмитин оятты. Лекин, сол үмит күн санап сөниуге қарады. Атызда баяғы алтауымыз — көбеймеймиз, азаймаймыз. Мен дәслебинде үмит артқан Байжанның хаялы да мойын бурып карамайды. Нигар баз-баяғы жоқ. Ең болмаса үйиниң қай туста екенін билсем екен, ара-тура бийиклеу жерге шығып

көз жууырттар едим. Суу әкеліуіге шықпаса еді әлде қайтип. Ең жаманы, буны хеш кимнен сорап алмайман. Хәр түрлі палға жорысам да, Байжанның хаялының төбесі көринген уақта өз-өзімнен толқынланып кетемін. Нигарды көретуғыныма жаңадан үміт оянады. Соң тамызықтай сөнеди.

Бүгін ол жоқ — Байжанның хаялы. Оның келмегенінің өзі де кеуліме гүлғыла салды. Мени көргенін айтқан, соң оны атызға қарай ізеп баспайтуғын еткен.

— Хә, неге мәнісин жоқ? — деди Салый муғаллим қасыма жақынлап. — Қайтқың келип қалды ма?

— Яғау.

— Айта бер. Болмаса, кеште алып кетейін.

— Яқ, ондай емес. Өзімше бул жұмысты қызық көріп жүрмен, — дедім өтирик.

— Қызықтың үлкенін келеси бәхәрде көресең. Кеткин келмей қалады басынан. Жигирма төрт бетлик дәптер тута-саң. Жууан тамырдан егилген неше түп көгерди, жинишке тамырдан қанша — жазып барасаң. Бир хәптеде қайсысы неше сантиметр өседі, неше жапырақ салады, жапырағының жағдайы қалай— тойғын жасыл ма, яки кууарып тур ма, я сарғайып қалды ма?

Әне, усыларды еки ай дауамына жазып барсаң, маған ассистент боласаң. Бирден үшінши курсқа қабыл еттиремен, екинши қәнителік бойынша.

— Рахмет аға, рахмет, — деп атырман кеулі үшін. Биолог болыуға көзім үшін турған жоқ. Хәзир өзімнің «изертлеп жүрген» темам менен бәнтпен. Жигитлиги өтип кеткен Салый муғаллимнің бул ойлар қыялына келмейді. Аулак жүріп қыял сүриуіге де имканият бермес. Азандағы қосығы да боян, түстеги қосығы да! Кеште оның келешегін бир заман мақтап болып машинасына отырады. Ол кеткеннен кейін хаяллар да әсте, қысайысып жолға түсе береді. Мен жалғыз қаламан. Енді Қапаләлектей қыял сүрип Нигардың сууға шығыуын күтемен, лекин, ол жоқ. Мени умытқан. Умытыуға мәжбүр еткен оны! Бәлким, Рахима қоңырау етип әбдеп бопсытқан шығар, «қызыңызға беккем болың, бийабырай болып қалады» деди ме, ким биледи. Ондай болса әлбетте, мени көрерге көзі жоқ. Еле де Байжан бираз басылған екен, ескертти де кетти.

Салый аға және қасыма келди. Қыялымды бөлді.

— Боян тамырдың әхмийети хаққында еле илимий мийнет жазылған жоқ, — деди ол. — Егер бул боян Америкада өсер ме еді, пүтин бир институт шуғылланар еді.

— Бизден тамырды алып кетип атыр, бәлким егип көріп атырған шығар.

— Биз тамырды жаслай берип атырғанымыз жоқ. Оны келтирип, керек болса унтап, соң пресслеп жиберип атырмыз.

— Оны Түркменстанда пресслейди я?

— Ауа, Түркменстанда.

— Неге олай? Боян бизде өссе...

— Бул хукіметтің ойлап тапқан әдиси. Мәмлекетлик дүзиліс — өрмекшинин ауына усайды. Бир жери үзілсе — ау бузылады. Негизинде, хукімет бул усылды каракалпақлардан алған-ау деп ойлайман.

Салый аға өзінің кейінги пикирине мазатланып, гәпин дауам етти.

— Мәселен, сезесең бе, дигирман хәмме үйде жоқ. Ун тартыу үшін ана үйдің келиншеги мына үйге барады. «Көз-көзге түседі, мийрим-жүзге түседі».

— Салый аға, бул тек дигирманда емес, хәмме мәселеде де бар. Мәселен, хәмме үй тандыр кура бермейді.

— Әне, әне түсиндин, қосшым. Бурынлары бир ауылда бир тандыр болса, сол ауыл ауызбиршиликли ел саналған.

— Той-мерекеде қонсылардан шәйнек-кеса сорау, табақ-қасық жыйнап келиуі еле де ушырасады.

— Соның үшін да ауылдың адамларында мириубет күшли. Шет елде бундай татыулықтың үлгиси де жоқ. Алысқа кетпей-ақ қояйық, бизің Нөкистің өзінде бир подъездде турып, бир-биринің есигін ашпайтуғын қонсылар бар.

— Мириубет кәмбағалшылықтан келип шыға ма? — дедім мен кесе белден.

Кем-кем булқып қиятырған Салый аға бирден иркилип қалды.

— Неге өйдедин?

— Мәселен, өз үйінде дигирманы жоқ, тандыры жоқ, шәйнек-кесасы, қасық-табағы қонақ күтиуіге жетпейтуғын адамлар қонсыларға жалтақ. Оларға жақсы көриниуіге тыры-

сады. Нәтижесінде, мәжбүрий сыйласық келип шығады, солай ма?

— Ондай деп ойлауға болмайды, — деди Салый аға мени онша қуатлағысы келмей. — Бул — менталитет. Қарақалпақ халқының менталитети.

— Менталитет жоқшылықтан кәлиплести ме екен?

— Сен баланың дүнья танымың басқаша ма деймен?

— Яқ, басқаша емес, аға. Мен де халқымның сыйласығын, мириүбетін жақсы көремен. Бірақ, ол зәрүрликтен келип шықпауы керек! Хәр бир үйдің дигирманы да, тандыры да болса. Қонақ келсе қонсыға жууырмайтуғын шәйнек-кесасы, қасық-табағы болса...

— Адамлар бір-бири менен сәлемлеспей кетпей ме? Бір-биринен ағарған сорап турмаса...

— Ондай болмайды мениңше. Сыйласық, мириүбет, тағулық, аұызбиршилик — хәр бир инсанның жүрек төрінде болуы керек. Туўма инстинктке айланыу керек.

Салый аға үндемей қалды.

— Буның ушын көп жыллар керек болады, — деди бираздан кейин. — Буған ерисиу ансат кешпейди. Адамларды жастан тәрбиялау керек. Балқим, сен айтып отырған зәрүрликлер тез арада-ақ толысып кетер. Қонсыға жууырыу ерси көринип қалыуы мүмкин.

— Сол уақытта адамлар бірден жабайыласып кетеди деп ойлайсыз ба?

— Яқ! Ондай болмайды. Биң ата-бабамыздан қанымызға сиңип қиятырған мириүбет бірден жоғалмайды, — деди Салый аға жанланып.

— Кейинги әуладта бул сезим жоғалып кетпеу ушын биз устазлар тәрбиялап барыуымыз керек, Салый аға! — дедим усының менен пикир таласын тоқтатайық деген мәниде.

— Сеннен жақсы педагог шығады! — деди ол қасыма келип хәм арқамнан қағып қойды.

— Өзим, педагогпан-ғо, — дедим күлип.

— Әпиуайы педагогты айтып отырғаным жоқ, үлкен педагог алым шығады сеннен. Мен сени биолог етпекши едим. Ойласам, буным натууры болатуғын қусаған. Сенің менен еле көп пикирлесемиз. Сенің көкирегінде тығылып атырған жаңа ой-пикирлер бар көринеди.

— Салый? — деп бақырды бир уақта Дүйсенбай аға шүдигардың шетине келип. — Жүрин, түсликке шығамыз.

— Хәзир, — деп Салый аға мениң билегимнен тутты. — Көрдің бе, илимге бир қунығып кетсең, оннан басыңды ала алмайсан. Түстин болғанын-әм аңғармаппыз.

— Байжандикине барамыз, — деди Дүйсен аға машынға отырып атырып. — Түйетауық сойып таярлап қойыпты.

Күтилмеген хабардан жүрегим тез-тез урып кеткендей болды. Байжанның үйі! Бул үй мениң ушын Байжанның үйі емес — Нигардың үйі! Нигар бизлер ушын аұқат таярлап атыр. Ол мениң келетуғынымды биледи! Бір-биримизге нәзеримиз түскен уақытта қандай тутар екен өзін? Билдирип қоймас па екен? Жас ғой, ақыры! Сүйген адамыңды көргениңде толқынланып кетесең қиси. Мен билдирмеуге тырысаман. Билдирип қойсам, оған тағы жаман ат тағылады. Үйінде илла деп аұзымды ашпайман. Тек көзим менен түсиндиремен хәммесин. Оның ушын келип жүргенимди уқтыраман. Және бир хәпте қалсам ба екен? Егис те шамаласып баратыр, қапылып. Қүни менен пассық ойларға барғаным ушын иш-ишимнен уялып кеттім.

Машина «Бозжап»тан өтип, қара көрим жер жүргеннен кейин, есиги күн батысқа қараған, шиферланбаған жайдың мүйешине келип тоқталды. Есиктің алдында шингириги орып алынған жүөери атызда жигирмалаған түйетауық жайылып жүр. Атыздың кубла бетінде узынша етип салынған жыңғыл қора. Қораның ишинде үстине сабан шығарылған шертек бар. Шертектің астында сүттен шығыуға шамаласып қалған ала бузау көринеди. Қулласы, ишке киремен дегенше хәмме көринисти көзим менен «сүүретке алдым». Босағада бизди Байжан күтип алды.

— Сен еле кетпедің бе? — деди қолымды қысып турып. Буны ол хеш қимге еситтирмей айтты. Лекин, зил менен айтты.

— Дүйсен аға, Өтеназардың тракторы қашан келеди? — деди соң бригадирге. Ол есиктен енди кирейин деп атыр еди, изине бурылды.

— Хәзирше еплей тур. Бүгин-ертең келсе аласаң Өтеназардан.

— Алжасып кетип таза тракторды маған берегоймайсыз ба?

— Мен алжасқан менен басшылар алжаспайды-ғо.

— Ким-о, Сәдиұақас па? Атып өлтирейин бе, сол Сәдиұақас дегенинди!

— Хәй, балам, жаман гөп айтпа! — Иштен анасы шығып қалды. — «Жақсыға да әумийин, жаманға да әумийин» деген. Неге тұрсыз босағада, ишке кириң. Бригад бала, ининнің гәпин елестирмей-ақ қойса. Оның тек тили-ғо, болмаса шыбынға хазары жоқ.

Ана деген-ә! «Шыбынға хазары жоқ» мыш ... Оның тепкисинен көп ұақытқа дейин партада бир жамбаслап отырып жүрдим.

Байжанның анасы бизлерди ишке киргизип, курттай дизе бүкти де, сорасып болып шығып кетти.

— Келин-ай, колларына суу ала ғой, — деди шығып баратырып. Демек, қолымызға келин суу алады. Нигар кирмейди. Мүмкин аұқаттан алдын алар сууды. Я жеп болғаннан кейин. Дым болмаса шығып баратырғанда дусласып қалармыз...

Айнаның алдындағы трактор холланды. Байжанның тракторы. «Ұар-ұар» еттирип, үсти-үстине газ берди.

— Маған көрсетип атырған қыры, — деди Дүйсен аға күлип. — Бирақ, өзи жаман бала емес. Мийнеткеш. Сәл кызбалығы, тилине келген гәпти қайтармай айтатуғыны демесен...

Аұқатты ертеден атландырып жиберген болса керек, шай ишип болар-болмастан табақ келди. Тамақтан алдын және Байжанның хаялы қолымызға суу алды. Табақты да өзи әкелди. Нигар төбесин көрсетпеди. Енди бир үмитим қайтарсын көриу. Көрсем бир аұыз гөп айтаман. Енди куры көз бенен сөйлескеннен пайда жоқ. Кейин әрман болады. Тамыр-териуге шақыраман. Бир аұыз айтаман, болды. Барғаннан кейин сөйлесиуге мүмкиншилик табылады. Салый төбемде тұрса да сөйлесе беремен. Уялса өзи-ақ арман жылысар.

Курып кеткир меники бәрха кам қыял бола берер ме?! Жоқ Нигар! Қайтарсын да бой көрсетпеди. Үйинде жоқ па?... Енди не қыламан? Анасынан сорай алмасам. Жеңгесине сирә исеним жоқ. Сорайтуғын болсам атызда көрмей жүрмен бе?

Және сол баяғы шүдигар. Сүргинге айдалғандай болып зорға келдим. Болды енди, бүгин үйге қайтаман. «Аұылдан хабар алып келейин» деймен де, Салый аға менен кетип жолда түсип қаламан. Муғаллимге үйимди көрсетпеймен. Сөйттип, ертең келмей қаламан. Арғы күни де келмеймен. Удыұма келмеймен. Бәхәрде де! Боянын өзи өлшеп, өзи жапырағын санай берсин. Излеген жоғымды көрмесем, буюкта сууытып қойып па маған! Сояқтан келип боянның жапырағын санағанша, үйде отырып муртымның түгин санағаным жақсы.

— Хәй, Мәмбетназар, — деди Салый аға анадайдан дауыс-лап. Мен оннан алдыраққа кетип тамыр егип атыр едим.

— Хау, Салый аға, не дейсиз? — дедим де, бирақ изиме бурылып қарамадым.

— Дүйсен аға және бир адам қосқан қусайды-ғо, кара!

Немкурайдылық пенен изиме бурылдым. Карасам... Саған өтирик, маған шын, үстинде сыя түр тауарға буршақтай ақ моншақ нағыс түскен көйлеги самал менен желбиреп Нигар киятыр. Басы жалаңбас. Ырас па? Өзи ме? Өзи!

Мен қалша қатып қалыппан. Алдына шығажазлап қалдым да, зорға өзимди ириктим. Ол атыздың шетине келип иркилди.

— Қызым, буюққа кел, — деди Салый аға оны берман шақырып. Салый ағаны усы рет дым жақсы көрип кеттим. Ол мүшкилимди аңсат етти менин. Мен шақыра алмас едим.

Нигар плугтың дөңгелеги жүрип өткен тақырлық пенен жанымызға келди. Дәслеп Салый аға менен, соң менин менен кол берип сәлемлесті. Алақанымда бармақларының изи қалғандай тәсирленип кеттим. Жип-жинишке, сүйрикттей саұсақлар! Бул саұсақларға қолым тиймегенине қанша ұақытлар болды?!

— Қызым, саған тамыр териу қыйынға түседі. Мына орақты ал да, жинишке тамырларды еки қарыстан шамалап кесип таярлап бере бер. Бригад жиберди ме? — деп қосып қойды кейин.

— Яқ, кишем «казан-табак жууайын, сен бир заман барып қайта ғой» деп еди.

— Бул қыз бағанағы Байжанның қарындасы! — дедим мен оны таныйтуғынымды мақтаныш етким келип.

— Жүдө жаксы, онда баслап бер, кызым.
Нигардың нәзик коллары тамырды дурыслап кесе алмас еди. Кесе алмағаны маған жүдә кол келди.
— Апкел, көрсетейин, — деп колынан орақ пенен тамырды алдым. — Минекей, қыялап тартсаң өтеди.
— Тартып атырман, өтпейди.
— Онда сен ек, мен таярлап берип тураман.
— Боянды екпесең де көгереді-ғо.
— Бул тәжірийбе. Салый ағаның изертлеп атырған илимий темасы. Бәхәрде буның жапырағын санаймыз, бойын өлшеймиз.
Нигар мырсылдап күлди.
— Жапырағын санап ушлығына шыға аласаң ба?
Биз өсте-өсте Салый ағадан узақластық. Ең соңғы қарықтарда тамыр терип атырған үш хаял өз әңгимелери менен бәнт еди. Бәлким, көз астынан бизлерди бақлап тұрса тұрған шығар, лекин, хәзир мениң де, Нигардың да көзине хеш ким көрінбес еди.
— Бәхәрде де келесен бе? — деди Нигар күлімсіреп.
— Келмесем болмайды-дә.
— Аўылға қашан келдің?
— Бүгін төрт күн болды.
— Жийенғалийдың үйине келдің я?
— Аўа.
— Бизің әжағамды шақыртып алған сен бе?
— Мен.
— Не дедің?
— Хеш нәрсе демедім.
— Ол сеннен сорамады ма, «неғып жүрсен» деп.
— Як.
— Мен хаккында да үндемеді ме?
— Үндеген жок.
— Онда еситпеген екен-ғо. Мен әжағам биліп қойды ма деп, үйде де, көрген жерде де ийнениң ушында жүргендей болып жүремен.
— Рахима коңыраў етип пе, мектепке?
— Як. Гүлшийра коңыраў еткен, завучка. Сырға деген хаял еди. Кишемди шақырып, айтып берипти.
— Кишең әжағана айтып берген шығар?

— Яғаў... Айтса өлтиреди-ғо оны, сен бир жағында барсаң деп.
— Сол ақшам колға түскен «тутқын»ның биреуі мен екенин кишең биле ме?
— Биледи.
— Боян егийге келген жигиттин де сол екенин биле ме?
— Сол күни-ақ айтты-ғо.
— Бағана қаяқта един?
— Үйде едим. Төргі жайға кирип жатып алдым, — деди күліп.
— Мени күйіп өлсин дедің бе?
Нигар тап баяғыдай сыңқылдап күлди.
— Усы ўаққа дейин күймедің бе?
— Ада болайын деп тур едим.
— Ада болмасын деп келдим-ғо, мине.
Бизлердин гәпимиз ада болмас еди. Лекин, исимиздин де өнимі жок. Тамырды тапқа дүзиў егип атырмыз ба, қыялап кеттик пе, дурыс көмилди ме, көмилмеді ме, қызық емес еди бизлерге.
— Хәй, Мәмбетназар! — Салый аға шырышымызды бузып жиберди. Ушып тұрып, даўыс бердим. Енди кеўлим ток. Нигар қасымда. Салыйдан уялып атырған мен жок.
— Мен бүгін ертелеў қайтаман, якшы ма? Сен күн еңкейгенше ислей тур. Усы қаланың артына дейин болып таслайық.
— Ғам жемен аға, боламыз.
Машина бир заманда изинде бурқылдаған шаң қалдырып, көзден ғайып болды. Күн еңкейе келе тамыр терип атырған хаяллар да атыздан шықты.
— Хаяллар қайтып баратыр, қайтайық па? — деди Нигар көүетерленіп.
— Күн еңкейинкиресин.
— Жерге тийейин деп тур-ғо, — деди Нигар күліп. — Әне, маллар-әм өристен қайтып атыр.
— Жолдың шаңы басылсын. — Мениң бир өзимди таслап кетежаксаң ба?
— Бөри жей ме? — деди Нигар наз бенен күліп.
— Айлы түнде де бир өзимди қалдырып кеткен жок един.

— Ол қала, бұл ауыл. Гәл болып кетеміз.
— Бизди хеш ким көріп турған жоқ. Усы ыраштың жан-бауырына ким арнап келеди.
— Сизге усаған делбелер! — деди күліп.
— Мени делбе қылып болып, өзин зып бережаксаң я?
— Шала терипсиз-ғо, — деди бир уақта Нигар бир тутам тамырды топырактан ашып атырып.
Нигар тамырды әдеп бир қоллап, кейин еки қоллап тартты. Сууырып ала алмады. Қудай келистирген бундай бахананы мүлт жиберіуге бола ма?
— Қәне, бирге тартайық, — деп қасына бардым. Тамыр екеуимиздің қолымызға сыймады.
— Сен қысымла, — дедим оған. — Мен сениң қолыңнан қысымлайман. Сөйтп биргеликте тартамыз.
— Шалғам тартқан ғарры менен кемпирдей боламыз ба?
— Аўа. Сууыра алмасақ сизің күшигиңизди, пышығыңызды жәрдемге шақырамыз.
Ол езиуін жыя алмай күліп тамырды камтымлады. Мен оның қолынын сыртынан өсте ғана қысымладым. Лекин, тартпадым. Нигар да буны сезді. Хәм үндемей қалды. Қолларым өсте билезиклигине қарай жылысты. Оның ийинлери қалтырап, дирилдей баслады.
— Койың... Биреу көріп қояды.
— Яқ, көрмейди. Оны өсте бауырыма тартып едим, ол булқынып шығып кетти. Бир-еки адым кейин шегинди.
— Анаң қара, сениң қылған исине қуяш уялып, қызарып кетти! — деди күліп.
— Ол сениң жүзине усайды.
Бизлер бәри бир бир-биримизге өсте жақынласа басладық. Сөзимиз таусылып қалды. Сөйлемедік.
— Мен сени сағынып келдим, — дедим оның еки билегинің қарынан услап.
— Күт, — деди ол сыбырланып.
— Қанша күтейин?
— Институтты питкергенше,
— Қартайып қаламан-ғо.
— Сакалың көйерине түседі? — деп сынқ-сынқ күлди Нигар.

— Мине, минийериме, — деп ийегимди оның көкірегіне ысқыладым.
— Қытығым келеди, — деп ол мениң басымды кейин ийтерди.
— Хәр хәптеде келип турсам бола ма?
— И-им! — деди Нигар бас шайқап.
— Онда қалай көрисеміз?
— Мен өзим хат жазып тураман.
— Мен жууабын қаяққа жиберемен?
— Сен жууап жазба! Мениң хабарымды билип турсаң болды. Аттестат алғаннан кейин Нөкисте көрисеміз.
— Оқыуға жибере ме?
— Жибереди. Жибермесе де бараман!
— Ләблериңнен бир поса.. Оның ыразылығын күтпей кушағыма тарттым. Бул татлы демлердің қанша дауам еткенін билмеймен. Оны кушағымнан койып жибергим келмес, ләбимди ләбинен тартып алғым келмес еди. Бир уақытлары, желке тусыма ауыр бир соққы келип тийди. Аспаннан рәпийданың қарамындай тас түсти ме екен деп едим. Пәтим менен алға еңтерилип кеттим. Нигар мениң абыныуымнан артқа қарай сүрнигип, қолын таянып отырып қалды. Көз алдым булдырады. Нигар отырған жерінде әткөншекте тербелип турғандай еди. Тентиреклеп, өзимди тутып барып, изиме айландым. Усы уақытлары қақ маңлайыма дөнип қиятырған нышлы белдің жапсарын ғана көріп үлгердим. Бул екінши ауыр соққыдан өкшем көтерілместен шалқама куладым. Кейин бүйириме бир-еки тепки тийгенин абайлағандай болдым... соң хеш нәрсе есимде жоқ.

Узақ уйқыдан ояна алмай атырғандай, көзим перделенип ашылмас еди. Қабақларымды көтеріуге хәлсизбен. Бирақ, қабақларым артында көзим оянған. Әтирап сийле тутып койғандай аппақ. «Соқыр болғанман» деген бир қыял келди кеулиме. Көзимди уқалап ашпақшы болып, қолымды, ийинлеримди қыймылдатқандай болдым. Төбемде кимдур сөйледи. Дауысы шелектин ишинен шыққандай гүңгирлеп еситилди. Соң-соң түсиникли бола баслады.

— Оянды, — деди бир хаял.

— Уйкылап атырған жок ол, — деди бир еркек. Сол адам болса керек, бармаклары менен оң кабағымды көтерди. Кейин екинши кабағымды. Сонда ақ халат кийген докторды хәм өжирениң аппак пәтигин көрдим. Баска хеш нәрсени нәзерим илмеди. Доктордың бет әлпети түтиннің арасынан көрингендей гә тыныкланып, гә гүнгиртлесип кетер еди.

— Кәйердемен? — дедим. Дауысым өзимнен шыкпай атырған болса керек, доктор кайтарып сорады.

— Кәйердемен?

— Айдын, ерине суу жак, тили кеуип атыр, — деди касындағы қызға. Медсестра ернине хөлленген сийлени басты. Мен оны тамсанып-тамсанып жутыуға хәрекет еттим.

— Кәйердемен? — дедим кайталап сорап. Бул рет анығырақ сөйлегенімди өзим де сездим.

— Емлеуҳанадасан? Доктордасан, — деди алдыңғы киси бетиме үнилип. — Қорықпа, аұхалың жаксы. Дәрилерин куй, хеш кимди ишке киргизбе!

Медсестралар бириннің изинен бири келе баслады. Кимиси аспа дәри куйды, кимиси жамбасымнан, билегимнен шаншыу иследи. Кем-кем көз алдым тынықласып, өзиме келе басладым. Енди бул аұхалға қалай түскенимди еслеуге урынар едим. Лекин, хеш нәрсе ядыма түспеди. Аппак дийуал, ақ халатлы докторлар, болғаны.

Ертенине толық есимди жыйнадым. Биринши болып анамды көрдим. Жылап келди ол есиктен. Докторлардың ийнине илдирип жиберген халаты босағадан кирген жерде түсип калды. Оған қараған жок. Келе сала нәрестесин сүйгендей етип бетлеримнен шорп-шорп суйди. Басы-көзиме карамай суйди. Сонда көзинен аққан ыссы жас бетиме тамды. Мениң де кеулим елжиреди. Лекин, көзимнен жас шыкпады. Ол мениң аұхалымды сорауға пурсаты жок еди. Өзин тута алмай атыр еди, байғус анам.

— Апа, көп урындыра бермен, — деди медсестра қапыны кыя ашып.

— Якшы, шырағым, якшы, — деп дәрхал өзин бийлеп алды анам. — Балам-ау, қаяктан жығылып жүрсен?

Сол уакта еркисиз және бир мәрте бүйерге қалай келип қалғанымды еслеуге урындым. Бир жерден жығылғаным

есиме түспеди. Нигарды кушаклап турғаным, артымнан, желкемнен келип тийген соккы, соң бет алдыма дөнип келип қалған нышлы белдин арқасы... Демек, апамды кимдур, бәлким докторлар шығар, жығылып түскен деп алдастырған.

Апам сауалына жууап күтпеди.

— Еки күннен бери балнисаның дәлизинде қонып атырмыз, балам. Әжағаң-әм үсийерде. Және Нөкистен келген биреу бар, «сениң муғәллиминмен» дейди. Айнанайын-ау, сонша жерден келип жүргенин айтса, еситип. Жаңарақта кетти, айланып келемен деп кетти. Апамның айтып отырған муғаллими Салый аға еди.

Түстен кейин маған шай хәм сорпа ишиуге руксат етти. Ертенине носилкаға салып рентгенге апарды. Коридорда өз аяғынан жүрген наұкастардың бәри маған аяныш пенен қарап калар еди. Оларға кимлигимди танытпау үшін ба, яки өзимнің мүсәпир халымды көрсетиуден уялдым ба, кулласы, хеш кимге нәзер аудармай, көзимди ашпауға хәрекет еттим.

— Бас сүйеклерин аман, — деди емлеуши шыпакер бираздан кейин қасына медсестраны ертип келип. Қолындағы рентген қағазын айна бетке тутып былай-былай көрди. — Бирак, бир-еки хәптеге дейин отырыуға, қозғалыуға болмайды.

— Неғылған?

— Қорқынышлы емес, азымаз мийнің қозғалған. Лекин, оң жағындағы еки қабырған ишке қарай қайысқан.

— Солай қалып кете ме енди?

— Як, орнына келтиремиз. Не бар оған ишке умтыла берип, орнына келип отырсын?! — деп доктор хәзиллесип, ийнимнен қағып қойды.

Мен күн санап сауала басладым. Бир хәптеден кейин Байжанды алдына салып яки милиционер келди. Медсестра оларға орынлық әкелип берди. Лекин, хеш қайсысы отырмады.

— Мына жигитти таныйсаң ба? — деди маған Байжанды көрсетип.

— Таныйман, — дедим.

— Араңызда қандай келиспеушилик болды?

— Хеш қандай?

— Онда не ушын урды деп ойлайсыз?

— Мен оны урды дегеним жок.
— Болмаса, ким еди?
— Билмеймен.
— Тур-түсин еслей аласаң ба?
— Як.
— Мен урған! Мен! — деди Байжан оларға алмагезек көз алартып. — Айттым-го, мен урдым деп. Жүзлестириудин не кереги бар?! Мойынламай атырсам екен.

— Сиз тыныш турың, — деди милиционердин биреуи оған.

— Урғанлар биреу ме еди, яки екеу ме?
— Мен хеш кимди көргеним жок.
— Сол уақта сениң қасыңда ким бар еди?
— Хеш ким.
— Еслеп көр.
— Як, хеш ким жок еди.

Усы уақытлары Байжан «Нигар бар еди, мениң қарында-сымды кушақлап тур еди, сүйіп тур еди» деп айтып сала ма деп қәуәтерлендим. Як, ол хеш тил қатпады. Докторлар оларға буннан зыят уақыт бермеді. Сорау-жууап тез аяқланды.

— Жақсы болып кетің. Қалғанын бөлімде сөйлесеміз, — деди Байжанды алдына салып шығып баратырған милиционердин биреуи. Байжан изине бурылды.

— Мен кәтелесиппен, — деди жинкөзленіп, — белдин жалпағы емес, қыры менен урыуым керек екен. Сонда жүзлестіріп отырыудың да кереги болмас еди.

Милиционерлер оны ийнинен түйіп, алдына салып кетті.

Мениң изимнен Жийенғалий де, Дүйсен аға да, Салый аға да келді. Әсіресе, Салый муғаллим хәр келгенде:

— Мени кешир иним, ауылдың ишинде бундай уақыя болады деп ойламаппан, — деп қайта-қайта жалбырақлайды. Ол қысынған сайын мен қолайсызланып баратырман.

— Боян егис не болды? — деп сорадым бир келгенинде.

— Боынды. Дүйсен аға ауылының барлық адамларын жауып, бир сааттың ояқ-буяғында болып берді.

— Онда бәхәрдеги жапырақ санауды бизге қоясыз, — дедім күліп.

— Як, сени Нөкиске алып кетемен. Институтка жумысқа өткеремен. Сеннен үлкен илимпаз шығады. Жапырақ санайтуғын адам көп.

Ол мениң кеулимди алып атыр ма, яки ырастан да ана күнги пикирлерім унап қалды ма, кулласы, кеулимди көтеріп кетті.

Мен Нигардың үйбетинен келген хәр бир адамнан үміт пенен хабар күтер едим. Оның аухалы не болды екен? Меннен бетер жәбир тартып атырған жок па екен ол байғус! Емлеуҳанада бир абырайын төктім, бул жана-жаңа умытылып қиятырғанда ауылында... Сирә, жигитлигим келіспеди мениң!

Оннан қаншелли ынтық болып хабар күткен сайын ояқтан хеш кимнің төбеси көрінбес еди. Буның әлбетте жөні бар. Мен киммен оларға? Ойда жокта пайда болған биреумен. Және тағы, мәзи биреу емес, ауылды бассынып келген «шпана»ман. «Хаккыннан, еле де өлмеген екенсең» деп тисин қайрап атырғанлар жок деп айта алмайман. Дүйсен аға жағдайдан қорыққанынан хабар алып жүр, Жийенғалий жорашылық хақы, Салый муғаллим болса өзін айыплы сезіп қысынғанынан келеді. Кейинги сапар оған басқа хәлек болмауын өтиниш еттім. Жақсыман, дедім. Турып, коридорда жүретуғын болдым дедім. Алладым. Докторлар хәзирше түргелип отырыуға ғана рұқсат еткен еди.

Жана жылды емлеуҳанада күтип алдым. Бүйерде жатқаныма бир ярым айға шамаласыпты. Бир күни маған хат келді. Пochтадан. Атым, фамилиям, палата номериме шекем көрсетілген. Хат Нигардан екен.

«Мени кешир, деп баслапты ол хатын. — Изиннен бара алмайман. Бирак, аухалыңды Шынар кишемнен сорап турман. Оған хәммесин жасырмай айттым. Мен не, ата-анама өгеймен бе, я кимсесіз жетиммен бе?! Қыз жигитсиз, жигит қызсыз болмайды. Оны хәмме де түсинеди-го. Төрт-бес айдан он жетиге шығаман. Аяғыма тусау болып турған мектеп болса, аман есен бәхәрге шықсам, ол уядан қанат қағып ушаман. Сонда мен сени тауып аламан. Әжағам не десе дей берсин. Апам не десе дей берсин. Адамлар не десе дейберсин. Мен сеникимен! Басып, женип узатып жиберсе де саған қайтып келемен. Сенлик намысымды сақлап қайтып келемен.

Кудайға шүкир, заман зорлықтың заманы емес. Жаксысы, сен тезирек тәуір болып шық. Мени уғайымлама. Үйдегилер маған хеш нәрсе деп атырған жоқ.

Сендик Нигар!»

Мен бундай ышқы-мухаббет сөзлерін оның өз аузынан хеш қашан еситпеген едим. Төбем көкке жетти. Қууанышымда шек жоқ еді мениң! Тезирек емлеұханадан шығып кеткім келді. Нигардың бұл хаты маған докторлардың дәри-дәрмағынан да пайдалырақ тәсир етті. Өзимди қустай жеңіл сезе басладым.

Февральдың аяғында Байжанға ашық суд болыпты. Суд ауылында өткен. Судқа мени шақырмады. Емлеұханада жаздырып алған түсиник хаты менен шекленипті.

Байжанға бір жыл еркесіз берілді деп екі хәптеден кейін Жийенғалийден еситтім. Бұл мен үшін жүдә кеуілсиз хабар болды. Мейли, Байжан урса урсын мени. Оған хеш қандай жаза берілмегеніне қайыл едим. Кеширгенимди де жазып бергенмен. Ол сорамаса да сыртынан кеширим бергенмен. Бірақ, мениң кеширимим инабатқа алынбаған қусайды.

Суд өз ұазыйпасын орындаған. Жынаятшыға жаза тайын-лаған. Лекин, соның менен Нигар екеуимиздің арамызға және бір көринбес тосық койғанынан хабарсыз еді олар.

Және мениң кеуілсиз күнлерім басланды. Енди азан-да мектепке, түсте үйге асықпайман. Хеш жақта мени кууантқандай жаңалық күтип тұрған жоқ. Сырттан қараған адамға жигери қайнап тұрған жас жигит емес, әлде қандай, бийпарық жасап атырған кексе адамға усап қалғандайман. Мени бәхәрде ериген қардың арасынан тебендей шаншылып шыққан жәп-жасыл урықлар да, ауылға бәхәр алып келген өлепек қулар да қызықтырмай қойды. Бурынлары мәусимлер алмасыуын кеулимде бір сағыныш сезимлери менен күтер едим. Қыс өзиниң қақаман сууығы менен жалықтырып, бәхәрди сағындырар, бәхәр үзликсиз жауын-шашыны менен

бийзар етип, жазды, жаз болса мыс қайнаған ыссысы менен талықтырып, күзге асықтырар еді. Мәусимлер алмасқан ұақытта менде қандай да бір кууанышлы сезим пайда болады. Ал, хәзир болса... хәммесине бийпарықпан. Апам мениң кеуіл хошым жоғын сол «теректен жығылғанымның» ақыбети деп биледи. Ол ұақыяның хакыйқый көринисинен бийхабар. Оған хеш нәрсе билдирмедим. Ара алыс болған-лықтан хәм ауыллар менен мерекелес болмағаннан кейін ол ұақыя бизиң жакқа жетип келмеди.

Нигардан анда-санда зорға бір хат келер еді. Онда да өзиниң аманлығынан басқа хеш нәрсе айтпайды. Баяғыдай ишки дебдиұ менен жазылған ышқы сөзлери жоқ енди. Сонда мени ауырыудан сауалсын деп жазды ма... я Нигар болып Шынар жазды ма, Жийенғалийдин айтыуы менен. Кейинги ойымды дәрхал өзим бийкарлайман. Өзи жазған. Енди болса ауылда хат бийгана қолларға түсип қалыуынан қорқса керек. Негедур хатлары «ауыр минез» болып қалды.

Майдын ортасында оннан қалыңырақ хат алдым.

«Сени хеш бір хатым менен кууандыра алмадым я, деп басланған еді ол. Бұл хатымда да кууандырғандай жаңалы-ғым жоқ. Бірақ, соны билемен, оқыу жылы тамамланып киятыр. Мен он жетиге шықтым. Аяғыма тусау болып тұрғын сол «он жети» деген жасқа толдым. Бойжеттім! «Сен еле мектеп жасындасан» деген қорқытыулар ізде қалды. Енди сениң сөзлеринди арқайын қабыл ете аламан. Жақын-нан бери бизиң класстың балларында да бирден өзгерис пайда болды. Әсиресе, қызларда. Қызлар бирден бойжетип қалды, сыланып-тараныулары басқаша. Мектеп формасын «умытып» кеткен болып, хәр қыйлы қымбат көйлеклер кийип келетуғынды шығарды.

Бурынғыдай балларға жулқынбайды, наз етип, еркелеп сөйлейме-ау. Алдынлары қапының аузында баллар турып қалса, «неғып тұрсаң, шыксеш мынаяққа» деп тоңқыл-дайтуғын болса, енди көзлерин сүзип «өтип кетейин» деп қыйылып турады. Адам баласының өзгериуи демде скен-ау. Мениң бірақ баяғы турысым. Я мен бұл халаттан ертерек өтип кеттім бе? Сиз-го, мени ұактымнан бурын бойжеттирип қойған.

Анакүни тәнепистен келип класска кирсем, тахтаға пор менен «Мәмбетназар + Нигар» деп жазып койыпты. Кирип келдим. Жазыуды оқыдым. Парталарында отырып алған оқыушылардың нәзери менде. «Хәзир уйткытады! Ким мынаны жазған?!» деп топалаң шығарады деп отыр шамамда. Ал, мен, хеш нәрсе болмагандай жазыуды өширдим де орныма келип отырдым. Лекин, кеулимдеги жазыуды өширмедим. Сол жазыуды ким жазса да, оны ишимнен жақсы көрдим. Бәлким, баллардың биреулерине менин тас-талқаным шығып ашыуланғаным керек шығар, менин сени жақсы көретуғынымның бийкар болып шығыуын кәлейтуғын шығар. Маған олардың не ойлағанының қызығы жоқ. Шүдигардағы уакыя мың жасырған менен балаларға жетип келген. Бирақ, жүзиме айта алмайды. Мейли, жайылса-жайыла берсин. Мен көшеде жүрген саяқ-сандырақ пенен гәп болмадым-ғо!

Айтпақшы, саған бир жаңалық айтайын. Бул әлбетте, сени кууандырмайды. Керисинше кеулинде гүдик оятыуы мүмкин. Сен бирақ, ондай гүптикейге барма! Билесең-ғо, менин ыкласым қашшан жаулап алынған!

Жақыннан бери үйге әжағамның бир жорасы келгишлейтуғын болды. Кийиниуи, жүрис-турыслары да онша бул дөгеректің жигитлерине усамайды. Қалың кийинеди, сууықта қалғандай. Сол келсе әжағам балық сууға киргендей сөйлеседи. Апам да тап ата-тегин бурыннан билетуғындай сорасып қата қалады. Мен жақтырмайман. Төбесин көриуден тамыма кирип кетемен. Кеткенше шықпайман. Ол да күйдирип, хәр келгенде қонып кетеди.

Бир күни кишем жатырған бөлмеме келди.

— Аппақ, неге усы бала келсе жасырынып жатып аласаң?
— деди қасыма дize бүтiп.

— Жақтырмайман.

— Бийкар қылып атырсаң. Ол сениң бет тасалап жүргениңди баскаша ойлауы мүмкин, — деди.

— Не деп баскаша ойлайды?

— Меннен уялды, демек, менде кеули бар деп үмитленип қалады.

— Яғау.

— Ырас. Еркектен каншелли бетинди жасырсаң, соншелли кумар болады. Оннанша барын-жоғын елестирмей кирип-шығып жүре бер. Кеулине ол да усы үйдің бир адамындай болып кетсин.

Кишемнің пикири маған унады. Соннан баслап оннан тартынғанды қойдым. Ол да мени елестирмейди. Әжағамның жорасы болса жаман ойларға барар дейсең бе?

Жақында ол бир қара кой әкелди, «Нива»ға салып. Жанағы койдың ийттиң куйрығындай куйрығы бар. Қораға қамап едик, хәмме койлар оннан үркип бир мүйешке тығылды. Ол қосылғысы келип, изинен барады. Қойлар дүркиреп, ана мүйешке қарай шабысады. Үш күнге дейин үйренисе алмады. Биреулері қораны жарып шығып кетти. Ақыры әжағам, сойдырып таслады.

Бизлерди муғаллимлер «имтиханға жақсылап таярланың, РайОНОдан, министрликтен адам қатнасады» деп қорқытып атыр. Өте алмасақ, жарынға қалып қоятуғын қусаймыз. Соның ушын буннан бұяғына қолым тийе ме, тиймей ме, билмеймен. Бир ярым айдан оқыуға бараман. Сонда ушырасамыз. Апам «несийбенди сынап көр» деп атыр. Оқыуға кирип кетсем питкергенше күтесең бе? Дым болмаса, екінши курсты тамамлағанша... Яқшы, ояғын ушырасканда сөйлесермиз.

Нигар. 17-апрель».

Бул хат Нигардан келген соңғы хат болды. Лекин, кеулимде үлкен үмит оятқан хат еди бул. «Нигар баяғы хатты да өзи жазған. Ол ишки сезимлерин қыпсаламай жазатуғын болған. Белдің жалпағы буйырған сол шүдигардағы ушырасыу, арамыздағы тартыншақлықты алып таслаған. Енди ол меники. Меники екенин ол өзи де мойынлады». Лекин, бул хат ядымнан шықпас гүптикей де алып келген еди. Нигардың өзи елестирмеген менен сол «ийт куйрықлы» мәлши кой әкелген жигит қыялымнан кетпей қойды.

Сол бир гә кууантып, гә сууалтқан хаттан кейин «қулаққа урған танадай» тыр-тым. Хат та жоқ, хабар да. Илажсыз, оның оқыуға келиуин күн санап күте басладым. Институт хужжетлерди кабыллап баслағаннан Нөкиске

шулғыдым. Катар столлар койылған. Хәр факультет ушын бир кыз хужжет қабыллап отыр. Айман аға, қабыллау комиссиясының жууаплы хаткери болған кусайды, тез-тез хабар алып тур. Барып сәлемлестим. «Сау жүрсен бе?» деди де қойды салкын. Мен таныған менен ол танымады. Институтта хәр жылы канша бала питирип шығады, кайсы бирин танийды. Оқыушы көп, Айман аға биреу. Кешке шекем қабыллау комиссиясының алдында сандалып жүрдим. Ертеңине де. Нигар келмеді. Күнде-күнде бара берип көзге түсіуден тартынып, арадан еки күнди өткердим. Қыялыма жигирма күн өтип кеткендей болды. «Нигар сөз жок кеше барған, я алдындағы күни. Апалаклап, мени излеген шығар. Хужжетлерин тапсырыуды да келистире алмады ма, бәлким.

Қабыллау бөлиmine келемен дегенше усы қыяллар менен канат байлап ушыуға аз қалдым. Бул жерде хәммеси кәдим-гисинше еди. Қызлар хужжет қабыллап атыр. Хужжетлери шала болған абитуриентлер хәр жерге койылған столларда қағазларын толықтырмақта. Сырттан изи үзилмей, балалар, қызлар кирип келеди. Олардын ишинен телмирип Нигарды излеймен. Лекин, ол көринбес еди.

— Оқыуға хужжет тапсырғанлардың дизими қыстырылмады ма? — деп сорадым акыры бир факультеттиң хужжет қабыллаушысынан.

— Еле бизге қыстырың деп тәртип берген жок.

Айман ағаны күтип турдым. Соннан сораيمان.

— Ким керек еди? — деди ол мениң қызыксынып турғанымды билип.

— Бир ағайнимиздің қызы тапсырыуы керек еди...

— Фамилиясы ким? Кайсы факультетке?

Гибиртиклендим де қалдым. Нигардың фамилиясы жөнинде хеш қызыкпаған екенмен. Байжанның фамилиясы да есиме түспей қалды. Кайсы факультетке тапсырмақшы екенин де билмейтуғын едим.

Усылайынша бир ай тенселдим. Лекин, Нигар ушыраспады. Мен хун арадан Нөкиске қатнауды ада қылмадым.

— Хау, Мәмбетназармысан? — деди бир күни кимдур арт бетимнен келип билегимнен түртип. Мен имтихан тапсырыу ушын топарларға бөлинген оқыушылардың дизимин оқып

тур едим. Олардын ишинде хеш кайсысының фамилиясына қызыкпадым. Қыялымда «Н» хәрибинен басланатуғын атлар... Нәзийра, Несибели, Нәпийса, Нурсулыу... Ух! Хеш Нигар жок булардын ишинде.

Қарасам, билегимнен услап турған Салый муғаллим екен. Ол мени қысындырмайын деди ме, неге үңилип турғанымды сорамады.

— Жүр, сени өзиң питкерген факультеттиң деканына алып бараман, — деди де ризашылығымды күтип турмастан қолтығына алып кетти.

— Мен деканды танымайман-ға, — дедим қысынып.

— Өзгерип кеткен шығар.

— Шәрт емес. Саған сол жерде бир жұмыс бар. Лаборантлық. Бир жыл-ярым жыл ислеп тур, кейин муғаллим бола-сан.

— Айтпақшы, бояннан хабар ала алмадым.

— Зыяны жок. Ол мийнет бәри бир күйип кетти. Боянды көгергенин-көгергендей, ешкилер жеп кетипти. Қуры еккени-мизге мәс болмай, әдеп қоралап алыуымыз керек екен.

Салый аға тарыдай төгилип сөйлеп келе берди. Деканның кабинетинин алдына келип иркилдик.

— Иште ким бар? — деди хаткер қызға.

— Хеш ким жок, өзи.

Салый муғаллим бармағы менен есикти еки рет тықылдатты да, мирәт күтпестен қапыны ашты. Екеумиз тиртеклесип ишке кирдик.

— Мынау, анакүнти мен айтқан бала, — деди таныстырып.

— Катты сауатлы хәм дықкатлы жигит. Мени айтты дерсен, бир-еки жылда педагогика илимлериниң кандидаты болады. Соң — доктор, профессор... Айта берейин бе тағы-тағы, бола ма?!

— Болды устаз, сиз айтсаңыз гәп жок! — деди декан әбден кишипейиллик көрсетип. — Нөкисте ағайинлери бар ма екен?

— Жатак жай ма? Жатакханаға орналастырамыз. Ректорға айтаман өзим.

— Келистик.

— Хәзир арзасын алып қал.

— Ауылға барып, анам менен ойласып...

Гөпим аўзымда қалды.

— Не қыласаң ойласып? Нөкіске жұмысқа шақырып атыр де, болды. Қайсы ана баласының өскенин жаман көреді?! Жаз. Декан деген бул хәмелдар, мен кеткен соң айнып қалыуы мүмкін.

Институтқа өтиуге анық қарар етпесем де, арза жазып бердим. Хәзир жұмыс емес еді мениң қайғым. Еси-дәртим Нигарды көриу. Оны тауып алыу. Енди көрегойсам жаздырмайман. Ол енди жасы толмаған қыз емес. Он жетиге толды. Нызам көтереди. Конституцияға сыяды. Алып кетемен. Узақларға алып кетемен. Қаякка кеткенимизди үйдиң иши де, Нигардың әжағалары да билмейди. Дәслебинде олар тас-талқан болып ашыуланады. Усыннан қолымызға түссе болар деп гижинеди. Лекин, қолына түспеймиз. Төбемизди көрсетпеймиз. Арадан он күн өтеди, жигирма күн... бир ай. Енди олар қорқып жойта баслайды. Газетке, телевизорға хабарландырыу береді. Сүўретлеримизди көрсетеди. Биз оны көремиз де мырс етип күлип қоямыз. «Гөкек» бермеймиз. Исенип болмайды. Қайттан хәуижге минип кетиуи мүмкін. Бизиң апам бирақ, қатты қорқады-ау. Мейли, шыдайды. Бир күн келип мениң аманлығымды билгеннен кейин хәмме қайғысы умыт болып кетеди. Ямаса, бар екенимди айтып, үйге астыртын хабар беремен. Яқ, айтпайман. Онда билип қояды. Арадан айлар өтеди. Байжан хабарландырыудан да гүдерди үзеди. Енди оған анасы кейий баслайды. «Сениң қатыберез минезиңнен — қызымнан айрылдым. Енди мени өлтир де өкеннің қасына көм. Арқайын дем алайын» дейди. Азанда да айтады сол гәпти, түсте де. Сонда Байжан тұрып ант ишеди: апа, енди сол Нигар төбесін көрсетсе, бетине жел болып тиймеймен» деп сөз береді. Бул хабар бизге дийди-дийди гәп пенен жетип келеди. Әне, сонда биз күлип-ойнап кирип барамыз. Еки аўылда гүрлеген той болады...

Мениң қыялларым соншелли кәўпеки, оның арасында тарыдай мағыз жоқ еді. Лекин, сол мағызсыз қыялларыма исенер едим де!

«Айдың он беси қараңғы болса, он беси жақты» деген. Дүзден таппай келген жақсы хабарды үйден тапкандай болдым.

Келсем апам намазлыгер оқыу үшін жана жайнамазға аяқ қойып атыр екен.

— Келдин бе, балам? — деди женлерин бармақ ушына дейин түсирип атырып. — Көзи қурғыр гиреу тартып баратыр ма, жана қарап келип едим. Көринбедин.

— Туурыдан, гауаша атыздың ортасы менен келдим, апа.

— Келсең болар. Ана өтөшқирди жайнамаздың алдына таслап жибер. Сөйт те, шайынды өзін қойып жибере-ғо.

— Шайға ерте-ғо, кеште бирге ишермиз.

— Онда ана, өзіннің дастығынның жоқарысына қолыңды сук!

— Не бар, өйерде?

— Бағана почта бала бир хат берип кетип еді.

Ол усыны айтты да еки қолын қулағына апарып, намаз оқыуға киристи.

Апамның «өзиннің дастығың» деп атырғаны еки адам қатар жатыуға арналған, бас бети қурақ көрпеше үлгисинде тигилген дастық еді. Оны мениң менен келинине арнап соғып қойғанына үш-төрт жыл болды. Дастықтың үстиндеги еки мақпал көрпе менен бес-алты қурақ көрпеше де бизлерге арналған. Лекин, сол төсеклер күтип тұрған «бизлер»дин еле «мен»и бар-дә, «ол»ы жоқ. Қашан болатуғыны да биймәлим. Апам ара-тура жүкти қайтадан жыйнап атырған уақытлары қысынып кетемен. «Қоя бер апа, жыйнайтуғын адам келер» деп айтқым келип турады да, жараның аўзын тырнап алмайын деп, тилимди тислеймен. «Қашан келеди, балам? Әйтеуір, ийман жүзли нашар ма?» деген сауалларға ужыбатлы жууап бериуден қорқаман. Нигардың әлбетте, анама жағатуғынын билемен, лекин, еле уәдени бир жерге қойыспағаннан кейин оны сыр тутқаным мақулырақ.

Апамның өзгелерден таса қылатуғын бирер нәрсеси болса жанағы жүктің арасына тыққышлайды. Бул жүкті өзинен басқа хеш қим қозғамайды. Қулыпта тұрған менен барабар

бүйерде турған зат. Сонын үшін ол хатты да усы дастықтың үстине — мақпал көрпенің астына қойған екен.

Хат қолыма қап-қалың тийди. «Буншелли узак сәббе әңгимени ким жазды екен?» деп ойлап қойдым ишимнен. Баяғы Гүлширанның хатынан кейін бундай томпақ конверт алмаған едим. Және сол болса... О, тоба!!! Хат Нигардан! Нигардың хаты! Жүрегим халласлап кетті. Өзін көре алмай жүрген мен ғәрипке, ол усы хаттың ишинен секирип шығатуғындай, ашқанша асықтым.

Хатты үйде оқыуға да исенбей, биреу-миреу келип дыққатымды бөлмеу үшін ерик бағ бетке кеттім. Май-ериктин астындағы кесілген түбірдің үстине тез отырдым да, хатты оқыуға киристым.

«Сәлем Мәмбетназар!

Билемен, мениң хатымды емес, өзімді күтип жүргениңе бираз болды. Саған берген үәдемнің үстинен шыға алмағаным үшін кеширим сорайман. Буның әлбетте, орынлы себеплери де бар. Оны хат дауаында билип аларсан.

Сен емлеуханада жатқандағы жазған биринши хатымды еслесем, елге дейін уялып кетемен. «Нигар, сол хатты ырасақ, сен жаздың ба? — деймен қолымдағы дөңгелек айнаға қарап тұрып. Сонда жүзлерім лалаптай қызарып кетеди. Айнадағы сүүретимди баска биреудей сезип қысынаман. — Ақыры, биреудің қолына түсип қалады деп ойламадың ба?». «Як, ойламадым, деп өзиме-өзім жууап беремен. — Ақыры, ол мен себепли жәбир шегип жатыр ғой! Онын кеулине кимдур жубаныш болыу керек емес пе? Мениен баска ким оған жубаныш бола алады?! Усы гезде жүзимдеги қызыл серпилгендей болады, сәл өзиме келемен. Кәйткенде де, сол хатты шын кеулимнен жазғанлығыма налымайман. Сен бирак, оны «өз жүрек сырым» деп пинхамы сақла, егер сақлап жүрген болсан. Оны тыска шығарма. Хеш кимге паш етпе.»

Саған жууап бериу ауыр болса да, бир сауал бермекшимен. Сол күннен баслап мениң аухалым қалай кешип атырғанын бир ойлап көрдің бе? Қандай жағдайда мен өз үйимнен кирип-шығып атырман? Ауыл-елде қалай бас көтерип жүрмен? Мениң сезимлерім алдамаса, сен ол хакқында ойланып та көрмедің. Сен тек ғана мениң

менен дийдарласыуды, мени еркиңе бойсындырыуды ғана ойлайтуғындайсан. Усындай ойларға барған уақтымда сени жаман көрип кетким келеди. Бирак, ол қолымнан келе бермейди. Кәйткенде де, арамызда көринбес бир нәзик тар бардай. Ол тар хәр барымға барып тартылып тура ма, я бир уаклары үзилип кете ме, билмеймен.

Сол күни маған шүдигарда не бар еди?! Менсиз тамыр терилмей қалар ма еди? Сиз де мениң келиуимди күткен жок едиңиз. Гәптиң хағы, солай емес пе? «Кишем, қазан-табағымды жууып алайын, орныма бир заман барып тур» деп айтты, деп жалған сөйлеген едим сонда.

Керисинше, ол гәпти мен айтқанман оған. Күткенимиз үш адам, жумыстан қалып жууғандай қазан-табақ бар ма? «Еркек адам деген әңгөдек болады» деген ырас екен. Сизлер соған исендиңиз. Бәлким, исенбеген шығарсыз. Қазан-табақ жууылған жууылмағанының не паркы бар сизлерге?! Мен бәри бир сизлерге исенимди дәлил тауып айттым деп, өзімди еркин сездим. Негизинде, мени қандай да бир күш ийтермелеп апарды өйерге. Бүгин де мени көре алмасаңыз қолды бир сермеп қайтып кететуғындай көриндиңиз. Сонда сени аяп кеткендей болдым. Өзімнің де сени көргим келдиге, ырасын айтсам. Енди ойласам, өз-өзімнен қысынып кетемен. «Неге мен ушқынып баратыр екенмен сонда?! Ауылда алды жигирма беске, кейни жигирмаға келген қызлар баршылық-ға. Хеш бириниң анау я мынау жигитке тисиниң ағын көрсеткенин еситпеймен». Кулласы, меннен болсын, сеннен болсын, сол күни «гүзе сынды». Қай уак-бир уак «сынарын» жүрегим сезер, бирак ол қай уакта «сынады», кәйтип «сынады», маған неғайбыл еди. Мине, енди хәммеси рәушан болды.

Саған еки мәрте белдің жапсары барып тийгеннен кейін шалқана жығылдың. Мен кейін бәсиуим менен отырып қалдым. Әжағам сен жығылғаннан кейін белди бир қапталға атып урды, соң домаландырып теппеге қарады. Керзовой етик гә жауырынына, гә қабырғана, гә жамбасына «сарт-сарт» етип тийер еди. Әдебинде ауырсындың, бирак, бет-жүзинди тасаламадың, жалынбадың да. Сен сонша таяк жеп атырсаң да, мениң алдымда әззилик көрсеткиң келмей,

тисинди-тисине койып шыдады. Ал, мен болсам... саған хәр тепки тийген сайын силкинип түсер едим. Бирак, араша түсе алмадым, кой деп айта алмадым! Мүмкин бе еди, айтыуым! Егер кыз карындасың бар болса, мениң орныма, өзинди ажағамның орнына койып көр. Ким болғанында да, ағалы-карындастың арасында буған араша түсиу кыйын еди.

Ажағам сени өлимши кылып урмағандай көринди маған. Ырастан да солай ма, яки сениң шыдамлылығыңнан солай көринди ме, кулласы, мен сениң өмириңе кәуип келеди деп ойламадым. Еки күннен кейин Шынар кишемнен еситип, жүрегим бир түрли болып кетти.

— Ажағаң-әм дым ойсыз-ау, — деди ол маған. — Көгөрмеген жери калмапты. Мийи ауылжыған, кабырғасына зақым келген... Егер «кешикти-ро» деп Жийенғалий излеп бармағанда, азанға дейин куда биледи не боларын!

Жүрегим шоршынып кетти сонда. Бирак, хеш нәрсе дей алмадым. Не дейин, ажағамды гиналайын ба? Сени аяғанымды билдирип, сыр шашайын ба? Олай ете алмадым. Бәрин ишине жуттым.

— Анасы бийшара, кудайдан тилеген мүсәпир хаял екен, — деп атыр ол.

Анан хақкында да пикир бирдирмедим. Арадан бираз өткеннен кейин сол биринши хатымды почтаға берип жиберип, өзимди сәл жеңил сезгендей болдым. Сол мениң кеулинді алғаным еди. Сол сениң мүсәпир анаңа айтқан тәселлем еди.

Ажағам мени билезиклигимнен қатты қысымлады да, «Бозжап»тың ырашындағы арба жолға сүйрелеклеп алып шықты. Ылақтырып урған белине де қараған жоқ. Оның ашыу менен жүргени соншелли, анау-мынау жорға атқа жетип алғандай еди жүриси. Мен болса аяқ кийимим түсип қала жазлап, изинде ентелеп киятырман. Бир уақта алдымызда пададан бөлинип қалған кой-жанлығын айдап киятырған ешекли адам көринди. Жақынлағанда таныдым, ол ағамның жорасы, Қайпан аға екен. Ауылда оның «радио» деген лакабы бар еди.

— Ажаға, өзим жүрейин, — дедим, ертең ауыл-елге дағаз болып кетиуимнен корқып. — Қайпан аға киятыр, уятты.

— Ажаға деме маған, әй, жүзи қара! — деп қолымды оннан бетер қаттырақ қысымлап, жүрисиң бурынғыдан да тезлетти. Лекин, өзи де уялды ма, бир гез «алдыма түс» деди қолымды жиберип. Мен жууырып алдына өтип алдым. Қайпан аға тусымыздан қашан өтип кетти, оны да абайламаппан.

Сен қалай жек көрсен де бул жерде ажағамды гиналай алмайман. Оны да түсиниуимиз керек. «Қызыл жүзли жигиттин, кыз карындасы болмасын» деген. Бизин көзсизлик пенен қылған хәрекетимизди бул ауылдың үрп-әдеті көтермейтуғын еди. Оны өзин де билесен. Билип турып, сезиминди жылаудай алмаған айыпкерсен! Мен де сол айып иске шерикпен, өзимди ақламайман.

Үйге келгеннен кейин жайыма кирдим де, дус төмениме түсип жатып алдым. Көкирегим өксикке толып кетти, бирак, жылай алмадым. Жылауға ажағамнан қорықтым.

— Бармай-ақ кой, — деген еди сонда кишем. — Бағана ол жигитке ажағаң қыр көрсетинкиреп қойды. Сезикленип жүрмесин.

Мен оның гөпин еситпегенге алдым. Оның гүмансырауы маған исенимсиздей түйилди.

Айтқанынша бар екен, күнди батырмай үйге кирмейтуғын ажағам, сол күни тракторы бузылып, ертелеу келипти. Яки бузылғаны да бахана ма, билмеймен... Келсе, мен жоқпан. Сениң ауылға келгениңнен гүмансыраған ол, белди ийинине сала «Бозжап»тың айланбасына қарай тартқан екен.

Кулласы, соннан баслап ажағам бар уақта дастурхан басына бара алмайтуғын болдым. Күнлердин күнинде шай да ишпей, ауқат та жемей, аштан-аш жатып қалар едим.

— Ажағаң кетти, ауқатыңды ишип ала ғой, — дейди кишем.

— Як, иштейим жоқ, — деймен мен.

Кейин апам келеди.

— Аштан-аш жатпа, кесел табарсан...

Менде үн жоқ.

— Ол жүуермек болмағыр да ауылға келип не қылады екен? — дейди илажсыз.

Мен анамның «жүуермек болмағыр» деген көзаба ғарғысын еситип, кеулим орнына түскендей болады. Демек, апам өләмата қарсы емес.

Хәр сапарғы хатымда усыларды айтып жазғым келип турады да, және кейинге қалдыраман. «Уақты-сәти келеди, сонда айтаман» деймен. Бүгін, мине уақты-сәти келгендей. Енди айтыуым керек. Себеби, сиз маған өкпелеп жүрсиз, «я өзи жок, я хаты жок деп». Бирак, хеш кимге айта алмайсыз. Жалғыз ғана сырымызға канық Жийенғалий аға да бизин аўылда! Оған бара алмайсыз. Ол жолды өзін беклегенсен. Енди «Искендердің шақы бар» деп қудыққа бақырыудан басқа илажың қалмаған сенин!

Ырасын айтсам, саған хат жазғандай кеуил хошым болмады. Бәхәрге қарай өз-өзинен қол-аяғымнан динке кете баслады. Жасарын жасап, димары кеткен кемпирдей, қурттай диге бүксем жатқым келеди. Уйқыламайман, бирак, турыу жақпайды. Өз-өзимнен терлеймен. Былайынша, жаныма батып баратырған кесел жоқтай. Бирак, хәлсизбен, аўқатты да мейлим ала бермейди. Кем-кемнен аза басладым. Әдептан алдында женил жәркиринетуғын едим. Соң ол жөтелге айланды. Бара-бара азырақ жүрсем ентигетуғын болдым. Саған «аттестат алған соң оқыуға бараман» деп жазарын жазсам да, бара алар ма екенмен деген гүдик пайда болды кеулимде. Хакыйқатында да, сол гүман соңында ырасқа айланды. Аттестатты алып болдым да, үйге келип бойымды тасладым. Сол жатқанымнан тура алмадым. Төсек тартып жатып қалдым. Апам мусылман тәуиплерди әкелип көрсетти. Жауырнымда гүзени бығырлатып суқ шығартты. Кишем екеуи қолымнан услап оттан атлатты. Биреуиниң ийнедей пайдасы тиймеди. Ақыры, «тез жәрдем» шақырып, районға жиберди. Қасымда кишем барды. Барғанша өзимниң денсаулығымды емес, және алдымнан сол Рахима менен Гүлшийра шығып қалуынан сезикленип бардым. Оларға не бетим менен қарайман деп уғайымладым. Қудай жарылқап, олар жоқ екен. Рахима Нөкиске көшип кетипти, Гүлшийра декретте екен. Кишем сол жердеги хаяллардан сорастырды. «Бурын емлеген докторы бар еди» деп сорады, тап соларды сағынып турғандай. Кишемниң түсимпазлығына риза болдым. Айтпасам да, ол мениң сол екеуинен сезикленип келгенимди сезген еди. «Енди арқайың болдың ба?» дегендей, көз қыйығын таслап күлип қойды.

Районда он күн жатып емлендим. Бери қарамадым. Динке енбеди. Ақыры, санавиациядан доктор шақырып Нөкиске — диспансерге жиберди. Сонда жол бойы Рахиманың баяғы гәпи есима түсти.

— Сениң көкирегінде уйқылап атырған бала пышық бар, — деген еди ол сонда. — Соны түргелтип, шығарып жиберіуимиз керек.

«Демек, сол бала пышық үлкейип, жолбарысқа айланған!»

Сол болжауым дурыс шықты. Өкпемнен үш литр суу алды. Соннан кейин барып өзимди жеңил сезе басладым. Бир хәптеден кейин мени дәрья бойындағы санаториясына жиберди.

— Сенде туберкулез жоқ, — деди емлеуши доктор. — Тек өкпенди аязлатып алғансан. Ол созылмалы түске айланбауы ушын санаторияда, таза хауада бир-бир ярым ай емленсен, кейин сен көр, мен көр болып кетесен.

Хәзир бул жерде жатқанымда да еки айға шамаласты. Доктордың «бир-бир ярым ай» дегени, «екеуин қосып есаплай бер» дегени емес пе екен, деп ойлап қояман.

Бираз жақсы болғаннан кейин саған хәммесин айтып хат жазыуды ойладым. Лекин, тартындым. Ақыры, бул кеселлик пенен ауырғанлар адамлардан жасырып, керек болса басқа жақларға барып емленип жүреді ғой. Сонда мен қалай сеннен «сүйинши сораيمان»?! Уақты сәти келсе еситерсен. Балким, меннен безигип кетерсең. Не болса да мен пешанама жазғанына қайыл болдым. Саған хәзир хат жазып отырып, сениң меннен тиксинип, бойынды аулақ тутатуғының көз алдыма елеслеп, қорқып кеттім. Ырастан да, кеулиңнен ондай ой кешсе өкпелемеймен. Бул өмир деген, ақыры. Сени маған, мени саған мәжбүрлеп танып қойған жоқ.

Кешегі хәпте кишем келди. Ауыл районға бурыу болғаны ушын жол қызартып келе бериу де ансат емес. Соның ушын да, оларға «келе бермен» деп қойыппан. Бирак, апамның дәти шыдай ма? Бир хәпте өзи келсе, бир хәпте кишемди жибереди.

Кишем кешегі келгенде жүдә уақты хош еди. Нениң қууанышы екенин билмеймен.

— Аппақ, көз тиймесин! — деди анадайдан қушағын ашып. — Ақ көрпештин нанындай, порсылдап турыпсан!

Ол ана бетимнен, мына бетимнен шорпылдатып сүйіп атыр.

Оған да қуғандым. Биразлар қол ушын зорға береди-ғо.

— Қоя ғой, жалап тасладың ғой! — деп атырман күліп.

— Адамлар жаламақ түе ләбин тийгизиуге жете алмай жүр, — деди әбден марапатлап. Билдим, оның бұл гәли маған лайкин менен, сени тымсаллап атырғаны еди.

Ырастан да, бір айлағаннан кейін өзимнің әдеуір жақсы болғанымды сезер едим. Қайтадан толыса басладым. Мәлерип, нуры қашқан көзлерім, бурынғыдай жаудырап туратуғын болды.

— Муғаллим келип тур ма? — деди кишем аздан соң.

Ол сени «муғаллим» дейди. Мен бұл сөзден шоршынып кетемен. Көз алдыма мектепте оқытқан муғаллимлерім елес-леп кетеди.

— Еситпесе қалай келеди! — дедім оған.

— Еситпей тура ма, алақандай районның иши. Дым бол-маса, Жийенғалий карақулағы бар.

Мен «жақсы, жаман» деп гәп қоспадым. Кишем жақтырмағанымды билди де, артық-аспай гәп айтпады.

— Аппак, бір гәп айтайын, ашыұланбайсаң ба? — деди қайтар гезде. «Не айтасаң?» — дегендей жүзине тигилдим. Ұәде бермедім, ашыұланбауға.

— Әжағанның жорасы баяғы гәпти жаңғыртып жүр, — деди гәпинің изин дауамлап. Кишем бір айлықта келгенинде оның майын тамызып мактап кетип еди. «Маған хәзир жан қайғы» деп гәпин өре бастырмадым сонда. Мениң жақсы болып қиятырғанымды сезип, гәпти жаналады. Оның үстине сениң келмегениң де қонып кетти.

Бұл гәптің боларын өлле кашшаннан-ақ сезип жүргеним ушын жаңа еситип атырғандай болып шоршынбадым. Кишем мениң бұл гәпке қандай мүнәсибет билдирежағымды түр-түсімнен аңлап билгиси келди, бір дегеннен шоршып түспегениме үмітленди де.

— Енем азанда тапсырып жиберди, «әсте-ақырын аузын ийискеп көр» деди.

— Ийт қуйрықлы қой әкеліп аузыңызды майлаған шығар? — дедім ызғарлы күліп.

— Яғау, аппак, дүньяда турған не гәп бар! Қайсы ата-ана перзентінің бахытлы болғанын көлемейди?!

— Мен еле оқыйман, студент боламан, қыз-жигитлер менен қосылып, қалонна болып пахтаға бараман... — дедім еркелегендей болып. Соң сәл қабағымды шыттым. — Хәзирше мениң тәшүишимди тартпай-ақ қойын.

Ырасына келсем, саған да усы гәпти айтпақшыман. Биле-мен, сен тезирек үйленгин, апанды келинли етқиң келеди. Ал, мениң дийдим басқа. Қыз болып, бойымды жазып жүриүди хәуес етемен. Ауылға автобус толы студентлер пахтаға келгенде, оларға аңсарым ауып турар еди. Қәне, енди мен де усылардың ишинде болып, көп пенен бирге қосық айтып келсем...

Кишем соннан кейін ауыз жасқан хеш нәрсе демеди. Жүзиндеги бағанағы қуғаныш та өз-өзинен жоғалып кеткендей болды. Мениң дәрүазаға дейін ерип барыуымды да көлемеди. Кеулиме сонда бір сумлық келди. Ол шамасы «шаруа күйеу баласының» машинасында келмеді ме екен? Маған «аппак қыз, ақ көрпештің нанындайсан» деп хошамет урыуы тегін емес еди, ақыры! Кишемнің үмитін пушка шығардым.

Бұл гәптерден мениңше әжағамның да хабары бар. Кишем екеуінің тили бир. Ол сол бир шаруа жорасын жүдә жақсы көреді. Армияда бирге болғанмыш. Апам да әжағама қарсы тура алмайды. Жаслайынан «атадан қалған бир туяқ» деп, соған бар бийликти берип қойған. Қызлар кетеси адам болғаны ушын туяққа есапланбайды екен. Ағам қайтыс болғанда әжағам тоғызыншы класс еди. Жаназа тарқағаннан кейін ауылдың жасы үлкенлери хәммеизди бир өжиреге жыйнады.

— Келин, — деди бизің апама Искендер мақсым. — Өлмектің изинен өлмек жоқ, тири тиришилигин ете береді. Қудайға шүкир, қуры алақан емессен, усы үйдің морысынан түтін түтетип отыратуғын мына Байжан бар. Енди усы баланы бийлеп-төслеуге үйрет. Той мерекеге ертип бар. Гези келгенде өзін жибер. Ағайын-туғанды таный берсин. Аманлық болса бир-еки жылдан бул есикке «Байжанның үйі» деп ат келетуғын болады. Балам, сен де ойынды жыйнастыр. Енди үлкен жигит болдың. Әкеңнің өлими сени ерте есейтип қойды. Балалықты ұмыт!

Сол-сол екен, ажағам бирден үлкен адам болды да қалды. Үйде буйырып сөйлейтуғынды шығарды. Ақырғы сөзди сол айтатуғын болды. Онысына ғой, тарысымыз жоқ, лекин...

Кишемнен, ажағамнан кеулим қалып, ар-сарым шығып жүргенде санаторияда бир кеуилсиз уақыя жүз берди. Бир күни азан менен хәмме науқасларды жыйнап бас врач мәжилис өткерди.

— Ағайинлер, апа-қарындаслар, сизлерге бул аухалды айтпасам, ескертпесем болмайды, — деди ол хәр сөзин салмаклап сөйлеп. — Бул жерде хәр жылы келип жататуғынларыңыз бар ишинизде. Олар бир-бири менен ағайиндей болып кеткен. Кеуил жақын болып қалған. Лекин, усындай кеуил жақынлықтын изи гейде насырға шабатуғын пайытлары да болады. Билетуғын шығарсыз, Кәдирбергена деген науқасымыз буннан бир ай бурын түнде санаториядан шығып кетип, кайтып оралмады. Күйеуи еки-үш күннен келип, «хаялымды тауып бериң» деп шатақ салды. Биз оны тауып бере алмадық. Үш күн болды, сол келиншектің өли денеси табылыпты. Оны өлтирген де бизге дох урып жүрген сол күйеуиниң өзи екен. Хаялын қыянет үстинде колға түсирип, жазым қылыпты. Қыянеткер жигит болса кашып кеткен қусайды.

Мен әлбетте, сизлердиң бәринизди айыпламайман. Бирак, сергек болуға шақыраман. Ондай-бундай хәрекетлерди сезсеңиз, ақылландырыңлар. Бул жерде хәмме тек денсаулығын ойласын. Санатория айшы-әшрет қуратуғын мөкан емес.

Бул гәп хәммеге батты. Әсиресе, уакты-уакты келип емленип туратуғын келиншеклер қатты өкпеледи.

— Хәр кимниң өзине инсап берсин! — деди сыртқа шыққаннан кейин тонқылдап.

— Хәммени бир аршын менен өлшеуге болмайды-ғо!

— Ауа-дә! Аузым бар екен деп айта бере ме түүе!

— Байы турып қыянет етти ме, обалы жоқ! Еле де аз оған! Сонда бир кейуаны хаял оларды басты.

— Билип койыңлар, — деди ол. — Хәммемиз де хаслы нашармыз. Мен билсем, хаяллар тегинликте ерине қыянет етпейди. Мен ол нашарды жақсы танийман, уакты-уакты күйеуинен баска бир жигиттиң келетуғынын, екеуи тораң-

ғыллықтын арасы менен дәрья бойына барып қайтатуғынын да сезгенмен.

— Синлим, сениң бул жүрисин уят ғой, — дедим бир күни. — Әп-әнедей күйеуиң бар...

— Апа, сол «әп-әнсдей» күйеу маған убыжық болып көринеди-ғо, — деди ол. — Мен оны жақсы көрмесем. Үш-төрт жигит болып сорамай-соқпай мени бас салып алып кашып кетти. Мен дүзде жүрген түйетауықтың баласы емеспен-ғо! Изимнен барған жеңгелериме дәтимди шағынсам, кулак аспады, «усы жерде гүм бол, кайтып барсаң өкең өлтиреди» деп таслап кетти. Мениң хәр бир түним жылау менен өтти. Күйеу болмыш заңғар маған бир ауыз жыллы сөз айтыуды билмеди. Кеулиме жол таппады, жабайыларша денеме кол салды. Жүрегимди жаралады. Өмир бойы сүймеген адамын менен бир дастыққа бас койуудың қаншелли ауыр екенин билесиз бе? Әлбетте, билмейсиз! Бул сизин басыңыздан кешпеген. Мен болсам, күндиз екеу, түнде үшеу болып жасап атырман. Сиз көрген жигит мениң жаслыктан кеуил берген адамым. Оның кушағында жан бериуге ыразыман!

Алла таала оның тилегин қабыл етипти. Бирак, изинде жаман ат қалды.

Соң бир рәуият айтты.

Бир елдиң патшасының тоғыз хаялы бар екен. Ол бир күни хәмме хаялларын сархәуиз бойына жыйнапты.

— Мен сизлерди өзим жақсы көргеним ушын жұпты-халаллыққа алдым. Бирак, сизлер мени жақсы көресиз бе, көрмейсиз бе, ояғын билмеймен. Бүгин соны сынап көрмекшимен. Мен хәзир хәуизге бир алма атаман. Қайсысыңыз мени жақсы көрсеңиз, сол алмаға тырнақ батырмай алып шығасыз.

Патша алманы сууға атыпты. Тоғыз хаял тенине сууға бойларын таслапты. Хәп заматта патша атқан алмадан намыу-нышан қалмапты.

Лекин, ең кейнинен суудан шыққан патшаның кишкене хаялынын қолында жарысы сары, жарысы қызыл алма жалтырап турғанмыш!

— Сиз буны қалай аман алып шықтыңыз? — депти патша.

— Бул көз бояушы! — деп шууласыпты хаяллар. — Алма кашшан тақандай унталып кетти.

— Таксыр патшайым, күндеслерим туұры айтып тур, сиз атқан алмадан нәрсе қалмады. Лекин, мениң кеулимде сизге атаған өз алмам бар еди. Бул мениң сизге болған мухаббатым еди, оны қай уақ-бир уақ өзинизге билдириу үшін қолтығыма қысып сақлап келгенмен. Мине, енди мәурити келди.

— Мениң хәуизге алма ататуғынымды қайдан билдиниз? — депти патша.

— Өткен ақшам түсима аян берди. Билесиз бе, патшайым, мен алып шыққан алманың бир жағы сары, бир жағы қызыл. Сарысы бул саған кеулимди қалай билдиреримди билмей шеккен ууайымым, қызылы болса — кеулимдеги қызғаныш. Мен усындай жәннет жайда жасап атырсам да, сегиз күндесимнен сизди қызғаныу менен ишқысталықта күн кеширип атырман.

Патша сол жерде сегиз хаялын талақ етип, кишкене хаялы менен бир өмир жасап қалыпты.

Мен ол хаялды гүналамайман. Егер еркек өзине өмирлик жолдас таңларда, хаялды мүлик сыпатында көрмегенде бундай аұхал жүз бермес еди. Ол да адам, оның да жүреги бар, сезими бар. Оны есапқа алмады ма, ақибети мине усындай шерменделикке алып келеди.

Кейуаны хаялдың әнгимеси хәммеге тәсир етти. Қайтып ол хаққында гәп-сөз еткенди қойды. Бәлким, хәр келиншек өзлерин сол патшаның кишкене хаялының орнында көрди ме, яки сол сегиз күндестің биримен деп есаплады ма, оны ишлери биледи. Бәри бир бир-бирине от пенен суұдай карама-қарсы мухаббат пенен қыянет хәммениң де кеулинде өз тәсирин қалдырды.

Сонда мениң көз алдыма кишем келди. Әжағамның шаруа жорасын сонша келип мақтайды. «Сенде кеули бар екен» дейди, ал меннен «бийкеш сениң кеулиң бар ма онда» деп сорамайды. Ол мени усы кейуаны хаял айтқандай, мүлик сыяқлы көрип отырған жоқ па екен?

Кулласы, мен сениң басыңды ауырттым я! Зыяны жоқ. Көптен бери көрмеген соң айтажақ гәплерим ишме тығылып қалған екен. Ушырасканда да бул куракым сөйлесе алмас едик. Сениң «тәртіпсиз колларың» мениң хәм өзиниң тилине нәубет бермес еди.

Мени кеше кайтадан рентгенге түсирди.

— Өкпең ақ қағаздай тап-таза. Сени диспансерлик есаптан шығарамыз, ендиги хәпте үйине кайтасаң, — деди доктор. Усы хатты да соннан кейин жазыуға қарар еттим.

Бағана апам келди. Оған кашан шығатуғынымды шамадап айтып жибердим.

Саған соңғы айтатуғын өтинишим санаторияға келме. Бәри бир, сен келемен дегенше мен шығып кеткен боламан. Ақыры, бул хат аұылдың почтальонының «дорбасында» еки-үш күн жүрип қалатуғынын билемен. Мениң менен дийдарласыуы және бир жыл күтиуине туұра келеди. Оған дейин он бес-жигирма күннен хат жазып тураман. Сағынсаң, ақшамлары айтқан қосықларымды есле. Сабырсызлық етип аұылға излеп барып жүрме. Еки мәрте кәтелесиу жигит адамға намыс болады. Саған сабыр, тақат тилеп Нигар.

15-июль, 1979-жыл.

Бул хат мени биротала есенкиретип таслады. Кеулимди түсиниксиз бир сезим бийлеп алды. Кууаныш па, ууайым ба — билмеймен. «Сағынсаң, ақшамлары айтқан қосықларымды есле...», «Санаторияға келме. Сабырсызлық етип аұылға барып жүрме».

Як, бараман! Аұылыңа емес, санаторияға бараман! Шығып кетсең де бараман! Изинди көрип қалыу үшін бараман! Кәйерделигинди билип турып тыныш жата алмайман!

... Санаторияның алдындағы қойыу терекзарлық узактан көзге түсер екен. Көк жапырақлы орысы тереклер менен қара ағашлар орысият елиниң қойыу саяманлы тоғайларына мегзейди. Саяманның хәр жерине шойын темирге қатар рейкалардан қағылған аұыр скамейкалар қойылған. Олардың биринде төрт-бес хаял-қыз, тағы биреулеринде бес-алты ер адамлар өзлеринше әнгиме-гүрриң қурып отырар еди.

Саяманлыққа жақынлауым менен хаял-қызлар отырған скамейкадан бир қыз түргелип маған қарай кәдем таслады. Ол Нигар еди! Устиндеги қырмызы түсли көйлеги, басындағы бир тартым жука орамалы қадди-кәуметине сондай жарасымлы еди. Кәнекей, хәмме мениң көзим менен көрсе. Егер мен

художник болсам «бир заман кыймылдамай тура тур: сүүретинди сызып алайын» деген болар едим. Ак куба жүзлү, тебендей шаншылган кирпичкери, каман киби ийилген каслары... бәри-бәри маған өткендеги үлбиреген ууыздай жас Нигар емес, толысып, жөнгөсү тәрийиплегендей ак көрпөштүн нанындай порсылдаган, сүйкүмдү бир перийзатка айланган еди. Ол өзүнүн изинен көзлөрү менен гүзөтүп калган хаялдарга итибар бермеді.

— Хат барың менен бери карай шаба бердің бе? — деди наз бенен күлүп.

— Шабың деген не — ушып келдим!

— Қонғаныңды көрмедім-ғо!

— Дөрүзанның алдына келип қондым.

Жүзлеримиз гүл-гүл жайнап кууаныш пенен көристик.

— Ана жерде беседка бар, жүр, — деди ол терекзарлықтың ортасына қарай жол баслап. Беседка бизлер ушын ажыратылғандай, хеш кимсесіз еди.

— Шығып кеткенімде кәйтер едің?

Нигарда бурынғыдай уялшақлық жоқ, ол маған сөз арасында күлмелеп нәзер таслайды. Мыйық тартыуы қандай сүйкүмдү дейсең! Бурынлары ол усы қылықтарын жасырып, күлсе нәзерин төмен алып ямаса қоллары менен жүзін көлегейлеп, мени бул гөззаллықтан махрум қылып, бетер интықтырар еди. Арадан өткен сәл кем бир жыл оны тәуір-ақ есейттирпти. Ол өзүнүн бой жеткен қыз болғанын толық аңлапты.

— Онда мен және ауылына жетип барған болар едим, — дедім нәзік саусақтарын қысымлап.

— Жинли болыпсаң! Енді барсаң маркор кетпен жейсең-ғо!

— Мейли, жей бермен! Ушырған қусым қолыма қонғанша хеш нәрседен тайынбайман!

— Қашан ушырып едіңіз, қусыңызды?

— Екі мәрте ушырып алғанман, биринши мәрте емлеу-хана сыртындағы қараман ағашлар басынан, екинши мәрте «Бозжап» бойынан.

Ол сынқ-сынқ күлді. Усы рет бурынғысындай нәзерин пәске қаратып, бармақтары менен ләблерин жасырды. Бунысы және де сүйкүмдирек көрінди маған.

— Нигар, кетейік? — дедім мен.

— Қаяққа?

— Алыс-алыстарға... Қулақ еситип, көзге көрінбейтуғын жақларға...

— Мүсәпир аңанды ұмытып кетежақсаң ба?

— Айланып келемиз. Сениң ажағанның ашыуы басылғанда аспаннан түскен қумыры қуслардай бирден пайда боламыз.

— Қумыры қуслар ұзаққа ұшпайды.

Мен гәптен утылдым.

— Болмаса, тууры бизин ауылға...

— Бәри бир, еки-үш жыл күтиуге туура келеді.

— Неге? Не ушын? Мен сени көрмегеніме сегіз ай болды. Билесең бе, бул айралықты қандай қыйыншылық пенен өткердим?!

— Билемен. Соның ушын да хат жаздым ғой.

— Онда кетейік. Апам хәр күни тойға деп жыйнап қойған шүберек-шаршысын қайта таклап көреді, сөйтіп атырып «өлимлігіме буйырмаса болар еди-ау» деп гүрсинеди. Анам хәр гүрсинген сайын жерге бир қарыс киргендей боламан.

— Ким тартып алады оннан?

— Сениң мухаббатың!

— Анана айт, өлимлігін ойлай бермесин, сен келин қылмақшы болған қыз келесі жылы оқыуға тапсырады де, студент болады де, соң биринши курсты питиреди, кейин екинши курсты, оннан соң...

— Болды, болды, ұзақлап кетти...

— Неси бар? Мен анана оқымыслы келин болып түсемен. Оны өз анамдай етип құрметлеймен. Бет ашарда тәжим етип сәлем бермен. Аұқаттан кейин ийилип табак аламан, пәтияға қол жаяман, қолына суу құяман, тәрбиятлайман, кир-қоңын жуамаман, жууып тарайман, басын карайман... Қалай, аңаң риза бола ма меннен?

— Риза болғанда қандай? Анамның кууаныштан өмир жасы және де ұзайады.

— Сен не қыласаң?

— Мен сени алақанымда көтерип жүремен! Мине, мынадай етип...

Оның қыпша белинен кос коллап усап, кол ушына көтермекши болдым. Ол жулқынып колымнан шығып кетти.

Оның жулқынған пәти менен скамейкадан жығылып түстим...

Өттен, мениң жығылғаным сол беседкадағы скамейка болса кәне еди. Мен өз кроватымнан аўнап түскен едим. Таң ағара баслаған екен.

«Мен жақынлағанымда арқанның ушы кашып кете береди» деген екен баяғыда бузау куўалып жүрген бир келиншек. Танның кешигип атыуына зорға тақат етип, азан менен жетип барсам, және дийдар несип етпеди. Нигар күни кеше шығып кеткен екен. Мен жүрегим хәулирип май ериктің астындағы гөне түбирде хат оқып отырғанымда ол үйинде яки жолда киятырған болған. Тасбака жүрисли аўылдың почтальоны мени хәптелеп, айлап күткен бахыттан бийнесип еткенін билер ме екен сирә! Әлбетте, билмейди! Қыялына да келтирмейди. Оған салса сол хатты хәптеде бир жыйнап әкелетуғын газет-журнал менен қосып табыс етсе есап.

«Шөжениң несийбеси болғанда, тауыкка емшек питпес пе еди» деген. Маған дийдар несип етер болғанда Жийенғалий ме, Шынар ма, әйтеуір, сол аўылдың бир «досағы» ушыраспас па еди?! Олардан жоқ жерден сылтау тауып, Нигардың жай жағдайын сорап алмас па едим? Ал, енди күт! Бир жыл! Бир жыл деген он еки айдан турады. Қырк сегиз хәпте болады ол — қырк сегиз хәпте! Арасында жазған хатлары уақтында жетип келе ме-келмей ме, оны да куда биледи.

Ауылының жолға соншелли бурыу жайласқанын айтпайсаң ба? Хожалықлар аралық асфальт та жети-сегиз шақырым арыдан өткен. Гүзли-бәхәр трактордан басқа көлик жүрмейди. «Ата-мәкан» деп бир түпқирде отыра қалған хәммеси.

Институтқа куры болса да келип-қайтып жүргенім ғаниймет екен. Кешке дейін көринген қызлар ишинен Нигарды излеймен. Кеште болса ертеңги күнге үмит артып кайтаман. Енди болса институт әлде қандай бир жат журтқа уксап қалды. Оқыуға кирип, кеуиллери халласлап жүрген жаслар

да маған әлде ким. «Несине куўанады екен?» деймен кеулим кулазып. Мениң төшүйишине, ууайымыма хәмме шерик болыуы керектей еди кеулиме.

Нигардың хатта жазған сол сауаллары кайта-кайта кеулимнен өтер еди. «Сол күннен баслап мениң аўхалым қалай кешип атырғанын бир ойлап көрдің бе? Қандай жағдайда мен өз үйимнен кирип-шығып атырман? Аўыл-елде қалай бас көтерип жүрмен?»

Қыялыма усындай сауал және басқаша мазмунда төкирарланатуғындай: «Сиз мениң денсаулығым хаккында ойлап көрдіңиз бе? Районда шала емленип шыққаным себепли (буғанда сиз айыплысыз) кесел арттырғаным, соның ақыбетинен бир жыл оқыуға кириу бахтынан бийнесип болғаным хаккында қайғырасыз ба? Әлбетте, қайғырмайсыз! Сиз тек мениң менен дийдарласыуға, өз нәпсинизге ерк бериуге ғана кумарсыз! Солай ма? Ырасын айта бер, солай ма?»

Хәзир қасымда Нигар жоқ-ға, усы сауал ашықшасына берилген жағдайда жууап таба алмай тубалап қалар едим. Берген жууабым да жүзеки болар еди, көзлеримди алып кашар едим. Ақыры, мен хәзир оның менен дийдар көрисиуди, сағынышымды басыуды, кеулимдеги узак айралық дағын сыпырып таслауды ғана ойлар едим. Қалғанларының хәммеси маған шыбын шелли көринбейди. Нигарды ууайымға салған сол өкпе кеселин писент етип турғаным жоқ. Маған бир жүзин көрсетип, мениң мухаббатымнан, мениң ықласымнан ондағы кеселлик из қалдырмай ушып кетеди! Маған кол берсин, мен оны өзимнің де аяғым жетпеген сулыу тәбият койнына алып бараман. Үлкен-үлкен қалаларды көрсетемен, Қап тауларының қарлы шыңларына алып шығаман!

Және әдеттегише кеуилсиз күнлерим дауам ете берди. Мен гилти жойтылған кулыпқа айландым. Мени хеш ким гәпке еликтире алмас, кууанышына я қайғысына шерик ете алмас еди. Сырттан қараған адамға әйтеуір бир сүлдермен. «Робот»тай сезер едим өзимди.

Августта мектепте жұмыс басланды. «Он бес-жигирма күннен хат жазып тураман» деген Нигардан дөрек жоқ. Лекин, хәр күни мектепке шығар екенмен, бүгин қандай да

бир жана хабар еситетугындай шийрин кыяллар менен келе-мен. Өттең, күнлер бир-бирине усап, жаңалыксыз, кеуилсиз өте берди.

Қайтарда кеулимде және бір үмит оянады. Апам песин намазын оқыу үшін жаңа ғана жайнамазға аяқ қойған болады.

— Келдің бе, балам, ана атошкирди жайнамаздың алдына таслап жибер. Сөйт те, шайынды қойып жибере-ғо.

— Оқып бола бер, апа, бірге ишермиз, — деймен мен.

— Онда ана курақ дастықтың үстине қолыңды тық.

Езиуімде күлим пайда болады.

— Не бар апа, өйерде?

— Бағана почта бала бір хат берип кетип еди.

Жол бойы кеулимнен өткен бұл шийрин кыяллар жүзеге шықпайды. Апам әлде қашан намазын оқып болған, яки сыртта, ол-пул жұмыслары менен гүйбендеп жүрген болады. Ең баслысы, почтальон хакқында гәп ашпайды ол маған!

Жаңа оқыу жылының бір айы тамам болды. Хеш бир оқыушыға қолым жазылып бес қоя алмадым. Зақылдап айтып берген оқыушыға да!

— Сен буны тек баха алыу үшін ядлап алғансаң! Күнделигине бес түскеннен кейін умытып кетесең! — деп минус төрт қояр едим. Бийшара баланың тасып тұрған кеули дизден қайтқандай болады. Баланы аяп кетемен! «Натууры қылдым» деп өзиме-өзим ишлей кейиймен. Пайдасы не, айтылар сөз айтылды, «төрт» — күнделікке қойылды. Кеулиме қыл сыймаса кәйтейін.

«Яқ, бұл болмайды! Бұл жүриске мен шыдай алмайман! Бараман ауылына! Ауыл-ели менен бел-кетпен алып жолыма шығып тұрса да бараман! Мен адам өлтиргеним жоқ! Хеш кимге қыянет еткенім жоқ! Байжанды сотлатқан мен емес, хукимет сотлады!»

Шемби күни сабағымды баска муғаллимлерге тапсырып, «Қайдасаң, Нигар?» деп жолға шықтым. Гүздің өзгермели хауа райы, таң азаннан аспанды бұлт қаппап, күн түнерип тұр еди. Мен буны ырым қылмадым.

Жийенғалий мениң сууыт кирип келгенимнен мәселени дәрхал түсинди.

— Нигарды ізлеп келдің бе? — деди ол маған. — Еситпедің бе?

— Нени еситиуім керек еди?!

— Нигар кетип қалды-ғо!

— Қаяққа?!

— Байжанның жорасына. Санаториядан шыққан күни сол жақтан алып кетипти. Өзлеринен де сондай келісім болған қусайды.

— Яқ. Мүмкин емес! Нигар келісім берди дегенге хеш ұакта исенбеймен.

— Келісімди ол емес, үйиниң иши береді.

— Қаяқтың жигити ол, Байжанның жорасы деген?

— Билмедім. Армияда бірге болған қусайды.

— Қайсы райоңда турады?

— Билмеймен.

— Билесен!

— Билип, мен не, зәңгисин басыппан ба?

— Жорасына кеткенин билесен, үйиниң келісім бергенин билесен. Қалған жағын билмейсен! Яқ, мен буған исенбеймен!

— Мәмбетназар, сен өзи қызық жигит екенсең-әй! Үш-төрт хәпте емлеуҳанада жаттым деп қыр изинен қалмадың-ғо! Не, дүньяда Нигардан басқа қыз жоқ па?

— Жоқ! Жоқ! Бар шығар бирақ, мың қыз, лекин Нигар биреу!

— Биреу болғаны үшін саған ауыспалды-дә!

— Күлме! Сен муҳаббат дегениң не екенин билмейсен! Сенде ондай сезим жоқ. Атлап өтип кеткенсең хәммесин!

— Ал, жоқ менде! Қатынды әке-шешем әперген, сол ма айтажағың?! Сонда да қудайға шүкир, қатыным бар, балларым бар...

Ол көкирегін ыза кернеп дым үндемей қалды.

Мен де сес шығармадым. Екеуимиз бираз ұақыт үнсиз отырдық.

— Енди не қылмақшысан? — деди ол әлленемірде.
— Мағлыұмат керек пе, сол хаққында? Байжанның жорасы шаруа жигит дейди. Үйи қызылдың арасында қусайды. Науайы ма, Бухара ма, сол өтирапқа жакын, Тахтакөпирдин аржағында жүз шақырым бар деп еситтим.

— Болса бола берсин. Мени жолдың узақлығы қорқыта алмайды!

— Сонда не, ізлеп баражақсаң ба?

— Бараман.

— Биреудің қатынын я!

— Тилиңнің шеңгели бар сениң! Биреудің қатыны емес

— Нигар ол!

— Сен ушын Нигар! Басқа ушын қатын! Барғанда не қылмақшысаң!

— Алып қайтаман!

Жийенғалий бир шекеге бурылып, ызғарлы мырс етти.

— Ким өзинің хаялын биреудің ізлеп келгенин жақсы көреді? Сен де бар жигитлик намыс онда жоқ па?! Маңлайыңнан байлап турып атады. Сөйтеди де кумның ортасына апарып көмеди. Мине, саған Нигар?

— Ақыры, хұкимет бар емес пе? Ислеген қылмысына жууап бермей ме?

— Жууап береді! Сотланады, бирак, сен ол уақытта топыраққа араласқан боласан!

Кулласы, сол күни Жийенғалий мени хеш жаққа жибермеді, үйге де қайтармады. Түни бойы оның менен бир урыстык, бир жарастык, ол әкесинен еситкен бир рәуиятларды тымсаллап айтып, таңға дейин ақылландырды. Азанда босап қалған қаптай пыссыйып, үйге қайттым. Хәммеси тамам еди мен ушын.

Енди менде ауылда жасағандай алданыш, үмит қалмаған еди. Сауый муғаллимнің хақ кеули менен ислеген мирәттин жерде қалдырмай, Нөкиске кетиуге қарар еттим. Бир әмеллеп, анамды көндирдим.

— Қайда жүрсең де сау бол, балам, — деди ол ақыры мениң алған барытымнан қайтпаслығымды түсинип. — Бирак, мени келинли етип кеткенінде...

— Қалада қыз көп, апа. Маңлайынан шертип жүрип алып келемен, — деп күлдим.

— Әйтеуір, қаланың жалаңқая қызларына тап болып қалма. Олар өзіндеі жууас балларды айландырып алады дейди.

— Апа, қалада өскен қызлардың бәри жалаңқая бола бере ме?

— Көптің жыйланған жери-ғо, балам-ау. Көптің ишинде жақсы да бар, жаманда бар. Абайла деймен-дә!

Мени қалада «жалаңқая қызлар» да айландырып алмады, момин қызлар да «хе, келегойдың ба, сендей жигитти күтип жүрип едик» демеди. Күнде жұмысқа бараман, жатақханаға келемен, китап оқыйман. Институт маған сол баяғы қызлар жатақханасынан уақытша жасап туруу ушын бир бөлме жай берди. Жатақханада жағдай бираз өзгерген екен. Биринши қабаттан буфет ашылыпты. Кирер ауызда қарауыл отыратуғын кишкене кабина исленипти. Өйерде баяғы «Дерсу Узала» жоқ, орнында басқа киси. Бир күни сол, бир күни тағы бир мүгедек киси нәубетшиликте турады.

Ауылға дәслепки күнлери хәр алтыншы күни қайтар едим. Соң-соң еки хәптеде келетуғын болдым. Хауа райы қолайсыз болып қалса, оны да келеси хәптеге сүрип қалдыраман. Еки-үш хәпте яки бир ай келмей қалсам, анам кешке дейин жаулығы желбиреп, асфалыт жолға қарау менен далала жүрер екен.

Усылайынша арадан үш жыл өтти. Мен еле «диземди кушақлап» бойдақпан. Пайдасы болсын-болмасын Нигарды ушырастырып калыу әрманы да кеулимди тәрк еткен жоқ. Тек бир мәрте көрип ашықшасына сөйлесем, оған бахыт тилесем, өзимнің насазлығым ушын кеширим сорасам жетип атыр. Лекин, бул нийетлер де мен ушын алыста жымынласқан жулдызлардай гә көринип, гә туңғыйық койнына сиңип кетер еди.

Бир күни ауылдан сууық хабар келди. Анам қатты болып қалыпты. Кейинги еки айдан бери хабар алмағаныма өзимди өзим кейип, таксиде жетип келдим.

Босағада иштен шығып қиятырған докторлар менен дус келип қалдым.

— Қалай? Апам қалай?! — дедим олар менен сәлемлесер-сәлемлеспестен.

— Ҳазир бираз өзине келди, — деди доктор. Егеделеу киен екен ол.

— Не аўырыу?

— Картайған адам...

— Сонда да аўырыуының аты бар шығар?

— Жатқалы докторға көринбеген, анализ тапсырмаған. Ҳазирше бир нәрсе айтыу қыйын. Мениңше бауыр рагиниң хабары бар. Бирақ, буны өзине айтып жүрмен.

Есиктен төбем көрингенде дастығын бийик қойдырып жатырған анам егитилип жылап жиберди. Көзиниң жасы еки жүзинен сорғалап, ийегине ақты. Еринлери дир-дир калтырап жылар, бирақ, сести шықпас еди анамның.

— Апа, кешир мени, жұмыс пенен болып... Кешир ана-жан. — Мен анама бойымды таслап жүзинен сорғалаған көз жасларын иштим.

— Қой, қыйнама, — деди ажағам ийнимнен тартып. — Кейин отыр, өзине келип алсын.

Апамның бас ушында еки ажапам, ажағам, кишем, қул-ласы, хәммемиз жәм едик. Ол бираз уақта солығын басып, көйлегиниң жеңи менен көз жасларын артты.

— Аўырып қалдым-ғо, шырағым, — деп тағы көзлерин жумып, ийни селкилдеп, үнсиз жылады. Хеш биримиз шыдап тура алмадық. Көкирегимиз өксикке толып кетти.

— Апа, жылай берме, — деди үлкен ажапам өзи де ийеги кемсеңлеп турып. — Қуда қалесе, жақсы болып кетесең, жана докторлар айтты.

— Жыламайман, шырақларым, жыламайман, — деди бираздан соң барып тамағы тығылып. — Тек мына баланың үй болмағанына көзим ашық кете ме деп налайман-дә. Болмаса, қыршын кетип баратырғаным жоқ. Жұмысларың жақсы ма, балам?

— Жақсы апа. Институт еки бөлмели жай берип атыр.

— Берекет тапсын. Үйиңниң төринде ақлықларым шапқылап ойнап жүргей.

Хақыйқатында да, жер жай алып көшип атырған бир муғаллимниң квартирасын маған рәсмийлестирип атырған еди.

— Ха қыз, — деди апам толық солығын басып болған соң, үлкен қызына. — Тилим барда айта берейин. Хәрдайым өзине

көрсете беретуғын бир арша шыт-шыбырым бар. Иниңниң тойына атап жыйнағаным еди. Үйленген уақта несийбесинен көре берер. Сондағы жерси пальтоны сүйегиме енген хаялға бер. Макентож плащты әулийеге қойған моллаға берин. Жаназамды Әблиразақ ахунның баласы оқысын. Оған ақ қошқарды берин...

— Апа, қаяқтағыны айта бермесе, — деди жана шыдай алмай шығып кеткен ажағам айланып келип. — Өлмейсең! Ким айтты сени өледі деп?!

— Әй-й, балам— әй... Хәким Лукман-әм өлген-ғо, мен оннан артықпан ба?

Қулласы, сол ақшам таң алдында анам көз жумды. Ол мени күтип атырған екен. Хеш бир гиридан өтпеген, накас перзентиниң дийдарына зар болып атырған екен ана байғус.

Мен енди хақыйқый жетим болып қалған едим. Жасым отызға шамаласып қалғанын билсем де, «анасы бар адамлар, хеш қашан картаймайды» деген қосықты кеулиме сүйениш билип, хәр сапар жас баладай анамның алдына асығар, оған еркелер едим. Ол да мениң генжетайлығымды есиме салып, еле толық ержетпеген баладай еркелетер еди.

Анамның өлими мениң өмиримде кескин бурылыс жасады. Хеш кимге арқа сүйегенди, хеш кимге үмит артқанды қойдым. Салый муғаллимге де көп аўырлық салмадым. Деканға да болар-болмас нәрсеге жәрдем сорап кире бергенди тоқтаттым. Илимий кенесте маған берилген тема үстинде ислеуге қунығып кеттім. Бойдақлық пенен арадан және еки жыл өтип кетти. Отыз бир жасқа қарағанымда факультетке тазадан жұмысқа кирген бир қызға үйлендим. «Дом»да киши-гирим тойымыз өтті.

Бул келиншегим ушын үлкен бахыт шығар, ал мен ушын әпиуайы бир зәрүрлик сыяқлы еди.

Бизин пал мәўсимимиз жүдә елеспесиз өтті. Жана үйленген жигит қусап қуғанбадым. Бир бүклемим ишимде еди мениң.

Бир күни келиншегим трюмо алдында турып, айнада көринип турған маған саўал берди.

— Сиз бурын үйлендиниз бе?!

Ол усы саўалды бере сала бир өкшеде айланып изине карады. Маған саўалдың қандай тәсир еткенін көргісі келді. Лекин, ол мениң жүзимнен хеш нәрсе аңлай алмады.

— Неге олай дейсиз? — дедім өзимди бийпәрүа көрсетип.

— Сизде тунғыш мухаббат қууанышларын сезбей атырман.

— Мен ауыр минезли адамман.

— Сонда да.. — Ол майда-шүйде дәскелерін қол сумкасына салып, қасыма келді. Ийниме қолын салды, еркеледі.

— Меннен алдын биреуді жақсы көрген шығарсаң?

— Яқ, — дедім басымды шайқап.

— Айта бер, өтмишиңе өкпелемеймен.

Мен үндемедім.

— Бетіңе де баспайман, — деп және исендирді ол.

Қалай жууап берерімди билмей қалдым. Қөйткенде де, түсимпаз, нашар халқы емес пе, ол мениң әлге қандай қыялдарға берилип, исенимлі жууап қайтара алмай атырғанымды сезгендей еді.

— Яқ, хеш кимди жақсы көрмедім. Мен тек сенликпен..

Ол қабағы салынып, ийниме салған қолын тартып алды.

— Алдап атырсаң. Турмысымыздың дәслепки күнлеринен баслап маған жалған сөйлеп атырсаң.

— Ақыры...

Мениң сөзім аузымда қалды...

— Мени алдауың мүмкін, лекин,.. — Ол бас бармағы менен төбени нускады. — Ояқты алдай алмайсаң-ғо.

Мен үнсіз төмен қарадым. Бармақларымды бир-бирине айкастырып, тырнақларымның ушына тигилдим. Айтсам ба, айтпасам ба? Айтсам ба, айтпасам ба? Усы еки саўал мени қыйнап хәм «тез жууабын бер» деп қыстастырар еді. Айтсам, ол хәммесине қолды бир силтеп кетип қалса, айтпасам, өмир бойы хұжданым қыйланып жасасам... Бир дастыққа бас қойған адамымнан барқулла сыр бүгип жасасам. Буның өзи де ауыр жүк емес пе?!

Қулласы, айтыуға қарар еттим хәм Нигар менен болған уақыяны сууық демимди алып отырып айтып бердим. Ол да үнсіз тыңлады.

— Енди женил тарттың ба? — деди ол бираз үнсізликтен кейин.

— Билмедім... Егер инанған болсан..

— Инандым. Сениң көзлерің хақыйқатты сөйлеп турғанын иш-ишимнен сездим.

— Енди хәр сапар илме-қармақ гәп айтпайсаң ба?

— Яқ.

— Жүзиме салмайсаң ба?

— Алдын сөз бердим-ғо, сизге! Ақыры, отыз жасты бий-қар жасамағаныңды билер едим-дә. Бирақ, енди сеннен бир өтинишим бар.

— Айт.

— Сол шийрин қыялларыңды мениң алдымда умыт. Мен бар жерде тек мениң менен жаса!

— Қабыл еттим.

— Сөз бересең бе?

— Сөз беремен!

Бәри бир, мениң қыялымда Нигар өзим менен бирге жасар, тек бир нәрседен гүдикленер едим — кашанлардур умытып кетип, оны Нигар деп шақырып қалыу тәшүиши жасар еді кеўлимде. Мен оған Нигарды Нәзийра деп тәриплеген едим. Енди билмей Нигар деп салсам, мениң кеўлимде және бир нашар жасап атыр деп түсинеди. Буннан кейин оған өтирик сөйлегенімди, атын жасырып айтқанымды түсиндире алмайман. Түсиндиреғойғанымда да, ол буннан кейин хәр бир сөзімди екиленип қабыл етеді. Мен оның алдында өзиме болған исенимин жоғалтаман.

Бизлер балалы болдық. Тунғыш перзентимиз дүньяға келді. Бир күни анасының қолы босамай қалып, қызымды бақшадан алып қиятырсам, бир хаялдың дауыслап шақырғанын қулағым шалып қалды. Қарасам, тротуар бойындағы музқаймақ кафесинде столдан басы зорға көринип турған баласына музқаймақ жегизип отырған, Гүлшийраны көрдим.

— Сәлемлескиң де келмейди я? — деди ол өкпелеген болып.

— Қарамаппан.

— Сондайсаң-ғо, мурнының астындағыны абайламайсаң.

— Қарындасым, бизлерге де еки чашка музқаймақ өкел, — дедім бос ыдысларды жыйнастырып жүрген сатыушы қызға.

— Кызың ба? — деди ол сүйсинип карап. — Сүйкимди екен. Кыз баладан келип саған тартыпты. Сирә Нигарға усаған жери жок.

— Нигарға не деп усайды, анасы баска болса...

— Хе, косылмадыңыз ба?! — деди ол еки қасының арасы шымырылып.

— Як. Сол тутқынға түскен күннен баслап бир-биримизди көрмедик.

Оған ауылына излеп барғанымды, ажағасынан белдин жалпағын жегенімди сыр бүгип қалдым.

— Айттым-ғо саған, «мен порқандай әрұақлы нашарман, сизлер қосылмайсызлар» деп.

Ол өзине буйырмаған бахытқа өкинишли болса да, бизлердің қосылмағанымызға қуанышлы еди. Соған-ақ бахтыяр еди ол.

— Мейли, оны қойып турайық. Өзиннің жағдайың қалай? Анаң, дайы атаң бар ма?

— Кетти-ғо.

— Қәйин ене болмыш дайы апаң-ше?

— Ол бийшара тисин-тисине қойып жасап атыр, мени кетип қалмасын деп.

Сатыушы қыз маған хәм қызыма музқаймақ әкелди.

— Тамағы ауырып қалмасын, — деди Гүлшйра қызыма мийрманлық пенен нәзер таслап. — Көтерип-әм алмапсаң, курттай қызды жүргизип киятырсаң.

— Кишкентайынан үйрениуи керек... Сөйтип?

— Не сөйтип?

— Дайы апаң да анаңның изинен кетсе, сен де ол үйден өкшенди көтересең бе?!

— Ой-бу-у! — деп күлип жиберди ол. — Еле жүрегің муздай суу болып жүр ме, бала-шағамнан тартып алады деп. Қорықпай-ақ ғой. Хеш жаққа бармайман. Бөрибай қазықты дөгерекетип қақты-ғо. Мынау сол «қасқырдың күшиги», усай ма әкесине? Айтқандай, сен оны көрмеген екенсең-ау. Үйде биреуи бар, биреуи мине, столды ийтерип жиберейин бе, деп турыпты.

Ол көзи менен карнын нускап күлди.

— Сен айтқандай дым босалаң емес екен ғой онда.

— Өзим тәрбиялап алдым. Қайрадым! Егедим!

— Долының палы қайда қалды?

— Тандыры шыққай, айтпаш соны. Азан менен қак етип алдымнан шықпағанда пүтқиллей басқаша болар ма еди. Мына қыздың орнына қошқардай ул тууып берер ме едим саған.

Қызым музқаймақтың қасығын жерге түсирип алып, соң қынырлық ете баслады.

— Өне, мамасын қызғанып атыр меннен...

— Мейли, онда бизлер турайық.

— Бара-ғо, мениң орнымда Нигар болғанда үй-жайыңды умытып отырар едиң-ау.

Қызымды қолыма алдым.

— Нигарды алмадым деп налымай-ақ-ғо, сениң анау-мынау нашарға көз салмайтуғыныңды билемен. Нигар көп болса бир сарғалдақ қатын болған шығар.

Оның кеулинде бәри бир сол қызғаныш оты сөнбеген еди.

— Өне, сондай гәплер — дедим Нигарға басымды шайқап отырып.

— Изимнен излеп барыуға қорқыпсаң-дә! — деди Нигар күлип.

— Як. Қорықпадым. Сени бахытсыз қылмайын дедим. Өзим бир әмеллеп айралыққа шыдарман дедим.

— Дым шыдамлы екенсең! — Ол және мени илме қармақ гәп пенен тийдирип өтті.

— Егер изиннен барғанымда, маған ерип шығар ма едиң?

— Шығар едим. Дүньяның қайсы түпқирине жетелесең де бирге кетиуге таяр едим.

— Онда неге оның менен қашып кеттиң?

— Қашып кеткенім жок. Лекин, мен саған сол хатты кешигип жазған екенмен. Өзим айтқандай, «сен келгенде, мен шығып кеткен боламан» деген сөзиме периште «аумийин» деген қусайды.

— Әй, садағасы кетсин ондай периштениң!

— Қой, ондай деме! Сөйтсе де мен сени қайта-қайта жол карап күттим. «Келме» деген менен хат қолына тийсе шыбындай ушып келер дедим.

— Ушыўын уштым-ғо!

— Кеш ушыпсан! Сол күни «тийхий час»-та да уйқыламадым. Кишем келип алып кетпей турып, төбе көрсетиўинди тиледим, тәнирден. Сен төбе көрсетпедиң! Егер келип «жүр Нигар, кетейик, алыс-алысларға кетейик» дегенинде тәуекел етиўге де таяр едим. Ис өтип кеткен соң мени өкиндириў ушын айтып атыр деп ойлама. Гәптиң қудайлығы, мен соған таяр едим. «Студент боламан, үшінши курстан кейин...» дегенлерим мәзи наз еди. Үйдегилердин мени оған дейин қаратпайтуғынын сезер едим. Олардың гуманы сен едиң. Мени келип санаториядан алып кетеди деп қатты гүдик астында еди олар. Апам бир хәпте бурын келгенде «кишенди жиберемен, бир өзин қайтып жүрме» деп қайта-қайта зинхарлады. Ол кетеринде бир нәрсе айтқысы келип, оқталып-оқталып турды да, бата алмады. Мени қапа қылып алыўдан қорықты. Бирақ, ол айтажақ гәпти мен алдын кишемнен еситкен едим. «Қызың сол муғаллим менен кетсе, екеўине бир оқ жалынсын!» деген екен әжағам апам. Ол усы гәптен кейин қатты абыржыға түсип қалған. Мен оны жүректен сезсем де сыр бермедим. Саған жазған хатымда да ол хаққында айтпадым.

«Кишем бүгиннен қалды-ғо» деп арқайын отырсам, геў-гимлетип палатаға кирип келди.

— Аппак, күтип қалдың ба? Машын таўа алмай...

— Енди не, машын таптың ба?

— Аўа, Нәдир келе кетти, — деди.

Ишим ғым-м ете қалды.

— Мен оның машыны менен қайтпайман, — дедим.

— Қой, өйдеме аппак, бир өзи емес, қасында әжапасы да бар, мерекеден қайтқан екен.

Қулласы, машинаға отырдық. Айсыз түн. Әтирап тас түнек. Алдымыздағы жолдан басқа хеш нәрсе көринбейди. Күнде түсте еки саат уйқылаўға үйренип қалған мен, буйығып кетиппен. Бир ўақлары оянсам еле кетип баратырмыз. Саған майдалап айтпай-ақ қояйын, шет-шебирсиз кумнын ортасында қатар тигилген үш отаўдың алдына келип ир-килдик. Еки жерде сыртта свет жанып тур. Қара үйдин алдындағы ылашықтан қайнап турған қазанның пуўы шығып атыр.

— Қәйерге келдик? — дедим мен.

ЖЫЛЛАР МЕНИҢ ЖАСЛЫҒЫМДЫ УРЛАДЫ

1976-жыл.

2016-жыл.

ПАЙТАХТҚА КЕЛИҰ

Қазым Зарипа, ұлым Жақсылық, өмирлік жолдасым
Назигүл Айтмурат қызы менен. 1983-жыл.

«НАМЕСТИ» НИ БИРГЕ ТЕШТИК

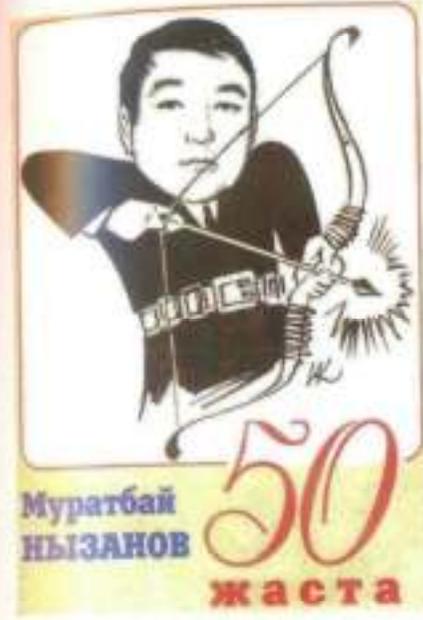
Солдан оңға қарай: Пердебай Султанов, Муратбай Ныланов хэм Бахтыяр Аннабаев. Подольск. 1973-жыл.

«ЖҮРГЕН ДӘРҢЯ»

Балам Жақсылық пенен. «Қызыл жайлал» да Мәскеу, 2008-жыл.

ЕЛИҰДЕГІ ЕСТЕ ҚАЛҒАН МӘҰРИТЛЕР

Өзбекстан халық артисі Эргаш Каримов 50 жыллық тойда.

Солдан оңга қарай: Рустам Мусурман, Абдулла Арипов, Шарап Уснатдинов,
Вахтыр Гүлжамуратов, Муратбай Нысанов, Янгибай Қошқаров,
Оразбай Әбдирахманов.

Солдан оңга қарай: Нажимаддин Аснатбаев, Муратбай Нысанов,
Улмамбет Хожаназаров, Байрам Матқанов, Уббинияз Әширбеков.

Солдан оңга қарай: Парахат Палымов, Муратбай Нысанов,
Шарап Уснатдинов, Татлымурат Атамуратов.

Ўзбекистан халық жазығшысы Мухаммед Алиди (оңда)
аэропортта кўтип алығ.

Шанарақ ағалары, 2017-жыл.

Өзбекистан халық артисти Хайрулла Саъдиев пенен.
Самарқанд. 2007-жыл.

Қарақалпақстанда «Өзбек киносы күндери» Солдан оңға қарай:
Сабит Турымбаев, Өзбекистанға қызмет көрсеткен артистка
(«Келіндер қоғаланы»нда кишкене келин)
Диларам Әгамбердиевалар менен, 2011-жыл.

Режиссёр Төренияз Қалимбетов, кикбоксёр Еркінбай Қутыбаев, Муратбай Нызазов хәм картина директоры Пердебай Өтебаев. Бес мәрте жақан чемпионы Е. Қутыбаев хаққында фильмди сүүретке алыу алдынан.

Оңнан солға қарай: келінлер Гәүхар, Мехрибан хәм ақдықлар Айжамал, Ерполат, Ерназарлар. 2017-жыл.

— Бул мениң төркиним, — деди алдында отырған хаял.
— Мен Нәдирдин әжапасыман. Түсе бер синдим, жат жер емес.

Жети-сегиз хаял машынды дөгереклеп алды. Кишем каяккадур жокларым болды. Әлленемірде мени көтерип түсиргендей етип түсирди. Бирак, отауға киргизе алмады. Табан тиреп турып алдым, Хаяллар орын аумасып келип жалынды. Ақ жаулықлы бир кемпир келип пәтия берди. Пәтияға қол жаймадым. Мениң анық ишке кирмесимди билеп, усы жерге төсек жайды. Кийиз төсеп, көрпеше салды. Дизе бүкпедим. Кийиздин астында қалған аяқларымды жоқары алмадым. Тек ғана бир гәпти қайталай бердим:

— Мени апарып таслан!

— Тәңирдин таңы атсын, апарамыз!

— Яқ, хәзир апарың!

Аяқларым динкесизликтен қалтырай баслады. «Айықпаған кусайман-ау» деген гүман келди кеүлиме. Бәри бир, тисимди-тисиме қойып шыдадым.

Бир ўақлары «Нива» каяккадур кетти. Мен я ишке кирмеген соң, я дизе бүкпеген соң, хеш ким көселип отыра алмады. Кайнап атырған қазанның отын өширди. Хеш кимге табак тартылмады. Мен түртип жиберсе жығылажақ болып зорға турман. «Аузың қанға толса да, душпан алдында түкирме» деген, қолымнан келгенше шыдауға бел байладым.

Жаздың келте таңы, демде атты. Күншығыс төреп шоктай қызарып, дөгерекке толық жақсы түскен ўақытлары «Нива» келди. Ол апамды алып келиўге кеткен екен.

Апам етегине сүрнигип келип мени қушақлады. Оның бауырына бойымды таслағанымша хушымнан кеттім.

... Көзимди ашсам, отауда жатыр екенмен. Бас ушымда апам:

— Ояңдың ба, шырағым, айнанайын! — деп жүзимнен сыйпап атыр.

— Саат неше болды? — дедим, биринши айтқан сөзим сол болды. Және кеш болып, қайта алмай қалыудан қорыққан едим.

Апам саат билмес, тек қара үйге түсип турған қуяшка аулақлап қарар еди.

— Апа- а! — дедим дауысым тарғылланып.

— Хаў, шырағым?

— Мен қашан сизің бір ауыз сөзіңізди сындырған едим? Атымды айтып шақырғаныңда «лөббай» деп жууап бермеп пе едим? Ашыуыңыз келип бақырған гезиңизде изиме мойын бурып карап па едим? Мени қайсы гүнам ушын бул қыя шөлге әкелип таслаттын?

Апам ийегі кемсеңдеди.

— Өйдеме, шырағым, «Түйе қартайса көшегине ереди» деген. Балам менен келиннің...

Мен апамның гәпинің дауамын күтип отырмадым.

— Бүркіт деген құс болады екен, апа, уясы бәлент таудың шыңында болар екен. Сол құстың жас мәкийени өзіне жупты таңлағанда тоғайдан бір кесім ағашты алып, өзі таудан да бийігірек ушып, аяғына қысып алған ағашты жерге ылақтырар екен. Жупты болмыш бүркіттің қоразы сол ағаштың изинен сырғып ушып, оны жерге түсірмей алып келер екен. Мәкийен оны және жерге атар, қораз және таяқтың изинен сырғып ушып, алып қайтар екен. Усылайынша бір неше мәрте таяқты жерге түсірмей алып келип сынақтан өткеннен кейін сол қоразға жупты болыуға ыразылық берер екен. Анажан, мен ақыл-если адамман, сениң ақ сүтинди емген перзентіңмен, неге мени жабайы бүркіт шелли көрмедің, өз жуптымды өзим таңлауға ерк бермедің?!

Анам жылап жиберди. Бірақ, мениң көкірегім қатып қалған еди. Жыламадым. Мениң оянғанымнан үміт етип дөгереклеп отырған хаяллар бирим-бирим шығып кете баслады.

— Апа, ләйлек деген құс болады екен...

— Қоя ғой, қызым, алып кетейін үйге, — деди апам ийегі кемсеңдеп.

— Ол құстың уясы да, жүз жыллық шынарлардың ен бийік шақасында болар екен. Ол да бүркіт қусап, екі-үш палапаннан артық шығармас екен. Бул құстың басқа құстардан парқы — нәренжан палапанын уясынан жерге түсіріп жиберер екен. Палапан хәр шақаға бір урылып, жерге жетпей-ақ набыт болар екен.

Сиз де мендей бір жапсақлы қызынды, садаға еттиңіз бе? Мен сауалып едим-ғо, анажан! Сизлерге жетіуе ушпаға

қанатым болмай отыр еди-ғо! Үйімди, тууылып өскен ауылымды сағынып, көзлерім жолда төрт болып тур еди-ғо!

Анам кисинің үйі деп тартынып отырмады, боз-боран болды.

Хаяллар қайтадан жәмленісип келди. Анамды жубатып, мени ақылландырып кетіуіди сорады.

— Яқ, шырақларым, қызымды алып кетемен, деди апам.

— Бүйтип жылатып таслап кете алмайман.

— Қудағай, қызын жылап атырған жоқ. Сиз ғой жылап атырған, — деди түнде барып отауға киргизбекши болып жалынған кемпир.

— Оның көкірегі жылап атыр, — деди апам. — Мен анаман, ақыры! Палапанын уядан таслап жиберетуғын ләйлек емеспен!

Ауқат келди. Астың хұрейи ушын апам ауыз тийди. Мен турмадым.

— Қызым, тур, кетейік, — деди апам. — Нәдир жақынлатса жақынлатар, болмаса жолға шығып көрермиз.

Хәммениң нәзери бизлерде. Мен узыныма түскенімше қылт етпедім. Көзім ашық, бірақ, хеш нәрсени көріп атырғаным жоқ. Қыялым хәр жақта. Сонда мен биринши гезекте сени ойладым. Сол жазған хатларымдағы «зорлап алып кетсе де бәри бир саған қайтып келемен! Сенлик намысымды сақлап қайтып келемен» деген уәделерім кулағымда гүүледі. Неге айттым сол гәпти? Неге жаздым сол хатты?! Периште «аумийин» деген скен-дә! Енди мен бәри бир «қайтып келген» атанаман. Балким, сен мени сүйгениң ушын, маған исенип үйленерсең, лекін, мениң хақ екенімди хәммеге айтып шыға алмайсан-ғо! Сениң жигитлик намысына нуксан келтиремен-ғо. Адамлар маған «үйленбеген гүлдей жигиттің бахтын байлады» деп жек көриушилик пенен қарамай ма! «Арсыз сурбет екен!» демей ме? Ол насақты қалай көтеріп жүремен?!

— Апа, өзің қайта бер! — дедім бираз уақтан кейін.

Хәмме сууық демін алды.

— Берекет тап, қызым!

— Ақылың бар нашар екенсен!

— Өніп өскейсең! — деп хаяллар тум-тустан жабырласып атыр.

Апам жөне колайсыз аўхалға түсип калды.

— Ырас айтып отырсаң ба, Нигар?

— Ырас айтып отырман. Айтар гәпимди айттым. Енди ишим босады. Пешанама жазғанына кайыл болдым.

Солай етип, анамды кайтардым. Қәйин енемиз басыма орамал салды. Хеш нәрсе көрмегендей, хызметке түсип кеттим. Лекин... Кеш болғанда Нәдирди қабыл етпедим. Ол да күш ислетпеди. Мен болса оны өзлитимнен қасыма жақынлата алмадым. Шийдин арасынан сен сығалап тұрғандай болып көрине бердің көзиме. Бул аўхал жигирма күн даўам етти. Мен хәр сапар сыртқа шыққанда ушықыйсыз шөлистанлықтан ненидур күткендей телмирер едим. Қыялыма шоқ-шоқ сексеуиллердин арасынан сен шығып келип: «Жүр, кетейик» деп қықтастыратуғындай едін. Мен болса үсти-басыма да, аяқ кийимиме де карамай кол бериўге таяр турар едим. Баяғы ар-намыс хаққындағы ойлар қыялыма кирип шықпас еди. Мейли, журт не десе десин, өз сүйгеним менен жасаў хәмме насақ сөзлерден үстин туралы! Өттең, булардың бәри бос қыял еди. Иш-ишимнен Нәдирди де аяр едим. Түнлерде сестимди шығармай жылап шығар едим мен.

— Нигар, жылама, — деди ол бир күни маған. — Сен жылаған сайын, мен езиллип болдым. Сен мениң жорамнын қарындасысан, сени қапа етиўге хұжданым шыдамайды. Ертең калаға шығамыз, сени апарып таслайман.

— Үйге ме? — дедим сәл хаўлығып.

— Яқ. Сен сол бир жигитти сүйип қалғансан. Сол сүйген адамына апарып беремен. «Яқ, мен хеш кимди сүймедим» деп мен оның болжаўын инкар етпедим.

— Арың келмей ме? — дедим қайта.

— Сениң бахтың — мениң арымнан үстинирек.

— Ата-анаңа не дейсең?

— Қалаға барған жерде жоғалтып алдым, — деймен.

— Кейин олар мени ғарғайды-ғо.

— Басқа жолы жок.

Соң екеўимиз де үндемей уйқыға кеттик. Лекин, мениң көзим илинбеди. «Жигирма күн бир жерден айланып сениң алдына қалай бараман? Мениң усы күнге дейин өз намасымды сақлап келгениме сен исенесең бе? Исенген

менен жора-жолдасларың, ел-халқың алдында қалай бас көтерип жүресең?! Оларға бирим-бирим айтып шығасан ба? Бир жаман жери — олар сеннен буны сорамайды-дә! Мениң бул қылығымды анам хәм әжағам, тууысқанларым хәм өзимиздин аўылдың адамлары қалай қабыллайды? Жигиттин ғарип хал ата-анасына қалай пәнт берип кетемен?! Өзиндей бир азаматтың еркеклик намысын аяқ асты етип кетпеймен бе, өйтсем?!» Кулласы, келешек өмиримди көз алдыма келтире алмадым. Хәммеси астын-үстин болып кететуғындай еди.

— Нәдир? — дедим түннің әлленемиринде биринши мәрте күйеўимнің атын тилге алып. — Уйқылап атырсаң ба?

— Яқ, — деди ол.

— Мен хеш жаққа бармайман...

Кулласы, аржағын түсинесең-ғо. Мен сол «Сыпалы» деген жерде үй болып қалып кеттим.

Мен де, ол да терең дем алдық. Алған демимизден жалын бурк етип шыққандай еди.

— Енди меннен жол болсын сора, — деди Нигар жыйнақланыңқырап. — Бираз иркип қойдым сени.

— Жол болсынды қонақ асы берип болып сораймыз.

— Ол үйине барғанда болады.

— Барсақ барайық.

— Қой, қартайғанда кемпириннен айрылып қаларсан.

— Гәпинди бөлейин. Байжан қайда?

— Кетти-ғо, ол бийшара да күйип-күйип. Авариядан қайтыс болды.

— Неге оны күйип-күйип дейсең?

— Күймей не қылады? Сәдиұақас бир күйдирди оны, сен еки күйдирдин?

— Мен не қылыппан күйдирип?

— Аңқаўсырайсаң-аў... Аўылына барып қарындасын қушақлап тұрсаң күпә-күндиз.

— Сонда неге өзін тамыр териўге шықтың?

— Аядым-ғо, сени... — Мейли, өткенди тәўир-ақ еске түсирдик. Кисимнің өлгенине де үш жыл болды. Бар түйелерди, жылқыларды сатыстырып, Нөкистен жай алдық. Балам, келиним, ақлықтарым менен жасап атырман. Еки қызымды узаттым.

— Қанша уақыт болды Нөкиске келгениңе?
 — Бир жыл.
 — Бир жылдан бери көрмедим бе?
 — Сени көріп тураман, сыртыңнан. Гейде телевизордан шығып, тәрбия ҳаққында сөйлеп турасаң... Енди айтажағым — ақлығым Ташкентте оқып атыр еди. Соны өзіңнің институтына өзгертп бер аласаң ба?
 — Оқый бергенде не қылады, сояқта?
 — «Келте жип гүрмеуіге келмей» атыр.
 — Қайерде оқыйды, нешінши курс?
 — Низамийде, биринши курсты питкерип атыр.
 — Шақабымыз бир екен, хәрекет етип көрейин.
 — Көрейин емес, питир. Жаслықтағы гийнени умыт.
 — Мен не деп гийне қыламан? Сиз гийне қылсаңыз орынлы.
 — Екеуимизден де өткен. Мениң жаслығым, сениң сыпайылығың...
 — Сыпайылық дейсең-ау, босанлық десе.
 — Өйтип гиналай алмайман сени.
 — Рахмет. — Аты, фамилиясы?
 — Қәдіров Мәмбетназар.
 — Мәмбетназар? — Мен таңланып ручкамды услауым менен қалдым.
 — Ата-енем барда ат қойыу еркинлиги маған тийиспеди. Ақлыққа өзим қойдым, сениң атыңды. Руксат етпейсең бе?
 — Мен ғой, хеш гәп. Күйеуің қалай руксат етті?
 — Ол хеш уақытта мениң тилегиме қарсы барған емес.
 — Рахмет саған. Ал, мен қызларыма да, ақлықтарыма да сениң атыңды қойыуды ойламаппан.
 — Еркеклер сондай-дә! Тез жақсы көреді, тез сууыйды. Хаял адам сүйсе бир өмирге сүйеди.
 — Телефоныңды бересен бе?
 — Як. Өзим хабар алып тураман.
 — Оның менен есикке дейин бирге келдим. Өзимди тута алмай, қолымды ийнине салдым.
 — Денен дирилдемейди-ғо? — дедим күлип.
 — Дирилдеп болған, — деди ол. Соң назлы бир мыйық тартты да, есиктен шықты. Оның наз қылыслары, қәдди-кәумети қыялыма еле тап баяғыдай еди.

ЭПИЛОГ

— Ата, неге кешиктин?! — Үйге кирер-кирместен бес жасар ақлығым алдымнан көлденең шықты.
 — Мәжиліс болып қалды, балам.
 — Билмейсең бе, бүгін апамның тууылған күни-ғо.
 — Билемен. Қәне, апамның өзи келди ме?
 — Як. Бағана телефоннан сөйлестим, «атаң келип алып кетсе бараман», — деди.
 — Болды онда, кийин, алып кайтамыз.
 — Апаға-а барамыз! Апаға-а барамыз! — деп ол төрге қарай жууырып кетти.
 Мен ишке кирип, папкамды қойып шықтым. Шығаман дегенше Азамат әжапасы Айсара менен таяр тур екен.
 — Ата-а, әжапам-әм барсын. Мен апамның палатасын билмеймен. Айсара биледи.
 — Болады.
 Нураныйлар санаториясының коридорына кириуден олар топарласып жууырып кетти. «Әстерек, жууырыспан» деп изинен бақырғанларымды еситпеди де.
 — Хау, апам жоқ! — деди екеуи бир уақта ашық турған есикке кирип шығып.
 — Қаяққа кетипти?
 — Билмеймен, — деди Айсара ийнин қысып. — Шәйнек-лери турыпты.
 — Хәзир табамыз, балларым. Қәне, маған колларыңызды берің. Бул жерде жууырысыуға болмайды. Апалар, аталар дем алып атыр.
 Екеуин еки қолыма жетеп, узын коридор бойлап, ортадағы фойеге қарай жүрдим. Фойеге жақынлаған сайын бир жағымлы хауаз еситиле баслады.
 — Телевизор ма? — дедим қасымнан сәлем берип өткен бир кисиге.
 — Санаторияның, «ансамбли»-ғо, — деди ол күлип. — Күнде кеште кемпирлер бир заман йошады.
 — Өне балам, еситтиңіз бе, апалар қосық айтып атыр екен.
 — Бизің апам-әм айта ма?

— Апам хәйиңә айтады тек, — деп мениң орныма Айсара жууап берди.

Косык, мен жаслығымда еситкен, шайыр оны мен жақсы көрген қыздын тилинен жазып, оны емлеуҳана алдындағы торанғылға қағылған скамейкада тула беденим кулаққа айланып тынлаған «Кеулимде барсан» косығы еди. Сонда Нигар уялшаң нәзерин төмен алып:

— Уяламан-ау. Тап сизин өзинизге арнап айтып атырғандай болады-ғо, — деген еди. Әлбетте, оның тек ғана маған арнап, оның тек меники болыуын аңсап еситкен едим бул косықты. Хәзир де оны айтып атырған Нигар еди. Сол баяғы нәзиклик, сол баяғы жипектей жағымлы хауаз. Тек жасына бола сәл карлығыңқыраған. Лекин, карлығыудың өзи хауазына өзгеше сән берип турар еди.

— Тс-с, айтып болсын.

Фойеде «П» таклетте койылған қатар орындықларда кемпирлер, орта жасар хаяллар косықтың ырғағына берилип, шайкатылып отырар еди. Оң тәрәптеги мүйеште — төрде Нигар. Ол фойеге жақын келип турған мени нәзери шалып қалды. Көрди де, езиуинде кеуилли күлки пайда болды. Көзлери жайнап, мен тәрәпке мәнили кадалар еди. Ол, косықтың хәуижин алды. Бурынғыдан пәтлирек алды. Дауысындағы женил карлығыу да билинбей кеткендей болды.

— Хә, йош!

— Сау бол, балажан! — деп хошамет берди хаяллар. Басқалар меннен бийхабар еди.

Сеземен, жүрипсең ықласың кетип,
Сыр сақлау дегеннің шегине жетип,
Ашық екенинди жәрия етип,
Билдире берме сен-ау, кеулимде барсан.
Ашық екенинди-яу жәрия ети-и-йип,
Билдире берме сен-ау кеулимде барсан.

Ол косықтың кейинги қайтармасын үш мәрте тәкирарлады. Әдетте, бир мәрте тәкирарланар еди. Ол үш мәрте тәкирарлады. «Билесең бе, кеулимде бар едиң-ғо, еле де барсан» деп атырғандай еди ол маған. Соның ушын қайта-қайта тәкирарлап атыр еди.

Косык тамам болды. Хәмме кол шаппатлап жиберди. Ақлықларды колымнан жиберип, мен де көпшиликке араластым.

— Нигар апаның еле мухаббаты басылмаған-ғо, — деди бир хаял.

— Не десеңиз ол ден, ол мениң жаслыктан кеулиме жубаныш болған косык-ғо, — деп сәлемлесиу ушын орнынан турды Нигар.

Ақлықлар болса бара апасының кушағына бойын таслады.

— Ал, ағайинлер, бизге жаушы келди, — деди бизиң хаял. — Енди булар мени алып кетпей тынбайды.

Ол еки ақлығын жетелеп, палатасына кетти.

— Қалай, бизиң бала оқып атыр ма? — деди Нигар маған.

— Әлбетте! Сиз оқыт дединиз, оқытып атырмыз.

— Мениң ақлығымның деканы! — деп ол мени қасындағы кемпирлерге таныстырып койды.

— Кәне, бизиң бала-шаға кийинип шыққанша және бир косык айтып бер.

— И-им, — деди Нигар мәнили мыйық тартып. — Мениң косығым биреу. Ол да айтылып болынған.

Бизлер көзлеримиз аркалы ғана сөйлестик. Көзлеримиз аркалы ғана қыймай хошластык.

— Ата, мухаббат деген не? Бағанағы кемпирдиң еле мухаббаты таусылмаған деп атыр-ғо.

Хәммемиз Азаматтың мына сада сауалына күлип жибердик.

— Мухаббат деген бир-биреуди жақсы көриу, балам. Мәселен, сен апанды жақсы көресең бе?

— Ауа.

— Әне, сол мухаббат.

— Сен не, жақсы көрмейсең бе апамды?

— Жақсы көремен.

— Бағанағы кемпирди не? Косык айтып атырғанда бизлерди жибермей турдың-ғо.

— Оны да жақсы көремен.

Азамат үндемей турды да, бирден:

— Хаў, еки адамды жаксы көриўге бола ма? — деди изинше жүзиме тигилип.

— Болады. Мысалы, сен апанды да жаксы көресен, мени де. Солай ма?

Азамат бас ийзеди.

— Әне, сондай балам. Мен де еки апаны да жаксы көредим екенмен.

Сол ўақытта көз алдымда және Нигардың келбети кайта елеслеп кетти! «И-им, Мениң қосығым биреў. Ол да айтылып болынған» — деп мәнили мыйық тартып турғандай еди ол.

17-июль 2016 — 17-сентябрь 2017-ж
Нөкис — Дүрмен — Нөкис

ҲАҲА КЕМЕСИНДЕГИ ЕКЕҮ

(Повесть)

Гүз паслы болса да түс мезгилиндеги шағырайған қуяш хауаны оғыры ысытып жиберди. Бундайда тал түстеги ыссыгейде жаз қуяшынан өткір болады. Адамлар кәйттип кийинерин билмей қалады. Көйлекшен жүриуге гүзги хауа райына исеним жок, бир заманда күн жарқырап турса, кәпелимде нөсер жауын қуйып бериуи мүмкин. Сонлықтан кекселеу кисилер ыссыласа да костюм хәм қалпақ кийип алған, ал, жаслар бәри бир көйлекшен ямаса жуқа пенжеклерин илтегинен бармағына илип алып, ийнине таслап киятыр еди.

Нуржамал самолётқа минип орынлыққа отырғаннан кейин сумкасының бауының астына узынша таслап койған ветровкасын кийип алды. Салон иши салқын еди. Иште онша кулаққа азар бермейтуғын гүрилди бар. Бул самолёттин кондиционериниң дауысы.

Нуржамал телефонның қолына алып, оннан уақытты билип койды. Ушатуғын уақтынан аз гана өтип баратыр екен. Лекин, самолёт еле холданбады. Трап жыйналған жок. Инсан баласы хәмийше асығып жүреді. Үйден шыққан соң, аэропортқа жеткенше асығады, келген соң мингенше, минип болған соң «ушағоймады-го» деп айнаға кайта-кайта үңилип, қыстанып отырады. Нуржамалдың лекин, асығатуғын жұмысы жок. Кешке дейин жетип барса болды. Сонда да тезирек ушып кеткен жақсы-дә!

Ол айнадан төменге қарады. Трап еле баяғысынша өз орнында.

Узағырақта аэропорт хызметкериниң изинде ентигип жууырып киятырған ири денели бир хаял көринди. Оның самолётқа зорға үлгерип қалғаны албыраған жүрис-турысынан сезилип турды.

Стюардесса қыз оны туп-тууры жетинши қатарға, Нуржамалдың қасына әкелип отырғызды.

— Үх-х, тас болмаса ушып кетейин деп турған екенсиз-го, — деди хаял ентигип. — Сау жүрсең бе, қарағым?

Нуржамал ол сорақаннан кейин танымаса да жасы үлкен сыпатында сәлем бермегенине қысынды. Лекин, бул хаял оны елестирип атырған жок еди.

— «Шабан үйрек бурын ушады» дегендей, еп-ерте-ақ шығып едим, жолда минген таксийимниң баллоны жарылып... қапылып, ауысық баллоны да жок екен. «Қырк күнлигин ойламаған қатыннан без, қырк жыллығын ойламаған еркектен без» деп тоңқылдап-тоңқылдап түсип кеттим. Олайып қарайды маған, қарағанша машынынды сазлап айда.

— Апа, сумканызды жоқарыдағы текшеге қояйық па? — деди Нуржамал оған.

— Қой, синлим, тура берсин. Жарлының мүлки көз алдында турмаса берекети қашады. Өзи мына орынды мениң турпатыма хәм сумкама қарап кең етип соққан екен. Я айнадан мениң турқымды көрип сен ортаны ашыңқыраттың ба?

Нуржамал күлип жиберди.

— Бурын бул самолётта ушып көрмеп пе единиз? — деди сон.

— Үә-әй, кайда синлим-ау. Биз таң атса атызға қарап ушамыз. Кеште үйге қарап ушамыз. Жерде ушамыз биз! Ушпаға минбегениме көп заман болды.

Самолёт аспанға көтерилди.

— Неге минбегенимизге көп заман болды дединиз? — деп бағанағы шала еситкен сөзин Нуржамал кайтармалап сорады.

— Ушпаға!

Нуржамал мырс етип күлди.

— Хе, неге күлдің?!

— Бурын еситпеген сөзим екен.

— Жассаң-го, қарағым! Бизин ата-баба деген гәпке бәле болған. Самолётты ушпа деген, поезди от арба деген, велосипедти шайтан арба деген... Мына, сениң менен биз қалғанбыз-го, лақап қойылмаған.

Хаял ашық минезли, сөйлемшек нашар екен. Нуржамал оның тескериси еди. Сорасаң жууап берер, сорамасан үндемей қыял сүрип отыра беретугын минези бар. Соның ушын да ол бийтаныс хаял менен әжик-гүжик болып кете бермеди. Араға тынышлық шөкти. Бул арада самолёт толық көтерилип болған, енди хауада бир тегис ушыуын дауам етер еди. Ол ушып баратыр ма, я бир орында қалқып тур

ма, кулласы, сылт етпес, тек кулакка мотордың «ың-ың-ың» деген сесті еситилип турды.

— Ана бултларды кара, — деди хаял Нуржамалдың алдынан еңтерілип пәске карап. — Қырман жайға жайып қойған пахтаның дәл өзі я?

Нуржамал үндемеді.

— Гүзде пахта жайып кептиргенді көріп пе едің?

— И-им! — деди Нуржамал бийкарлап.

— Пай-па-ай! Қалада өскенсең-ғо, шамасы?

Нуржамал мақуллап бас ийзеді.

— Қалада өскен қызларды жүдә аяйман-дә! Тәбияттың тамашасынан бос қалады олар. Гүз болса бизлерге ең рәхәт ойын — жайылған пахтаның үстінде ойнау еді. Шешен соғып берген пәр төсек ондай жумсақ болмас. Бир-биримизди пахта менен урып ойнаймыз. Өзлеримизди пахтаға көмип таслап жасырынамыз. Складшы бизлерди бәләәтдеп қуып жүргені. Оннан сайын «төт» десең айланып келе беретугын шайтан тауықтай, ұзақлап кетпейміз. Қалай, енді көз алдына келтире алдың ба?

Нуржамал кеулі ушын мыйық тартты. Хаял оннан сайын кеуілленер, уақты-уақты пәске — ушы-қыйыры жоқ ақша бултқа көз таслап қояр еді.

— Сондайда урныкқыр баллар үстине бойын таслап жибереді. Билмеймен, шаппаттай болып ондайды қайдан билетугынын. Кейнінен өкирип жылап атқаны.

— Хе, неге жылайды? — деди Нуржамал таңланып.

— Хау, кайта-кайта пәнт жей береміз бе, бир-екиден кейін пахтаның арасына кесадай-кесадай кесеклерди жасырып қоямыз. Сөйтіп, бойын таслаған уақытта қашып қаламыз. Кейін кесек көкірегине батады-дә! Соннан кейін карауыл бизди ыраслап қуады. Енді кетпесең болмайды. Урады.

— Атың кім? — деди хаял Нуржамал ашылыса бермегеннен кейін балалығын еслеуді қойып.

— Нуржамал.

— Уа-хә-ә! Әке-шешен «жамалынан нур жауып тұрсын» деп қойған екен-дә!

— Сизің атыңыз кім?

— Шазада!

— Сизің атыңызды неге қыяслап қойған екен?

— Неге қыяслайтуғын еді — «қызлардың патшасы болсын, қисесі ақшаға толсын» деп қойған-дә!

Нуржамал күліп жиберді.

— Жууабыңыз тилиңіздің ушында турады екен, апа! Сөйлемести сөйлетесіз.

— Бизің күйеудің гәпин айттың-ау. «Сени моргқа киргизип жиберсе, бир-екеуін тирилтип, ертип шығасаң» — дейди маған.

Спаардесса қыз суу үлестиріп баслады.

Фанта, кола, спрайд...

— Кагор ишесен бе, я ағынан көресен бе? — деди Шазада стаканларға қол узатып.

— Маған сарысынан әпере-ғо, — деди Нуржамал.

— Ох-ох-ох! — Шазада стакан толы фантаны мурнына тутып ийискелеп алып, соң Нуржамалға усинды. — Гази аспанға шапшып тұр екен. Симирип жибер де тым-тырыс қыл!

Өзі спрайттан биреуін, коладан биреуін алды. Екі қолына екі стакан услаған әудийген хаял Нуржамалға жүдә күлкіли көринип кетті. Лекин, өзін услап отырды, күлмеді. Бәри бир оны Шазада сезді.

— Сонша геудеге бир култым суу не болады, мойнымызға түссе төлермиз-дә! — деп Нуржамалға көз қыйығын таслады да, спрайтты симирип жиберді.

Усы уақытлары самолёт бирден төменлеп кетті. Шазада орнынан тұрып кете жазлады. Қолындағы екінші стакандағы суу сәл шайпатылып, дизесине тамды.

— Көзине карап айдаса болады-ғо, жүрегим асқазанымның ишине кирип кетейін деди-ғо! — деп гүнкілдеді ол өзін ыраслап алып.

— Аспан-әм ойлы-шукырлы болады, апа!

— Соның ушын тегисин алып айдау керек.

— Турмыс қурдың ба? — деди бир уақта Шазада түйеден постын таслағандай етип.

— Як, — деп Нуржамал жүзеки мыйық тартты.

— Хе?! Неғып жүрсен?!

— Жүрмен!

— Дүньяның қызығынан бос қалған екенсең-ғо!

— Дүньяның қызығы тек сонда ма?

— Ха-ау!! — Шазада хеш нәрсе түсинбейтуғын адам менен сөйлесип отырғанына нарийза болғандай, терис айланды. Соң және Нуржамалға бурылды. — Күйеу деген... билесең бе, қандай...! Эй! Қауын жеп көрмеген адамға түрбектин мазасын мақтағандай болады-дә!

Нуржамал үндемей айнадан пәсте буұдақ-буұдақ болып қалып атырған акша булларға мәниссиз тигилип отырды. Азымаздан кейин Шазада оның шығанағынан түртти.

Нуржамал басын айнадан алды.

— Өкпелеп қалдың ба? — деди хаял күле шырай берип. — Мениң аузым жаман өзи! Гейде усы тилимнен пәнт жеп жүремен.

— Як, өкпелемедим! — деди Нуржамал ашылысып. — Ондай асаулық дәуірден өттік-ғо!

— Нокта салынды десеш! — Шазада гәптен илип алды.

— И-им! — деп Нуржамал басын шайқады.

— Онда өзим нокта салдыраман саған! Бурын салынған нокта болсын ба, я тутылмағаны керек пе?

Нуржамал шыдамай күлип жиберди.

— Билмеймен, апа! Билмеймен. Түсинбеймен ондайға!

— Хә-әй, түсинбессен! Ишин қайнап тур-ау. Әйтеуір, жеңге боп барсам уялдырмайсаң ба?

— Әуеле қудай!

— Сонысы керек-ғо бизге!

Егер басқа биреу бүйтип шық-шығына тайап сорай бергенде кашшан ашыуы мурнының ушына шығар еди Нуржамалдың. Шазадаға бирак, ашыуланбады. Оған ашыуланғаның бир пул екенін сезді. Ол кәдимги хаяллардың уранында емес, қандайдур есерсок па, арқасы бар ма, кулласы, оған қарсы келсең биротала «тығыны алынып» кететуғын қызба хәм өр көкирек минезли нашар екенін түсинди. Түсингени ушын оның гәплерин ерси көрмеді. Қайта кем-кем оған усы минези унай баслады.

Нуржамал енди өзін Шазадаға жақын тутқысы келди. Сөйлескиси келди. Оның хәр гәпи жууабый болып келер, хәммениң де кеулинде бар, лекин, басқалар сыртқа шығарып айта бермейтуғын, дәлден-дуұры хабар еди, оның гәплери.

— Барған соң қаякка қарап жүресең? — деди Шазада өзиниң шох минезин сәл жыйыстырып. — Ташкентти онша биле бермеймен. Жолымыз бир болса жолдас болармыз.

— Санаторияға, — деди Нуржамал.

— Санаторияға-а?! — Шазада бирден қууанып қоя берди. — Айттым-ау! Мен өзи жолы болған нашарман! Самолётты ушырмай қойғанымнан билмедің бе Нөкисте!

— Сиз де санаторияға ма?

— Ауа-дә!

— Қайсы?

Шазада санаториясының атын айтты.

— Онда жолдас болады екенбиз.

Шазаданың кеули жай тапты. Күни мененги ишлей алағадашылығы басылды.

— Бурын ол санаторияда болдыңыз ба, жақсы ма екен? — деди соң. — Аўкаты қалай? Мына қурғыр геўде анау-мынау аўкатқа кәнәәт етпейди. Билесең-ғо, трактордың-әм үлкени саляркини бочкилеп ишеди.

— Бурын қайсы санаторияда болып единаз?

— Санатория қайда-а бизге, сиңлим-ау! Бизинң санатория «Мәмелек ой», «Райком партау».. Уй... малқора..

Нуржамал женил мыйық тартты.

— Бирак, өтирик болмасын, оныншыны питирген жылы ажапам менен жездеме ерип, Кисловодскиге барғанман. Сонда самолётта ыссы аўкат бергенине хайран қалдым. Түсемен дегенше көзим менен асханасын изледим, бирак көре алмай-ақ қойдым.

— Түбинде барып көрген екенсиз-ғо!

— Ауа. Сендей... — Шазада және буның турмыс көрмегенин тымсаллап бир нәрсе айтайын деп тур еди, Нуржамалдың сәл қабақ шытқанын аңлап өзін иркти.

— Төрезиниң басындай гилт ете қалады екенсен, сиңлим?! — деди сәлден кейин. — Нешеге шықтың өзи?

— Нешеге усайман? — деди Нуржамал күлимсиреп.

— Өзинң айта берсе, қарағым! Мениң нашарларды өлшейтуғын қабақ төрезим жоқ. Еркек болғанында палкеринди минийерде қалдырып айтар едим нешеге шыққаныңды!

Нуржамал бир заман үндемей қалды.

— Отыз тоғыздаман, — деди сон.
Шазада бирден танланып калды.
— Ырас айтып турсан ба?
— Ырас.
— Қалай?!... Еле тал шыбыктайсан-ғо! Мына мени айтса болады отыз тоғызда деп. Әстапыралла! Күни менен «қарағым, шырағым, сиңлим» деп кемпиршам шығып отырсам... Достым екенсон-ғо!

Танланыу гезеги Нуржамалға өтті.

— Сиз?!... Сиз де отыз тоғыздасыз ба?

— Картайып калғанман я?! — Күни менен есирип сөйлеп отырған Шазада бирден салпаусып калды. — Ауылды билесең-ғо, нан жауаман, сыйыр сауаман, кир жууаман, бала тууаман. Оннан калса байдың минлети.

— Яқ, мен сизди ондай деп атырғаным жоқ! — деди Нуржамал қолайсызланып. — Сизиң шох минезиңиз...

— Минез басқа, көрк басқа! Аған шырайымнан-ақ билген екен-ғо, шаршап жүргенимди, әйтеуірде «орныма, сен дем алып қайта-ғо», дейберди-ау!

— Жоллама оныки ме еди?

— Ауа-дә! Атызда аяғы шалынысып жүрген мен пақырға жоллама қайда! Муғаллимлер байрамына сыйлыққа берген екен оған. Хәзир олардың гәлжиндеп қыдырып жүретуғын уақты ма, түске дейин оқыу, түстен кейин пахта.

— Ағай жақсы адам екен! — деди Нуржамал. Ол жаңағы гәплерден кейин Шазаданы баяғы шохлығына алып келе алмай әуере еди.

— Маған салыстырғанда я? — деди Шазада мысқыллы күлип.

— Ух-х! Қояғойшы енди!

— Ойнап айтаман, достым! Жаман адамға тийемен бе мен! Пай, сүүретин алып шыққанымда болады екен. Көрсен ашық болып каласан! Суксурдай! Азанда жумысқа кетип баратырғанда изинен карап тураман. Өзимнің байым екени есимнен шығып, ашық болып каламан-ғо, оған!

Екеуи хәз етип күлисти. Дауыслары каттырақ шығып кетти ме, дөгерегиндеги адамларға гүдикленип нәзер таслап койды. Булардың не сөйлесип атырғаны менен хеш кимнің иси жоқ еди.

— Ой-бу-ў, Ташкент деген-әм үлкен қала екен-ау, бизиң Шымбайдың онлағаны жайғасатуғын шығар буған?! — деди Шазада айнадан үнилип.

Нуржамал бурын самолётқа минсе уақыт өткере алмай қыйналар еди. Бүгинги жаңадан табылған танысы жолды еки-үш есеге қыскартты. Самолёттиң дөнгелеги жерге «дигир» етип тийгенин бир-ақ билип калды.

2

Олар таксиде бираз жерге дейин тым-тырыс келди. Нуржамалдың қыялына самолёттағы Шазада басқа-дә, таксидеги Шазада басқа сыяқлы еди. Ауыр минезли, басық хаялға усап калған.

— Шазада? — деди бир уақта Нуржамал оған көз қыйығын таслап. — Өзине усамай калдын-ғо!

— Аузымда таканым бар! — деди Шазада оның нени тым-саллағанын түсинип.

— Жутып жибер!

— Бағанағының шофёры бир шақырым жерде еди, мынаның шофёры ийегимиздин астында отыр. Келди-кетпели депире берсем...

— Гапира беринг, мен эшитмайман, — деп күлди таксист.

— Әне, көрдің бе? Еситпегени сол болса... Соң таксистке карап гәп атты. — Каракалпақтың жигитлери дәли, қызлары сөзге шешен болады. Ерси көрмейсиз бе оны?!

— Йуғ-әй, нима деяпсиз! Мен институтта қоракалпок кизлари билан ўкиганман.

— Институтта оқығанбысыз?

— Хә да!

— Онда неге кирейкешлик қылып жүрсиз?

— Тирикчилик.

— Сиз бенен оқыған қызлар қандай еди?

— Нима десам экан... Уятшан, кам гап.. Аммо, кезида бир гап билан ёппиштирип ташлар эди.

— Соннан қорққаннан бизге жезде бола алмапсыз-дә!

— Нима, нима?!

— Почча була олмабсиз деп атырман.

— Ха-ха, у армон бұлиб қолған. Лекин, ният йүк эмас!
Нуржамал Шазаданың дизесине мушы менен түртип жиберип күлди.

— Айттым-ғо, катын сениң! — деп ол Нуржамалдың өзін шымшып алды. — Сөйлесем бузып аламан деп. Таксист хәзилдің изин дауам етпеди. Сөйлескиси келип турды, лекин хаяллардың тез күлкиден тыйылғанын көрип, бата алмады.

— Барған соң екеуимиз бир жайда боламыз ба? — деди Шазада. — Танысып отырмаймыз, сорасып отырмаймыз...

Ол самолётта йошып келгени менен, бурын көрмеген санаториясы, оған кандайдур белгисиз атауға барып калатуғындай ууайым түсип киятыр еди.

— Буның илажы жоқ шығар? — деди Нуржамал да оның бахтына.

— Хе, неге?

— Мениң орным бир адамлык. Бәнт етип қойылған.

— Биреуге болған екеуге болады, қырынлап жатамыз-дә!

— Бир-биримизге жауырынымызды қаратып па? — деп күлди Нуржамал.

— Як, Бетке-бет қарасып, кушакласып-ақ жатайын.

— Опалар, келдик! — деди таксист дәруазаның алдына тоқтап.

— Неғылдейди?! — Шазада бирден шоршып түсти. — Биз апа болып қалдық па? Кемпирге усаймыз ба?

— Йүк-йүк, нима деяпсиз?! Хурмат юзасидан гапираяпман!

— Сөйтсе! Мен-әм хеш гәп, мына турмысқа шықпаған достымның еңсеси түсип кетти-ғо!

— Радиодан айтыуың қалды, — деп ызғарлы мыйық тартты Нуржамал.

— Нени?

— Мениң турмысқа шықпағанымды!

Екеуиниң орналасыуына ярым сааттай уақыт кетти. Соң бир-бирине «ал якшы» деп, екеуи еки корпуска карай жүрди. Соннан кешки аўкат уақтында бир ушырасты. Несийбесине екеуи бир столға отырды. Қасындағы еки адам бүгин кеткен бе, я еле хеш ким келмеген бе, қулласы, қойылған кесе менен қасықлар еки адамға мөлшерленген еди.

— Бағана паспортына карамаппан-әй, сениң! — деди Шазада бир нәрсени умыт қалдырғандай сергекленип.

— Хе?

— Сен мени самолётта алдағаның жоқ па?

— Не деп?

— Ким айтады сени мениң менен жас деп, кәдди-кәу-метине карайсан ба, белиң нәзикликтен сынып кетейин деп тур. Қабағыңа төгилип турған маңлай шашың, жана он алты, он жети жасар қызлардикине усайды.

— Келистир! Жигирма алты-жигирма жети десе, ең болмаса! — деп күлди Нуржамал.

— Хау, ырас! Жүзеки мақтап саған сөз салайын деп атырман ба? Жүзинди сүт пенен жууып, қаймақ жағып қойғандай. Ләбиннен бир поса алған жигит бир ай өзине келе алмай жүретуғын шығар.

— Қояғойш, шайырмысан, сүүретшимисен?

— Әдебиятшының катыныман. Соннан жуккан.

— Лекин, сиз-әм самолёттағы Шазадаға усамайсыз!

— Таксидеги Шазадаға усайман ба?

— Як, оған-әм усамайсыз!

— Онда хамелән болдым-ғо.

Екеуи биргеликте күлип жиберди.

— Ашылысып кетипсиз, ырасы. Тынығып дем алғаныңыз жүзинизден көринип тур.

— Хәссений! Усы уақта бизиң Бахтыяр көрер ме еди мени?

— Неғылады?

— Сүйип алар еди.

— Еле сүйисесиз бе?

— Ха-ау, мухаббат деген жас минген сайын мазалы болады-ғо.

Нуржамал көзи менен изги орынлықларды ымлады. Шазада сәл қыялап карап еди, кейинги орынлықтағы төрт кисиниң биреуи булардың гәпин қызығып тынлап отырғанын сезип қалды.

— Саған өлим келмейди-ау, Шазада! — деп өз бетин өзи бармағы менен сызды. — Ғарып-ғурып жеш, даллада отырып сөйлесейик. Аўзымызды аңлып отқан биреулер түе...

Олар сыртка шығып, хәр жер-хәр жерди қайымлады. Бирак, хеш жерде жазылысып сөйлескендей орын таппады. Ертерек аўкатланып шыққанлар скамейкалардың бәрин кашшан ийелеп алған еди. Олар нәйлаж тротуар бойлап адымлады.

— Мениң қасымда бир орыс кемпир бар екен, — деди Шазада налынып. — Кудайдан тилеп-ақ киятыр едим, я қасымда адам болмағай, ямаса жаўқылдаған биреу болғай деп. «Тилегенге ушығы менен пушығын береді» деген ырас екен, мениң пайыма герен кемпир түсіпти. Барлы-жоклы орышамды еплеп қурастырып болсам:

— А-а? Чье говоришь? — дейди күйдирип.

Ақыры, бастырындым да терис бурылып жатып қалдым. Бир карасам, кара суу болып терлеп атыр екенмен. «Кой, кемпиринди әкене пардозлап көрсет» деген, кешки аўкатқа қыздай қылтыңлап барайын деп, рәс-с, бир саат отырдым-ғо ваннада.

— Сол-ғо, жанағы айтып атырғаным, «самолёттағы Шазадаға усамайсаң» деп. Жүр, бизиң жайға барайық. Трюмоға карап өзине-өзин ашық болар ма екенсең?!

Олар Нуржамалдың бөлмесине келди.

— Ой-бу-у! — деп Шазада босағада турып қалды. Усының бәри сеники ме?!

— Көп пе?

— Ханның мәлийкасы болыпсаң-ғо! Мына диванда бир емес, төрт адам аўнап-куўнап жатса болады.

Соң ол диванның ернегине отырып, бир заман селкилдеп көрди.

— Қаттырақ селкилдесем пәтиктен кайтажакпан-әй! — деди күлип.

— Жатып-әм көрсе! — Нуржамал оны еки ийнинен артқа карай ийтерип жиберди. Шазада узынына созылды. Дизеден төмени жерде турғанлықтан көп қыйынлық пенен зорға тикейип алды.

— Буны қаяқтан үйренип жүрсең? — деди езиуден күлип.

— Нени?

— Адамды шалкасына жығыўды?

— Жокбош! Сирә аўылдың қатынына усамайсан! — «Жокбош» деген сөз Нуржамалдың аўзынан биринши мәрте шығыўы еди. Ол хәрдайым буны досларынан еситсе де, өзи айтып көрмеген. Сонлықтан, Шазаданың кеўлине тийип алдым ба деген ой менен, өз-өзинен қысынып кетти. Лекин, өкпелеу Шазаданың қыялында да жок еди.

— Мен-әм усы жерге көшип алсам ба екен? — деди кайта. — Екеўмизге арқайын-ғо, мынау! Қырынламай-ақ биймәләл аўнап жатамыз.

— Аўнап жататуғын достым бүгин-ертен келеди-дә!

— Достын еркек пе, нашар ма?

Нуржамал бул гәпти еситпегенге салды.

Екеўи дем алып отыратуғын орынлықларға өтті.

— А-ал, айта бер, — деди Нуржамал куўлық етип.

— Нени айтаман? Нөкистен шыққалы мен сөйлеп киятырман. Сен-әм сөйле арасында.

— Не сөйлеймен? Менде гәп жок.

— Мениң не, гәп заўытым бар ма?

— Айта берсе. Ағай менен калай қосылғанынды айт. Мен сеннен тәжирийбе алайын.

— Аўылдың қызының мухаббаты менен каланың қызының мухаббаты туўры келеме саған.

— Аўылдың қызларының мухаббаты қандай болады?

— О-о! — деп көзлерин пәтикке қадап қыял етти Шазада.

— Ғәрип пенен Шасәнем, Алпамыс пенен Гүлпаршын бизиң аўылдың мысалынан жазылған-ғо.

— Яғ-ә-әй?!

— Хим-м!

— Сизиң аўылдың Ғәриби ким еди?

— Еси дәртиң Ғәрипте! Шасәнемди сорасеш — Шасәнемди!

— Ал, соралық?

— Бизиң әжапам еди Шасәнем?

— Ғәриби ким болды оның?

— Анаң кара, айланып Ғәрипке бара береді тилиң! Ол бизиң жездем-дә!

— Хош?

— Не хош?

— Кейнин айтса.

— Кейнин китаптан оқы... Ойнап айтаман-ау достым, усы заманда Ғәрип бар ма, Шасәнем бар ма? Бүгін танысады, ертен үйленеди, арғы күни балалы болады.

— Бәри бир тилиңнің астында бир нәрсе қалды, — деп күлди Нуржамал.

— Бес бала туўған қатынның тилинде не қалатуғын еди!

— Өзиң не? Өзиң Шанәсем болмадың ба?

— Шасәнем болмақ қайда? Бир көргеннен тийип алдым-ғо.

— Сөйтп?

Шазада күлип жиберди.

— Күн алатуғын адамдай изиме шукшыйып түсип алдың-ғо!

— Сенде илахий мухаббат туйғысын сезип турғандайман. Соны еситким келип атыр.

— Яға-ау, бизиң мухаббатлар кейин оянды-ғо. Мен «енди қыз болдым, жигитлерге үәде бермей на-аз етип жүремен» десем, қашшан еки үйдиң иши шаппат урысып қойыпты. Еле аттестатымды алалмай жүрсем, зынғыттай еки жигит келип тур.

— Булар ким-о? — дедим апама.

— Сени сорап келген.

— Мен не, буйым ба едим?

— Кой, қыз, сондай қырсық гәпинди. Оннанша укшатып палау асып бер. Ауқатқа шебер екен деп кетсин.

Мен палау емес, шәуле писирдим. Хә, ыссылай таңлайына ката қалсын дедим. Өзи күйеу дегенге бурыннан қаймақласып туратуғын жүәери жарма, адамның белинен бир орап алыуға жететуғын созылма кеспас писирип берген-ғо. Ауқатты алдына қойып тамашасына қарайын дедим бир. Яқ, оған жетирмеди. Жаңа гүришин салайын деп атырсам, биреуи сүүменлеп шыға келди. Билдим, күйеу болмыш заңғар! Табақты таслай сала тамды айланып қаштым-ғо. Бирақ, мүйешке барып иркилдим. Арман айланайын десем ағам қауын кетпенлеп жүр.

— Шазада, мен сени деп келдим, — деди жигит.

Мен аузыма суу уртлап алғандай, дым үндемей тура бердим.

— Жұлдызымыз жарасса үй болсақ.

Еле тырнағымның ушына үнилип турман.

— Апамлар сизди жүдә мактады.

Менде сес жоқ.

— Макул десен ағамлар жаушы жибережак.

— «Жау» деген руксат сорап келе ме екен? — дедим зорға тил катып.

Жигит кууанып кетти. Бары-жоғы сол бизиң мухаббатымыз. Еки-үш айдан кейин той болды.

— Оқымадың?

— Оқыу қайда, мәликаяүмиддийин қайда! Домаландырып кара домалақларды атып урып турдым.

— Кой, шай қояйын. Сен кейнин бузып баратырсаң, — деп Нуржамал орнынан турды.

— Қайтаман дегенше өзимнің копиям қылып шығараман еле! — деп күлди Шазада.

Олар екеуи бары-жокты дастурханға шығарып шай ишти. Биреуи консыларын гәп етти, бири жумыстағылар хакқында айтты. Кулласы, күн барында шайға отырған еки нашар уйқысырап, есней баслағанда гәплериниң мазасы кашканын билди.

— Кой, мен кетейин, — деди Шазада орнынан турып. — «Алды Мақтымкулы, кейни сыптырынқы» болып баратыр гәпимиздин.

— Лекин, Ғәрип ашықлар хакқында айтпадың...

— Оны кодирен гәплерге араластырыуға болмайды. Кудайдың күни көп.

Шазада кеткеннен кейин Нуржамал шәйнек-кесаны жыйнастырыуды азанға қалдырып, төсекке қыйсайды. Лекин, жаңағы еснеулер енди буны тәрк етип кеткендей еди. Ол шийрин қыяллар кушағында буйығып, узак уақытқа шекем уйқылай алмай жатты.

3.

Нуржамал канша кеш уйықласа да, азанда ерте оянды. Лекин, буннан да ерте туратуғынлар бар екен. Лабораторияға кан алдырыуға барғанда бесинши болды.

«Бул адамлар усы жерде конып шыққан шығар, сирә» деп ойлап қойды ишинен. Егер Шазада болғанда оны ойлап отырмас, дәлден-дууры өзлерине айтар еди.

Асханаға келгенде өзі қусап анализден келгенлер хәр жер хәр жерде таздың шашындай шошайысып отырғанын көрди. Өзи де солардың бирине айланып, кешегі өз столына келип отырды. Столда Шазада екеуіне арналған қасық-шанышқы, сары майлар қол урылмастан турған екен. Демек, Шазада енди келеди.

Официанткалар есиктен кирген адамды аңлып турғандай, отырар отырмастан подноста ярым лауабы кеса сокгөже, кууырылған еки сосиска менен бир шәйнек шай апкелди.

Сөкгөже сәл сууынқыраған, оның үстине сүттің дәминен баска иштей ашқандай мазасы жоқ еди. Нуржамал бурыннан шийки сөктен исленген гөжени жақтырмас, сондай халатқа дус келсе сары май менен наннан жүрек жалғап қояғояр еди. Бул ретте де сөйтти. Еки сосисканы бирак, жеди.

Ұакты-ұакты ол есикке жалтақлап қарай берди. Шазаданы жойтты. Лабораторияда да ушыратпады. Оған тез арада үйренип қалғанын сезді. Кеше оның хәр гәпине бир қысынып отырса, енди бүгин соны қумсады. Хәзир есиктен Шазада кирип келсе булттан қуяш жарк етип шыққандай кууанып кетери сөзсиз еди.

Шазада кеткеннен кейин ол уйқылай алмай узақ жатты. Шийрин қыяллар қушағында ентикти. Өзи көрмеген хәм еситпеген оның жездеси менен әжапасының «Фәрип ашықлығы» оны қызықтырмады. Оны өз өмиріндеги соңғы жыллардағы өзгерислер бийлеп алды. Мухаббат па, хәуеслик пе, кулласы, кейинги пайытлардағы ушырасыулар ләззетли еслеуге айланды.

...Олардың арасында бираз жас парық бар еди. Соған қарамастан ол баска еркеклерге қарағанда жас көринер, жүрис-турысы сүйкимли, жас жигитлерге уқсар еди. Шашларында бир тал өсик шаш болмас, дөгереклери хәр күни азанда қырып шыққандай теп-тегис, шалбарының қыры болса шым кара туфлийиниң ушы менен дүп-дүзиу келип турар, көбинесе үстине хауайы рен көгис костюм кийер еди. Кулласы, оның хеш ұакта итибарсыз кийингенин көрген емес. Оның үстине, басшы болыуына қарамастан оғада кишипейил еди. «Сизге түсіндире алдым ба, имканиятыңыз болса усыны тезирек таярлап берсеңиз», деп тапсырма қылар, набада жүзинизден солғынлық сезсе: «Денсаулығыңыз жақсы

ма?», «Үй-ишиниз тыныш па?», — деп тууысқанларыңыздан бетер иши-бауырыңызға кирип сорасар еди. Нуржамалға бәлким усы төреплери унады ма, кулласы, өзи сезбеген халда оны өзине жақын тута баслады.

Нуржамалдың хәр қандай илимий болжамларды жақсы анализлей билиуи баслыққа оны және де жақынластырды. Оған көбинесе қайтарға таман қыстаулы жұмыс тапсырар, усы жұмыс питиуи ушын кеште алып қалар еди. Кеулинде гүман туудырмау, ең баслысы кеңседе гәп-сөз болмау ушын қасында еки-үш қызға жұмыс берип, қайтарда бирим-бирим өз машинасында үйлерине таркатып шығар, Нуржамалды болса ең кейнинен түсирер еди. Сондайда Нуржамалдың жүреги туулап кетер, өз-өзинен қорқыныш бийлер, хәзир билегинен усласа тула бойына қалтыратпа тийетуғындай қорқынышта отырар еди. Бирак, баслығы оған бармас еди, үндемейди де, дәрүазасының алдынан түсирип, қай ұак ишке кирип кеткенше күтип турады. Күни менен қорқыныш бийлеген Нуржамалды енди кеуилсизлик бийлейди. «Неге ол үндемеді? Неге еркек қусап, бир нәрсе демеді?! Яки мен сууық хәм шырайсыз нашарман ба?» Усы ойлар оны қыйнар хәм қапа етер еди. Женгесиниң алдына қойған ауқат-шайынан да аз-аздан ишип, жатып қалар еди. Түн бойы ол баслығының жаман төреплерин излейди, жағымсыз қылықтарын ойлап тапқысы келеди. Сөйттип оны биротала жек көрип қалыуға тырысады. Ендиги сапар ис тапсырса кеш қалмауға өзін таярлайды. Лекин, азанда бул ойлардың бәри суу бетіндеги көбиктей тарқап кетеди.

— Нуржамал, шаршап қалмадың ба? Министрликтен бирден сорап қалды, болмаса сизлерди қыйнау нийетим жоқ еди, — деген ұақытта түни мененги өз ойларынан уялып кетеди.

Барып-барып қайтарға таман сондай «қыстаулы тапсырманы» күтип отыруға әдетленди. Тапсырма болмаған күни кеңседе бир нәрсеси умыт қалғандай, изине қайта-қайта қарағышлап қайтар еди. Қыялына баслығы айнадан қарап:

— Нуржамал, кеширерсең, қыстаулы жұмыс шығып қалды, өзим апарып таслайман! — деп шақырып алатуғындай.

Тилекке қарсы, айналар бекитиули, кондиционердин париги қутыша ишинде бир бапта айланар еди.

Бундай аўхал бир жыл дерлик дауам етти. Баслығы оны бир неше мәрте үйине апарып таслады. Лекин, хеш кол тийгизбеди. Бирак, бара-бара гәп атыулар болды. Капталындағы кызлар үйлеринде түсип калғаннан кейин:

— Нуржамал, алдына өтип ал, — дер еди ол буған.

Бул да «хе неге» деп сорамайды. Бата алмайды сораўға, уялады.

Алдына өткеннен кейин билип-билмей бир-бирине коллары тийип кетер, гейде дизелери сүйкелесип кетер еди. Екеуи де хеш нәрсе сезбегендей, билдирмейди. Бирак, Нуржамалдың тамырындағы кан бирден муздай болып ағады. Аяк ушынан төбесине шығады. «Хәзир билегимнен усласа» деп коркыныш пенен ойлайды ол. «Сонда не кылыуым керек? Қолын қағып жиберейин бе? Як. Уят болады. Әсте-әсте өзине тартса не кыламан? Як! Өйтпейди! Өйтиўге, хақысы жоқ! Коркаман! Коркаман ер адамнан!»

Нуржамалдың ойлары пушка шығады. Баслык хеш нәрсе сезбегендей үйинин алдына түсирип кетеди. Нуржамалды және кеўилсизлик бийлейди. Женгесиниң куйып берген аўкаты тағы шала калады.

Баслык оны усылайынша көнликтирди. Төзиминиң шегине жеткерди. Енди бир сөз айтса «як» деп айта алмайтуғын дәрежеге алып келди. Буны Нуржамал да сизди. Лекин, өз сезимине енди карсы тура алмас еди. Ол баслыкты жақсы көрип калды. Сүйип калды оны! Оның арасындағы жас парқы да, бала-шағасы барлығы да көзине көринбеди. Дүньяда еркек биреу еди ол ушын! Баска еркек жоқ еди бул әлемде! Ол жалғыз! Ол биреу! Ол да болса Нуржамалдың мухаббаты ушын жаратылған!

Нәўбеттеги кеш кайтыулардың биринде ол Нуржамалға жука бир конверт услатты.

— Бул не? — деп сорады Нуржамал.

— Ашқан ўақта көрерсен! — деди баслык.

Нуржамал ишке кирди де, шешинбестен конвертти ашты. Онда кимгедур үмитли нәзер менен тигилип турған жумбак сүүрет бар еди. Баслыктың сүүрети еди ол. Сол күни Нуржамал таң алдына дейин уйқылай алмады. Қыяллар изинен қыяллар...

Азанда айнаға караса кабаклары домбығып исип кеткен екен. Бул халатта баслыктын көзине көрингиси келмеді. Түске дейин жумыстан калды.

— Хе, мазаң кашты ма? — деп баслык оны түстен кейин дализде күтип алды.

— Як, өзим... — деди де уялып төмен карады.

Күндегидей оған сәлем де бере алмады. Уялды. Бир жапырақ қағаз олардың висол ушырасыуы хызметин атқарған еди.

Ара кем-кем жақынласа баслады. «Кыстаулы тапсырмалар» да жийилесип кетти. Бир күни баслык Нуржамалдың көшесиниң басына келгенде машинаны өширди. Нуржамал үндемеді. «Неге ирктин» деп сорамады. Баслыктың бир колы оның желкесине өтті. Нуржамал өз-өзинен дир-дир калтырады. Етлери ысып кетти. Баслык шеп колының саўсақлары менен Нуржамалдың жүзин өзине бурды. Нуржамал карсылық көрсете алмады. Карсылық көрсеткиси келмеді. Ыссы ләблер бир-бирине қауышты. Соң аймалаулар, аймалаулар, ентигиулер...

— Болды, кетейик! — деди Нуржамал бир ўақта катан. Соң асығып-үсигип жыйрылып калған көйлеклериниң жағаларын жөнледі. Олар екеуи де ышқы ләззетинен мәс еди.

Кеше Шазада кеткеннен кейин ол усы туңғыш посаны, соң тез-тез дауам еткен ышқы ушырасыуларды еследи.

Бир сапары олар пинхамы жайда ушырасты.

Сонда аймалаулар ең соңғы шегине дейин жетти. Лекин, Нуржамал өзін қатты услады. Еркін бермеді. Баслык өкпеледи. Шынты менен қапа болды. Түскинликке түсти. Нуржамал оны аяп кетти. Жетим балаға хазар берип алғандай сизди өзін.

Лекин, кыз балаларға тән төкаббырлығы үстин келди. Баслыкты өңменинен ийтерип таслап, сыртқа атлыкты. Бирак, босаға аўзында изге қыя бурылып, назлы мыйық тартты.

Бул халаттан баслыктың жүзи жайнап кетти. Бир хәптеден кейин усы жолламаны хәм самолётта барыу-кайтыу билетин колына услатты.

— Нуржамал, сизди көп қыйнап жибердим, барып дем алып кайтын, — деди кишипейиллик пенен.

Ол буның «шүдигарға таслап қойылған қуйрық» екенин билди, биле тура алды. Бәлким... дурыс еткен шығар.

Шазада түслик аўкатка да шыкпады. Нуржамалдын кеўлине енди гулғыла түсе баслады. «Оған бир нәрсе болған! Сөз жок, бир нәрсе болған! Аяқ-колын байласаң-әм бул ўақытқа дейин бир жерден шығар еди...»

Соң өзин гиналай баслады. «Бунша не суўык қанлыман-ә! О бийшара мени туўысқанандай көрип қалып еди. Мен болсам... Егер мен усы ўаққа дейин көринбей кеткенimde санаторияны астын-үстин қылар еди ол!»

— Неге мазаң кашып отыр? — деди буның жүзиндеги кеўилсизликти абайлаған столласы Халима. Олар менен хәзир ғана танысқан еди, шабатлы Мәтнийаз бенен Халима деген ерли-зайыпшылар еди олар.

— Аўыллас екенбиз-ғо, — деди буған танысқан ўақта-ақ. — Жаксы болды, бирге аўкатланамыз, бирге қыдырамыз.

Нуржамал оларға «жаксы я жаман» деп тил қатпады. Лекин, қайта-қайта есик бетке қарағышлап, аўкат ишиўиниң де мазасы болмай отырған соң сораўға мәжбүр болған еди олар.

— Азанлы бери бирге келген достым көринбей атыр, — деди Нуржамал ырасынан келип.

— Хананыз бөлек пе еди?

— Бөлек еди.

— Онда барып хабар алың. Бүйерде өзін барып айтпасаң, докторлар да тынышыңызды бузып алдыңызға кире бермейди.

— Туўры, хабар алыўын керек, — деди Мәтнийаз да хаялын жөплеп. — Кеше келген болсаңыз... Ким биледи, хаўа алмасыў жакпай қалған шығар, яки...

Өзи зорға отырған Нуржамалға бул гәплер әбден камшы болды. Қолындағы сындырған нанын тарелкаға қайтарып қойды да, орнынан турды.

— Хаўлықтырып алдык-аў, — деген Халиманың даўысы қулағына шалынды есикке жакынлағанда.

Хакыйқатында да, ол хаўлыға баслаған еди.

Ол Шазада орналасқан корпустын биринши кабатынан тез-тез жүрип өтті. Бул кабат админстративлик ислерге

арналған екен. Екинши кабатта да бираз бөлмелердиң есиги ашык, лекин, ишлеринде адам жок еди.

— Хәммеси түсликте екен-аў, — деп ойлады ишинен Нуржамал.

Үшинши кабатка миниўден-ақ дийўалға шырп-шырп урылған шыбын урғыштын сести еситилди.

— Ну, зараз, всеравно я тебя поймаю!

— Таптым! — деп куўанып қоя берди Нуржамал ишинен. Бул — Шазада төриплеген қулағы аўыр орыс кемпирдиң даўысы еди.

Ол әсте есикти ашты. Айна алдында шыбын куўалап жүрген кемпир буны сезбеди. Оң қапталдағы диванда басын есик бетке қаратып жатырған Шазада бирақ сизди, төбесинен көзин төңкерип қарады.

— Хе, келдиң бе, опасыз! — деди ызғарлап. — Азаннан бери есикке шалқайып қарап, көкирегим қуныш болайын деди-ғо.

Нуржамал күлип жиберди.

— Негып атырсаң?! — деди соң төбесинен асырып созған қолына шаппат урып.

— Көрип турған жоқсаң ба, өлейин деп атырман!

— Жокбош! Усы сениң аўзыннан дурыслы сөз шыкпайды. Булардын гаўырлысынан кемпир изге бурылды.

— А ты кто такая?! — деди Нуржамалға жактырмай.

— Я её подруга!

— Забери её, если подруга! Она такая... — Кемпир гәпиниң изин айтпай қалды.

— Әне, көрдиң бе? Жетписке шыкқан кемпир-әм жактырмай атыр мени. Аўылға барған соң байым таслап кетпесе болғаны-ғо.

Нуржамал Шазаданың қапталына келип отырды.

— Ал, айта бер! — деди соң кешеге тон менен күлимсиреп. — Не болды, не қойды?..

— «Басы аўырмағанның қудай менен не иси бар» — деген усы-аў... Не болатуғын еди, сениң менен бажылдасып отырып, саат он екиден өткенин умытып кетиппиз. Келсем тумбочканың үстине бир-еки қағаз қойып кетипти, азанда лабораторияға деп. Оның менен азанда оянып атырған Шазада бар ма! Мына кемпирдиң шырпылдаған шыбын

урғышының дауысы менен сәскеде зорға турдым. Карасам, саат он болыпты. Ериншегим тутып жатырсам доктор бір медсестра менен кирип келди. Оны сорады, буны сорады, кейнинде пышырлақ айылын билегиме орап жел беріп көріп еді, көзлери тас төбесине шығып кетті.

— Хе-е? — дедім хәулығып.

— Қыймылдама! Қан басымың көтеріліп кетіпті, — деди доктор.

— Неше болыпты?

— Бір жүз сексенге жүз!

— Пай, бизің ауылдың фермерлерине керек екен-ғо, қара гүзге дейін жүзге жете алмай жүретуғын еді, бийшаралар, — деп күлдім.

Мениң хәзилимди қайдан билсин, урман-пурман дәри таярлап укол салды. Сөйтіп төбемде ярым саат отырды. Соң мына герен кемпирге тапсырып кетті. Қасындағы медсестра қыз бөзшинің мәкисиндей зымпылдап келеді де турады.

— Бүгін жатып дем алың, ертең ауылына қайтарамыз, — деп кетті бағана доктордың өзи келип.

— Хим-м, қайтып боппан! — деп қойдым ишимнен. — «Өлгенде көрген бір төбелес айырагөрме жоражан» деген екен баяғыда бір есерсок. Сол айтқандай...

— Кейнинен қайта-қайта өлшеп көрді ме? — деди Нуржамал Шазаданың тамырын ушлап отырып.

— Өлшеу қайда! Қорқады! — Соң оның тамырының соғыуын тыңлап отырған Нуржамалдың қолына, кейін жүзине қарап сауал таслады. — Мени ауылдың сада катыны деп бір нәрсе өндирежақсаң-ау-ә! Усынша доктор турғанда саған көринемен бе?

— Бабуля, у вас тонометр есть?! — деди Нуржамал.

— А? — Кемпир қулағына қолын көлегейлеп қайтармалап сорады.

— Тонометр? — Нуржамал қолы менен қосымша «пыс-пыс» етип жел беріп көрсетті.

— А-а, тонометр? Есть у меня? Я двадцать лет медсестрой работала.

Соң ол қайсы кеселханада ислегенин, белгили-белгили кимлерди емлегенин айтып кетті. Оның не айтқаны менен

Нуржамалдың, ал булардың тыңлаған-тыңламағаны менен кемпирдің иси жоқ еді.

— Усы сенде ырас-ақ кәрият бар ма? — деди Шазада бір қырылап. — Санаторияға келип жүргенше саған көринсем-ақ болады екен-ғо.

Нуржамал тым-тырыс отырып, Шазаданың қан басымын өлшеді.

— Тур! — деди соң билегине шырып еттиріп. — Қан басымың түе бәлең-әм жоқ. «Жынғыл десе қырғын» деп...

— Онда неге докторлар...

— Түни менен уйқың шала болған. Шаршағансан! Оның үстине ағамды ойлай берген шығарсан!

— Хәу-ү! Ойламастай жигит пе ол?!

— Тур-тур! Хәулини айланамыз. Азаннан бери бір өзим... тротуарлардың ұзынлығын адымлап өлшеп-әм болдым.

— Усы сен ырас айтып отырсаң ба? Ырас қанбасымым орнында ма?! — Шазада енди ыраслап сорады.

— Ырас айтаман! Орнында! Орнында бәри!

— Күнледің-ә?!

— Нени? Кимди?

— Мени-дә!

— Сени не деп күнлеймен?

— Үлкенлердің ауырыуы менен ауырып атырғанымды көре алмай атырсаң-ғо! Солай ма?! Шыныңды айта бер, бирақ?!

Нуржамал мыйықтан күліп қойды, бирақ жууап бермеді.

— Якшы, шығып тур, көйлек алмастырып алайын, — деди Шазада орнынан тикейіп.

— Меннен-әм уяласаң ба? — деди Нуржамал күліп.

— Уялмай не? Жаланаң денемди Бахтиярдан баска тири бенде көрген жоқ усы уаққа шекем.

Олар азырақтан кейін санаторияның хәулисине шықты.

Шазада қанша шок минезли болса да, қан басымы хакқында уғайымын тегинликте қыялынан шығара алмады. Себеби, бундай ауырыуды ол көп көрген, өзинің тууысқан қайнағасы шай үстінде отырып-ақ «кетіп қалған» еді.

— Нуржамал? — деди қабағы салынып. — Мени алдастырдың ба?

Нуржамал енди оны өзине исендире алмай күйип-писти.
— Кеше келген уақтыңда өлшеди-ғо, умыттың ба?
— Онда бабында еди я?!
— Бабында болмағанда қабыллай ма?
— Бир түннің ишинде не бәле келди маған?
— Шазада! Қан басым деген... Не деп түсіндирсем екен...
Мынаң кара, маған кара, қазанға сүт писиресен бе?
— Писиремен.
— Сонда сүт тасып кете ме?
— Тасыйды.
— Астындағы отты тартсаң, я газдин кулағын қайтарсаң, сүт орнына қайтама? Әне, қан басым-әм сондай! Доктор «сүттің тасып турған» уақтыңда келген, медсестра «газдин кулағын қайтарған»нан кейин ол әсте-әсте қайтқан. Енди түсиндің бе?
— Түсиндим-ау... Бирак, скинің биринде сүт және тасып кетсе, төгилип, газди өширеді-ғо. Сонда мен «анякка» кете беремен бе?
— Хеш жакка да кетпейсен! Маған исене бер!
— Сен «Күлеке тәуип»тин жийенимисен?
— Жийенимен! — Нуржамал хәзилди жыйнастырып, сөзинің изин дауамлады. — Мен усы кеселлик бойынша илим кандидатыман. Енди исендің бе?
— Астапыралла! «Сораса берсең койныңдағы қатының бөлең шығады» деген... Мен азаннан бери соның ууайымында жатырман-ғо. Сонда да, набада сүтим тасып кетсе, «газдин кулағы қайтпай қалса». Бахтыяр көп болса жылым өткенше қарар, соң басыма барып турса: Кешир шабазым, баллардын ыссылы-сууығына, кир-қонына қарайтуғын биреу болмаса болмайды екен. Сен мудамы жүрегимдесен, деп турса.
— Мен жүрегіндемен, төсегимде баска биреу я?! — деп түргеп айта алмасам. Оннан кейин скинши мәрте өлемен-ғо.
— Не, күйеуине исенбейсен бе?
— Әй! Усы заманда етегине намаз оқып жүрген еркек бар ма?
— Онда әжапанды Шасәнемге, жезденди Ғәрипке тенегинин де бийқар екен-дә?!
— Кой-кой, жездем менен әжапама тил тийгизбе? Дүньяда опалы еркек биреу болса да сол бизиң жездем, екеу болса

да бизиң жездем. Керек десен, оны қаяқтағы бир бийшара Ғәрипке тенегим-әм келмейди.

— Дәстандағы Ғәрипти айтып атырсаң ба? Екинши мәрте биреу еситпесин ол гәпинди! Ол ашықлықтың тымсалы-ғо.

— Әй! Кашан көрсең қосық айтады да жүреді, жылайманы шығып. Оның орнына қолайын тауып, ақ «Жигули»ди кесе тартпайсаң ба Шасәнемнің алдына.

Нуржамал барынша күлип жиберди. Кейин күлкиси қатты шығып кеткенине қысынып, аузын колы менен көлегейледі.

— Пай, қатырасаң-ау Шазада, сен-әм! Ғәриптиң заманында «Жигули» бар ма?!

— «Жигули» болмаса ат бар-ғо! Зарланып жүре бергенше мингестир де қаш!

— Ханның ләшкерлери адымын аштыра ма оның!

— Үәй-й! Дуктыр болсаң-әм кино көрмейди екенсең-ау!

— деди Нуржамалға кустаны қылыққырап, — Қыз алып қашатуғын заңғар алды менен ханның ләшкерлеринин атларының айылын кесип шықпай ма?!

— Қой, Шазада, ол бийшараларды тынышына қояйық.

— Онда кимди айтайық? — деди Шазада күлип.

— Хеш кимди.

— Хеш кимди айтпасақ жарылып өлеміз-ғо.

— Болмаса, жезден хакқында айтып бер, әбден периште қылдың-ғо.

— Як, айтпайман!

— Хе?

— Қызғанаман.

— Кимнен?

— Сеннен-дә! Күйеу таппай көзин қарауытып жүрген нашарсан. Айландырып алсан, әжапам далада қалады-ғо.

Шазаданың усы ретки гәпи Нуржамалдын кеулине келейин деди. Дым үндемей қалды.

— Тылтыйып қалдың ба? — деди Шазада оның кеулин алмақшы болып.

— Яғау...

— Қояғойшы енди! Бир күл! Қәне, қәне? Шазада оның тамағына бармақ жууыртып, жеңил қытықлады. Нуржамал шыдамай күлип жиберди.

— Әне, әне-е, қуяш шықты-ы! — деди Шазада кеуилленип.
— Бәри бир саған өкпеледим, — деди Нуржамал нәзерин бир шетке алып.
— Жаңағыға ма?
— Басын баслап, изин айтпайсаң! Мени жалындырғын келе ме?
— Биреудің мухаббатының биреуге не қызығы бар?
— Кітаптан оқығанда да биреудің мухаббатын оқыйсаң ғо.
— Үрас-әй, бірақ... Кисинің гүнәсына қалып ғыйбат еткеннен жақсы-ғо, я?
Нуржамал бас ийзеп макуллады.
— Баслай берейін бе онда?
— Басла.
— Алқысса... — Шазада шақалақлап күлип жиберди де, соң дәрхал өзін тыйды. Қудайға шүкір, дөгеректе хеш ким жоқ екен. — Жырау, бақсылар сөйтип басламай ма өзи?
— Сен бақсы емессең-ғо.
— Үрасында да, бизің әжапам менен жездем танысқан күннен баслап бир-бирине ынтық болып жасады. Емешеси қурып туратуғын еди.
Әжапам қосылғаннан кейін де бәрхама жездемді уғайымлап жүрди. Түскен жыллары апама сыбырлап айтып атырғанын еситип қалдым.
— Өлип қалама, — деп қорқаман деди ол сонда апама.
— Маған күнде азанда турып «өзимді түңги уйқыдан қызғанаман. Себеби, оянаман дегенше сени сағынып қаламан» дейди. Баяғыда өзиң айтатуғын едің-ғо, адам өлежақ болса сөйтип биреуге дийдары қурып турады деп.
— Ангөдексең-ау, қызым. Күйеуің жалатай емес пе екен? — деди апам.
Әжапам соннан тас болды да қалды. Қайтып ашылыспады. Еки қонаман деп келген адам, таң атыудан түйіншигін түйіп жолға шықты.
— Жездең еле сол пикирде ме екен? — деди Нуржамал қызықсынып.
— Сол пикирде. Оны өзим-әм еситтим. Бірақ, күнде айта бермейтуғын шығар. Сол жыллары мен қорқыып жүрдим,

жездем өлип қалама деп... Оннан берли нешше жыллар өтип кетти-ау... Аман еле!

— Жүр, ана жерге отырайық, — деди Нуржамал қорғаншаның капталындағы еменнің түбіне қойылған скамейканы көрсетіп.

— Қойшы, мен бир ертекши кемпирмен бе?! Азаннан бери өзи жатыудан зықым шықты. Аяқ жазайық бир заман. Сонда да айтып беремен.

— Жезденди қызғанғанды қойдың ба?

— Ойын гәп-ғо! Айттым-ғо, бағана, «дүньяда опадар еркек биреу болса да, екеу болса да бизің жездем» деп. Набада, әжапам өлип қалмағай, өлип қалса ол қалған өмирінде тақ өтеди.

— Үрасын айтайын ба, Шазада? — деди Нуржамал оны өзине қаратып. — Сениң мына тәрийиплеуіннен әжапанды я жезденди көргім келип тур. Хәуесим келип тур оларға.

— Ауылға бара берейік, еле барысамыз, келисеміз, ағайын болып кетеміз, куда-қалесе! Сонда көресең әжапамды да, жездемді де.

— Бизің әжапам ауылдағы қызлардың манлайы болды! — деп сөзин дауам етті Шазада. Оның жүзінде қандай да бир мақтаныш сезими жайнап турар еди. — Өзи узын бойлы, ири денели, ири болған менен мендей быдым-быдым емес.

— Сен быдым-быдымсаң ба? — деп гәпин бөлди Нуржамал.

— Әжапама қарағанда шырайсызбан-ғо. Қулласы, көрген жигит «меники болса екен» дегендей еди. Бірақ, ауыллық жерди өзиң билесең, бир руу бир ауыл болып отырады, набада басқа руудан болса да, ауыл аралас болған соң қарындасындай көріп, жутып жибергендей нашар болса да қыя бақпайды. Ауылдың сол дәстүрін жақсы көремен-ғо, елеге дейін.

Сонлықтан ауылдың қызлары бахтын сырттан күтеди. Бизің әжапам онды питиргеннен баслап, жаушыдан есигиміз тынбады. Бүгін ана ағайынның баласы киятыр, ертен мына ағайынның... Арғы күни қуданың қудасының бир нәр-сеси. Әжапам хеш бирин қәлемеди. Хәтте, сөйлесіуге де шықпады. Мен онда кишкентайман, тоғыздаман ба, ондаман ба, билмеймен, әйтеуір сол шамадаман.

— Кызым-ау, өйтебермесен-о, — деди бир күни апам ажапама. — Кыз баланың тезирек үй болғаны жаксы. «Таңданған тазға» деген гәп бар, ертенги күни мөхәлиң өтип, бул жигитлердин тырнағына турмайтуғын биреуге тап боларсан.

Әжапам тынлап-тыңлап болды да, канарын колтықлап сыртқа шықты.

— Шазада, ешекти әкел! — деди маған. Апама «жаксы, жаман» деп жууап кайтармады.

Бизлер атызға ешек минетуғын едик. Ешек болғанда нағыз хәңги ешек. Бирақ, ажапамды көрсе жым болып қалады. Азанда күн шығар-шықпастан атызда пайда боламыз. Маған ешектің жибин услатады да, өзи теримге түсип кетеди. Мен ешекти үзип кетпестей, қымтынғандай оты бар жерге байлап келип, бир заман оның пахта тергенине қарап тураман. Қолы автомат-ау ажапамның. Фауашаның төменги ханасынан баслап жоқары карай бир мәрте өтсе, аппак болып турған пахтаның куры пакалы қалады карауытып. Сәске болмай бир канар пахта таяр.

— Шазада, ешекти әкел! — дейди маған. Үйренип қалған ешек канардың тусына келип, салмаға түсип жауырнын тутып тура қалады. Әжапам канар толы пахтаны дизеси менен бир екшеп шелге мингизеди. «Хо-оп» деп және бир екшегенде канарды ешектің белінде көре бересен. Соннан мен жетелеймен, ол қапталдан услап жүреді. Тәрезиге салса 50 — 55 кило шыға береді, өлшеп койғандай. Ертен азанғысы да сондай, арғы күнгиси де. Түстен кейинги пахта сәл жеңиллеу болады. Азанғы шық пенен тергендей болмайды.

Усылайынша ол мектепти питкергеннен кейин ауылда үш жыл пахта терді. Биринши жылы оқыуға тапсырып еди, жығылып қалғаннан кейин кайтып бетлемеди.

Бир күнлери ауылымызға студентлер келди. Жәрдемге.

— Ал-ха, ауылға жигирма кыз келипти, — деген даурық тарады демде. — Үйленбеген баллар болса үйленип қалсын.

Тап олар бир жигит излеп келгендей. Бирақ, арасында үйленип қалатуғынлары да болатуғын еди. Гейде муғаллим-лер ауылдың қызларын алып кетип қалады. Кулласы, еки ай теримде жәрдемши келсе, бир өзгерис болмай қалмайды.

Мен онда үшінши класспан. Әжапам жигирмаға шықты. Әдеуір толысты. Лекин, ол келген жәрдемшилерге де,

муғаллимине де итибар бермеді. Олар менен дусласқан да жок-ау, дурысы. Бир күни ауылдың адамларын, мектеп оқыушыларын, студентлерди — бәрін бир көлемге салды, он гектарлық «райком партау» деген жерге. Пахта деген шағаладай аппак болып тур. Бизин ажапамды билесен-ғо, студентлер атызға шығаман дегенше бир канарды тырсыйты-йып толтырды. Бул күндегиден көбирек еди. Канардың жүйиндеги шыжым сабақлары шертилип, арасынан пахталар сыртқа шығып турды.

— Жетпистен өтеди я? — деди ажапам кууанып.

— И-хим, — деп мақулладым мен.

— Ешекти әкел!

Ешекти салмаға кесе тартып, енди канарды тийейин деп атырғанда студентлердин муғаллими келип қалды.

— Неғып атырсыз, кызлар? — деди ол бизлерге.

Екеуимиз бирден жалт карадык. Ал, енди исен, исен бе, еркек адамның бундай сулыу болғанын биринши көриуим еди. Кәдди бойы дүп-дүзиу... «Үрлеп ауызға салғандай» дейди-ғо, бизин халықта. Көзи, қасы, мурны... хәмме, хәмме мүшесин шебер сүүретши еринбей отырып соққандай еди. Шашын сондай қылып күткен, самаллы күни жап бойындағы урықлар желкилдеп турады-ғо, тап сондай желкил-лейди-әй, жанағы.

— Қоя ғой, жездеңе ашық болып қалған жоқсан ба? — деди Нуржамал қолынан шымшып.

— Жокбош! Биз балдыз-жезде емес, аға-қарындастаймыз.

— Сөйттип, бизин ажапам жанағы жигитке көзи түскени сол, еки бети лалаптай қызарып, тырнағынын ушына қарады да қалды. Мен бирақ еле баламан-ғо?

— Канарды ешекке жүклейжакпыз, — дедим тақылдап.

— Сөйттип не қыласыз? — деп күлди ол. Я мениң сөйлеген-нимди қызық көрди ме.

— Тәрезиге апарамыз.

Ол ерге қыстырыулы турған ешектің бас жибин қолына алды.

— Күшин жете ме? — деди соң маған.

— Жетеди, — дедим мен.

— Онда ана-а жағаға апарып байлап кайт. Тилсиз жәни-
ұарды өйтип қыйнауға болмайды.

— Пахтаны не менен апарамыз? — дедим мен. Әжапам
болса аузына суу уртлап алғандай тым-тырыс.

— Хәзир есабын табамыз, — деп ол жән-жағына қарады.
— Әй, жора, сен, ауа сен, бери кел.

Ол ауыл адамлары менен көмекшилерге қарық бөли-
тирип атырған Көмекбай табельшинин баласы Әдилди ша-
қырды. Ол келип дәслеп муғаллим менен, соң әжапам менен
сәлемлесті. Мени елестирген жоқ.

— Атын ким? — деди муғаллим Әдилге.

— Әдил, — деди ол.

— Як, сен әдил емес екенсең, — деди муғаллим хәзил
етип. — Егер әдиллигин ырас болса, мына қанарды тәрзиге
апарыуға жәрдемлес. Тәрзиге дейин неше метр бар?

— Еки жүз метр бар шығар, — деди Әдил мурнының ас-
тынан сөйлеп. Муғаллимнің сұсты басты ма, бир заманда
төмен қарап, әбигерленди де қалды ол.

— Еки жүз метр болса — жүз метрге дейин сен арқалай-
саң, аржағына мен. Қыз баланы сыйлауымыз керек.

Әдил үнсиз мақуллады да, төмен отырып қанардың еки
мушынан усады.

— Қәне, қолдасайық, — деди муғаллим әжапама. Әжапам
дым үндемей қолын узатты. Екеулеп қанарды Әдилдің арқа-
сына салды.

— Сен қыз неғып турсан? — деди соң маған қарап. — Еше-
гинди байлап келсең-о, Анаңқара, пахтаны жеп атыр.

Ешек хеш қандай да пахтаны жеп атырған жоқ еди. Ол
мениң нәзеримди басқа жаққа қаратыу ұшын айтты. Қыз
бала деген шайтан болады-ғо, курттай болсам да оның не
ойлағанын сездим.

— Бекем байла, босанып кетпесин! — деди әжапам муғал-
лим менен қатар кетип баратырып, изимнен дауыслап. Мен
ишимнен бултыйып қалдым. Күнде байлап жүрген ешегим-
ғо. Қашан босанып кетип еди. Кара, бир заманда әлле
неткен бир муғаллим оған меннен жақын болып қалыпты.

Мен ешекти гөне түбир шенгелге қолымды тырнатып
байлап боламан дегенше олар атыздың басына шығыуға
шамаласып қалыпты. Жууырып зорға жетип алдым. Лекин,

жүдә өкшелеп бармадым. Муғаллимнің гәплери маған гә
түсиникли, гә түсиниксиз болып еситилип турды. Әжапам
болса сөз қоспайды, бирак, хәр гәптин изинен сынқ-сынқ
күле береді. «Соншама қызык па екен?» деп ашыуым келеді
оған. Ешейинде тисинин ағын көрсетпейтуғын ол, бүгин
жүдә ушып-қонып тур-ғо! Ырасын айтсам, әжапамды қатты
қызғандым! Қаяқтан пайда болды усы биреу! Сулыу болса
өзине! Әжапамды алып кетсе не қыламан? Үйде қыздан бир
өзим қаламан ба? Ол кетсе ағам маған ешекти де услатпайды.
Пахтаға да жибермейді.

— Атыңыз ким? — деди бир ұақта муғаллим әжапама.

— Бегзада, — деди ол әсте.

— Сулыу ат екен?

— Ырастан ба?

— Ырастан! Мәнисине қараң, — хәм Бек хәм Зада! Аты-
ңызды ким қойса да ақыллы адамлар қойыпты.

Енди мениң атымды сораитұғын шығар деп тез-тез жүрип
жақынладым.

— Хә, жеттин бе? — деди муғаллим маған қайрылып қа-
рап. Әжапам көз қыйығын таслады да қойды. Лекин, муғал-
лим атымды сорамады.

Әдил жол бойы қанарды жерге қоймай, тәрзиге дейин
өзи апарды.

— Қарыздарман, достым! — деди муғаллим күлип. — Ен-
лиги сапар мен арқалап келемен.

Тәрзиде қанар 69 кило шықты. «Жетпис» келетуғын
шығар» деген әжапамның шамалауы онша узаққа кетпеди.

— Усы пахтаны бизиң қызлар тергенде бир мезгил жатып
түргелер еди, — деди муғаллим күлип.

Әжапам үнсиз мыйық тартты, оған муғаллимнің хоша-
мети унап турған еди. Мениң ашыуым келди.

— Жүр енди, қайтайық, — дедим әжапамның қолынан
жулқылап.

— Хә, неге асығасан? — деп әжапам басымнан сыйпалады.
Мен қолын басымнан түсирип жибердим. Ол мениң ашыу-
ланғанымды сезді. Қанарды қолтығына қысты да:

— Жүр! — деп қолымнан жетеледі.

— Өзим жүремен, — деп қолымды тартып алдым.

Екеүмиз көп жерге дейин үндемей келдик.

— Өтирикши екен! — дедим мен бираздан кейин булты-йып.

— Ким? — деди әжапам. Түсинип турса да түсинбегенге салды.

— Жанағы муғаллим-дә!

— Хә, неге?

— Жүз метрге дейин сен аркала, аржағына мен аркалайман деп еди-ғо, Әдилге. Қәне, аркалағаны?!

— Әдил шаршадым демеди-дә! Оның үстине муғаллим — қонақ.

— Қонақ атызда жүре ме?! — дедим мен. Әжапам жууап таба алмады ма, үндемеді.

— Аты ким екен? — дедим оны қапа қылып алмайын деп. Болмаса, муғаллимнің атының маған кереги жоқ еди.

— Билмеймен.

— Онда неге сен атыңды айттын?

— Сораған соң айттым.

— Неге оның қасында киятырып күле бердің?

— Ол қызық гәплер айтты.

— Хәш қандай да қызық гәп айтқан жоқ. Мен еситтим.

Әжапам мени билмейди деп өтирик сөйлегенине қысынып кетти. Үндемей қалды.

— Сен оны жақсы көресең бе? — дедим бираздан кейин.

— Не?!

Ол мениң айтқанымды еситпей қалды ма, я сол сөзди тағы бир мәрте еситкиси келди ме, қайтармалап сорады.

— Жақсы көресең бе, оны?

Әжапам бираз үндемей қалды.

— Егер жақсы көрсем не болады?

— Онда сени әжапа демеймен!

Екеүмиз бир-биримиз бенен әлпимиз алыспай-ақ, атыздың шетине келип қалдық.

— Ешекти минип жүр, — деди маған.

— Сен не?

— Мен жаяу бараман.

— Иркилип қалсаң апама айтаман, муғаллим менен қалды деймен.

— Сеннен бурын бараман.

Ол енди ешекке миниүге туу узактан изимизден карап турған муғаллимнен уялған еди. Сол күннен баслап ешек мениң бир өзиме тийисли болып қалды.

Не болса да ол бийшара пахта тасыудан кутылды. Әжапамның канары буума болыудан муғаллим қаяктандур пайда болады. Толған уакта және Әдилди ямаса пунктке пахта апаратуғын Файбылды шақырады. Олар-әм мөнкилдеп келе береді. Мениң ашыуым келеди соған. Нөкистен келген биреудің неге айтқанын қылады?! Илайым, өлшенбей-ақ қалсын әжапамның пахтасы! Апарма! Я қорқама, билмеймен.

Муғаллим менен танысқалы әжапам-әм бирден сызылып қалды. Бурынлары ауылдың қатынлары менен қатар түссе:

«Пахта терсем он бармағым ойнайды,

Гүллер шақасында бүлбүл сайрайды» деп жандырып қосық айтатуғын еди, қойды оны. Он бармағы үндемей ойнайды, бүлбүл дауысын шығармай сайрайтуғын болды. Ауылдың хаялларының қатарына түскиси келмейди. Олардың қасына басқа биреулер келип тап алғанша қанарының сөтилген жерлерин дүзеткен болып күтип турады. Қанардың хештенеси де жоқ. Қасақана ислейди. Мениң менен-әм сууысты. Тек қайтарда есине түсемен. Себеби, үйге бирге барыу үшін керекпен-дә!

Студент қызлар да муғаллимине куштар қусайды.

— Шазада, сен узаклап қала берме, әжапанды муғаллим алып кетип қалады, — деп мени қорқытпақшы болады.

— Сизлерди не, сизлерди әкетпей ме? — деймен мен шән-килдеп.

— Бизлер көппиз-ғо, — дейди олар.

— Бизлер-әм көппиз, әне, ауылдың хаяллары бар, табельщиклер бар...

Бала жүрегим сезип турады, қызлар муғаллимин әжапамнан қызғанып айтатуғын еди сол гәплерди. Қызғанса алып неге кетпейди Нөкисине?! Илайым термей-ақ қойсын бизиң ауылдың пахтасын. Қар-жауынның астында неге қалмайды!

— Қызлар, сизлер кино өнери енди басланып атырғанда түсирилген хужжетли картинкаларды көрдиниз бе? — деди бир күни муғаллим студентлерге. Бизлер де қатар терип жүр едик.

— Көрдик, — деди қызлар гәптин изин еситиуге қызығып.

— Сонда адамлардың жүриси кандай? Мультфильмдегидей жуғырып-жуғырып жүреді я?

— Аға, аға, — десті қыздар.

— Бегзаданың пахта терген қолларына қарайсыз ба, тап сол фильмлердегидей, қалай қыймылдап атырғанын көзің илмей қалады.

Қыздар тым-тырыс болды. Жактырмай қалды.

— Хәй-хәй, муғаллим бала, бизің аппақ қызды атып жығарсан! — деді Турдыш деген жеңгеміз.

— Атып жықсам олжа жыққан мергендики болады-дә! — деп мардығды муғаллим.

— Жықтырып қоймаспыз! — деді Курбан кишем қапталдан. — «Ай болмасын, күн болсын» деп отырған периште бийкешимизди ата-тегі белгисіз биреуге беріп жибере алмаймыз!

Әжапам өзі хакқында айтысып атырған гәплерден уялып, тез-тез теріп, озып кетті.

Муғаллимнің оған жағынаман деп айтқан тенеуі өзіне қымбатқа түсті. Ауылдың хаяллары бетін қайтарып таслағаны бір болса, студент қыздар да енді оннан тартынбай, екі-үшеуі фартуклерін астына қойып, отырып алды. Оларға турың деп айта алмады. Әжапамның изинен барыуға аттың қаскасындай беп-белгили болып қалатуғын болған соң, илажсыз, қолына шыйырып алған газетаны ашып, бір нәрселерге көз жууыртқан болды да, тәрези таман кетті.

Билмеймен неге екенін, сол сапары мен оны аядым. Муғаллимнің қолайсыз аухалда қалғаны әжапама батады деп ойладым ба, кулласы, туу сыртынан қарап туырып, ойынға қосыла алмай қапа болып үйіне кетіп баратырған балаға усаттым оны.

Қыздар бір-еки жылдан бери қалада жүріп бети ашылып кеткен екен. Я муғаллими жас жигит болғанға ма, илме қармақ гәплер менен ойнағысы келеді. Муғаллим-әм олардан гәпін алып қалмайды.

Бирақ, ол бизің әжапамның жақын жерде жүргенін көрсө ап-ансат тәслим болады. Қыздар оны сезеді, биле тура «бір гәптен қалып атырғанын» ағзеби келеді олардың!

Сондайда муғаллим бір-еки қыздың шала теріп атырғанын ескерткен болады да, хәр жерден бір хана пахта теріп

алып, қосыуысы толған соң әжапамның қолына береді. Соң олар жоқ жерден гәп тауып, басқалардан озып кетеді. Мен пахтаны хәр жерде жартыхана қалдырып, шала-шала териуім менен изин қуусырап бара беремен. Өйтпесем, ертең бір гәп болса апаман гәп есitemен. «Сен қаяқта едің?» — дейди маған.

— Магнитофоныңыз жүдә узақтан тарта ма деймен?! — деді бір күни муғаллим әжапама.

Әжапам күлді:

— Японлардики-ғо, — деді сөйтп.

Олар қаяқтың магнитофонын айтып атырғанын түсінбедім.

Менің менен ара жақынласса олар жүдә сыпайы сөйлесетуғын еді. Әнгимелери кино, артист, оқыған кітаптарынан узаққа кетпейді. «От жаққыштан дана шығады» дегендей, мен де олардың гәпине кулак түре беріп, бираз қосықшылардың атын биліп алдым.

Бір күни студент қыздардың бири муғаллимнің төс қалтасына үш ханалы гөрек салды.

— Ал, муғаллим қәйним, енді не қылар екенсең?! — деді Курбан кишем, көріп турған екен.

— Бул бәле қыздар, келгели берли аңлығаны мен еді, ақыры түсирді! — деп күлді ол. Сөйтп муғаллим бір гештекті мойнына алды.

— Несийеге турмаймыз муғаллим, уақтың айтын? — деп жабырласты студентлер.

— Мен айлық алып алайын...

— О-о! — деп шууласты қыздар. — Онда үш хананы қайтып берін.

Үш хананы қайтып беріу, жигит адамға намыс. Муғаллим көз астынан әжапама қарады. Меніңше қыздарға зыяпат беріуге бизің әжапамнан тартынып турғандай еді.

— «Арыслан изине қайтпайды, жигит сөзинен қайтпайды», — деді Қызларгүл деген жууабый жеңгеміз. — Өйтп қыз баллардың алдында жағдай айтып, нәмөртлик етпен!

— Болды, болды! Мен тәслим болдым! Алдымыздағы алтыншы күни кешке бола ма?

— Болады! — деп шууласты қыздар.

Гештек Мыңбай тракторшының үйіне белгиленди. Муғаллим сол үйде жататуғын еди. Әжапам еки-үш күн бурын апамнан руксат сорап жүрди.

— Не бар, дүздин кызлары менен? — деп апам жекиринип жиберди.

— Бәри менен дос болып кеттим... Өп-өтирик сөйледі әжапам. Хеш қайсысы менен дос емес олардың.

— Әдира қалдық! — деп апам бәри бир бет бақтырмады. Кейин әжапам кишемді аұлады.

— Ене-е, аппақ қыз бир заман кеуіл көтерип қайтағойсын, бәрха үйден шықпай жабығып кетти. Қасына кишкене кызды қосып жиберейик...

Апам бир заман үндемей турды да:

— Қаланың кызларына жарысып көп жыртандай берме, қыз бала дегеннің сестин шығарып күлгени айып болады! — деп зыяпатқа бир-еки саат қалғанда зорға руксат берди.

— Сен қыз әжапаңның қасынан қалма, көз-қулақ болып жүр, — деп мени де зинхарлады.

Енди әжапамның бийлиги менде. Ол енди маған қатты сөйлей алмайды. Олайып қарай алмайды да. Зейниме тийсин, болған-болмаған нәрселерди қосыңқырап айтып келемен.

Әжапам руксат алғанына ушып-ушып қуғанды. Өзинен бурын мени сазлады. Шашларымды тарады, таза көйлегимди кийгизип, былай-былай айландырып көрди. Мен таяр болғаннан кейин өзи айнаның алдына қатып алды.

Мыңбайдың үйіне бизлер адам-адамды көрер-көрмес уақытта жетип келдик. Мырзагүл кишем үлкен қазанға толтырып аұкат асып атыр екен. Соған қарағанда муғаллим бийшара бир ешкіге түсти ме деп ойладым.

— Келдин бе, Бегзада? — деп муғаллим бизлерди терис айуанның аұзында күтип алды. Соң қасындағы орта жаслардағы хаялға таныстырды. — Усы аұылдың «пахта машыны».

— Сәлем бердик, — деди әжапам ол хаялға. Бирақ, қол берип сәлемлеспеди. Уялды ма, билмеймен.

— Сағ жүрсен бе? Мына қыз неге сәлем бермейди?! — деп маған қарай өзи қолын созды.

— Атың қим? — деди және.

— Шазада.

— Ким?

— Шазада!

— О-о! — деп хаялдан бурын муғаллим таңланды. — Қыздардың патшасы буюқта екен-ғо!

Әжапам мени хошаметлеп атырғанға мазатланып турды.

— Бул келиншек мениң менен орын алмасығуға келген муғаллим, — деди соң. — Аты Лиза. Мен азанда қайтатуғын болып атырман.

Әжапам дым үндемей қалды. Оған муғаллимнің қайтатуғын болғаны жақпады ма, яки орнына келген муғаллимди жақтырмады ма, қулласы, мен сонда буның паркына бара алмадым.

Сырттағы аұқаттың қашан писетуғыны менен хеш қим қызықпады. Қызлар муғаллимнен, муғаллим қызлардан уялды ма, өйтеуір, дастурханда бар нәрселерди де жеп жалшытқан жоқ. Мен бирақ, үйде сийрек көринетуғын жемислерден жеп-жеп алдым. Мениң бул жерде уялатуғын хеш қимим жоқ.

— Қәне, қызлар, ойынға түсесизлер ме? — деди муғаллим бир уақта.

— Ху-у! — деп қуғанысып қоя берди қызлар.

Муғаллим түргелип магнитофонды қойды. Оннан қулақты жарып жиберетуғын ойнақы музыка жаңлады. Музыка менен бирге, тап айқулақтың реңиндей жалтырақ нурлар жайдың ишине өзгеше сән берип турды. Қызлардың биреуи светти өширди. Енди қимнің қимлигин айырығу қыйын болып қалды. Лиза менен муғаллим бир-бири менен қол ұсласып ойнады. Оны анық көрдім.

— Сен қыз, атың қим еди?

Әжапам ушын муғаллим жууап берди.

— Бегзада.

— Бегзада, тур, хәмме ойнап атырғанда бир өзин қарап отырғаның болмайды.

— Мен ойнап билмеймен.

— Үйренесен, тур, тур.

Лиза муғаллимнен қолын жаздырып, әжапамды тартып түргелтті. Әжапам әсте-әсте дастурханнан узақласып, алақөленкеге араласты.

Мен энди усы алакөленкеден ажапам менен муғаллимди излей басладым. Лекин, қасына жақын бармасан, туу анадайдан кимнің ким екенін айырыу қыйын еді. Жақын бара бериуге уялдым.

— Хә, патша қыз, ойнамадың ба?! — деди Мырзагүл кишем мениң сыртқа шыққанымды көріп.

— И-им! — деп бас шайкадым. — Хәммеси тепсинип атыр, төбем солқылдап кетти.

Қазанның дөгерегіндегилер күлип жиберди.

— Мә, сорпа ишип ал, минийерге отыр. — Мырзагүл кишем ағаш тубиретканы гөш тууралған астахтаға жақын қойып, мени отырғызды. Қолыма бір кеса сорпа услатты. Сорпа ып-ыссы екен. Астахтадағы подноста үстине пияз тууралған өкпе менен бауыр туурап қойылған екен. Оннан хәр ким еңкейип, биреу-биреуден алып жеп тур.

— Мә, қыз, мына өкпеден же, — деп Мырзагүл кишем маған еки-үш бөлегін әперди. Сорпаға қайнап піскен өкпенің мазасы елеге дейін аузымнан кетпейді. Боп-бос, бирақ, шайнаған сайын қайтадан орнына келе беретұғын гөш екен ол.

— Табельшиқ бала, сен неге ишке барып ойнамайсан?! — деди самовар жағып отырған Әдилге Мырзагүл кишем.

Ол табельшиқ бала емес, табельшиқтин баласы еді. Кишем алжасып айтты ма, я айтыуына қайымластырып сөйдеди ме, билмеймен.

— Мен ойнап билмеймен-ғо, — деди Әдил уялып. — Ойнайман деп қызлардың аяғын басып алсам.

— Кәнекей, сөйтсең! «Уынды шашайын ба?» дегеннен аяғын басқаның тәуір-ғо, тезирек той жер едик. Нөкистен келген муғаллим жигитке кара, «арпа ишінде бир бийдай» болып, әширеписи шығып жүр.

Иштегилер ойынның қызығы менен уақыттың өткенін билмеди, биз қазанның басындағы әңгименің қызығы менен.

— Бар, патша қыз, айт энди болар, қойсын! — деди кишем маған.

— Болды, қойың деймен бе?

— Аўқат писти! — деп светти жағып жибер.

Маған да кереги усы еді. Жууырып келдим де сыйпалап жүрип өширип-жақкышты тауып алдым. Свет жарк ете қалды. Хәмме ойыннан тоқтады.

— Аўқат писти-и! — дедим шәнк етип. Усы уақытлары ажапамның белине қол салып турған муғаллимди көрдим. Көрдим де бир түрли болып кеттім. Жылағым келип кетти. «Мен неғып жүрмен далада! Апамның маған тапсырып жибергени қайсы?! Энди не деймен оларға?!»

Мениң тесирейген нәзериме көзи түсип, екеуи еки жаққа кетти..

— Апам қайтсын деп атыр! — дедим ажапама қышқырып.

Ажапам шоршып түсти. Дым үндемей төмен қарауы менен дийуалды жағалап шығыу менен болды.

— Бегзада, қаяққа барасан?

— Аўқат жеп кетсең!

Лизаның да, басқа қызлардың да мирәтлери жууапсыз қалды. Бизлер хәммесине қулағымызды бекитип, жолға түстик. Сыртта Мыңбай ажағам да, кишем де, Әдил де биздердин кетип баратырғанымызды билмей қалды. Олар табак жасау менен әуере еді.

— Апам ырас шақырды ма? — деп сорап қалса не деймен деген ой менен гүдикленип келдим келгенше. Лекин, ажапам сорауға бата алмады.

— Келдиниз бе, қызларым? Келегойын. Аўқатыңызды жеп алың. Кисинин үйинин тамағы сол үйдин босағасында қалады, — деп жалбырақлап атыр апам.

Ажапам сонда маған бир түрли нәзер менен қарап қойды. Лекин, өтиригимди шығарыуға тәуекел ете алмады. Себеби, мениң менен қасарысса жақсы болмайтуғынын билди ол. Мен еле талай керек боламан.

5

«Мерекениң сәни жигит пенен қыз» деп бұрынғылар билип айтқан. Мениң бала кәлбим менен сол уақытта сезгеним — атыздың сәни де жигит пенен қыз екен. Ауылдан муғаллим кетти де, атыз хуулеп қалды. Хеш ким-хеш ким менен дегишпейди, күлиспейди. Ауылдың қатынларынын да айландырғаны сол еді, ол да өз жайына қалды. Орнына келген хәял муғаллим сол сапары жауқылдаған биреу болып көринип атыр еді көзиме, қайда-а саған, қабағы түксийип, тисиниң ағын көрсетпейди. Сын-сымбаты келисип қалған,

күлсе жарасатуғын-ақ нашар. Бірақ, қабағынан қар жауады турады. Қызлар бийшараның жамбасы жер ийискелеуден қалды. Хәр бирине қырк бес килодан норма бөліп берді. Соны терсе тергени, термесе айдың жақтысы менен тергизеді. Ол қурақум пахтаны бизің әжапам тереди ойнап жүріп, Курбан кишем тереди, Қызларгүл кишем тереди, Турдыш бірақ тере алмайды, бір заман қунығып терген болады да, «үйпей, белім-ай, бес бала тапқан жерім-ай», деп фартугин артына қайырып төсеп отырып алады.

— Мына қосығынды өзгертши берекет тап, изимиздеги жаслардан уятты! — дейді Қызларгүл кишем хәр сапары.

— Мен не, күнде қосық жазып газеттен пул алып жүрмен бе, өзим қыз уақтымда ауылдағы жегелерімнен ядлап алған қосығым ол. О неси-ай түүе! — деп бет бақтырмайды ол да.

Пахтаның-әм изи сүйылды. Биринши терім муғаллим қайтайын деп жүрген күнлери-ақ тамам болып еді. Екинши терім төрт-бес күннен артыққа созылмады. Енди шелде турып атызға қарасан, шағаладай шағырайысқан пахта, бірақ, жақынлап барсаң фөрекке илинип салбырап турған жарты хана, ямаса сууық пенен жыртылып ашылған фөрек, оны айырып аламан дегенше бармағынның басы тилким-тилким болады. Бийшара көмекшилердің өндирип тере алмай жүргени сол еді.

Бизиң әжапам-әм баяғыдай сәскеге бір қанар тикейткенди қойды. Салпаусыды. Бірақ, сонда да кешке дейін алпыс-жетпис килоны арқайын өлшетеді.

— Хағыз-ау, әстерек тере берсе, айнанайын, мына Жупсаузақ қайнаға сени мысал қылып зау-затымызды қоймады-ғо! Үйде кемпир-ғарры деген бар, мал-хәл деген бар, азанда сениң менен қатар шыға алмаймыз, — деп жалынады ауылдың хаяллары.

Әжапам күледі де қояды. Аз териуге уәде бермейді. Курбан кишемнің «Жупсаузақ қайнаға» деп отырғаны бригад, аты Қосбармақ.

Еки ауыз сөздің бирінде бір ауыз сөгінбей сөйлей алмайды. Соның ушын да сөгисиниң, бақырысының күши жоқ. Сөйтсе де қарап турып гәп еситкиси келмейді-дә хаяллардың.

Муғаллим кеткеннен кейін ешегимиз баяғы уазыйпасына қайтадан ийелик етті. Пахта апаратуғын болды. Бірақ, миниұин тек мен минемен. Әжапам минбейді. Ойламаған жерде муғаллим келип қалады деп ойлайтуғын болса керек. Хакыйқатында да солай. Арадан өткен он бес-жигирма күннің ишинде олар бір-бирин жақсы көріп қалған еді. Муғаллим бар уақытта әжапамды оннан қызғанып жүрсем, енди оның қайтып келиуін күсей басладым. Себеби, ол келсе ауылға пайыз киреди. Ол келсе көмекши қызлар уа-халасып күлип-ойнап, атызды басына көтереди. Ол келсе әжапамның қабағы ашылады. Ал, хәзир.. Кеште дәстүрхан басында тымсырайып отырады да қояды. Сорасан жууап береди, сорамасаң жоқ. Өзлигинен гәпке қосылмайды. Оның неге буйтип отырғанын тек мен билемен, үйдегилердің ханнан хабары жоқ.

— Жайнап-жаснап отырса, қызым-ау, — дейді апам арасында. — Биреу салысы сууға кетип отырса, ишкен асын бойына тарамайды екен. Я биреу зейниңе тийди ме?

— Яғау, өзим...

— Шаршап жүрген болсаң бір-еки күн бармай-ақ қой пахтаға. Дайыларыңның үйбетине қыдырып бой жазып қайт. Қырау түскеннен кейинги терген пахтаға пул берип-әм жалшытпайды.

Ол дайысының үйине барғысы келмейді. Биреулер дайылары менен апақ-шапақ-ғо, яқ, бизлер ондай емеспиз. Енисе алмаймыз. Өзлери сууық, дайыларымыздың. Набада, апам жоқта инилериниң биреуи қыдырып келсе, апамды шақырып келиуге мени жууыртады.

— Апа, иниң келип отыр үйге, — деймен барып.

— Хе-е, солай ма, немис келди ме?! — дейді апам ашыу-ланып. «Дайым» демей «иниң» дегенге ызасы келип сөйдейді. Жек көрген адамын «немис» деп айтатуғын әдети бар еді апамның. Лекин, бизлер буннан жуумақ шығармаймыз. Оның ушын апамның бизлерге узақ өкпелеп жүрмейтуғынын билемиз.

Әжапам апамды тынышландыруу ушын өзінше «жайнап-жаснайды», бірақ, келиспейди-ау! Келиспей атырғанын апам-әм биледи.

— Фарры, аумийин ет, жеп болган болсан, кызлар өзүнүн тамына барсын, — дейди.

Аумийиннен кейин екеумиз жайга киремиз. Кишем кан-зан-табак жууып калады. Агам, апам, өжагам өзлери көп уакка дейин гүнкилдесип отырады. Не сөйлесип атырганын билмеймиз, кызыкпаймыз-өм.

Өжапам жайга келген соң, шашын жазып тарайды. Соң айнага карайды. Кеше тараган болса да тарай береді. Жасыл, сары аралас моншағы бар, соны бир шешеди, бир салады. Мен услап көргим келип, колымды созсам:

— Тиймеш! — дейди жекиринип.

Мен дым үндемей, папкамды аламан да сабак таярлауға кирисемен. Соннан жатаман дегенше сөйлеспеймен.

Ол екеумизге арнап төсөк салады.

— Кел, жат, калганын азанда ерте туруп таярлайсан, — дейди маған. Мен жууап бермеймен.

Соң әсте жаным келип, ернимди бармағы менен кытык-лайды. Кытығым келгенликтен күлип жиберемен.

— Жүр энди жатамыз, — дейди соң. — Түстен кейинге дейин хәммесине үлгересен.

Ауылда мектебимиз кишкене болганнан кейин, баслауыш классларға орын жетиспей, бир мезгил кейин оқытуғын едик. Лекин, мен жалқаулау болдым. Тез-тез, оқуудан калып қоя берер едим.

— Ертең бармай-ақ қой, қызым, нан жауып алайық, — десе қуанып кетемен.

Кишем қалаға қатнап ислейди, медсестра, оны алып қала алмайды. Өжапам бир мезгил калса орны беп-белгили болып калады. Бригад есикке ат ойнатып келеді. Соның ушын хукимет сорамайтуғын тек мен.

Свет өшкеннен кейин көп уақытқа дейин уйқыламай жатамыз.

— Өжапа! — деп сыбырлайман азымаздан кейин.

— Хе? — деп әсте жууап береді ол.

Мен үндемей каламан.

— Не дейсен?

— Хеш нәрсе!

— Айт, айт, не дейжаксан? — деп маған жакынланқырап жатады.

— Коркаман.

— Кимнен? Неден?

— Бақырасаң-ғо!

— Айта бер, бақырмайман! — деп ийнимнен сыйпайды.

— Ырас бақырмайсан ба?

— Бақырмайман.

— Оны сағындың ба?

Өжапам ийнимнен сыйпалап атырған қолын тартып алады. Жаным шығып кетеді.

— Айттым-ғо, бақырасаң дедім-ғо! — деймен өкпелеп.

— Якшы жат, уйкла! — дейди де арман аударылып жатып алады. Бала болсам да билемен, ол маған өкпелеп атырған жоқ, муғаллимди еслеп атыр. Оны еслеп атырганын дем алысынан сезип қоймауым ушын арман қарап жатып алды, бәле.

Бул сорауды мен муғаллим кеткеннен кейин еки мәрте ғана тәкирарладым. Бирақ, екеуінде де ол жууап бермеді. Мени баласынды. Бәри бир сол сауал оған унайтуғын еді. Унағаны ушын маған бақырмады.

Бир күни муғаллим келди, атызға. Ойламаған жерде!

— О-о, муғаллим келди! — деп қызлар бақырысып жиберди. Бул рет олар Лизадан тартынған жоқ.

Ол атызда ким бар болса хәммеси менен сәлемлесип шықты. Мени жерден көтерип алып ырғытты.

— Ой-буу, өсип кетипсең-ғо! — деп мақтады және. Мен он-он бес күн ишинде өсип кеткеніме хәм хайран қалдым, хәм қуғандым.

— Муғаллим, энди қайтқанша бирге боласыз ба? — деди қызлар жабырласып.

— Як, бүгин қайтаман!

— Не, муғалли-им?

— Он күннен кейин сизлер де қайтасыз. Терим мапазы тамам!

Қызлар қол шаппатлап жиберди.

— Бүгин сизлерге алдыңғы жигирма күн терген пахтаңызға пулларыңызды алып келдим!

Және бир мәрте қол шаппатлау жаңлады атызда.

— Қәне, хәммеңиз берман келин. Ғумша, фартугинди берип турсаң-о!

Гумша деген қыз фартугин берди. Муғаллим оны жамбасының астына қойып отырды.

— Ақшаны енди Гумшадан баслап берсең-дә! — деди Лиза күліп.

— Аұа-дә!

Қызлар қысым-қысым ақша алды. Сол жыллары ақша өзгерген, ол көбірек пұлдан гөре сүүретли қағазға усайды. «Сом-купон» дейтуғын еди адамлар оны.

— Ал, енди ғайрат салып тереғойын, — деди муғаллим лизим жазылған қағазларын папкасына салып. Папка менен бирге көтерип келген пакет босап қалған еди.

Муғаллим мениң тусыма келгенде кисесине қол суғып, бүкленбеген бир он мынлық берди.

— Буны не қыламан? — дедим мен.

— Ал, ала бер! — деди ол.

— Неге?

— Ақыллы қыз болғаның ушын.

Ол кейин мениң жууабымды тыңлап отырмастан, ауылдың хаялларына ҳармасын айтып, әжапам бетке қарай жүрди. «О-о, муғаллим келди» деп қызлар шуұласқанға, мен әжапамды таслап, олар бетке барып қалған екенмен. Тез-тез изинен жүрип, оларға жақынладым.

— Лизаны аұмастырмайсыз ба? — деди әжапам муғаллимге.

— Кәнекей, илажы болғанда! Бир өмирге мөканымды да аұмастырар едим. Директорымыздың орынбасары көп жылдан берли наұқас еди. Сол биротала жұмысты қойып, оның ұазыйпасын маған танып қойды. Былай-былай шығыұым қыйын болып қалды.

— Хәмелдар болыпсыз-ғо, — деп күлди әжапам.

— Сизге көптен берли ойыма келип жүрген бир пикирди айтайын ба? — деди муғаллим.

Әжапам сораұлы нәзер менен қарады.

— Сиз жүзинизди көрсететуғын айнаға ыссы пуұ урылғанда қандай болатуғынын абайладыңыз ба?

— Як, ойлап көрмедим.

— Айнаға ыссы пуұ урылса, аппақ болып хеш нәрсе көринбей қалады.

— Оны неге айттыңыз?

— Оны айтыұымның себеби, мен сени сағынған ұақтымда пүткил дүнья пуұласқан айнаның артында қалып қойғандай сезиледи. Хәмме жак аппақ, шексизликке айланып кетеди.

— Асырып жибердиниз! — деди әжапам күліп.

— Шын сөзим!

— Аржағына қара, Шазада сизин қыялпаразлығыңызға күліп тур.

Әжапам мениң күни менен еситип турғанымды хәзир сезді ме, мына гәпке уялып кетип, мени ийеги менен нускады.

Муғаллим маған жалт қарады. Ол мениң изинен жетип келгенимнен бийхабар екен.

— Шазада, ешегинди алып кел, әжапана бир мәрте пахта апарысып кетейин, — деди сон маған қыйылып.

— Пахта өлшейтуғын ұақыт болған жоқ-ғо, — дедим мен.

— Болмаса да апара беремиз.

— Әкелейин бе? — дедим әжапама.

Ол мақуллап бас ийзеди. Билип турман, екеұине де мениң кеткенім жаксы. Соны сезгеним ушын ешекке барғанша да, келгенше де, аяғымды «басайын ба, баспайын ба», деп әллен ұақта келдим. Олар маған «неге тез әкелмейсең?» деген жоқ. Қайта сол ұақта әкелгениме де қайылшылығы жоқ еди. Кәнекей, ешек қолымнан босанып кетеғойса... Мен услай алмай куұалап жүрсем...

Қулласы, сол күн бизин әжапам ушын кеұилли күн болды. Хәмме қызлар ушын да солай болды-ау мениңше.

Айтқанындай, он күннен кейин көмекшилер қайтты. Кейин, атызға шыққан шықты, шықпаған шықпады, ноябрьдің басында таңға жақын қырпық қар жауды. Бул ауылдағыларға жаксы бахана болды, атызларға мал айдап жиберди.

6

Әжапам муғаллим менен үәдени бир жерге қойды, билсем. Үйде де, дүзде де кеұилленип жүретуғын болды. Мениң менен оны-буны сөйлеседи. Оқыған жаксы китаптары болса онша қалың емеслерин маған береді.

— Әдебий китапты көп оқысаң гәпке шебер боласаң! — деп қояды.

Бир күни жасыл-сары аралас моншағын мениң мойныма тағып көрди.

Мен кууанып кеттим.

— «Шынжыр» алып алайын, кейин бермен, — деп жөнө шешип алды. Бир кууантып, бир сууалтты мени. Ол «шынжыр»ды кашан алады?! Бизин ауылдың кызларына турмысқа шыкканда гана төркини апарып тагады ондайды. Онда да шамасы келгенлер.

— Муғаллим менен кашып кетсежаксаң ба? — дедим тезирек сол күнди жақынлаткым келип.

— Хәй! Денин сау ма?! — деп аямай шымшып алды. Турған жеримде секирип-секирип түстим. Жылайын десем уялдым. Соң ол «биреу еситип коймады ма» дегендей жәнжағына жалтак-жалтак карады.

— Керек емес моншағын! Мә, ал! Папкимде ол «оқы» деп берген «Жети хат» деген кітабы бар еди, алдына тартып урып шығып кеттим. Кешке дейин козы-ылақларды бағып жүре бердим. Әжапама жақынламадым. Кеште, жатар алдында ол зорға жууасытып алды.

— Апалы-синли деген татыу болуу керек, — деп шашларымды сулуулап тараған болды.

— Жатарда шаш тарамайды! — дедим оған.

— Тарағанның зыяны жок. Азанда үйпа-жуйпа болып турмайсаң.

Мен бәри бир кабағымды ашпадым.

— Қояғойшы, Шазада, енди шымшымайман!

— Урасаң ба?

— Урмайман-әм!

— Бакырмайсаң ба?

— Бакырмайман.

— Бакырсаң бирак, көресең! Бәрин айтып бермен. «Бәри» дегенде соңғы рет изинен барып еситкен бир-еки ауыз сөзден баска хеш нәрсе билмеймен, бирак, сонда да бул гөп үлкен абай-сыясат еди.

Ноябрь айы жүдә жауынлы болды. Бир күн ашылады, ярым күн жауады, ярым күн ашылады, бир күн жауады.

Усындай күнлердин биринде түс уақтында муғаллим кирип келди үйге. Апам үйдеги бар қатты-қутты нанларды туурап:

— Жауынды күни нан сорпа жақсы аўкат, — деп нан сорпа псирип еди. Хакыйқатында да аўкат жүдә мазалы болды. Наннын ширеси шыккан сорпаны таласып-тармасып иштик.

Муғаллим келген уақытта оған «аўкат же» деўге я аўкат, «нан же» деўге я нан жок еди. Апам кишеме карап, қайта-қайта ернин тиследі.

— Иним, қай баласаң? — деди ағам аманлық есенликтен кейин. — Бул дөгеректин балларына усатпай турман.

— Аға, мен усы ауылда көмекте болған кызлардың муғаллимимен, — деди ол ағама сәл өнмени менен еңтери-линкиреп.

— Хә-ә, солай де! Көмекши кызлардың кайтканына көп уақыт болды-ғо.

— Билемен, аға. Кызлардың кейинги терген пахталарының пуллары менен есапласайын деп келип едим. Карасам, бригад алжасқан ба, бухгалтер алжасқан ба, мына, Бегзада кызыңыздың ақшасы бизин кызлардың дизимине косылып кетипти.

— Астапыралла! — деп муртынан күлди ағам. — Жақсы нийетке болсын, кызларынның дизимине косылып, көнекей оқыуға да кирип кетеғойса.

— Оқытамыз десениз жәрдем беремиз, — деди муғаллим гөпти шынға айландырып.

— Оқытпай не қыламыз. Өзи бир жығылғаннан кейин жүрек шайды болып қалағойды. Болмаса, мына Ержанның кызы кирди бирге оқыған, Қарлыбайдың кызы кирди, Өтемистиң кызы кирди. Буның бир өзи қалды, мен тап буннан мал аяп отырғандай.

— Қояғойшы, ғарры, бары-жоғынды актара бермей, — деп апам ағамды зорға тоқтатып алды.

Ауылдан ана қыз да кирди, мына қыз да кирди дегенге ары келди ме, әжапам майлықка колын сүртип турыуға ыңғайласты.

— Хәй-хәй, отыр қыз-әй, қаяққа барасаң? — деп ағам оны иркти. — Аўмийин етейик, хаў... «Үйинде атасы жок, асынын пәтиясы жок» болмасын.

Аўмийин етип қол жууылды, әжапам қол қойып, бир қамтым ақша алды.

Муғаллим қайтты.

— Маған өлим келмейди-ау! — деп апам мұғаллим шығып кетіуден дизесін дүмпішледі. — Бир тислем нансыз да отырар ма хаял адам. Жаңағы балаға нан же деп айта алмадық-ғо!

— Келин, камыр ийле! — деди соң гижинип. — Шетинен дәрриу еки жайман жайып жибер. Сен қыз қасына үкенди ерт, жигилдик беттен шогиртек терип кел. Тик турған шөп тез кебеди. Пакалдың сууы сорғалап турған шығар еле.

Үйимиздің кубласында сейисхананың артында бир пахта атыздың көлеминдей жигилдиклик бар еди. Үйбетке келетуғын салма сол тоғайдың дәл ортасынан ағып өтеди. Салма жылда қазыла берип, еки бойының ырашы адам бойынан да бөлент болып кеткен. Тоғайдың иши ық болғанға ма, февральдың ярымы аұғаннан баслап, жаптын бойына сүтилмек шығып кетеди. Аұзымыз сүттен жағал-жағал болып, азан менен қой сүтилмеклерди терип-терип жеп қайтамыз. Бирак, ол да он-он бес күннен артпайды. Соң боян шығып кетеди. Боян сүтилмекке күш бермейди. Июль айларынын орталарында боянның узынлығы үлкен адамлардың көкирек аұзынан келеди. Сөги қол менен қойғандай қатарласып, қозғап жиберсең шенгелдин қоңырауындай сынғырлап турады. Августтың ортасы болмағанша ағам ол боянға орақ салмайды. «Сөги писсин, сөги писсе боян душшыланады» деп күтип жүреді.

Илгери жыллары Дәухан деген баслық сол жигилдикти пахта атызға қосаман деп дүккиш салды. Ағам алдына кесе турып еди, үстине айдай бергеннен кейин кашты. Лекин, дүккиш тоғайды тегислей алмады. Бир жигилдикти копараман дегенде дүккиштин бир балдағы шорта сынып кетти. Сынған жеринде, бир хәпте жатты. Ағамның жылқысы таўға шығып қалды.

— Ойның келеди-ә, бизин ата-бабаның әрұағы менен?! Бул қустың тезегинен көгерген жигилдик емес, атам еккен жийделер майдаланып-майдаланып жигилдик болған, билдич бе? — деди баслықка ныклап. «Жийде қартайса жигилдик болады, қустың жаманы дигилдик болады»

Баслық ағам менен жақ жарыстырып отырмады, кетти.

Жап бойындағы боянлар гүзде орып алынғаннан кейин, қысы менен түбири куұрап, ақ терек көлемшедей теп-тегис

шөгиртекке айланады. Түби ширип турған шөгиртекти қыйналмастан қысым-қысым етип жыйнап ала бересен. Күн дәмгершилик болған соң апам бизлерди усы отынға жумсаған еди.

— Харманлар! — Үраштың баұрайында шөгиртек терип жүрген бизлер жалт қарадық. Салманың ишинде төбеси зорға көринип мұғаллим киятыр еди. Мен хайран қалдым. Апам бизлерди биле тура шөгиртекке жиберди ме? Яғау! Сонда қалай бизлердин буюққа шыққанымызды билди? Яки, ажапам бизлерге сездирмей көз урыстырды ма екен?! Мениңше, бул ойламаған хәдийсе еди.

— Қәне, мен-әм жәрдем берейин, — деп келиуден жеңин түрип тийисип кетти ол.

— Қойың, үстиниз ылас болады, — деп атыр ажапам.

— Бегзада, буюққа кел, буюқта шөгиртеклер өзи қыйрап атыр-ғо, — деди мұғаллим бираз алдырақ кетип.

— Қәне? — деп ажапам да изинен кетти. Салманың бурылмасынан олар маған көринбей қалды. Мен изинен ермедім. Билдим, хеш қандай да қыйрап атырған шөгиртек жоқ ояқта. Мақсети — меннен узақласыу. Баяғы «япон магнитофоны» да мен екенімди билип алған едим сорастырып. Соның ушын бул рет «магнитофон» болғым келмеді.

Олар салма ишинде әлле нелерди гүнк-гүнк сөйлести. Кеулим бир түрли болды. Мұғаллимди баяғы биринши сапар көргендей жек көре басладым. «Ол не аұылға келип басыныу!»

— Бегзада-уу?! — деген апамның даұысы еситилди бир уақта.

— Апам шақырып атыр?! — деп бақырып жибердим бирден.

Ажапам жууырып шықты.

— Жаңағы гәп есиннен шықпасын, якшыма? — деп изинен сыбырланып даұыслады мұғаллим. — Сонда екеуимизге де жақсы болады.

Екеуимиз еки арқа шөгиртек пенен үйге қайттық. Мұғаллим қаяктандур жол тауып, көринбей кетти.

— Бағана нени есиннен шықпасын деп атыр? — деп сорадым кеште ажапамнан.

— Хеш нәрсе! — деп ол ырасын айтқысы келмеді.

— Айтпасаң айтпа, — дедім мен де бултыйып. — Азанда апама айтып беремен.

— Ух-х! — деп өзін қыстап күлді әжапам. — Сен не, нәрестемісен?! Үп-үлкен қыз болдың-ғо. Бір нәрсе болса «айтып беремен, айтып беремен»...

— Сонда не меннен жасырасаң?

— Онда бір гәп, сен мениң тәрешімди аласаң ба?

— Кәйтп?

— Мениң айтқанымға қосыласаң?

Мен макуллап, бас ийзедім.

— Ендиги хәптелери ағама айтамыз, үйге телефон құрғызайық деп.

— Оны кім құрып береді?

— Монтёр.

— Пул алмай ма?

— Алады. Бағанағы мениң пулыма құрғызамыз.

— Хе-е-е! Муғаллим телефон құрғызыу үшін берген екен ғо, ол ақшаны я?

— Анаң кара! Хәмме нәрсеге түсинетуғын болып кеттің. Телефон шыңғырлайды. Сен аласаң, кейін: «Әжапа, телефонға» дейсең маған.

— Үйдегилер «кім о?» десе не деймен?

— Аұылда пахтада болған қызлар дейсең.

— Екеұмиз-әм өтирикши боламыз я?!

— Бул — ұақытша! Енди жатып уйықла, яқшы ма?

Кешикпей үйимізге телефон құрылды. Телефон хәмме исти тезлетті. Жазда үлкен кара «Чайка» менен муғаллим әжапамды узатып алып кетті.

— Бизің бийкештің бахтына кара, қудай көпсинбесин, обком минген машын менен узатылды, — деп таңдай қағысты аұылдың хаяллары.

7

Әжапам кеткеннен кейін үйдің бір мүйеши хуўлеп қалғандай болды. Дәстүрхан басында да әңгимеміз онша кууыспас, хәр кім өзіннің әлле қандай қымбат мүлкін жоғалтып алғандай, кеулимиз кулазып турар еді.

Апам өзіннен-өзі ол хакқында гәп баслағысы келе береді.

— «Қыз бала барған жерин кууантады, кеткен жерин сууалтады» деген ырас-ау... Түн ярымында етiме бурыш жаккандай болып оянаман. Не екен десем — усы кыздын кеткени.

— Бүгiн түсимде бийкешти көрiп жүрмен, — деп гәптин изин алып кетедi кiшем. — «Кiше-е» деп анадайдан кушағын ашып жууырып киятыр.

— Айнанайын-ау, үйдi сағынып жүрген ғой, — деп камсығады апам.

Кiшем әжапамды түсiнде көрдi я көрмедi, себеп пенен апама жағынып қалыу үшін айтады ол «түсiн». Апам да оны биледi, бирак, билсе де келинiнiң қызын «түсiнде көргени» унайды оған.

Ағам бундайда дым үндемей турып кетедi. Изинше әжағам да.

— Анағыздың үйде жаксы көрiп кийетуғын көйлеклери бар едi, апарып қайтқанда болар ма едi... — деп кiшем апама екиленiп карайды. «Апарып келе ғой» десе ушажак. Лекин, апам бул гәпти онша хош көрмейдi.

— Ол көйлеклери үйде жарасықлы едi, ол босағаға жарасар дейсең бе?! — дейдi мейилсоқлық пенен.

Хакыйкатында да, әжапамның көкiрек бүрмелеп тигiлген суп-сулыу көйлеклери бар едi. Кийген ұакта өзiне ды-ым жарасып турады. Лекин, тойына барғанымызда оған кийгизiп қойған хасыл кийiмлердi көрiп, апам иш-ишинен қысынып кеттi. Жүзинен билинiп турды қысынғаны. Күнликке кийдирiп қойған кийiмлерин көрiп-ақ, үйдегi шала тозған штапель көйлеклерин апарып абырай ала алмайтуғынын биледi-дә ол.

Әжапамды хәммеден бетер мен сағындым. Ол ашыуы келсе шымшып-шымшып алар, кеули келсе хошаметлеп «мынау маған тенлесiп баратыр-ғо», — деп бой-бойласып, айнаға карасар едi. Хәзир изинен барғым келип турады да, бирак, барыуға батына алмайман. Ол үйге кирсем, босағадан баслап музейге киргендей боламан. Төсеп қойған гилемлеринiң үстiнде аяқларым көмилiп кетедi. Кирген жерде үлкен айуан бар. Хәмме қапы сол жерден шығады. Хәр қапының арасында рамкалары мармер тастан ойып исленгендей үлкен картиналар, есикке карама-қарсы туурыда

адам бойлыдан бийик саат тур. Сап-сары маятниги тынбай тербеліп турады. Алтын ба екен, мыс па екен деп маятнигин услап көрейін десем, узын айналы шкафтын ишінде тұрыпты ол. Хәуесім келип турады да, тағы тартынаман.

Адам бойлы гүлдер, тереклер гилемнің үстіндегі гүздердің ишінде өсіп тур. Төргі залдың есигінің аұзында қызғылт-қоңыр скатерт жабылған стол тур. Столдың үстінде төрт мүйешлі айна, айнаның ишінде мөп-мөлдир суу бар. Суудың ишінде ертектегідей алтын балықтар жүзіп жүр. Ишінде және укроб қусаған майда жапырақлы шөптер өсіп тур. Балықтар гейде жылтыр таслардың арасына кирип жоқ болып кетеді де, біраздан кейін қайтып шығады. Балық ылай жеп семиреди дейтуғын еді, олардың мына шийшедей тынық суудың ишінде не тауып жейтуғынын билмеймен.

Бір бөлмесінде үш аяқлы қып-қызыл рояль тур. Хеш ким «дың» еттирип шертпейді, сонда да снепагтай жерди бөнтлетіп қойғанына хайран қаламан. Қулласы, ол үйде хеш нәрсени арқайың услап көриуге болмайды. Түсирип аламан ба, қулатып аламан ба деп қорқасан.

Ауылда хәмме нәрсе басқаша. Емин-еркин нәпес аласан. Әжапамның сол қысылып қалған хауада аяқ ушынан басып жүргенине рехимим келеді. Бирақ, оның өзи қапа емес. Жүзи гүл-гүл жайнап жүреді қашан көрсен.

Сөйтип, бара-бара үйде оның жоғына да көнликтік-ау. «Адам үш күннен кейін дозакка да үйренеді» дейтуғын еді апамлар. Арадан екі-үш ай өтип, ол алыстағы ағайындей болып қалды. Тек апамның тилинің ушында турады ол.

— Бегзада-а, Сұлтан, кели-ин, а-а, Шазада, — деп биреуимизди шақырыу керек болса хәммемиздің атымызды айтып болады. Сонда хәрдайым биринши болып әжапам аұзына илинеді оның.

Кешке қарай телефонға мен де, апам да урланып-урланып қарап қоямыз. Екі-үш күн тым-тырыс турса, апам:

— Ананы көрип жиберос қыз, сым-пымы оратылып қалған жоқ па екен, — дейди маған. Бул әжапамды қоңырау етпеди-ғо, дегени. Тап усыны билгендей телефон да бирден «шырр» ете қалады. Хәммемиз бир қобалжып түскенимизди билмей-ақ қаламыз. Әлбетте, журттан бурын мен жетип бараман. Күткенимиздей қоңырау әжапамнан болады. Ол

әдеттегіше қолы сауалау болғанда, көбинесе, қазан-табағын жайғастырып болғаннан кейін жатарға таман қоңырау етеді. Биз де соны күткендей, кеш жатамыз. Ислейтуғын талап болмаса пияда гүррин тауып отырады апам. Қоңырау әжапамнан екенін билгеннен кейін ағам менен әжағам жайларына кетеді. Бизлердің майда гәпимиз оларға жақпайды.

Әжапам мени телефонда айланып-толғанып атады. Ол еле мени баяғы ешегин шөлге байлап келетуғын кишкене қыздай көреді. Мен күн санап өсіп атырман-ғо. Оның үстине ол кеткеннен кейін бирден ақыл токтатып, есейип қалдым. Енди мен-әм бир үйдің үлкен қызы болып киятырман. Сонда да биреу «шүкирим дейди» деп жалап-жуклап атырғаннан кейін нәрестедей еркелегін келип кетеді екен.

— Әжапа-а, қашан келесен? Сағынып кеттим! — деп кишкене қыздай сақауланып келип қаламан.

— Бараман, шүкирим, бараман!

Сон ол үйдегилерден баслап, ауылдың бәрін сорап шығады. Жек көретуғын адамларын-әм қалдырмайды.

Мени трубканы қашан берер екен деп күте-күте шаршаған апам:

— Бола ғой қыз-әй, жауып кетер! — деп қыстайды төбемде турып.

Сонда барып апам телефонды беремен. Олардың гәпи бирақ узак сөббеге созылады. Лекин, хәр сапары жуумақланбай қалады. Телефонның өзи «болды-дә, енди» дегендей, берилип сөйлесип атырғанда үзип таслайды.

— Курғыр, телефонның усындайы бар-әй, анағүни де сөйтип еді, — деп трубканы маған береді. — Я кайттан терип көресен бе?... Қоя ғо болмаса, уятты.

Бир сапары ағам усы телефонның үстінде апам қатты кейип таслады.

— Соннан әдет бола ма? — деди түтигип. — «Шыққан қыз шийден тысқары» деген. Атасы бар, енеси бар, олар не деп ойлайды?! Уят емес пе!

Хәммемиз бир қысым болып қалдық. Жууырып барып телефонды ала беретуғын мен гүналыдай болып сезиндим кеулиме.

— Шазада, ағанның бақырғанын әжапана айтып жүрме, — деди апам маған жатарда. — Өкпелеп, қоңырау етпей жүрер.

Билгендей, ажапам конырауды сийреклетти.

Бир күни ол бийкешин ертип кыдырып келди. Үйде үлкен байрам болып калды. Жыллаган үлкен түйетауығымыз бар еди, ағам соны сойды.

— Үйдің адамына да түйетауық сояды екен-ау, — деп ойлап қойдым ишимнен.

Лекин, сол муғаллақ катқыр қораздан қутылғаным кууандым. Ол қорамыздағы хәмме тауықтың үлкени еди. Түйетауықтың қоразы үлкейсе жаман болады екен. Үйден үстиме қызыл кийип шыға алмайман, арт беттен келип қос аяқлап дүрс еттиреди. Жығыла жазлайман. Неше мәрте тырнағы осып кетип, балтырым жара болып жүрди. Қонсылардың балалары да бийзар — келе алмайды. Журт ийттен қорқар еди, бизің үйде қораздан қоркады.

Әжапам менен күн бойы дурыслап сөйлесе алмады. Қонақ қыз да биреу тислеп алатуғындай әжапам кирсе-киреди, шыкса-шығады, я баяғыдай бул да «япон магнитофоны» хызметін атқара ма...

Кеште апам буның есабын тапты.

— Келин, кудаша қыз бенен Шазадаға өзиннің тамына төсек сал, Султанға атаңның қасына сала ғой, мен бүгін қызымды бир ақшам ийискеп шығайын, — деди.

Кишем қазан-табағын жайғастыраман дегенше қонақ қыз бенен бир төсекте қатар жаттым. Лекин, я ол болып, я мен болып илла деп ауыз ашпадық. Мен не деп сөйлесемен, танымасам. Я ол мениң таныған адамларымды танымаса. Қыялыма ол да мендей аухалда еди. Тезирек таң атағойса, үйбетине қарап ушса! Лекин, бийқар ойлайды ол. Әжапам «еки қонаман» деди келген уакта апама.

Түннің бир мәхәлинде кишем орнына келип жатты. Күни менен бесикте уйқысы қанған баласы ынырсып баслап еди, құрттай мәмме берип, бир-еки шайқаған соң, қайттан уйқылап калды. Қыбыр-сыбырдан болдырған кишем де демде пыш-пыш етип уйқыға кетти. Әсте-ен тың-тынладым, кудаша қыз уйықлап атыр ма, ояу ма? Билинбейди. Дем алғаны да сезилмейди. «Әй, мейли, мен бир урлық етейин деп атырман ба» дедим де, пышық жүрис пенен бөлмеден шығып, әжапамның қасына келдим. Олар еле гүнк-гүнк сөйлесип атыр екен.

— Балам-ау, еле уйқыламай жүрсен бе? — деди апам мени аяған болып.

— Қонақ қызын кайда?

— Қашшан тас болып калды! — дедим мен жақтырмай.

Болмаса, «кел мениң қасыма жат» деудің орнына қонақты сорайды. Бийкеші меннен жақын болып па оған!

Мен келгеннен кейін апамлар гәптиң бағдарын өзгерті. Лекин, әңгимелери бир-бирине кууыспай калды. Биреуинин жууабы, биреуинин сауалына жақынламай кетер еди. Билдим, меннен күни менен айтып киятырған әңгимесин сыр тутқысы келди. Мен душпан шығарман жүдә! Олар жасырды екен деп шығып кетейин бе? Дым тәбиз анламайтуғын пәмсиз қыз болып жата бердим. Бир уакытлары жортаға қурылдыға бастым.

— Сен оны кимнен еситтің? — деди апам әжапама сыбырланып.

— Қайтыс болған енемнің уактында сайланған мурындық қызы бар екен, сол айтты.

— Ол қатнасып тура ма?

— Қатнаспайма деп ойлап калдым. Соң бир-еки қонсыдан да ызым-сызым еситтим. «Енең пақыр Бийпатпаның шыны қызы еди, бийшара, дәрттен өлди-ғо, ең кейнинде бир тамға қамап қойды, еси кирели-шығалы болып калды» деди. Еситкенде тула бойым жуулап кетти.

— Бирак, куда ондай, кисиге хазар беретуғын адамға усамайды, — деди апам. Әжапам ол гәпке кууанып кетти.

— Ауа, үлкенге де, кишиге де бирдей. Маған хеш «келин» демейди, «қызым» деп сөйлейди.

Апам бир заман үндемей калды.

— Кайдан билейин шырағым, адам аласы ишинде деген, тили майлы, кеули ғайры биреу болмаса болар еди.

— Яғау, апа.

— Яғау деме қызым, сен бир ишине кирип шығыпсан ба, «самал болмаса шөптің басы қыймылдамайды» деген. Мениң кәуетерим, ул атасына тартады, қыз шешесине дейди, сениң күйеуің-әм әкесинин жолын кууып, жары жолда дәрдесерге түспесен болар еди!

— Қойшы, апа, — деди әжапам сәл өкпелегендей түр билдирип. — Тап айтыуға да уяламан-ау, күйеу баланыз хәр күни

азанда оянып, «Бегзада, қасында жатсам да азанға дейін сени сағынып шығаман», дейді. Сөйткен адамнан бийопалық шыға ма?!

— Әне, усындай гәптен қорыкса болады. Бизлер де аған менен бир-биримизди сондай жақсы көріп қосылдық, бірақ ағаннан усы күнге дейін «сени сағындым» деген гәпин еситпедим. Күйеуің суу жұқпас жалатай болмаса нетти.

Әжапам тым-тырыс болып қалды.

— Хе, өкпеледің бе? — деди апам жууасып. — Өзине бек бол, асыңа шыбын түспесин деймен-дә!

Әжапамнан жууап болмады. Бар гәп соның менен тыйылды. Еки қонаман деп келген адам, азанда шайын шала-пала ишти де, жолға шығыу менен болды.

Апам оның неге бірден қайтқысы келип қалғанын сезсе де, тәуелле етпеди. Үй алдынан гүзетип қалды.

8

Сол күннен баслап апам әжапам хакқында гәп қозғауды сийреклетти. Телефонға да сукланып қарай бермейтуғын болды. Усыны билгендей телефон да, печьтин қууысында мүлгиген қара пышықтай, сылт етпейди. Кишем де бурынғыдай түсінде бийкешин көре бергенди қойды.

Ағам арасында:

— Куда тым-тырыс ғой бала, арасында «қалай отырсаң» деп сорап-әм қояйын демейди. Қудай айтқандай телефон бар, — дейді.

Бірақ, гәпине хеш ким жууап қайтармайды. Апамның ерни жыбыр-жыбыр етип турады да, билдиргиси келмей гәп аралатып жибереди. Ағам хәр сапары қудасы хакқында гәп еткенде кемпиринен хошлау күтер еди, негедур кемпири хошламайды. «Бул кемпирге не болғанын» ағам биле алмай хайран.

Быйылғы гүз ерте келди. Сууық ерте түшти. Егиннің пискен-писпегенин бес қонақ урып кетти. Пахтаның биринши сортлы терими он күн-ақ дауам етти. Соң хәмме ғөрөклер жыртылып ашылып кеткен соң оның қайсысы писик шигит, қайсысы қам шигит екенін айырыу қыйын еди. Ауылда бригадалардың (биреулер фермер дейди) айтыуы

бойынша пахта усы жылы шығын менен жуумақланатуғын қусайды.

Ауылға көмекшилер кийип кетти. Олар бірақ жылдағыдай хеш кимнің үйине бөлистирилген жоқ. Азанда келип, кеште қайтады. Атыздың шетінде қатар автобуслар дизилип турады. Жүздей адам бир көлемге түседі де, изи шегиртке түскен атыздай қап-қара болып қалар еди. Оларға жүдө рехимим келди мениң — көмекшилерге. Биз түсте үйге келип кем дегенде еки саат дем аламыз. Олар болса атыздың шетінде фартуклерин дәстүрхан етип, термосларындағы шала сууыған шайы менен кими консерва, кими бир килолык банкиде қууырып әкелген картошкаларын нан менен халқас етер еди. Я жеген емес, я жемеген емес. Курттай бой созайын десе дөгерегиннің бәри дигирмандай кесек. Ақыры, найлаж атызға түседі. Атызды тазалап болса ертерек қайтатуғынын биледи олар.

Кулласы, быйылғы гүз әжапам бардағыдай қызыклы болмады. Онда бизлер таң атыудан атызға жеткенше асығар едик. Атызда болса қызыл-жасыл кийинген қызлар. Арасында болажақ жездем жүрер еди саулат төгіп. Ал, быйылғысы... гүз бе-гүз. Қуты қашқан гүз болды бул.

Ауыл адамлары пахтаға дерлик шықпай қойды. Бес қонақтан бурын орып үлгерген жүуерилеринин басын қайырады, оларды атыз ишинде қырман дүзетип, ешек пенен түйек айдайды. Фермер ме, бригад па, оларға үндемейди. Көрсө де көрмегендей болып өтип кете береді. Жазы менен атызда жүргенине бир сом бермегеннен кейин тили қысқа олардың. Усыннан ернин қыймылдатып көрсин:

— Тап ертең азанда Нөкиске көшип кетпесем, атымды басқа қояман! — деп безилдеп қоя береді қай-қайсысы да.

Хәммеси Нөкис пенен қорқытады. Нөкис бизің ауылдың адамларының «дайы журты».

Быйыл бизлердің жүуеримиз ерте писти. Басы иймейген бой жүуери еди, ағам туу сыртынан «түп-түп» деп жүрип орды. Хәр басы малақайдай болды, жаңағынын. Үйдеги хәңги ешек пенен түйек айдады. Маған жетелеткен жоқ. «Қыз бала, уятты» деди ағам. Әжағам жетеледи, ағам шыбық пенен изинен айдап жүрди. Бизлер апам екеуиміз қырманнан шығып қалған жүуери басларын ортаға таслап турдық.

Бийшара хәңги хәр айланғанда бир шыбык жер еди. Өзинен болады хәр сапары, нәпси жаман. Басы курттай еңкейди ме, жүеринин бир басы аўзында кетеди. Соң мың шыбык жесе де тасламайды, жеп тынады. Кейин ала оған аўзына дорба илдирди. Дорбаның ярым белинен шыжым менен буўып биротала тас қылып еди, хәңги аспанға секирди, бийшара дем ала алмай қалған екен. Кулласы, үш күн ишинде бар жүерини түйеклеп болдык. Қырк қалта жүери шықты. Бир қалтаны кеште ешекке артып моллаға апарып келди әжағам.

— Он қалтадан бир қалта бериўимиз керек еди, дүньясы курғыр көзимиз қыймайды, — деди ағам кешки шай үстинде.

— Усы күнде үсир-питирди тўеллеп берип жүрген адам бар ма? — деп койды апам да. Оған да шыққан шығын жаға бермейди.

— Қызымызға бир қалта берейик, — деди ағам.

— Қайда-а-ам, — деп ернин сылп еткизди апам. — Ол қудан жүери ишер ме екен?

— Ишпесе таўығына салады, қызымыздың пайы бар-ға.

Оннан кейин бул гәп кесилди.

Кейин мал оты жыйналды, картошка қопарылды. Тек гешир мықлы екен. Бес қонак оған хеш нәрсе қыла алмапты. Қыраў жеген сайын мазалы болады, деди ағам. Бирак, қауындар суў болып ағып кетти.

Гүз ерте келсе, қыс та изинен өкшелеп турады екен. Ноябрьдин дәслепки хәптесинде-ақ жуқалап қар жапты. Үйдин иши менен гешир қопарыўға шығып, қардың арасынан қағып алдык геширлерди. Сол күни аўылдың маллары да айдаўға жиберилип еди, лекин, бизин қой-сшикер муртынан айрылған геширдин пақалына өшигип өзимиздин мөлдектен былай-былай кетпеди. Пақалдың арасында бирли-жарым гешир де бар, ақыры. Бул оларға гөш салып асқан палаўдан абзал еди. «Қар жаўды деп қуўанба, аязы болар соңынан» деген гәп ырас екен, жуқалап жапқан қардың өзи хәммени бүрсендетти. Қуўыс-қолтықтағы түйиншиклерден қыс кийимлеримизди таўып алдык. Жазы менен көйлекшен жүрип жалыға ма адам, қалың кийимлерди де сағынады екенсен.

Үйде бир мүйеште бир қалта жүери менен еки қалта гешир турыпты. Булар әжапамның пайы. Апарып қайтыўға хеш қим бата алмайды. Я өзлигинен келип алып кетпейди. Олар билмейтуғын да еди бизлердин әжапама пай қойғанымызды.

Бир күни оның утыры келди. Жаңа жылға үш-төрт күн қалғанда, ағам менен апамды қудасы үйине шақырды. Районнан бир машын услап, үш қалтаны жүклеп тарттық-аў Нөкиске. Қудасы ағам менен апамды шақырған, лекин, мен қаламан ба?! Бир үйдин хәм кишкене қызы, хәм үлкен қызыман! Бармай қалсам бәри бир әжапам сорайды.

Бизлерди үйиниң иши менен дәруазаның алдында күтип алды. Мен шығып атырып әжапама қоңыраў етип едим. Ағам қудасы менен кушақласып көришти. Аўылда ондай дәстүр жоқ еди, қудасы кушағын ашып қиятырғаннан кейин ағам да мәжбүр болды.

Қудамыз әжапам айтқандай, күле шырай берип жүретуғын ийман жүзли қиси екен. Кийген кийимлерине де хәуесин келеди. «Өз үйинде бектей болып жүреди» деген усы шығар. Ийнинде сур реңли, төс қалталы пенжек. Бренжеси де бир реңде. Басында спортшылар кийетуғын ала сызыклы топпы, пенжектин ишинде футболка.

Хаялы өзине қарағанда әдеуір жас екен. Жүзинде дақ жоқ, ақ қағаздай. Тамағының астында бир қабат буғағы бар. Алқымында алтын халқалы шынжыр.

Жездемиз мақсылардай болып, көксине қолын қойып сәлемлесті ағамлар менен. Кирген жердеги айўанға алты стулчик пенен дөңгелек стол қойылыпты. Тойға барғанымызда олар жоқ еди. Сол жерде аўмийин етишти.

— Қуда, баллар шай демлегенше үй менен таныстырайын, — деди қудамыз.

— Хаў, жанағы... машындағы қалталарды түсирип алып, шофердың кирей пулын бериўимиз керек еди, — деди ағам гибиртиклеп. — Аўызда дилгир болып турған шығар. Умытып кетиппиз-ға оны.

— Хәммеси жайында! Шоферыңыз бул ўаққа жары жолға барып қалды.

Кудамыздың аты Убайдулла, кудағайымыздың аты Азима екен. Үйде де талай айтылып жүрген шығар, бірақ мен ескермеген қусайман.

Убайдулла аға хәр бөлмесін бирим-бирим көрсетті. Бир бөлме бир бөлмеге усамайды, ондағы төсектер де, мебеллер де басқа-басқа еді. Айтыуынша олардың бұрынғы жайы тазадан салынып атырған үлкен кеңсенің орнына дүс келіп, бузылып кетіпті. Бул жайды салғаннан кейін уақтында жақсылық еткен инилері, шәкірттері хәр бөлмені бир-бирден бөлісіп алып өзлери толтырып берген екен. Өйтпегенде сонша бөлмені дөске менен толтыруу аңсат емес шығар. Лап болмасын, бизің райондағы бакшаның ярымындай бар. Рояльды мәдениет министри болған бир иниси сауға етіпті.

— Бизің үйде буны шертетуғын адам жоқ ғой, — десе:

— Тура берсин аға, сән болып. Бул хәзирги дәуірдің модасы, — депті жанағы министр.

Алтын балық пенен теңселип туратуғын саатты ким әпергенин айтпады. Бірақ, мен соған қызығып едим.

Кеште аұқаттан кейін Убайдулла аға хәммеизди бир бөлмеге жыйнады. Балалары менен, қызлары менен бирим-бирим таныстырды.

— Мен киммен? — деди жездеме. Жездем орнынан турып жууап берди.

— Әкемсіз!

— Бул киіс ким болады? — деди ағамды көрсетіп.

— Атам.

— Бәрекелла! Ал мынау ким?

— Анам.

— Қасындағы-ше?

— Ол хәм анам!

— Бәрекелла! Соны оң кулағың менен де, шеп кулағың менен де еситіп ал — сениң енди еки атаң, еки анаң бар, зинхәр биреуинен биреуін кем көріп жүрме! Егер олай етсен мен сени перзентім демеймен!

Жездем көксине қол қойып, турып отырды. Соң бул «имтихан» әжапама да тәкирарланды. Ол да усы үйдің тәртібіне көңлігіп кеткен екен, жездем кәйтіп хұрмет көрсеткен болса, ол да соны булжытпай орынлады.

— Енди, куда, — деди Убайдулла аға. — Қудайдан жасырмағанды киісіден жасыруға болмайды. Көріп отырсыз, кудағайыңыз меннен әдеуір жас. Туурысы — жигирма төрт жас киіс. Әуелгі кудағайыңыз төртінші қызының тусында бала үстинен ауырып, қайтыс болды. Изинше қызы да. Көрсетпеген тәуибим, апармаған докторым қалмады. Шыпасы түспеди.

Атың сүрінсе изиңе гәп ерғиш болады екен. Журттың айтыуынша ол мениң жүрдеклігімнен ишқыста болып өлген болып шықты. Бул ғыйбатшылар сол хаялдан тууған еки қызым менен де арамызды сууытты.

Азима ол пайытта жаңа оныншыны питкеріп, менде хаткер болып ислеп атыр еді. Мениң болса алдын нәрстелігінде өліп кеткен қызым он екиде, оннан кейінгі қызларымның биреуі сегизде, биреуі төртте еді. Өзим қырк екині толтырып, қырк үшке қарағанман. Хаялы өлген еркекте не сән болсын, бир күні усы Азима алдыма киіріп, дым үндемей турып алды.

— Хе, Азима, неүе? — дедім. Үндемейди.

— Айт, биреу қапа қылды ма?

— Як.

— Онда не?

— Айтсам сиз қапа болмайсыз ба? — деди маған.

— Як, айта бер.

— Маған шалбарыңызды шешіп беріп, өзинің ишкі бөлмеде бир заман отырып турын, — деди тартына-тартына.

— Неге?

— Шалбарыңыздың қыры екеу болып кетіпті.

Столдан былай шығып көрсем, хақықаттан да солай.

— Қызым, бундай қылмайық, — дедім Азимаға. — Кеңседе мениң жаланпут отырғаным келиспес. Оның үстине утюгті қайдан аласан? Жақсысы үйге барайық, сол жерде утюглем берерсен.

Кулласы, шалбар үйде утюгленди, Азима үй жыйнастыруға тилек билдирип, кешке дейін бизикинде қалды.

Кеште келсем мениң хәмме киімлерім, қызларымның киімлері жууылып утюгленген, үй шығарылған, поллар жууылған, бир сөз бенен айтқанда нашар баланың қолы сезилип турды.

Бул аўхал бир жылға дейин даўам етти. Бир күни жу-мыста Карима апа деген апай бар еди, сол алдыма кирди.

— Баслык кәйним, ерси көрмесең бир гәп бар, — деди.

— Айтын.

— Бул заманда еркексиз хаял аштан өлмейди, бирақ хаялсыз еркектің күн көриуи қыйын болады. Оның үстине қыз сақлап отырсыз. Сиз үйленин! — деди.

Мен үндемей қалдым.

— Женгешилик етейик пе? — деди ол күлип.

— Етин, етин! — деп мен де хәзил еттим.

— Женгешилик деп женгешилик те емес-аў, — деди ол өзін ушлап. — Бизсиз де өзлериңиз бир-биринизге үйренисип қалдыңыз. Мына, Азима қызларыңның басынан сыйпаса қалай болар екен?

— Азима?! Ол еле... Кейин не дәлил айтарымды билмей қалдым.

— Жассынба! — деди Карима. — Еркек адам тегинликте қартаймайды. Азима сизге куба-қуп болады.

Кулласы, соның менен турмыс қурдық. Азима бизге үш ул, төрт қыз туып берди. Сонда да баяғы өсек еле ел арасында бар. Бир күн болмаса бир күн жаман аўызлардан еситип «қудамыз напәк адам екен» деп жүрмең. Қудайға шүкир, ел ишинде абыройым жаман емес, дос-яранларымың бәри басшы жұмысларда ислеген, он еки мурындық қызым бар. Бүгин мине, жаңа жылға төрт күн қалды ма, биринши сизлерди шақырып атырман. Ертең бирге ислескен отырыспаласларым келеди. Арғы күни мурындық қызларым, оннан соңғы күн қонсылар... Жылда үйренген хәммеси. Жаңа жылға өтер кешеси бирақ, өзли-өзимиз отырып, шампань атамыз.

Убайдулла ағаның мына гәплеринен кейин ишим ғым етти. Баяғы сапар апам менен әжапамның өкпелесип қалатуғын ўақыясының төркини буяқта екен-дә! Қайсысы хақ, қайсысы нахақ, бәри бир буны еле де билмес едим.

— Енди куда, сизге атаған бир сарпайым бар, — деди Убайдулла аға орнынан турып. — Баяғы келгениңизде елдің дәстүрин бузбайын деп халық қатары сарпайладым. Бирақ, бул ретки сыйым өзгеше.

Ол арқа тусындағы шкафты ашты. Оннан илдиргишке илиўли турған ташкенти қаўындай сап-сары, сен-сен постын шығарды.

— Мына постын бир қашардың пулына тигилген, — деди постынды ийнинен ушлап силкип. — Қараң, бурынғыдай кой териден тигилген зилдей постын емес. Бул сур тери — қамары!

Хақыйкатында да, тонның ишиндеги козының жүни буйраланып, жақты менен хәр түрли ренге дөнип турар еди.

— Кәне, енди ийниңе сук.

Кийип көрип еди, ағама шап-шак болды.

— Енди мына малақайды кий. Шөгирме тиктирмедим. хәзирги заманда шөгирме кийип жүрген адам жоқ.

Ол төбеси қоныр тери менен тысланған көк қамары малақайды мушына кийип турып, селкилдетип-селкилдетип жиберди. Жүнлери оннан бетер шыйратыла түсти, оннан бетер дөне түсти.

Малақай да ағамның басына шап-шак болды. Қудамыз өзи таза кийим алғандай куўанып қарап турды.

— Тәңир жарылқасын куда, кәне қолыңды жай.

— Қойып тур, кудағайдың пайы өз алдына.

Кулласы, апам лама кийип, мен шуба кийип, азанда жолға шықтық. Жездем таксиди есиктиң алдына кесе тартып қойған екен.

Ағам сонда босағада турып бир пәтия берди дейсен, тап, қуданың сүйеги сипсе болған әкеси тирилип келип, рахмет айтатуғындай көринип кетти маған.

Жол бойы ағам қудасын аўзынан түсирмей келди. Қосығы сол болды. Лекин, апам бир аўыз жақсы-жаман деп гәп қоспады. Мен апам түсинбей қалдым. Ийниңе жапқан ламасы пүткил аўылымызда, хәтте басқа ағайин-туўғанларымыздың да хеш қайсысында жоқ еди. Сонда да, апам жибимей қата қалды. Билемен, оның өкпеси қызында еди. Сол сапары апасына болыспай, атасының төрепин алды ол ақыры! Соның ушын атасының жапқан сарпайы қанша унаса да, тас болып жибимей отыр ол.

Бир күни аўылдағы Айзада шешем жол үсти нан аўыз тийиўге қайрылып, апамның гүманын биротала айқынластырып кетти. Оның айтыўынша қудамыз хаялының тирисинде-

ак Азима менен жүрген, хәтте үйине ертип келип, хаялына аўкат писирткизип, сол аўкатты екеуи бөлек тамда бирге жейди екен. Хаялына қоятуғын айыбы, «сен қыз тууыўға үйренип кеткенсең, бул маған мийрасхор тууып береді» дейтуғын қусайды. Соның дәртинен бала үстінде күйик көтерип кетип, жинли болған. Күйеуи ол бийшараны бир тамға қамап қойған. Әкеси кеткен соң қызлары қапыны ашады екен. Хаял уақты-уақты өзине келетуғын қусайды. Сондайдың биринде асханаға кирип, бир шийше укус ишип, жанына қаст етипти.

Бул хабар апамның гүманын әбден тастыйықлады. Лекин, апам болжауының дурыс шыққанына қуғанбады. Айзада шешемди мақулламады да, керисинше:

— Байбу-ў, баспақларға от салмаппа-ғо! — деп оннан бұрын орнынан турды. Бул «айтып болған болсаң бара-ғо» дегени еди.

Апам кудасына қанша гүман менен қараса да, иш-ишинен бул уақыяның ғыйбат болып шыққанын қалер еди. Мен сонда апамды қатты аядым. Айзада шешемнің туу сыртынан қарап турып, өзәзүлге мегзеттим. «Шайтан келип кетти бизиң үйге, дедим өзимше, ол Айзада кемпирдің кебинде келди. Апамды бетер қапа қылып кетти. Илайым, қайтып қәдеми жетпегей!»

9

Уақыт хәмме нәрсени орны-орнына қояды екен. Кудамыз хакқындағы мыш-мыш гәплер де барып-барып ескирди. Енди оның хеш кимге қызығы жоқ еди.

Бәринен бетер — апамның қабағы ашылды. Бұрынғыдай, кудасы хакқында гәп кетсе бұрсип-тырса бермейди. Ара-арасында кудайы менен де сөйлесип алады телефоннан.

Гейде жездем жұмыс бабында жол үсти қайрылып кетсе-ғойса хәммемиздің зеремемизди үйиреди, тауық услаң деп. Оның менен жездем сойдырмайды. Тағы бирде келемен деп, апамды зорға көндиреди.

Кулласы, еки жақтың ауызбиршилиги жақсы. Кудайы, кудайы тыныш.

Әжапам келеси жылы муғаллимлер институтына сырттан оқыўға кирип, төрт жылда питкерип алды. Бирак, хеш жерде ислеген жоқ. Ислеўге қолы да тиймейтуғын еди оның. Лап болмасын, күнине төрт бес мәрте қазан көтериледи ол үйде. Биреуиниң ыдыс-табағын жуўып болмай атырып, екінши қазан қайнап атады. Қонақ — бөзшиниң мәкисиндей, тынбайды.

— Қонақ та жейтуғын асын болса келеди, — дейди апам қызының бардамлы жерге түскенине мазатланып.

Хакыйқатында да, олардың өзли-өзи отырған уақты шенде-шен, бир күн атасының яр дослары, бир күн енесиниң отырыспалас кемпирлери, тағы бирде жездемнің... Әсиресе, қонақтың көбиси жездемдики. Түсте бир өзи аўкатланбайды ол. Дым таппағанда шоферы болады қасында. Айтпақшы, ол бир мәкемеге баслық болып алды.

Әжапам келиншек болып түскеннен кейин еки жылдан соң қызы болды.

«Иркилип қалдың-аў, балам, хәзирги жаслар төсеги менен көтереди» деп сарсылатуғын еди апам хәр келгенде. Уақты-сәти бар екен, бир күни көкирек бұрмели кең көйлек кийип келди үйге. Айы-күни жақынлаған соң улыўма келмей қойды. Әжағам менен ағамнан уялды. Және еки жыл өтип уллы болды. Алпамыс деп қойды баласының атын. Қызының атын Нурзада деп енеси қойған, баласының атын атасы.

Алпамыс екисин толтырған күнлери әжапам үйге келди. Асығыс екен, жездемнің кеңседеги машыны менен шығыпты.

— Шазаданы он-он бес күнге сорап келдим, — деди апама көп егленбей.

— Хе, неге?

— Санаторияға алып кетежақпан.

— Ояқта не қылады бул? — деп таңланып сорады апам.

— Алпамысқа карайды.

— Ха-аў... — Апам оған «балаңды апкетип неғыласан» дейин деп турды да, тағы алдын кеспейин деди ме. — Қайдам, өзи не дейди, — деп салмақты маған таслады.

Мен аттестат алып, енди оқыўға тапсырыўға таярланып жүр едим. Лекин, таярлығым да көзабаға есабы. Болажақ күйеуим хәпте сайын урланып келип, «өзим оқығаман» деп

хауаландырып кетеди. Сонлықтан оқыудан гөре өзіме де турмыс қызықтай.

— Сөйле, саған келип тур мына қыз, — деди апам маған.

— Кайдам...

— Кайдамы неси... Я бараман де, я бармайман де.

Бул шешиўши гәп еди, «бармайман» десем, кетип қала ма, деп қорықтым.

— Пулым жоқ-ғо, — дедим гибиртиклеп.

— Саған пул шығартпаймыз.

Кулласы, Ташкенттен Минводыға уштық. Әжапам, жездем, мен хәм кишкене Алпамыс. Сонда биринши мәрте самолётта ыссы аўқат бергенин көрип, хайран қалғанман. Бизлер әжапамның күнине үш-төрт қазан асқанына мақтанып жүрсек, көрдің бе, хукиметтиң аспазлары аспанда аўқат писиреди екен. Самолётта қанша ушқаным есимде жоқ. Төмендеги қалың бултларды тамашалаў менен-ақ келип қалыппыз.

Аэропорттан шығыудан таксистлер алдымыздан жуўырып шықты.

— Куда едете? Ессентуки?

— Пятигорск?

— Кто на Кисловодск?

— Электричкада кетемиз, — деди жездем. — Такси айланып бараман дегенше поезд туўры жолдан диңк еттиреді. Жол бойы Кавказдың тәбияты менен таныстырып бараман.

Жездем буюқларға талай келген болса керек. Хәр төбешик, хәр жыраның атын билип баратыр. Жол бойы бир-еки жерде маллардың, қойлардың падаларын көрдик. Қойлардың жүнлери аппақ, хәтте көзлери көринбейди, жүни үстине ғаррылардың сеңсең постынын аударып жапқандай, аяқлары бир тутам болып ғана көринер еди.

— Булар жипек жүнли қойлар, хаяллардың пухы бир қысым орамаллары усыдан исленеди, — деди жездем. — Қайтарда еки кемпирге бир-бирден саўғаға аламыз.

Ессентуки менен Пятигорскиде көп адам түсти. Миниўшилер бирақ аз болды. Адам аз болса арман қарай жүрмейтуғын шығар деп қорқып едим, яқ, оған қарамайды екен. Мәнзиліне жетпегенше поездин изине қайтатуғын жолы жоқ қусайды.

Жол бойы жездем көп нәрсе айтып берди. Бул жақтағы таўлардың жарқабағынан минерал суўлар тынбай тамшылап ағып турар екен. Ол суўлар жүдә сасық болады дейди. Арнаўлы тазалаудан өткеннен кейин жибереди екен дүкәндарға. Хәр таудан сай болып аққан суўлар жыйналып-жыйналып дәрьяға айланар екен. Лекин, дәрьялар дизеден аспас, етегинди түрип кешип өтип кете береді екенсең. Сонда мен өзимиздин Әмиўдәрья менен қатты мақтанғым келди. Лекин, қимге мақтанаман? Әжапам менен жездеме ме?

Бизлер менен қатар еки хаял қарама-қарсы орынлықта отырып келди. Аяғындағы шулығынан баслап, басындағы орамалына дейин мойылдай қара еди кийимлери. Қара дизкийим, қара көйлек, қара косынка... хәтте қаслары, кирпичлери де қап-қара еди олардың. Көп крем жағылған пәтинки шетканың түгине усайды кирпичлери. Бирақ, өзлери аппақ еди.

— Қарачай қызларысыз ба? — деди жездем оларды сөйләтпекши болып.

— И-им! — деп бас шайқады олар.

— Балқар?

Олар жәнә бас шайқады.

— Хәй, мәйли, сөйлескиси келмей отыр, қарачайлар-ғо, — деп исеним менен айтты жездем бизлерге. — Булар басқаларды писент қылмайды. Лекин, тилимизди жақсы түсинеңи.

— Ана-а-а таўды көрдиниз бе? — деди жездем оң жағымыздағы бийик шоққыны көрсетип. — Бул аты шыққан Машук таўы.

Таўдың тусына келгенде Пятигорскиге жетип пе едик, я жоқ па, хәзир есимде жоқ.

— Бул таўдың Машук болып аталыўының кишкене тарийхы бар, — деп гәпин даўам етти жездем. — Ертеде, мүмкин буннан бес жүз жыл, яки мың жыл бурындур, Машук исимли черкес жигити Ачук деген қарачай қызына ашық болыпты.

Ол усыны айтып жаңағы қара көйлекли қызларға жәнә бир мәрте нәзер салып қарап қойды. Лекин, қызлар буған итибар бермеді. Жездем иш-ишинен бизлерден қысынды, бизиң тилимизди жақсы түсинеңи деп өтирик сөйлегендей

болып қалды өзінше. Олар жүдә өр көкирек хаяллар еді. Сонлықтан түсинсе де сыр бермей отырған шығар, бөлкім.

— Ачук пенен Машуктиң ашықлығы сондай, — деп дауам етті жездем. — Машук ярын көргиси келип түн ярымында шырт уйқыдан оянса, тап сол мөхәл Ачук та уйқыдан шашырап оянар екен. Олардың жүрек дүрсилдилери мына бәлент тауларды тесип өтип, бир-бирине еситилип туратуғын болған.

Күнлердің бирінде олардың ашығыу-бийқарарлығы ата-аналарына мәлим болыпты.

— Мен кызымды ғайры динге бермеймен! — деп аспанға шапшыпты қыздың атасы.

— Мен карачай қызын келин етпеймен, — деп Машуктиң атасы да қәхәрленип, баласының қасына қырк жигит қосып узақ үлкелерге сапарға жиберипти. Олардың сапары жүдә қәуәтерли хәм узақ мүддетке созылар екен.

Қыз жигитти ойлай-ойлай, күннен-күнге гүлдей солып, болдыра баслапты. Ата-анасы оған кишмиш қосып пал берсе де татып алмапты. Хеш ким оның дәртине дауа таппапты.

Бир күни қыз Машуктиң түсине аян берипти.

— Сүйиклим! Мени усы бүгиннен қалдырмай бул ғам-ғуссадан азат қыл! Болмаса, еккимиз таңда-махшерде ушыра-самыз! — депти де көзден ғайып болыпты.

Жигиттиң көз алдында тау етегинен сызатланып аққан еки сай елес болып көринипти. Бул қыздың көз жаслары екен.

Жигит уйқысынан шоршып оянса, таң саз берип атып қиятырған қусайды. Қасындағы қырк жигит таң уйқысында екен. Ол жигитлерге сездирместен үйден шығыпты да, көлде жайылып жүрген жылқылардың биреуіне ғарғып минип, ярына қарай пырақ болып ушыпты. Машуктиң минген аты дүлдүл екен.

Қуяш шашырап уясынан шыққан уақытлары Машук қыздың есигиниң алдында пайда болыпты. Бул уақытлары ауыл жигитлери де жыйналып, қыздың атасына:

— Қызыңды өз еркин менен усы жигитлердің қәлеген биреуіне бер, болмаса тартып алып кетеміз! — деп босағаға ат қойып турған пайыты екен.

Ата-анасы ушын жууап бериуге Ачуктиң өзи шығыпты. Сол мөхәл дүлдүл минген Машук пайда болыпты да, қызды аттың алдына өңгерип, қустай ушып кете берипти.

Ауыл жигитлери олардың изинен қуа жөнелипти. Машуктиң минген аты дүлдүл емес пе, усы тауға келгенде үш секирип, таудың ең төбесине шығып алыпты. Төменде ауыл жигитлери жоқарыға мойын созып, олардың төменге түсиуін күтермиш. Лекин, Ачук пенен Машук төменге түсиуди қыялларына да келтирмепти.

Ауыл жигитлериниң арасында бүркітті көзинен байлап ататуғын атайы мерген бир жигит бар екен. Ачук пенен Машуктиң төменге түспеслигин билген ол, садақты қолға алыпты. Ачук яры ушын көкирегін қалқан етип, Машукти тасалапты. Лекин, атайы мерген оннан қурттай да болса албырамапты. Ширенип турып садақты тартып жибергенде оқ Машуктиң еки қасының арасынан тесип өтип, басының ярымын жулып кетипти. Машук тастан тасқа урылып ауыл жигитлериниң ат туяқларының алдына түсипти. Оларға бирәк, Машук керек емес еді.

— Ачук, жерге түс! Усы жигитлерден қәлегенинди таңла! Кимди минәсип көрсен сол жигит пүткіл өмири дауамаңда сениң бетине жел болып тиймеуге ант береді! — деп дауыс-лапты жигитлер.

Жууап орнына аппақ липаста, ақ қуудай қанат жайып төмен қарай сырғып қиятырған Ачукке көзи түсипти. Олар хәммеси қызды қакшып алыу ушын тауға қарай ат қойыпты. Лекин, хеш бири үлгере алмапты.

Ачук сол хауадағы пәти менен таудың етегине түсипти де, сол сәтте түскен жерине сиңип кетипти. Изинше Ачук сиңип кеткен шуқырдан мөлдир суулы булақ атлығып шығыпты. Жигитлер бирәз уақыттан кейин ақыл-еслерин жыйып, қыздың ата-анасын алдырыпты.

— Жигербентим! Саза бер! — деп зар әйлепти анасы.

Сонда булақ сууы там бойлы аспанға атлығып, изинше ески халға түсипти.

— Қызым, мени кешир, өмириңе хәм бахтыңа кес болған бийрехим атаңды әпиу ет! — деп басын тасқа урып жылапты әкеси.

Булақ бир заман тынып қалыпты. Хәмме енди кыз сууырылып шығып келетуғындай шуқырға үнилипти. Лекин, кыздан дәрек болмапты. Керисинше мөлдір тынық суудың орнына запырандай сарғыш реңли суу атлығыпты. Суудың дәми кермек, ашқылтым екен.

— Қызымыздың көз жасы бул! — деп теңине үн салысыпты ата-ана. — Қызымыз жылап атыр!

Изинше булақ бұрынғысынша мөлдір суулы ағысын дауам етипти. Ауыл адамлары булақ сууын жети күн, жети түн гүзетипти. Ақыры, кыздан гүдер үзип, үйли-үйлерине таркасыпты. Булақтан атлығып шыққан суу, жинишке сай болып, тауды айланып аға берипти, аға берипти.

Сай кем-кем дәрьяға айланыпты. Отырықшы халық кыз бенен жигиттин шын мухаббатына тән беріп, тауға Машук деп, дәрьяға Ачук де ат беріпти. Өне, мухаббаттың күши! Оған хеш нәрсе тосқынлық ете алмайды. Бәлким, бизиң тилимиздеги ашық-машық сөзлери де солардың тымсалында пайда болған шығар.

Мен дем алмастан тыңлаған екенмен, жездем айтып болғанда барып, сууық демимди алдым. Өжапам да берилип тыңлады. Лекин, кара көйлекли кызлар бұрынғысынша өзли-өзи әңгимелесиуін дауам ете берди. Демек, олар бизди түсинбеди.

Кисловодск — жән-жағы тау менен қоршалған ойдағы қала екен. Биз санаторияның үлкен корпусынан бөлек, меншик жайға усаған кишкене, тас шиферли жайға орналастық. Емен, ёлка, қарағай ағашлары аралас өскен тоғай босағамыздан басланар еди. Мениң биринши мәрте дыққатымды тартқан нәрсе — теректен-терекке жууырып өрмелеп кететуғын, бала пышықтай тыйынлардың ойыны еди. Әдепки уақытлары буларды ким бағып жүр екен деп, жән-жағыма аланлап қарап жүрдим. Кейин билсем, олар жабайы, усы тау етеклеринде өсип-өршиетуғын жөңиуарлар екен. Оларды бирақ, жабайы деп те болмас еди. Соқпақ пенен өтип баратырған сейил етиушилер бармақларын бүгип шақырса, жууырып билегине отырып алалы да, олардың алақанындағы семичкаларды кишкене қоллары менен териптерип шағыуға кириседи. Тамаша! Жездем менен өжапам ем алыуға кеткенде бизлер Алпамыс екеумиздің ермегимиз

усы тыйынлар болды. Алпамыс дәслебинде оннан қорқып ийниме өрмелеп кетип жылайтуғын еди. Кейин ала көзи үйренисти ме, я бала пышық деп ойлады ма, «ушлап бер» деп қыңырлық ететуғынды шығарды.

Санаториядағы мениң бирден-бир уазыйпам — балаға қарау. Есесине олар мени түстен кейин айтқан жериме қыдыртады. Лекин, мен де енди бала емеспен ғой, хызметимди минлет етпеймен. Өзлери нени көргиси келсе, мен де соған қайыл боламан.

Бизлер көбинесе тауға шығыуға хәуес едик. Төменде турып карасак, жоқарыда бууақланып, тауға соқлығысып өтип атырған бултларды көремиз. Лекин, бултлар күнде бола бермейди. Булт жоқ уақта тек думан көринеди. Булт не өзи? Суу ма, пуу ма, мамық па? География сабағында көз алдыма келтире алмаған тәбияттың бул тилсимин енди жақыннан көриуге, керек болса қолым менен ушлау бахтына миясар едим хәзир мен.

Дем алыушылар ушын әсте көтерилетуғын ийрекей соқпақ пенен жоқарыға өрмелеймиз. Үш жүз метр... төрт жүз... Алпамыс қыңырлық етеди. Жол шетине хәр жерге қойылған скамейкада отырып дем аламыз. Ишимизден хәммемиз де Алпамысқа ризамыз. Ол жыламағанда отырып дем алыу қайда? «Шаршадым» деуге бир-биримизден қысынамыз.

Жол және дауам етеди. Сегиз жүз... бир мың бир жүз... Қулласы, бир мың бес жүз метр деген белгиден кейин төбеге шығамыз. Карасам, төбеде асықтай булт жоқ. Төменге қарайман. Қарасам, тау шоққылары арасынан түтиндей бууақланып, еле өтиуін дауам етип атырған бағанағы бултлар көринеди. Биз қашан тусынан өтип кеттик? Неге мен ушлап көрмедим оны? Суу ма еди, пуу ма еди?! Қулласы, тәбияттың бул тилсими маған сырын ашпай-ақ қойды.

Жездем барған күнлери-ақ ерли-зайыплы бир танысын тауып алды. Ол киси жасы елиулерден өткен, шашы манлайынан шүй төбесине дейин түсип болған, түси сууықлау адам еди. Хаялы бирақ, өзине қарағанда әдеуір жас, нәзери сыншыл, хеш кимди мисе тутқысы келмейтуғын, кем сөзли, мәккар хаялға усайды. Еркеги көбирек оған жалтак, бир сөз айтып болып, хаялының қасы-қабағына қарайды. Хаялы

касларын керип, сәл езиуден күлип отырса гәпин дауам етеди, кабақ шыткандай болса дәрхал тоқтайды. Бундайда бизиң жездем ойламаған жерден басқа темада гәп тауып, араны жумсартыуға тырысады. Кулласы, олар менен жүриу зеригерли еди. Соның ушын биз көбинесе жайда қалып, сейилге тек жездемнің өзи шығады.

Бир күни жездемнің усынысы менен бесеуимиз қала сыртындағы өзгеше бир ресторанға бардық. Ресторан жаркабақланған таудың етегинде, тау оған минип турғандай етип салынған еди. Кирер есикке жетип бараман дегенше сексен жети басқалдағы бар екен. Қызыкка санап бардым.

— Жолдасбай аға, бурын бул ресторанда болып көрип пе единаиз? — деди жездем столға отырып атырып.

— Хе, не еди? — деп ол кабақ шытты. Оған жездемнің сауалы жақпай калды. Жас хаялының алдында кемситилгендей сезип калды өзин. — Мен ресторан ба-ресторан жүретуғын алкаш емеспен-ғо, қосшым!

— Кеширерсиз аға, сизге жеткерип айта алмадым-ау, — деп албырады жездем. — Мен де бул ресторанға бурын келип көргеним жоқ. Тек бир сапары туристлик сапар менен келгенде босағадан қайтқанбыз. Сонда ГИД хаял бул ресторанның тарийхын айтып берген еди.

Ол усыны айтып болып хаялына карады. Хаялдың бул тарийхты билгиси келгени сезилип турды. Жездем өзин қысыныспадан қутылғандай сезип, жеңил тартты.

Усы уақытлары официант хаял келип, гилең тастан хәм керамикадан соғылған ыдысларды қойып кетти. Мениң хайран калғаным, кеса-шайнектен басқа пышақ хәм шанышқылары да тастан жасалған еди. Бул затлар ресторанның тарийхы хәккындағы әнгимени еситиуге хәммеимизди де қызыктыра баслады. Буннан жездемнің кеули көтерилди. Жолдасбай ағаның да кабағы ашылғандай болды.

— Ертеде усы әтирапта Дмитрий деген князь жасаған екен, — деп сөзин дауам етти жездем. — Оның ай десе аузы бар, күн десе көзи бар Варвара исимли қызы болыпты. Қыз орысқа да, кавказ қызларына да усамас, лекин, тау халқының қаны қарысқан, кара көзли, кара қаслы, талдырмаш бойлы, сулыу нашар екен.

— Ашық болып қалғаннан аманбысаң?! — деди Жолдасбай ағаның хаялы күлип, — Мына тәрийплеуиннен, өзинди зорға услап отырсаң-ғо!

— Яғау, жеңге! Мен бир мухаббатлы жигитпен. Исенесен бе, усы келинине үйленгениме жети-сегиз жыл болып калды. Лекин, елеге шекем кеште бир дастыққа бас қойып, азанда сағынып оянаман.

Сонда баяғы сапар әжапамның апама сыбырлап айтқан сөзлери есима түсти. «Күйеуиң суу жукпас жалатай болмаса нетти?!» — деди-ау апам сонда. Апамның буншелли гүманшыл болғанын кәйтерсен. Жаслығында ағамды да кө-өп күйдирген шығар.

— Көрдин бе? — деди хаял күйеуине наз бенен бағып. — Адамлар қандай жақсы көреді хаялларын?!

— Мен не, сағынып оянбайман ба?

— Сени өзим зорға оятып аламан-ғо!

Олар хәммеси бир басылып күлисип алды. Жолдасбай ағаның және ийни түсип кетти. Бул рет бирақ жездем оның кеулин алыуға умтылмады. Хаялы кеуилли еди. Соған мәс болды жездем.

— Кулласы, князьдің қызына Афанасий деген гүлалшы жигит ашық болады. Князь қызымды гүлалшыға бермеймен деп қарсылық көрсетеди. Дегенине ерисе алмаған ашықлар усы таудан қол уласып турып өзлерин төменге атқан екен.

Князь, қызы менен күйеуиниң естегилин мәңгилик етиу үшін олардың лашы түскен жерге усы ресторанды салдырыпты. Оған «Мәңгилик мухаббат» де ат қойыпты. Күйеу баласының хұрметі үшін хәмме ыдысларды тек тастан хәм керемикадан жасатыпты.

Жездемнен бул әпсананы еситип Ачук пенен Машук қайтадан көз алдыма келди. Оларды жана-жана умытыуға хәрекет етип, еслемей жүр едим. Және алдымнан шықты. «Не бәле, деп тиксиндим ишимнен, булардың бәри таудан лашын таслай береді. Өлим мәртлик пе екен?»

— Өлим — бул мәртлик емес! — деди жездем. Мен жанағы ойымды дауысымды шығарып айтып қойдым ба екен деп шоршып түстим. — Мухаббат үшін гүрсесу керек. Ата-ана бәри бир кеширеди. Өзине жаны қаслық еткен ашықлар

— булар, ерки бос адамлар. Ерки бос инсанлардан мәрт урпақлар дөрмейди.

Кеште әжапамнан күткен қонақларының қим екенін сорадым.

— Судья болса керек, — деди әжапам.

— Хаялы неге жас?

— Биринши хаялы қайтыс болған.

— Неге оған жездем қызмет ете береді?

— Билмеймен... Жездең баслық, — деди әжапам маған жөнлі жууап бермегенін жууып-шаймақшы болып. — Баслық аламның бахталаслары көп болады. Сондайда Жолдасбай ағаң керек болатуғын шығар...

— Онда жездемнің айыптары бар екен-дә!

— Өйдеме, жездең еситсе қапа болып қалады. «Айыпсыз бір Алла» дейди халық.

Буннан кейінгі күндерде мен Жолдасбай ағаны да, хаялын да ушыратпадым. Жездем де көбинесе өзлериміз бенен бірге болды.

Сонда да ауылға келгеннен кейін көп уаққа шекем жездемнің жұмысынан қәуәтерленіп, бахталасларының оған қарсы бас көтеріуінен қорқып жүрдім. Лекин, ондай гәп-сөз болмады.

Кешікпей мени узатып алып кетті. Соның менен жездем хәм әжапам хәққындағы гәплер өтмишке айланды.

10

Жездемнің мухаббатқа садақлығына, әсиресе, әжапама болған опадарлығына және бір мәрте гууа болған пайытым бар.

Екі жыллықта намазлыгер-намазшамның уақтында телефон шыңғырлады. Хәмме мал-палын жайғастырып, сыртта жүретуғын пайыт. Мен сыйыр сауған шелекті газдің қасына қойып, енді писиріп алыуға қолайласып атыр едим. Үйде меннен басқа хеш қим болмаған соң, телефонға жууырып бардым.

— Ха қыз! — деп ентигіп сөйледи кишем телефоннан. — Бийқыз бірден қатты ауырып қалыпты. Енем менен әжаған такси тудып кетті. Саған қоңырау ет деп еді маған.

— Қаяқта екен, үйінде ме?

— Як, экстренныйда дейди.

Кейін сорауға шыдамадым. Дәрхал көйлек аумақтырдым да, енеме бір ауыз ескертип, жолға шығу менен болдым. Қудайға шүкір, хәзиргі заманда таксиден көп нәрсе жоқ, шекенди қасысан түбине келип шүйк етеди. Жолда машын күтип көп ирқилмедім. Сонда да, Шымбай деген әнейи жер емес. Жетіп келемен дегенше қара геуғим түсті. Келсем, апам, әжағам, жездем, әжапамның енеси, қапыдан ойып исленген форточкаға телмирисип отыр.

— Аманлық па? — дедім қире сала хаулығып.

Апам жылап жиберди.

— Көрсетпейди, билмеймиз. Аман дейди, я бизлерди алдап қойып ба? Мыналарға айтсам тыңламайды, жарып тасламаса болғаны-ғо!

— Қойшы, апа! — деп әжағам жекиринип жиберди.

— Қаяқтағыны табасаң!!! Тири! Комада жатыр.

— Кома деген не?

— Бийхуш болып атырған, апа, — деп апамның дизесине қолын қойды қудағайымыз. — Әуеле қудай, хеш нәрсе болмас.

— Айтқаның келгей, шырағым.

Бір пайыт ақ халатлы доктор алдына түсіп, қудамыз келди. Хәммемиз орнымыздан турдық.

— Убайдулла аға, сиз усы жерде күтип турың, мен өзим көріп шығайын, — деди жанағы доктор.

Ол ишке кетті. Мен барып оның менен сәлемлестім.

— Қудағай, қайғыра берме, еле аттай болып кетеди, — деп тәселле берди ол апам.

— Илайым, болағойғай, еле не көрипти бийшара балам!

Доктор бираз уақытта қайтып шықты.

— Аұхалы жақсы, көзін ашыпты, өзине келген. «Қашан шығаман» — деп сорап атыр меннен.

— Қудайым-ай, берген демиңе шүкір, қудайым-ай!

— Апам жеңи менен көзін басып, жылап жиберди.

— Хау, қойың апа. Азанда палатаға көширеді. Хәзир үйлеринизге барып дем алың. Бүгінше оған аұқат керек емес.

Убайдулла аға доктордың қолын қысып тұрып, өтініш қылды.

— Иним, қызын бір көрмегенше бұл кемпир уйқлай алмайды. Илажы болса, кровати менен мына форточканың алдына бір әкеліп берсең-о!

Доктор бір заман ойланып қалды.

— Ақсақал, өзим буларға хәр күни азанда тәртип сақлаң деп бақыраман, тағы...

— Кем болма иним, мәртебең бәлент болсын, бір мәртебе..

Доктор терең дем алып, ақыры ишке қайтып кирди. Биз хәммемиз форточкаға телмиристик. Азырақтан кейин мәрмер төселген коридордан тасырлап жүріп қиятырған дөңгелектің дауысы шықты. Хәммемиз апама жол бердик.

— Шыра-ағым! Шыра-ағым! Тиримисең? Қудайым таслап кеткени болғай!

Апам сөйлей алмай, көкірегі өксикке толып қалды. Биз хәммемиз курттай форточкаға тығылыстық. Әжапам да қатты қорқып қалған екен.

— Жақсымысаң?!

— Тәуирмисең?! — деп жабырласып сорағанларымызға жууап бере алмай, тек басын ийзейди. Көзинен аққан жас бетлерін жағал-жағал етип, қулағына қарай ағар еди. Демде рәнкі қашып, жүзлері солғын тартып қалыпты.

— Енди көп қыйнамаң, азымаз дем алсын, — деди бағанағы доктор.

Сол күни аұқатланып келип, апам, мен хәм жездем үшеуиміз сол форточканың алдында таң атқанша отырып шықтық.

Ертеңине палатаға көшірди. Маған қасында болыуға руксат берди. Апам түстен кейин қызының бери қарағанын, керек десең бурынғы сау халына келип қалғанын көрип, кеулин жәмлеп үйге қайтты. Әжағам түнде-ақ кеткен еди. Ақыры, ағам үйде жол қарап отыр. Оны да барып тынышландырмаса, перзент ғой не деген менен!

Сол күни әжапам менен кешке шекем кө-өп сөйлестик. Ол үйіндегі мен билмейтуғын жаңалықтар хакқында марапатланып айтып берди. Өз турмысынан жүдә кеули тоқ еди әжапамның.

Мийирбийке қызлар кешке шекем сааты менен бір неше мәрте шаншыу іследи, аспа дәри куйды. Қулласы, әжапама аұырыуын умыттырды.

Ымырт жабылған гезлери емлеуши доктор келди. Хаял адам екен.

— Қалайсан, синлим?! — деди әжапам жатырған кроватьның ернегине отырып. — Хәммени қорқытып тасладың-ғо.

— Кеширерсиз?

— Яғау, кеширим сорамаң. Науқасты емлеу бизиң ұазыйпамыз.

Ол мойнына илдирилген фенендоскобын қулағына кийип, қан басымын өлшеди.

— Жақсы, — деди билегине байлаған тонометрдің демин шығарып атырып.

— Неше болыпты? — дедим мен.

— Оны билиудің сизлерге зәрүрлиги жоқ.

— Енди, синлим, сизге айтатуғын бір гәпим бар, — деди әжапама қарап. — Адамда еки бөтеке болады. Тәбияттың қәтелиги себепли айырым адамларда үш бөтеке, хәтте төрт бөтекеси барлар да ушырасады. Лекин, олар нормаль халат емес. Инсанның өмир сүриуи ушын еки бөтеке жеткиликли. Енди-и, сондай жағдайлар болады, бір бөтеке истен шығып, оны алып таслауға туура келеди. Тиришилик хәмме ұақытта қамырдан қыл сууырғандай болып келе бермейди... Буны өмир дейди, ақыры!

— Мениң бір бөтекем истен шыққан ба?! — Әжапам доктордың узақтан айландырып сөйлегенин жақтырмай, гәпин бөлди. Доктор бір заман үнсиз қалды.

— Айта берің, истен шыққан ба?!

— Сөйдесек-әм болады, бірақ хәзирше аман! Деген менен, және бирде усындай болып бир тутса, ақыбети қайғылы аұхалға алып келиуи мүмкин.

Әжапам дым үндемей көзин жумды.

— Сонда не қылу керек? — дедим мен шыдамай.

— Сиз кими боласыз?

— Синлисимен.

— Синлиси болсаныз түсиндирип айтын, ыразылық берсин, бир бөтекесин алып таслау керек. Ыразы болса хирургия бөлимине көширемиз.

Буннан кейинги сауалларға жууап бергиси келмеди ме, ол орнынан турыу менен болды.

— Лекин, қорықпаң, — деди есикке жақынлап. — Қалған бир бөтеке еки бөтекениң хызметин атқарып кете береді. Жаратылыстың өзи сондай.

Доктор шығып кеткеннен кейин әжапамның кроватина келип, капталына отырдым. Қолларын қолларым менен қыстым. Манлайына алақанымды басып көрдим. Ети онша ыссы емес еді. Үнсиз жылап атыр ма екен деп бетлерин, қабағының астыларын сыйпаладым. Негедур көз жаслары қурып қалғандай, кирпичкери кеп-кебиу еді. Ол ара-тура кирпичин қағып қояр, гейде көзлерин ашып жумар, лекин, ол хәзир ауыр аухалда емес, терең ой қушағында екенлиги сезилип турды.

— Әжапа, не қыласаң? Бир бөтеке екеуиниң хызметин тен атқарып кетеди дейди-ғо...

Әжапам сауалыма жууап бермеді.

Бир саатлардан кейин жездем келді. Келип, тап бағана доктор отырған жерге отырды. Әжапам тығылып-ақ турған екен, көзиниң жасын жумбай-жумбай төкті.

— Жылама, жылама! — деди жездемниң де дауысы дирилдеп. — Хәммесин доктордан еситтим.

— Бир уақлары екинши бөтекем де ислемей қалса не болады?

— Ондай болмайды, Бегзада! Ондай болмайды!

— Хәммениз мени алдастырасыз. хәммениз! Доктор да, сизлер де!

Мен оларға төселле айта алмадым. Сол, екинши бөтекеси де ислемей қалатуғын күн тап күни ертең жүз беретугындай, қайғы тауы көк желкемнен басып барар еді. Апамлардың, әжағамлардың бул аухалдан хабары жоқ, олар кешегі қуаныш пенен кеуиллерин жәмлеп жасап атыр.

Сол күни әжапам түн ярымына шекем жылап шықты. Мениң тәуслем кәр етпеди. «Уйқыламасаң қабақ жаман» деген, түнниң әлленемиринде көзим илинип кетипти.

— Шазада! Шазада! — деп тәкирар-тәкирар шақырған дауыстан шоршып ояндым.

— Хау, хау! — деп әжапамның қасына жууырып бардым.

— Қорқып кеттин бе?

— Як, як. Уйықлап кетиппен.

— Мен өлип кетсем жезденниң аухалы не кешеди?!

— Қаяқтағыны айтпаса, ким айтты сени өледі деп?!

— Билемен, булар меннен жасырып тур. Доктордың алыстан тымсаллап айтыуына қарағанда екинши бөтекемде де шикаслық бар болса керек.

— Өйтип ойлама...

— Билесең бе, синлим, жезден маған сондай үйренип кеткен, «кәйерде ишпейин, хеш бир шай сениң демлегениңдей болмайды» дейди. Мен бир салым шайды бир шөлмек сууға қайнатып, кейин шәйнектегі қайнаған сууға қуяман. Соң оны сүлги менен дем шығармай бастырып қояман. Бес минуттан кейин кесаға қуйсаң, сары майдай тауланып турады жанағы шай. Мениң орныма келген адам соны ислей ала ма?

— Хеш ким келмейди сениң орнына! Ол мәңги өзиниң орнын! Ол — бәнт!

— Жездең жұмыстан келген уақытлары босағадан күтип аламан. Дәслең қалпағын, соң плащын шешип кийим илдиргишке қыстыраман. Туфлийин сыпырып орнына қояман. Жууынған уақтында сүлгимди ийниме салып, қасында тураман.

— Оншама не оны еркелетип? — дедім жасалма бултыйып.

— Еркек адам жас баладай болады, оған бәрхама күтим керек.

— Оннан не хұрмет-иззет көресен?

— Ол да мени сөйтип хұрметлейди. Мереке-мейлислерге барғанда кийимлеримди шешип илдиреди, қайтарда ийниме суғады. Столда отырғанымда ортадағы жемислерден тарелкама салып алдыма қояды. Көпшилик хәуес пенен қарайды бизлердиң татыулығымызға. Лекин... сол кеуилли күнлер жуумағына жетип қиятыр. Мениң күним жақынлап қалған, Шазада! Сезип атырман! Сен де мени алдарқатпай-ақ ғой.

— Болды! Алдарқатпайман! Тәнирдиң таңы атса үйиме кетемен.

— Өкпеледин бе, маған! Қойса, оннанша бұрынғы өкпелеримди де ұмыттым деп айт!

— Айтпайман! Сен не, ырзаласажаксаң ба?! Өкпеледим! Өкпеледим! Еле көп өкпелеймен!

Әжапам шыдамай мыйықтан күлди. Кеуилли күлки емес еді бул.

— Шүкирим! Сени усындай долылығың үшін, есерлигин үшін жақсы көремен. Мейли, өкпелей-ғо! Сениң өкпелегінің де маған сүйкімлі.

Кулласы, әжапам бір күлди, бір жылады, не қарақанлық пенен таң атты-ау.

Сәскеде жездем келди.

— Докторлар менен сөйлестім, — деди ол. — Екеуіміз операция столына теңине жатамыз. Сениң шикасланған бөтекенди алып таслайды да, орнына мениң бір бөтекемди алып салады.

— Сонда сен не, бір бөтеке менен қаласаң ба? — деди әжапам хұрейленіп.

— Маған бір бөтеке жетеді. Мен бәрха машинадаман, кеңседе — хат жумысындаман. Ал, сен... Мийнеттің бәри сеники, шабазым. Сен кир жууасаң, ауқат писиресең. Бала тәрбиялайсаң, қала берди маған да тәрбия бересең! Саған әлбетте, еки бөтеке керек!

— Яқ, мен буған ыразы емеспен! — деди әжапам түтигіп. — ыразы емеспен! Сениң саулығың керек! Мен қудайдың қылғанына қайыл болдым.

— Өйдеме, Бегзада! Сен мениң үшін керексең! Сен перзентлерің үшін жасауың керек.

— Хау, бул не, бул не?! — Есиктен кешегі хаял пәтленіп кирип келмегенде олардың «сен жасап қал, мен кетемен» деп жалбарынуылары мени биротала езіп жиберген болар еді.

— Не, бөтекеси ауырмаған адам бар ма?! — деди доктор екеуіне теңнен кейіп. — Сиз не, еркек адам бола тура, хаялдың көндириудің орнына оны бес бетер егитилдирип атырсаң. Қайыл болсын-болмасын шикасланған бөтекені алып таслауымыз керек. Болмаса, ол турған жерінде ширейди. Өли мүше тири мүше менен бирге жасай алмайды.

Арадан еки күн өтип жездем есиктен қууанышлы түрде кирип келди.

— Бегзада, бөтекенди алдырмаймыз! — деди исенимлі түрде. — Ендиги айдың басында Хиндстанға кетеміз! Ояқта бөтекесін алмастыруға беретугын адамлар бар екен.

Бул гәпке биразға дейін мен де, әжапам да түсинбей, аяңрайысып қалдық.

Жездем арқайын отырып алып, бизлерге майдалап түсіндірди.

Сөйтип, келеси айда жездем әжапам менен Хиндстаннан айланып келди. Баяғы қорқынышлар, баяғы ырзаласулар енді ертекттей болып, елеске айланды. Әжапам жездемнің хызметі үшін оғада шад еді.

Бөтекеси хиндше, өзи қарылпак,

Қудай таслап кетти бизди жарылқап! — деп жездем көп күнлерге дейін хәзил етип жүрди.

— Шазада!, Эй, Шазада?! Қайерларда йурипсиз?! — Қорғаншаны жағалап қиятырған хамшира қыз күйіп-писип бакырды. — Сизни кидириб бормаған жойим қолмади.

— Мен барман. Қашып кетпеймен, күйеуім бар, — деди Шазада қәдимгі хәзилкешлигине салып.

— Ақир, сизга доктор нима деган?

— Докторым қасымда, минекей, — деп ол Нуржамалды көрсетти.

— Қой, олай деме, бар!

— Йуринг, қон босимингизни текширип куришим керак.

— Ал, онда жүрдим достым, — деди ол Нуржамалдың ийніне урып. — Изимнен жасауыл келди-ғо.

— Ертегің усының менен тамам ба?

— Тамам! Тап билгендей уақтында келди-әй! Әнгимениң белине теппеди.

— Йуринг, йуринг, — деди хамшира қыстастырып.

— Қалай, ертегім унады ма?

Нуржамал мыйықтан күлди, бирак, үндемеді.

— Хе, унамады ма?! — деди Шазада хәулыққан адамдай елирип.

— Ертең айтаман. Бар, күтип қалды.

Шазада Нуржамалдан бундай жууап күтпеп еді. Күлешырай берген жүзи дәрхал сергеклене түсті. Ол изінде бир нәрсеси умыт қалғандай, хамшираға найлаж ерип барар еді.

Хамшира әнгименің белине теппеген менен, «жуўмақ»-тың белине тепкен еди. Шазада жездеси менен ажапасын бүгинги күннің Ғәрип хәм Шасансми болды деп айтып салғаннан кейин, соны дәлиллеу үшін әнгимесин барынша куйқылжытып, гейде ҳақыйкатлықтан да асырыңқырап жиберип айтқан еди. Негедур, ол Нуржамалдан күткендей нәтийже көре алмады. Ұақты-ұақты көз астынан нәзер салғанда оның әпиұайы гәптей, салқын қанлылық пенен тыңлап отырғанын сизди. Ол «енди тәсирленеди, енди хайран қалады» деп әнгимесин дауам етти. Лекин, ондай болмады. Хәтте, операция столына қатар жатып, бир бөтеке-син бермекши болғанында да таңланбады. Әпиұайы хал сыпатында қабыл етти. Нуржамал самолётта бирге келген Нуржамал емес, бөлмесине излеп баратуғын мийирман дос емес, қандайдур сууық қанлы, қатал минезли нашарға, қул-ласы түсиниксиз бир жумбаққа айланып барар еди.

— Рахмет жездесе, ажапаңа да хәуесим келди, — деп бир ауыз гәп айтқанда әлем гүлистан еди. Як, өйтпеди ол. «Ертең айтаман» деп Шазаданың кеулине гулығыла салып жиберди. «Нени ертең айтады?», «Қәйеринде шийкилик кетти әнгимесиниң?», «Мақтайман деп лап қылып жиберди ме екен?» Усы ойлар оған туни менен уйқы бермеди.

Азанда ол буны көре сала:

— Хәй, кешеге әнгимен маған қатты тәсир етти-әй, — деп сәлемлесер-сәлемлеспестен толқынланып пикир айтыуын күтті. Як, ондай болмады. Қайта күндегиден де салқынлау аманласты екеуи.

Шай үстинде Нуржамал буған итибар да бермеди. Қасындағы хорезмли ерли-зайыплар менен әллекандай болмағыр гәпләрди гүрриң етип отырды. Соның рети келип турған жоқ еди хәзир. Шазаданың ашыуы мурнының ушына шықты. Сыртқа шыға берсин, көреді хәзир буннан көресини! Шазада кисиден пәнт жейин деп жүрген қатын емес!

Лекин, буның рети келмеди. Шай-сууын ишип бола келгенде Нуржамалдың қол телефоны шырылдады да, оны қулағына тутуу менен сыртқа шығып кетти. Ере шығыуға

Шазада қасындағылардан уялды. Сонда да олардан алдынырақ аўмийин етип сыртқа шығып еди, жоқ Нуржамал. Шайкус алған шожедей жақын жерде көринбейди.

Түстеги аўхалда тап усындай болды. Нуржамал Шазадалан өзін алып қашыудың түрли жолларын тапты. «Турмыс көрмесе де, журт көрген сум нашар екен» деп сыртынан баха берди оған Шазада.

Лекин, кешки әуметти қолдан бермеди. Босағанын аўзында күтип турды. Енди жол таслап бопты!

— Хе, неғып турсан қыз күткен жигит қусап?! — деп өзін зорлап күлди Нуржамал шығаберисте-ак.

— Сен нашар, менде ала алмай жүрген қастың бар ма еди?! — Шазада оның билегинен қолын өткерип алып, тротуар бойындағы скамейкаға қарай тартты.

— Неқылдым қастым болып? — Нуржамал оның не айтпақшы болғанын билип турса да, жортаға түсинбегенликке салды. Бул Шазадаға әбден батты.

— Өйтип жәгисиреме! Бул саған келиспейди. Мен сениң минез-қулқынды самолётта киятырғанда-ак ишип алғанман. Айт қәне, неге меннен бойынды тасалап қашып жүрсен?

— Қаяқта қашып жүрмен? Азанда бирге аўқатлансам, түсте бирге аўқатлансам, кеште...

— Қояғойшы, қатын сениң?

— Хәй, биреудин үйден шықпаған қызын қатын деме!

— Өйтип жол таслама! Мен-әм бир кем қырк жасты бесикте жатып жасағаным жоқ. Саған мениң әнгимем жақпай қалды ма? Айт, жездем унамады ма, я ажапам? Ертең айтаман деп едиң-ғо!

— Маған унаған-унамағанын билиу соншелли зәрүр ме? — Зәрүр! Мен бийқарға бир мезгил көпиргеним жоқ! Сенде турмысқа деген сезим оянсын, мухаббаттың ләззетин көз алдына келтирсин дедим. Ал, сен... радиодан соңғы хабар тыңлағандай болдың да қойдың.

— Бәлким, сондай болып тәсир еткен шығар маған!

— Ұх-х! Усындай адамларды жек көремен-дә! Ишимдегини тап деп турған. Мен қусап лақ-лақ ақтарылда тасла-дә!

— Қапа қылып алсам не қыласаң?

— Кылсаң қыласаң-дә! Аспан жерге үзилип түсер дейсең бе?

— Жүр отырайық.

Шазада оны курттай да болса жибиткенине кеули толып, дәрхал алдындағы скамейкаға отырыуға ийкемлесип еди, Нуржамал қолынан услап жибермей қалды.

— Былайырақ барайық.

Олар дем алыушылар сийрек жүретуғын буйынтықлау орынға барып отырды. «Ал, айта бер» демекши еди Шазада, тағы да оны тылттыып қалар деди ме, үндемеді. Өзінде жок сабырлылық пенен Нуржамалдың гәпин күтті.

— Сизиң әкеңіз сондай жақсы адам, — деди Нуржамал отырғаннан кейін бираздан соң. — Ол нағыз ақ көкірек, аңқылдаған сада қарылпақ. Әжағанның кимлигин мен айта алмайман. Ол хакқында дурыслы гәп етпедің. Кишен өз пикирин, өз минезин жойтып алған хаял, енесине жағынаман деп.

— Бизиң апам не, жүдә мийримсиз деп ойлайсаң ба?

— Яқ, ондай емес. Анаңызды қатты ақыллы, жети өлшеп бір кесетуғын, әдеп ойланып кейін сөйлейтуғын, хәр бир ұақыға сын нәзер менен баха беретуғын ақыл-парасатлы хаялға меззеттім. Сизлер негедур анаңызға тартпағансыз. Әкениздің көшірмесисиз — әжапаң екеуіңіз. Сәл нәрсеге тәсирленесиз, ешейін нәрсеге қуғанасыз, қапа болыуыңыз да аңсат. Сизлерди алдау — жас баланы алдарқатқаннан қыйын емес.

— Курттың-ау.

— Буның менен сизлерди жаман деп атырғаным жок, сизлердин алағайым, ақ көкірекклигинизди айтып атырман.

— Жездеме өт, жездеме!

— Жезден... Өне, усы адам әжапаңа ылайық емес!

— Хе? Неге?! — Шазада шоршып кетти.

— Анаң биринши мәрте Бегзадаға айтқан-ғо, «күйеуің сүу жукпас жалатай болмаса нетти» деп. Ол көрмей турып-ақ билген жезденнің ким екенлигин. Лекин, жезден хакқында мен буннан да басқаша пикирдемен. Суу жукпас жалатайдың минез-қулқы сыртына шығып турады. Оны бир-еки сөйлескенде билип аласаң. Ал, сениң жезден кешегі

урыс дәуириндегі орыс шпионына усайды. Орыслардың шпионын немислер акырғы мәүритлерге дейін сезбейди-ғо, киноларда. Бул да сондай! Бирак, бул — хаял мухаббатының шпионы. Жезден менен бир-еки мәрте сәубетлес болған хаял, оны жақсы көрип қалғанын өзи сезбей жүреді. Оны көрмесе сағына баслайды. Лекин, жезден асып-таспайды. Оны ынтық қылыуын дауам ете береді. Хаял алданып қалса да, оны гүнәкар қылмайды, өзін айыплайды. Ал, ол тыным билмес балықшыға меззеп, бир көлге ау салады, бир көлде жылым тартады. Оның жылымы майланбай шықпайды.

— Онда атайы бузык болды-ғо.

— Ондай гәп аузымнан шыққан жок. — Сени әжапанлар неге курортқа алып кетти? Бул пикир дәслеп кимнен шықты?

— Әжапамнан!

— Хеш қандай да! Оны үгитлеген жезден. Себеби, сен ол ұақта жаңа пәлек астынан сарғайып көзге түсип киятырған әлеккедей әүесек едің. Сен ууыз едің! Сен қаймағы алынбаған сүт едің! Соның ушын ол жүрегине қол салып қойғысы келді. Саған пүткил дем алыс дауамында унап қалыуды ойлады. Ертенги күни оның үйінде жатып, оқыуға кириуінди күтті ол.

— Жокбош! Тууысқан жездем-ғо ол мениң!

— Турмыста ондайлар жок па?!

— Бар болса бар шығар! Лекин, мениң жездем ондай адам емес. Жукпайтуғын күйени жаға берме!

— Мейли, маған исен деп мәжбүрлемеймен. Бул мениң адам сынаудағы жеке пикирим. Бәри бир соны айтыуым керек, жезден бир оқ пенен үш-төрт қоянды ата алатуғын мерген. Ол саған унау менен бирге поезддағы карачай қызларына да тәсир етип үлгерді. «Барған жақта ушырасып қаларман, ямаса гәпке қосылар» деген жаман нийет болды онда. Соның ушын ол жок жерден Ачук пенен Машук әпсанасын ойлап тапты.

Кавказ халқында бундай әпсана жок. Хеш қандай дәрья Машук тауын айланып ақпайды. Подкумок деген бир ғана дәрья бар — Ачук емес. Қала берди Машук — қыз балалар исмине ылайық. Оны жезден елестирмей кеткен.

— Буншама кеп тырнақ астынан кир ізлеп сөйлейсең-ә! Сен өзін менің менен бірге келген Нуржамалмысан, я...

— Солман, солман! Айтпа десең айтпай-ақ қояман.

— Айта бер, енди айтпаған нең қалды! Қолың менен услап беріп дәлиллемесең, басқасын болдың-ғо... Ал, судья менен әжик-гүжик болғанын не менен тәріптейсің? Ол да хаялы себеппи ме?

— Аға-дә! Негизінде ол судья емес. Судья деп әжапанды алдаған.

— Оны қаяқтан билесен?

— Судьялар нызамға қайшы хәм көрер көзге ерси ислерди ислемейди. Жездең оны тосаттан көріп қалған! Караса, хаялы жәп-жас. Жигирма-отыз жас парық бар арасында. Бәри бир бул хаял оған кәнәәтленбейди, оған опадар емес деген қыял кеткен ишинен. Сонын менен оған жампайлап барып, бірге қыдырған, бірге отырыспалас болған. Оның дәрти жас хаялдың кеулин жаулап алыу еди.

— Сениңше жаулап ала алды ма?

— Жаулап алды.

— Сен жездемди биротала көк ешекке терис мингиздің-ғо! Оны опасыз қылдың! Мен гәпиннің хеш қайсысына инанбайман! Егер әжапамның мухаббатына садық болмағанда, операция столына қатар жатып, бир бөтекесин бериуге ыразы болар ма еди?!

— Сен соған инандың ба?

— Хе, инанбай не?

— Әжапаң да?

— Әжапам да!

— Билемен, әжапаң сеннен-әм садарақ. Лекин, бир нәрсени биліп қойың, еле бул мәселе бизде тәжірийбеде жоқ.

Шазада бир заман үнсиз қалды. Жездесине ишлей Нуржамалдың нәзери менен қарап көрди. Лекин, кәйтсе де оны жек көре алмады.

— Сен неге оны жаман көріп қалдың? — деди ол Нуржамалға кийлигіп. — Саған оның ийнениң ушындай да жаманлығы жоқ еди-ғо. Керек десең, ол дүньяда Нуржамал деген нашардың барынан да хабарсыз!

— Хабары болмағаны жақсы. Болғанда мен де оның гипнозына түсіп қалар ма едим.

— Сен кәйтп жаманласаң сөйтп жаманла, бәри бир мен жездемди жек көре алмайман. Егер әжапам басқа бир мән-тирсекке тийгенде, бүгін бир бөтекесин алдырып, және бир бахытсыз күни екінши бөтекеси де шикасланып, өмирден ерте кетиуіне себепши болар еди. Ал, жездем әжапамның өмирин узайтты. Хиндстанға апарып, бес мың долларға бөтекесин алмастырып қайтты. Жол көрежетин айтпай-ақ қояйын. Бунысы не? Бул да көзабаға ма!

— Көзабаға емес! — деди Нуржамал сынын бузбастан. — Жезденде акша көп. Бегзаданың бөтекеси бахана, ел көріп қайтатуғын болғанына кууанды.

— Қоя-ғо! Қойдым сени! Сендей достым жоқ менің! Сениң тилине жыланның зәхәри жағылған!

Шазада ашыу менен орнынан турып кетти. Еки адым атып және иркилди. Нуржамалдың кеширим сорауын күтті. Лекин, ондай болмады: «Достымды қапа еттим» деп те ойламады Нуржамал. Ол әпиуайы хакыйқатлықты бетке айта салғандай, айыпсызлығын сыпатлап, пәруайы-пәлек отырды. Шазада бир өкшеден изине айланды.

— Әкеси хакқында да бир нәрсе айтарсан?

— Әкесин не қыласаң? Қартайған адам?

— Яқ, айта бер! «Жаман шынын айтаман деп сырын айтады» деген. Мен хәммесин қолыңа услатқандай етип бердим-ғо. Айт! Айтқандай, бизің хәнги ешек хакқында айтпадың-ғо!

— Мен сениң үсейтип өкпелейтуғыныңды биліп, өзимнен кашыртып жүр едим. Сен изиме түсіп алдың! Мени қудай усылай жаратқан. Туурысын айтаман. Биреулер қусап, көзинше мактап, сыртыннан гәп етпеймен.

— Сөйтп, бизің қудамыз қандай адам екен?

— Тағы өкпене-өкпе жамалсын ба?!

— Жамалмаған неси қалды! Көп болса және бир бармақ қалыңлар-дә!

— Қуданыз хакқында Айзада шешеннің пикирин макуллайман.

— Ол өсек-ғо!

— Хәр кандай өсектиң түбинде шынлык жатады. Бөртирип айтылганда ол өсекке айланады.

— Сонда ол да суу жуқпас жалатай ма?

— Жалатай-жалатай емеслигин билмедим, лекин, оның да хаял жүрегиниң «шпионы» екенлигине исенимим көмил. Азима апа жақсы хаял, лекин, ол әбисөрең уақытында жыланның аузына өзи барып түскен палапанға усайды.

— Мейли, ояғы менен жумысым жоқ. Лекин, оның сақыйлығын, қонақшыллығын құрттай да болса тән аларсаң?!

— Тән алмайман! Ол сақый емес. Ағана сенсен постын жапқанға сақый деп отырсаң-ға. Сирә-дә! Ақыры, ол сенсен постынды ағана жаппай далаға таслай ма? Постынды ол арнап тиктирген жоқ. Қамар малақайды да. Ол сарпайлар қуданызға маба ушын сауғаға берілген. Қуданыз уақытында үлкен хәмелде ислеген. Биреулерди шеннен тыс қоллап-қууатлаған. Соның қайыры еди булар. Хәзир хеш ким постын киймейди. Базарға шығарыуға уялады. Соның ушын ағана жауып жақсы атлы болғысы келди. Ламалардың да келиу тарийхы сондай. Ол пул шығарып базардан зат алатуғын адам емес.

Шазада орнына келип кайтадан отырғанын өзи де сезбеди.

— Бәлким...

— Билемен, ол жана жылдың алдында шашып-төгіп қонақ күтеди екен. Сол сақыйлық па сениң-ше?

— Енди не?

— Ол садақа! Қуданыз биринши хаялының өлими себепли хұждан азабында жасап атыр. Дурыс, оның қолы қан емес. Лекин, жүреги қан болып атыр оның. Ол қартайған сайын ислеген гуналары ушын қудайдан қорқып атыр, оны садақа менең жууып шаймақшы. Лекин, сумлық пенен берілген садақа қабыл емес. Билесең бе, бир күн болмаса бир күн бундай бийабырайшылық жезденди де күтип тұр. Сонда маған айтасаң — үәлий екенсең деп!

— Сендей үәлийден... — Шазада орнынан атып тұрды, — пешимнің қууысындағы тарғыл пышығым артық! Аузым бар деп сандалай бересең бе?!

Ол тез-тез адымлап Нуржамалдың нәзеринен узакласты.

— Шазада!

Шазада еситти ме, еситпеди ме, жууап болмады.

Нуржамал скамейкада бираз отырып қалды. Шазаданың кеулин қабартқаны кем-кем оған бата бастады. Шазаданың бундай хақықатлықты билмей жасағаны абзал еди-ға. Ол хәмме адамларды өзіндей көретуғын, хеш кимнен сум нийет күтпейтуғын, ақ көкирек, еден хаял еди. Нуржамал оны өмирге сын көз бенен қарауға үйретпекши болды. Лекин, мысалды жаман жерден алды. Ақыры, бул мысал әдебиат емес еди! Шын өмир еди-ға. Периштедей пәк деп билген жездесин адам сүлдериндеги шайтанға айландырды. Әкеси өмир бойы ийinine суғып көрмеген постынды жапқан қудасын қандай етті! «Сен қәте иследин, Нуржамал! Достың өзін-өзи жемесин десең изинен бар! Кеширим сора! Яқ, сорамайман! Онда мен өзиме усамай қаламан! Онда мен жүзеки Нуржамалға айланаман!»

Нуржамал қас қарайғанда бөлмесине келди. Ол есик аузында өзи үш-төрт күннен бери үлкен абыржыу менен күткен адамын көрди. Көрди де қууанып кетти. Егер басқа мәүритте келгенде қууанбас еди. Бүгин оның кеулин сергиткендей биреу керек еди.

Бул мийман оның қыялындағы сол қыйыр-шыйыр ойларды серпилдирип жиберди.

12

Таң азан менен Нуржамалдың есиги қағылды. Ашты. Босаға аузында жол сумкасын көтерген Шазада тұрар еди.

— Хе, аманлық па? — деди Нуржамал танланып. Шазада жууап берместен ишке кирди.

— Сеннен кеширим сораың деп келдим, — деди диванның қасына сумкасын қойып.

— Неге?

— Кеше саған ауыр гәп айттым! Тарғыл пышығыма теңгердим.

— Мен сениң орнында болғанымда оннан да ауыр гәп айтқан болар едим.

— Орнымда болмай-ақ кой. Мен бар тапқаны аўзында, саўдырақ хаялман. Сен ел көрген екенсең! Адам сынап биледи екенсең! Хәўесим келди саған!

Мен түни менен дөнбекшип, ойланып шықтым. Қыялымда олар спектакльде ойнап атырған актёрларға усап кетти. Хәммеси жасалма болып түйилди маған. Сен мениң көзимди жеткиздің соған! Айтып атырған уақтында ийттиң етинен бетер жек көрдим сени! Лекин, ақыл төрезисине салып, сениң хақ екенінди аңладым. Аңладым да әжапамды аяп кеттім. «Бир күн болмаса бир күн жезденди де сондай бийабрайшылық күтип тур» дедің-ғо. Түн бойы «илайым, сол бийабрайшылықты еситпегеймен» деп қудайдан тилеп шықтым. Әлбетте, ол бийабрайшылықты көзим менен көрмеймен-ғо. Бирақ, еситип қалыудың өзи аўыр маған.

— Ол гәплерди кой, Шазада. Хақыйқатлықты айтаман деп мен де қаттырақ кетиппен. Хақыйқатлық бурышқа мегзейди, достым, лекин, ол да мөлшеринен зыят болса жүрегінди қырқады. Аўқатқа барғанда кеширим сорайын деп отыр едим.

— Мен аўқатқа бармайман.

— Хе?

— Көрип турған жоқсаң ба, қайтып баратырман.

— Неге. Аманлық па?

— Аманлық. Түнде әжапам қонырау етти. Банки басыуға жәрдем бер деди. Еки жүз банка таярлап койған екен. Жездең келгеннен кейин екеумиз Анталияға барамыз деди.

— Жездең қаяққа кетипти?

— Бир хәптеге МЧСтин оқыуына кетипти, Андижанға. Ал, достым, аўылға барғаннан кейин үйге қыдырып бар. «Жолға шықтым» десең болды, Шымбайдың пост ГАИинде күтип тураман. Қатнасайық! Сен маған дым унап қалдың. Аўылда қатнасып отырған қатынларым көп. Лекин, бәри жыйылып сен қурақым бола алмайды. Олар аўа десең аўа дейди, наўа десең наўа дейди.

Бирден ваннада суудың шаўылдысы еситилди. Шазада шоршып түсти.

— Ким бар?

— Биреу, — деп күлди Нуржамал.

— Келди ме? — деп сыбырлады Шазада. Нуржамал күлип бас ийзеди.

— Ноқталаныпсаң-дә!

— И-ихм!

— Бахытлымысан?

— Бахытлыман! Кешигип болса да!

— Мухаббаттың ерте-кеши болмайды. — Шазада ванна бетке урланып-урланып қарап қойды. — Енди саған айтарым — қолдан шығарып алма! Сениң жасыңда басы бос еркек табыу қыйын. Ең баслысы — изине бир қара домалақ ертип ал! Журт не десе ол десин! Айтып-айтып қояды.

Отырыспаларда айтылатуғын анабир қосықты билесең бе:

Киси яры кисилигин етеди,

Ойнап күлип өз ярына кетеди!

Әне, сонда қара домалағың жаныңда қалады. Үлкейген соң келин түсирип, ақлық сүйип отырасан.

Ваннаның есиги ашылды. Шазада дәрхал бармағын аўзына басты. Изинше белден жоқарысы жалаң еркек адам қолындағы кишкене сұлгиниң шетин бармағына орап, төмен қарап қулағын шұқлап келе берди.

Шазада оған сер салып қарар екен, бирден көзлери уясынан шығып кете жазлады.

— Жезде-е! — деди бир уақта дауысы тарғылланып.

Еркек орнында қалша қатып қалды. Нуржамал хайран болып, биресе Шазадаға, биресе баслығына тигилди.

Шазада жерден сумкасын жулқып көтерди.

— Сен ўәлий екенсең! — деди соң Нуржамалға өткір нәзери менен тигилип. — Ақыры, гипнозына түсипсең-дә!

Ол есикти дизеси менен нуқып ашып, көздеп ғайып болды.

Аэропорт хызметкери кешигип дизимнен өткен онлаған жолаушыны хаўа лайнерине алып шықты. Олар қолындағы посадка талоны бойынша тийисли орынларына жайғаса баслады. Нуржамал қолындағы талонға қарады. Орны ғә «С» екен. Не көз бенен көрсин, ғә «В» да Шазада отыр еди.

Нуржамалға көзи түсти де, ол нәзерин терис бурды. Нуржамал самолёт ишин бираз ўақыт көзи менен шолып еди, бое орын жок екен. Найлаж, өз орнына келип, аманат ғана диз шөкти.

Самолёт хаўаға көтерилип, өз жөнелисине түскеннен кейин Шазада орнынан турып, хәжетке шығатуғын адамдай, салонның из бетине кетти. Сол кетистен ол мәнзилге жетип келемен дегенше орнына қайтпады.

Бир-бириниң сырын өзлери ғана түсинетуғын еки хаял енселерин зил басып самолёттан түсти. Ташкентке барғанша әжик-гүжик болып барған олар, енди бир-бирине нәзери түсип қалмаўын иш-ишинен тилеп келер еди.

11-май — 21-сентябрь 2014-ж

АҚШАГҮЛ

(Повесть)

—Ақшагүл, сен усы жерде түспейтуғын ба едің?—деди маршрутлы таксидиң айдаушысы машинасын үш кабатлы имараттын алдында иркіп.

—Сөйтши, кіше, мына кастрюльн жамбасымызды шала писирди-ғо, — деп күлди орынлықта бір қыялап зорға сыйып отырған жас жигит муртынан күліп.

—Машинадағылар жеңіл күлисти. Ал, Ақшагүлдин болса қысынғанынан екі бети қып-қызыл болып, үндеместен түсіу менен болды. Хәр сапары ол усы жерден түсіп қалғанда басын тик көтеріп, айдаушыға:

—Рахмет, айдай берін, — деп қапыны исенимлі жауып кететуғын еді. Бул рет артына бурылып карамады. Таксидиң қапысының онлаған адым ары барғаннан кейін тарс етип жабылғаны еситилди.

«Атыма дейін билип алғанына карашы», — деп ернин тиследі қысынып. Ақшагүл бір-еки сапары усы кеңседе ислейтуғын келиншеклер менен машинаға минип, түсіп қалғанша сөйлесип келип еді. Атының ким екенін сонда еситкенди да. Шофёрлардың көзи жолда болғаны менен кулағы изге түриулі жүреді екен-ау. Сөйтсе де, буған хеш қайсысы бүгингидей еркинсип, хөктемсип сөйлемейтуғын еді. Бүгин болса өзиниң бала күннен бирге өскен курдасындай...

Адамлар үсти-басына, түр-түсине карап сөйлейди. Буннан баска басы қакшаңдаған биреу болғанда сөйтер ме еді.

—Хе, атымды кулағыма азан айттырып койдырып па едің?! — деп аузын жулып алғандай етсин.

Ақшагүл болса ондай ете алмайды. Төменшик болып қалған. Хәмме оның кәмбағаллығын бетине басатуғындай, жетпесинлік желкесинен зил болып басады да турады.

Гейде түни менен төрт-бес мәрте оянып, ең кейнинде азанға дейін уйқыламай шығатуғын уақытлары болады. Кулағының тусында балаларының дауысы гүу-гүу... Биринен соңы бири:

—Апа, тууылған күнимди берейін.

—Апа, маған кети әкелип берсе, муғаллим бақырып атыр.

—Кара шай жок, үш күн болды-ғо, мама, ишпегенимизге!

Ақшагүл бәрін де биледи. Үш күннен бери кара шайдың жоғын да көріп жүр. Есен жақында тоғызға шығады, тууылған күнин берсе, кәнекей. Баласының бир кууанғанына жете ме! Кеули курғыр күсейди, бирак хоп деп жиберіуге дәрман жок. Баласының дослары класы менен жапырылып келип қалса, алдыларына не қояды. Узын дастурханға онлаған шөрек таслауы мүмкин. Ол не болсын, бир ийлем бауырсағынды ойын балалары көрдим екен демейди. Қала берди, қасында муғаллими келеди. Дастурханды менсинбей мурнын жыйырып отырса... Оған жарағандай роза-писте, кола-пола алыуға қолы келтелик етеди. Тағы муғаллиминиң басына орамал салып жиберіу керек деген дәстүри де бар. Адамлар ишпей-жемей қалса да дәстүрди билгиш. Соның ушын баласы хәр сапары ынғырыулағанда:

—Койып тур балам, шыдай тур, он алтыға шығып паспорт алғаныңда үлкен етип той беремен, — деп алдаркатады болғаны.

Еси кирип қалған бала тегинликте алдана қояма. Китап-ларын анда зынғытады, мында зынғытады. Ең кейнинде анасы байғус күйіп кетип аузына түскенин ирикпейди.

—Бере алмайман тууылған күнинди! Етимнен ет кесип алсаң-әм! Билдиң бе? Хә жанымның жаулары түуе. Сизлерди тууғанша тасбака туусам болады-ғо!

Буннан кейін Есен бир мүйешке тығылып, пырық-пырық жылайды да, хеш нәрсе төсенбестен уйқылап қалады. Анасы байғус, бир заманнан кейін өзине-өзи ишинен кейип, баласының сыртқы кийимлерин хазар бермей шешеди, үстине көрпе жауып, басына көпшик қояды. Бүгин азанда жолға шығарда да, үйреншикли қосығын баслап киятыр еді, Ақшагүл жеркип таслады.

—Отыр, жүуернемек, алдымды кеспей! Саған тууылған күн ууайым, маған сизлердиң кешки тамағыңыз...

Усыны айтарын айтса да, ишинен «тилим-аузым тасқа, не кусап баратырман» деп жағасына түпирди. Қыялына ырас-ак баласы жүуернемек болып қалатуғындай қорқып кетти.

—Мама, маған кети, —деди ортаншысы Кууат қорқа-қорқа.

—Якшы, үйге қаранқырап отыр, саудам жүриссе әкеп беремен... Ол усы ойлар менен киятырып, түсетуғын жерине келгенин билмей қалып еди. Жаксысы, айдаушылардың бәри буны танып қалған екен, өзлери ирикти.

Ақшагүлдің «саудам жүриссе» дегенинше бар. Бийшара көзи уйқыға кетип, қалғып отырып камыр ийлейди. Арзайымға бир-еки рет ийлетип еди, камыры онбай қала береди. Көпшиликтің бабын табыу аңсат па? Пул төлегеннен кейин тәуирин жегиси келеди. Бүгин Ақшагүл ериншеклик етсе, ертең мың сан еки досак, карыйдарды өзиннен бир қашырып алсаң, қайтып бетин берман қарата алмайсан. Соның ушын қызына сататуғын аўқаттың бийноқыясын үйретип өзинің мүшкилин жеңиллетейин деп дәслепп ойлап еди-да тағы қойды. Қой, оқысын деди. «Қамырдың жөнин мың үйренгенде көп болса мендей болар, оннан не арттырады, басына тартсаң аяғына жетпейди, аяғына тартсаң басыңа». Оның орнына оқып билим алғаны жақсы. Хәзирги оқыўлар баяғы Ақшагүлдің мектебиндегидей емес.

Соның ушын қызын қыйнамағанды макул көрди. Өзи камырын ийлеп, гөшин шайнатып, пиязын, бурышын араластырып жатады. Шайнатқаннан қалған сүйек-саяқларын ертең кеште сорпа етеди.

Дәслеппи күнлери бул талапты ар көрип жүрди. Лекин, барып-барып көнди. Көнбегенде қаякқа барады. Бурынғы жұмыс орны жабылып қалды. Соннан кейин нешше кеңсеге бетин салып барды. Биреўинің мийрими түскен емес. Күйеўи Нуржанның пәруайы пәлек. «Алдында азаматың саў турса аштан өлтirmeйди» дейтуғын еди, баяғыда. Хәзир заман өзгерди ме Ақшагүлге анаў-мынаў ис болып қалса, бул шанарақтың отын сөндирмейин деп жан ийнине от түсип жуўыратуғын Нуржан жоқ. Я буған арқа сүйеп үйренип кеткен бе? Күйип кеткен уақытта сыртынан улы-тоңқылды болады да, изинше жағасына түкиреди.

—Түп-түп, тил-аўзым тасқа! Таппаса таппасын, босағадан жөткиринип кирип-шығып жүрсе болар.

Егер усы уақытта сырттан қарап тура қойсаң, оны жана қырдан өтип баратырған келиншек емес, жетпистеги кемпир шығар деп ойлайсаң, гәпине қарап. Лекин, қанша қыйыншылық көрсе де, еки жүзинің алмасының қызылы

кетпегени, көзинің кесадай дөнгеленип, мыйық тартқанда күлдиргиши алманың шанағындай сәл ойылып турыуы жасында сулыу нашар болғанын айтпай-ақ билдирип турады.

Бәри бир, не шара, күн көрис оның бойындағы жилуа-назды, сын-сымбатты ертерек ала баслады. Ол күн демей, түн демей мудама бауырына басып үйренип кеткен ыссы манты қазан менен бир табақ сомсаның тилегинде. Суйық аўқатты шалпылдатып алып жүриуге қыйналады. Лекин, ол да хәмме уақыт Ақшагүлдің дийдиндегидей бола бермейди. Соның ушын да, хәр күни азанда босағадан атларда дәслепп он аяғын қойып, «я Алла, талабым жүриссин» деп үйден шығады. Гей күнлери буның мантилары менен сомсалары талампай болып кетеди. Ал гейде,... Кеште балалары қайтып келген аўқатларды жегенине мәс. Лекин, олар ойламайды, биреўине наски, биреўине колготки, биреўине кети, ағасына сигарет... Сол уақытлары аз ғана умытады да, азанда мектепке баратуғын уақытта есине түседи.

—Апа, носки!

—Апа, қалготки!

—Апа, кети!

—Хей мамасы, кеште саған сигарет әкел деп едим-ғо!

—Мени пуштарлап ғана алағойың! — деп жекиринеди ол ең соңында. Хәм бир қолтығына манти қазанын, бир қолтығына сомса табағын қолтықлауы менен жулқынып шығып кетеди. Бир заманда болса қулағы тыныш болады, бирақ.

Ол усыларды ойлап, күнде өзи аўқат тасыйтуғын кеңсенин аўзына келгенин сезбей-ақ қалды. Негедур бүгин кеңсе өтирапында машиналар аз еди. Фаеде де онша арман-берман жүрген адамлар көринбейди. Түсликке шығып кетти деўге еле бир саат бар. Бүйердегилер түстен бир саат алдын бурын сәскелик шай ишеди. Хәммеси Ақшагүлдің мантисына, сомсаларына қарап отырады. Еки манти, бир сомса менен ярым шайнек шай ишсе гүлалагүл, түсте «саат неше болды екен» деп жалтақлап отырмастан, тойған қозыдай монтийисип, баслықлардан бес-алты минут кейин түсликке шығады.

Ақшагүл есиктеги караўылға сәлем берди.

—Келин, бүгин сениң аўқатын өтсе болар еди-аў, — деди караўыл киси кеўилсиз түрде.

Акшагүл не болғанын түсинбей, оған үнсиз тигилди.

— Адамлардың бәри лазымға кетти, — деди карауыл.

— Айтақтың кәйин енеси кайтыс болған.

— Ким Айтак? — Хаял сорарын сорады да, соң кысынып кетти. — Мен кай Айтақты танып атырман...

Ол буны ишинен, хауаз шығармай айтқан еди.

— Министрдің орынбасары. — Карауыл буның танымай турғанын билип түсіндірди. — Өте бер, босағада турма. Бир заманнан келер.

Акшагүл ишке кирип, кастрюли менен табағын карауылдың қасындағы ауысық, гөне стулга қойды. Жерге қоймақшы болып турды да, ызғар тартып, сууып кетер деп ойлады... Олар лазымнан қашан келеди. Келгенде де аұқатланып келмей ме? Биреу өлип атырса, бул өзиниң аұқатының тилегин тилеп жүрсе...

Ол ыдысларын қайтадан қолына алды.

— Айтпақшы, жоқарыға шығып көре ғой, — деди карауыл бир нәрсе есине түскендей. — Лазымға хәмме кетпеген шығар, жас қызлар, баллар жүргендей еди.

Карауылдың бул гәпи оның көкирегінде азы-кем үмит ушқынын оятқандай болды. Бәлким, бәри өтпесе де, азы-кем сауда болар. Күндегидей болса да хеш гәп, бүгин кети апармаса Кууат жылайды. Кети апарыу ушын ыдыслардың ең болмаса биреуи босауы керек. Ол баспалдақтан тез-тез жоқарыға өрмеледи. Үшинши қабатқа шығып, оңға айланып аз ғана жүрип еди, саулатлы бир кисиниң жарма қапылы есиктен шыға берип, изине қарай сөйлеп турғанын көрип иркилип қалды. Лекин, аяқлары пышық жүрис пенен әсте-ақырын алға қәдем таслар еди.

— Телефоннан кетип қалма, қыз-әй! Хәзир азмаздан кейин факс келиу керек. Ана телефонограмманы хәмме райондарға таркат, билдин бе?!

Акшагүл оны еле бираз сөйлейтуғын шығар деп ойлап еди, яқ бирден онына айланды да жүрип кетти. Ол дәрриу кейин шегинди, лекин, саулатлы киси буның кастрюлин дүгип кете жазлады.

— Кимсиз! — деди онын бирден ашыуы келип хәм жууап күтпестен жаңағы сөйлеп турған есигине қарай бақырды. — Гуля, төменге түсип карауылға айт, буннан

былай аұқатшыларды жоқары жибермесин. Келип-келип министрдің кабинетине дейин келиуге карады-ғо. Аұқат керек адам өзи тауып жейди.

Акшагүлдің маңлайына урғандай болды. Я алға жүрерин билмеди, я изге. Бир уақытлары жарма қапылы есиктен кууыршақтай жасанған еки қыз келип, буған тиксинген түрде карап, кийликти:

— Еситкен жоқсыз ба, неғып турсыз! Кетиң! Сизге биреу аұқат әкел деди ме? Я үстинде ақ халатың жоқ. Санэпидтен руксатың бар ма? Туу, бир түрли ийис алып кетти-ғо!

Хаял дым үндемей қалды. «Ырасында да, мен сондай әбеший көринемен бе?» деп камсықты ишинен. Кеше емес пе еди, буған аұылдың хәмме жигитлери интизар болып, қашан бой жетеди деп аұзының сууы курып жүргени. Енди буннан бир түрли ийис шығатуғын болып қалғаны ма?

Акшагүл ондай пасманда хаял емес еди. Анасы оған кишкентайынан жерде жатқан бир шөпти былай алып тасласа, дәрхал қолын сабынлап жуууға үйретти. Сабынлап болғаннан кейин таза суу менен тоғыз мәрте шайдыратуғын еди. Бир сапары аұылдың дүмше молласы.

— Келин, — деди буның анасына. — Суудың обалы болады, өйтип ысырап қыла берме. «Үш жууған кири кетеди, төрт жууған нуры кетеди» деген китапта.

— Қәйдем қайнаға, бизиң әкемиз де талып илимли адам еди, бой жетип қыз болғанымша қолынды төрт мәрте жуума деп айтқанын еситпедим.

Сол-сол екен, молла буның анасына карап шәрияттан аұыз ашпайтуғын болды. Қайта бир нәрсе болса:

— Сол келинге тапсырын!

— Сол келиннің услап тутқаны таза болады! — деп аұыл-елде «дуупияз келин» атанды. Усындай хаялдың тәрбиясында болып, айтқанларын кеулиндегиден зыяда етип ислеген қыз бүгин әбеший, бир түрли ийиси бар көринсе я? О, жетпесинлик-ә, тилимди қыска қылдың-ау, деп ойлады хаял ишинен.

Лекин, қызларға хеш нәрсе деп аұыз ашпады. Айтқан менен түсинер ме еди! Булар еле хожалықтың ғалма-ғалын көрмеген, ишкени алдында, ишпегени артында, бардамлы жердің қызлары болса керек.

Төмен түсіп киятырып карауылға гезлести.

— Хә, киятыр скенсең-ғо. Келин, буннан кейин келсен мен жоқ күнлери келе ғой. Карауыллардың ишинде ең жасы үлкени едим, жанағы министр инимиздің гәпи батып кетти. Өзлерине бәри жетип турған соң, басканы ойлай ма булар.

— Кеширерсең, аға!

— Яғау, карағым, меннен кеширим сорап не қыласаң? Азанда жолға шыққанында «я пийрим Бийбипатма» деп жолға шық, балам. Изиңе дуз-бурыш тасла, сонда тилден-көзден аман боласаң ...

— Мениң каяғыма көз тийеди, — деп гүбирленди Акшагүл. — Бир тапқаным бир тапқаныма жетпейди. Тилсуқ деген болса қабат-қабат жай салып, бас-басына машын минген-лерди таппас па еди...

— Өйдеме келин, сениң етиң душшы-ғо. Тилсуқ деген душшы етти табады. Мә, мынаған келгенине мантыңнан бере ғой, қуры шықпа, — деп карауыл ски жүзлик усынды. — Хәзир шай ишейин деп отыр едим. Капылғыр, усы алақандай бир қағазды көзимиз қыймай, кеуип қалған нанды жағымыз қыйсайып ғайзап отырамыз. Сөйткен дүньяны аркалап әкетемиз бе?

Ол карауыл кисиниң өзін емес, буны аяп сауда ислеп отырғанын сезді. Пулының жетисинен басқа және бир манты қосып бергиси келип турды да, колы барып қайтып-барып қайтып, ақыры, мәртлик ете алмады. Капылғыр, дүнья жеңди.

Хаял бираз сууығын деген кастрюли менен қалайы табағын қолтықлап, жолдың екінши тәрәпине өтті. Бул жерде жақында ғана питкен төрт қабатлы имарат бар еди. Бирақ, оған аұқат апарып көрмеді. Еситиўинше ишинде заманагөй етип салынған асханасы бар екен. Хәтте, бул аұқат тарқататуғын кеңседегилердің де қалтасы комлырағы усыған келип аұқатланып кететуғынды шығарды. Оның гейде майлары тоңлап, сууып қалған еки-үш лист манты менен он-он бес сомсасын алып қайтатуғыны соннан еди.

Акшагүл табаны тартпаса да бүгин усы кеңсеге қарай жүрди. Базарға апараман дегенше бәри бир сууып кетеди. Сууымағанда да, отырып сатып отырған мантышылар буны жолатпайды. Я арзан берип кетиўиң керек, я аралап сатасаң.

Аралап сатқанлардың да бәнтлеп қойған адамлары бар. Олар дус келген хаялдың әкелген аұқатларын ала бермейди. Бундайда гейде жарысып ислеп утасан. Ақшаның басы-көзине карамай, писирген тамағынды қулағырдан ийсин бурқыратып, көзи түскен адамның танауы қымыршығандай етип таярлайсаң. Оған қапылғыр, келте жип гүрмеўге келип атыр ма. Оның үстине бизиң жақтың хаяллары жасырып ислеўге үйренбеген. Бийхаясына тап болсаң, дамбалын қолына алып шығып, шар базарда маскара етеди. Тап, әкеси меншиклеп бөлип берип қойғандай! Кудай көрсетпесин! Акшагүлдің ондай ислерге колы да бармайды. Буйырғаны болар, шет-шебирден-ақ несийбемди шөплей берейин деп, усы бир кеңсеге үйирсек болып еди. Бахтына бола, кейинги ўақытлары бунда да талабы кері кетип баратыр.

Бүгин биринши қадем қойып атырған жаңа имараттын сыртына дейин мурынның канындай қызыл гилем төселген екен. Аяғыңа бир нәзер тасламай басып өте бериўге тартынасаң киси. Акшагүл текшеге аяқ салмай турып, төмендеги шалқасына жатқарылған қатара щёткаға аяғын қайта-қайта ысқылап сыпырды. Соң әсте жоқары қарай адымлай баслады. Ол текшеден жоқары шығып болғанша басын көтермеді. Түрли қыялларға берилди. «Биреўдин бетине телмирип, алар ма скен деп не азап? Буның орнына журттын қатынлары қусап, бес-алты жүз кило гешир-пияз алып, бөтен жақларға апарып сатып қайтқанда қәйтер еди? Кудайға шүкир, он еки мүшеси пүтин. Қырқ-елиў килолық қалтаны ийinine қағып салғандай қарыўы да бар. Елде бир өзи емес-ғо. Байлары мусаллат болған қатынлардың көбиси сөйтип бала-шаға бағып отыр. Кундыз деген хаял алты ай бир фермердің шошқасын бағып, қайтып келип, келининиң қалың малын төледі, той берди, куда шақырды. Сен усы еки табак аұқатың менен бинай өмириңе халық қатарына қосыла алар ма екенсең? Тек бир өлмес аұқат демесең...

— Хәй қатын! Мен саған үш күн болды-ғо айтқаныма, «бүйерлерге жолама» деп. Иште өзимиздің асхана бар! Неғылған пәмсиз қатынсаң, айтқан гәпке түсинбейтуғын!

Акшагүл қарсы алдында түри бәдбәшер, муртлаш, жасы алпыслардан асқан бир кисиниң буны жеп жиберейин деп тигилип турғанын көрди.

— Астапыралла! — деп гүбірленди өзінше. — Үш күн болды дейди ... Мен бүгін келип атырман-ға!

— Бар, бар ... Барсан-эй, бежиреймей! — Ол еки колы менен Акшагүлди кейин карап ийтерип жиберди. Акшагүл екинши текшеге бир бөкселеп отырып қалды. Қолтығындағы манти толы кастрюли баспалдақтан төмен қарай кесадай думалады. Дәслеп бір домалағанда сыртына оралған дастурхан шешилди, соң қақпағы қырланып бир жаққа жумалап кетти. Кейин болса пуы бурқыраған ыссы мантилар картошкадай жән-жаққа пытырай бастады. Сомса салынған табақ бир төңкерилди де, төңкерилген жерінде турып қалды. Акшагүл күтилмеген уақыядан өзін жоғалтып, еңиреп жиберди. Бийхаяшылық етип айбарақ салып жыламады. Еки ийни селкидеп, өксип жылады. Балаларының кеште алдынан шығатуғыны, күйеуінің азаннан кешке соқта ойнап бийталап отырса да, сумка ақтаратуғыны есине түсіп жылады. Бәринен бстер, кемлик келип өксинди. Қылайын деген талабы усы ма еди? Бир белгили асханада хызмет етсең бир гәп, буны не хызмет деп кеуил жубатыуға болады. Садака сораған лолылардан паркы шамалы емес пе? Неге бул ахуалға түсти? Байғус анасы неге буны он бир жасында жетим қалдырып, ғалма-ғалсыз дүньяға рауан болды? Балалығында тойып ойнай алмағаны аз ба еди? Буның, аяғының астына шай қуты төңкерип нан жауып атырғанын көрген қоңсы Амангүл кемпирдин:

— Қудай-ау, мынау шаппаттай нәрестенің не гүнайы бар еди, — деп тандырдың басында турып көзинің жасын жумбай-жумбай төккени бүгинги Акшагүлдің жылағанына усап кететуғын еди.

— Келиншек тур, ыдысыңды ал!

Бетлерине әжим түскен еки хаял буның әсте қолтығынан көтерди. Бағанағы, ийнинен ийтерип жиберген киши ишке кирип кеткен екен.

— Бүгин бир мақау қарауылдың гезеги еди, соған дус келегойыпсаң, — деди хаяллардың жас үлкенлеу бири. — Хеш гәп болмас. Мантиларыңды жыйнап алайық, садаған кетейин, обалы барды. Еле де мына табағыңдағы шашылмапты.

Акшагүлге бул хаяллардың кайыркылық еткени аз да болса, демеу болды, солығын басты.

— Бул ширкин, бағана қатық өкелген бир қатынды да кууып жиберди. Малларда аусыл бар, телевизордан айтты дейди.

— Қаяқтың малларыңда! — деп сорады қасындағы жаслау хаял.

— Қудай, ушан теңиздің аржағында дейди-ау!

— Ақырзаман сениң! Адам аусылдан-әм қорқа ма! — деди жанағы хаял әсте. — Аусыл деген нәрестенің жағызак болғанындай нәрсе, тилин бир-еки рет дуз бенен ысқылап, қатық куйсаң дым көрмегендей болып кетеди.

Акшагүлдің бир кастрюл мантисы дәртке аспайтуғын болып қалған еди.

— Енди буны не қылмақшысаң? — деди бағанағы жасы үлкен хаял.

— Қайдам?

— Байлап бағып отырған малың жоқ па, я ийтиң?

— Як.

— Қапа болма келин. Сен мына мантиларыңды маған арзан гиреу берип кете бер. Қоңсым усындай жем жыйнайтуғын еди, соған апарып берейин.

Акшагүл арзан болса да, зая болған тағамына қарыйдар табылғанына кууанып кетти.

— Мейли, ала ғойын.

— Не берейин?

— Кеулинизден шыққанын.

Кейуаны хаял кастрюлди турысы менен көтерип, босатып келиу үшін ишке кирип кетти.

— Алжыған ақшаш! Аппақ ауқатты қарамға зая қылады-ау! Сен-әм келин, «Үйде малым бар, өкетемен» деймекен десем... Әри-бери көзимди қысып атырман, қарамайсаң.

Акшагүл аң-таң болды.

— Бул ширкин, сениң аппақ мантиңды мусорға араластырып, қоңсы орысына сатады, шошқаға беріу үшін. Бул да бир харамның пулын жеп отырған уятсыз!

Қудайтала хаял затын буншелли қызғаныш етип жаратқаны неси деп қыял етти ишинен Акшагүл. Изинен өзи де

сол хаяллардың бири екенін еслеп, өз-өзіннен қысынып кетті.

Иштен бағанағы хаял шығып, гөп бөлиніп қалды.

— Келиншек, түрине қараса жыңғылдай нашарсаң, жуымыс ислесең-о, — деди хаял кастрюлин Ақшагүлге ұслатып атырып.

Ақшагүл төмен қарады.

— Ислер едим, ізлеп-ізлеп шаршадым.

— Сауатың бар ма?

— Тоғызыншы класс питкердим.

— Бизлерден тәуірсең-ғо.

Кейуаны хаял бираз ойланыңқырап қалды.

— Ертең кел, биреуге жолықтыраман исиң келисип кетсе төңір жарылқасыныңды айтарсаң.

Еки хаял буны жайдың сыртына айланғанша шығарып салды. Кейуаны хаял буған:

— Азмаз, өзине қараңқырап, қақаң-суқаң етиңкиреп кел! — деп тапсырды.

— Ихм! — деп екіншиси тамағын қырынды. Бул оның «Келме» дегени еди.

Ақшагүл бир табақ сомсасын алып базарға барды. Нан сатып турғанлардың арасына барып турмақшы болды, келиспеди. Қатық-сүттің арасына барып еди, буның да сәти түспеди. Соң салат, қууырған балық сатып отырғанлардың ең шетине табағын қойды. Усы жер қолайлау екен. Қарсы алдындағы қатарда беляши, булочка сатыушылар бар. Ол бир сомсаны табаққа оралған дастурханның үстине шығарып, көрсетип қойды.

— Бүйер биреудің орны ғой! — деди алдында беляши сатып отырған бир келиншек.

— Мен хәзир, бир заман сатаман да кетемен.

— Аға, сениң сомсаңа әлейин деп турған шығар адамлар!

Изинше бир келиншек орын пул сорап келди.

— Мен хәзир келип едим.

— Билмеймен, хәзир келдің бе, я енди кележақсаң ба? Базарда мың киcи бар, қайсы бири менен балтамтап айтысып тураман!

Келиншек бир жерде турмайтуғын, шаққан сөйлемшек нашар екен. Буған тонқылдап жүрип, мыныяқ-мыныяғынан

орын пул жыйнап алды. — Кәне, болдың ба? — Ол Ақшагүлдің бетине қарап, бирден иркилип қалды. — Сен қаяқтан келдің? Бул жер Гүлқатшаның орны-ғо.

— Хәзир келип едим, бир табақ сомсам бар, сатаман да кетемен.

— Аға, сатасаң да кетесең! Бул орынды адамлар неше сомға сатып алып қойғанын билесең бе? Кәне, тарт салдауынды, табағынды ал да!

— Достым, ярым саат онысайық, өтпесе өзим-ақ кетемен.

— Базар дәрұазасыз емес, билесең бе? Неге базаркомнан рұқсат алмайсаң? Аўқат писиреди деген справқаң бар ма? Дуктырдан өткенбисең? Патентин қайда?

— Патентим жоқ.

Хаял Ақшагүл менен балтамтап айтысып туратуғын нашар емес еди. Дәрхал табаққа асылды, ылақтырмақшы болды. Найлаж ол бағана шашылып қалған мантиға алған пулынан орын пул жыйнап жүрген хаялдың қолына қысты.

— Тез-тез бол да кет! — деди хаял буған кеширим берген болып. — Базарком көрип қалса менин ийт азабымды береді.

— Астапыралла! — деп гүрсинди Ақшагүл ишинен. — Мың киcи сыйған базарға мен сыймадым-ғо!

Азаннан бери тик аяққа жүрип Ақшагүлдің еки аяғы сал болды. Базардан маршрутлы таксиге минип, жамбасы жумсақ орынлыққа тийгенде «ух» деп дем алғандай болып еди, ол да көпке бармады. Көшеге жақынламай, бир шақырым жерден түсирип кетті. Салонда буннан басқа жолаушы қалмаған еди.

— Сениң бир өзің ушын сонша жерге айдамайман. Кейнимдеги машина ана адамларды алып кетеди, деди де, асфальттың үстінде гырра-изине айланды.

— Шаршап қиятырғанда ғарға адым жер муң болды. Күн батайын-батайын деп қылтыйып тур. Байғус баллар буның жолына айдай қарап отырған шығар. Арзайым аўқатты асып отыар еди, бирақ қазанға салатуғын нәрсениң бәри буның сумкасында. Ара-арасында төрт-бес күнликке жеткендейин бир әкеп қойғаны болмаса, көбинесе қарсыма-қарсы. Кеште қазанға салатуғынын күни менен тапқан пулына алып

келеди. Бірақ азанда төрт-бес картошка менен еки памидор, үш-төрт пияз қалғандай болып еді, оннан қызлар қандай аўқат ретлестиреояр дейсең.

— Нуржан, кемпириң қиятыр, сүйинши! Енди танауың батып кетпейтуғын болды.

Есиктин алдындағы тахтайы көтеріліп-басылып тұрған ағаш сыпада соқта ойнап отырған қоңсы жигитлер Ақшагүлді қулағардан көріп, Нуржанды илип түскиси келди.

— Байбуу, есимнен шығыпты-ау, — деп ернин тиследі хаял. Ол күйеуіне сигарет алыуды ұмытып кеткен еді. Негизінде бүгін сигаретке қарайтуғын аўқал болды ма. Азан менен анау болған аўқал, шофёрдың өзи түсирмегенде вокзалдан бір шығайын деп тұр еді. Оннан қалса, «өлтуғын ешки шопанның таяғына сүйкенеди» дегендей, кастрюлин қолтықлап министр менен дүгисип қалайын деди. Оннан кейін бұрын ізеп баспаған кеңсеге барғандағы аўқалы, базардағы жағдай, қулласы, айтпаса да болады. Бүгін бір мыррық күн болды бұның ушы. Еле де бір жигит «кеңседе тууылған күнімді белгилейтуғын едим» деп бірден қырк сомсасын алып кетті. Болмаған да Қууатқа кети қайда, үйге ярым кило гөш қайда, бір стакан қара шай қайда, малики яумиддин қайда? Еле де қудай бұған қарасты. Сомсасын сатып шамаласқанда «Кети, футболка» деп бақырып, бір кисі қатардан өтеғойды. Болмаса, тарса есинен шығып баратыр екен. Изинше «семіз қашардың гөши» деп бір келиншек келе кетті. Рети табылағойды, сөйтіп. Ешейінде, базарға киргеннен «сигарет, шырпы, тарахан дәри» деп дауысы қарлығып жүретуғын бір жигитті көп көретуғын еді, бүгін сол дус келмеді. Дус келмегенін де жаңа қонсылар «Нуржан, танауың батып кетпейтуғын болды» дегеннен кейін еслеп атыр. Болмаса, сирә ядында жоқ. Ядында болғанда арнап барып-ақ алады. Сонша жыл қослас болып, хеш зейнине тийіп көрмегенге ме, күйеуінің қапа болғаны қатты батады бұған. Қапа болса қабағы ашылмай қалады. Ишпей-жемей тымсырайып отырады да қояды. Бір адам дастурхан басына келмей отырса ишкениң қарахан болады екен. Бұндайда қайуақ соның қабағы ашылмағанша хеш кім ашылысып сөйлемейді. Тек үн-түнсиз жута береді, тамақтан өткени есап. Усыны билгеннен кейін Ақшагүл хеш

уақта күйеуінің тапсырмасын екі етпейді, қапылып, бүгін тарса есинен шыққан. Қала берді, өзи де азанда ескертеғоймады. Ерте турып, кеш жатып, мынсан екі тәшүиш пенен жүрген хаялдың мийінде қайсы бири тура берсин.

— Кемпир, сигаретти әкел! — деди Нуржан қулағырдан. Ақшагүл еситилер-еситилмес гүнк етті:

— Кемпири неси!

Ақшагүл «сигаретти әкел» дегенді еситпегендей, ишке кирип кетті.

Қудайға шүкір, асханадан аўқаттың ийиси шықты.

— Арзай, не писирип атырсаң,

— Соқыр гүртик.

— Соқыр гүртик! — Азанда бар унды қағып-силкип ийлегени Ақшагүлдің есине сол уақта барып түсті. — Үйде ун жоқ еді-ғо!

Арзайым мамасына хайран болып қарады.

— Аўылдың дүкәнына екі қалта унға ақша беріп қойғаныма екі хәпте болды. Күнде ертең-ертең менен бұл да береғоймады.

Ақшагүлдің сөзін күйеуінің сырттан ентигіп кирип қиятырған жүриси бузды.

— Неге сигаретти таслап кетпейсең?

— Кешир Нуржан, ұмытып кетіппен.

— Не?

— Билмегенім-ғо, мен шаймийдин!

— Хә, мийиннің атасының ...

Нуржан Ақшагүлдің шекесине шаппат урмақшы болып силтенді.

— Аға деймен! — Арзайым жууырып келип ағасының қолына асылды. — Не, қартайғанша урыса бересіз бе?

— Бұған айтып қойыппан-ғо, «күн арадан бір пачка сигарет есінде болсын» деп... Мынау не сумқандағы?

— Кети.

— Кетиди ұмытпайсаң, сигаретти ұмытасан!

— Ұмытпағанда өзинің баланның кетийі-ғо.

— Хә, баланың бақайының... Усы баллардан не рәхәт көремен! Әкем не көріп кетті меннен.

Ол кейинги уақыттары усы гәпти көп айтатуғын болды. Ырас, әкеси өлгенде буның ойын баласынан парқы шамалы еді. Әсиресе, түрмеде отырып келгеннен кейін тез-тез әкесін еслейді, ишип алса жылайды, ашыуы келсе Ақшагүлге қол көтережақ болады. Лекин, бір заманнан кейін кеширим сорады.

— Камақта көп таяқ жедім, соннан басыма зақым келген шығар, — деп отырады қапа болып. — Өзимди тута алмай қаламан. Дирилдеп кетемен.

Соның ушын ба, Ақшагүл күйеуінің анда-санда ашыу үстінде айтқан еркекше сөгисін кеуліне алмайды. Қайта жарасып болып ишкен шай мазалы көринеді оған.

— Хәзир, ағасы, азымаз сабыр ет, сигарет әкеліп бермен, — деп Ақшагүл сумкасын Арзайымға тапсырды. — Жүр, Куұат, кетидін хақысына менің менен дүкәнға барып қайтасаң, келемен дегенше қараңғы түсіп кетеді, қорқаман, Арзай, сен Тамара шешеңнен бір зууала шыққандай ун әкеліп, гүртик ийлей бер. Мамам бір-еки күннен береді де. Күн геүгим түсе баспаған еді. Ақшагүл найлаж Куұатты қасына ертип, үш шақырым арыдағы нәубетши дүкәнға кетті. Көше басындағы саудагерлерден сораған менен қарызға бермейді, ол дүкәндағылар буны танийды, бір-еки күн қарызға турады.

Мамасының қасында Куұаттың қалмай ентелеп жүрип қиятырғаны өзинің жаслық шағын есине түсирді. Кишкене күнлерінде өристен келмей қалған қойларды излегенде апасына ерип бул шығатуғын еді. Сонда анасы тәуираққа барған кемпирдей еді, Лекин, жүрген уақытта буған жеткермейді. Бул болса тоғыз-он жасар, жеп-жеңіл ойын баласы. Сонда да анасына зорға илесіп жүреді. Енді ойласа анасы ақ жаулық тартқан менен кемпир емес екен-ау. Буны ол кәбиринің басына «Бегжан қызы Бийбиназ, 1915 — 1971» деп жаздырып, мармер тас қойғанында билді.

Олар келмей қалған қой-жанлығын ең биринши рет Нуржанлардың қорасынан излейтуғын еді. Себеби, олардың қойлары көп. Басқа үйлерде төрт-бес қой-жанлық болса, булардики хәр жылы отызлағаннан кем болмайды. Нуржанның атасы Пирнияз ғарры мудама усы қойлар менен бәнт. Кеште келиуден сөкли жантақ шашады. Азанда өриске

қосып болып, түни мененги жеген жантақтарының сүйегін далаға жайып кептирип, кемпирине тандыр отын таярлап қояды! Кейін ешек арба менен мақсым ойдан кум әкеліп төгеді. Үсейтип қарағаннан кейін олардың қойларының жүнлери жылтырап, мудама тап-таза болып жүреді. Мал да болса тазалықты билетуғын болыуы керек, гейде қорасына бармай қалған қойлар усы Нуржанның атасының қорасынан табылады. Пирнияз ғаррының бір жақсы жери, «мынау кисинің қойы екен-ау» деп биймезгил қорадан шығарып жибермейді.

Қой қора олардың үйинің кубла бетінде, шарбақтан сыртта. Усы жерден қорасына үңилип, бары-жоғын билип кете берсен де болады. Лекин, Ақшагүлдің анасы өйтпейді. Тууры үйине барып, әйнегин қағады.

— Нурнияз, хә Нурнияз? — деп ғаррының баласын шақырады.

Нурнияз ауылдың атақлы тракторшысы. Ауылдағы кемпир-ғаррылардың айтыуынша биринши фармолды сол айдаған. «Тебетуғын тракторы бар еді, — буның деп дәлқеклейді жетгелери. — Фармолшы баланың талай мәрте мурны домбырадай болып жүргенін көргенбиз!»

— Сонда да, атыздың еки басына шелеклеп суу тасытып қойдым-ға, сизлерге, — деп иледі ол да.

— Ояғын бежердің-ға, сен қыршын! Радиаторыңа мәйек писиріп жейтуғын едің-ау.

Ақшагүл булардың бір де-биреуіне түсинбейтуғын еді сонда. Есейе келип билип алды жөн-жосағын. Бирак, Нурнияз бенен буның анасы ойнамайтуғын еді. Бул соған кууанады. Себеби, анасын хәммеден қызғанатуғын еді. Ақшагүлдің анасы Нурниязды шақырып, айнаны қаққан менен қораны көтсетиуге Нуржан шығады. Ишинен кууанып турады сонда. Неге екенін билмейді, әйтеуір Нуржанды көргиси келеді. Қойларының түел келмегеніне де сүйсиніп турады. Азанда мектептен шықпастан бурын да үйдегилердің көзинің тасасын алып әйнекке урланып қарап-қарап алады. Егер Нуржан өтип баратырған болса ишип атырған шайын қояды да, папкасын асынып жууырып кетеді. Көринбесе, асықпайды.

Класста екеуі бір партада отырады. Екінші класста басланды бул дәстүр. Муғаллим «баллар менен қызлар дос болыуы керек» деген гәп тапты. Сөйтіп, бөлістірді. Ақшагүлдің қасына дәслеп Сапардың шеги түсті. Сонда ол муғаллимди жеп қойғысы келип турды. «Неге Нуржанды отырғызбайды? Сапарды артқа шығарып жиберсин. Илайым, оның қасына қыз отырмай-ақ қойсын!» Лекин, сыртқа шығарып хеш нәрсе айта алмайтуғын еди.

Ол Сапар екеуінің ортасына папкасын қойып отыратуғын болды. Партаның үстин билдирмей көлем менен тең ортасынан сызды.

— Мына сызықтан шығанағың берман өтпесин! — деди Сапарға.

Сапар байғус дым үндемей мақуллап бас ийзеди.

Бәри бір тез-тез урысып қала беретуғын еди.

— Аяғыңды тарт! — деп жилиншигине теуіп жибереди Ақшагүл жоқ жерден шаң шығарғысы келип.

Сапар ауырсынып турады да, тағы сездирмей партаның ернегинен түсіп кетейін деп отырады. Сол отырғанда оның мийине сабақ кирмейди, қәйткенде Ақшагүлге жағынар екенмен деп қыял етеди. Лекин, оны жақтырып атырған Ақшагүл жоқ. Бір күни төнеписте Сапар оған:

— Ақшагүл, Ақшагүл! — деп сыбырлады хәмме шығып баратырған уақытта.

— Неуе? — деп жекиринип жиберди Ақшагүл.

— Хеш! — Сапар албырап қалды.

— Айтсеш, сылбырамай!

Сапар әсте сумкасын ашып, сыртына майы шығыңқыраған ораулы қағаз көрсетти.

— Мәйек куймақ жейсең бе?

— Сеннен куймақ сорадым ба? — Ақшагүл жууырыуы менен дәлизге шығып кетти. Бірақ, жегіси келип еди сонда, көкирегі курғыр женислик бермеді. Негизінде Сапар оны Ақшагүлге жағыныуы үшін әкеліп еди. Бір күн бурын кеште мамасына ыңғырыулап:

— Мама, класста хәмме баллар мәйек куймақ жеп жүрипти, деп шатақ салып писиртти. Бәри бір пайда бермеді.

Ақшагүл төнепистің уақтында Нуржан менен түрлі бахана тауып ойнап қалатуғын еди. Гейде аузына суу толтырып

келип, Нуржанның мойнына бүркіп жибереди. Гейде артынан келип көзин басып қалады.

— Қойса, Ақша, — дейди ол уялып. Басқа гәп айта алмайды. Ақшагүл болса үлкен адамды киширейтип қойғандай. Гейде үкесине ғамхорлық еткендей, Нуржанның үстинің шаңын қағып қойған болады. Шаң болса, сирә! Мәзи бахана! Қалай болмасын Нуржан менен күлип-ойнап, сөйлесип жүргіси келеди. Лекин, оның менен ашылысып атырған бул жоқ. Үндемейди. Суп-сулыу, тап-туйнақтай кийинип, партада дүп-дүзіу отырып сабақ тыңлайды. Ол қанша үндемеген сайын соншелли сүйкімлі көринетуғын еди. Лекин, оны Нуржанның өзи билмейди, муғаллим де Ақшагүлдің кеулинде не барын сезбейди.

Жаслықтан усылайтып кеулине унап қалғанлықтан ба, Ақшагүлдің күйеуінен қанша кеули қала берсин, бір заманда умыт болып кетеди. Бүгин де оның сигарет үшін сөккени, қала берди, түн ишинде зиңилдетип дүкәнға жибергени дым орынсыз болды. Басқа биреу болғанда өмир-аллада кешире алмас еди. Лекин, буныки үйден кем-кем узакласқан сайын, әсиресе, балалықтағы елеслер бирим-бирим көз алдына келген сайын умытыла баслады.

Балалық деген-ө!

— Нуржан! — деди бір күни ол төнеписте — саған бір зат айтайын ба?

Нуржан «айт» дегендей тыңлап турды.

— Сапардың бір түрлі ийси бар я?

— Билмеймен.

— Қасында отырсаң билесен.

— Өйтип мен қыз емеспен-ғо, — деди Нуржан. «Сонда сен неге мениң менен отырмайсаң?» — деп айтайын-айтайын деп турды Ақшагүл, бірақ батына алмады.

Соның менен бір шерек өтті. Ақшагүлдің үлгеріуі төменлеп кетти.

— Саған не болды? — деди муғаллим жана шеректің басланыуында. — Бәрха беске оқытуғын едің, төртке түсіп қалдың! Хәтте, үшиң де бар.

Ақшагүл дым үндемеді. Төнеписте дейін ишинен тығылып-ақ отырған екен, бір уақта қолындағы ручкасын қосқоллап қысымлап:

— Бәри сеннен! Сеннен! Сеннен! — деп ғаршылдатып Сапардың билегине ура баслады. Сапардың қулындағы дауысы шықты. Көйлегинің жеңі пыррым-пыррым болды. Ақшагүл солығын баса алмай папкасына да карамастан жууырып шығып кетті.

Ертеңине билсе Сапардың қолын медсестра шақырып тандырыпты. Сол күни оның папкасын үйіне Нуржан апарып берген екен. Лекин, ол муғаллим келген шығар деп қорқып, шықпай отыр еди. Билди де, шықпағанына өкінди.

Буннан кейін Сапар үш күнге дейін оқығуға келген жоқ. Бала болса да арсынығуға ақылы жетип, Ақшагүл урғанын айтпапты. Буны ол тап сегизиншини питирип атырғанда айтты.

Муғаллим Ақшагүлге онша кейимеди.

— Лекин, класстағы тәртипти буза алмайман, — деди буған. — Бәри бир, бир қыз бир баладан отыра бересиз. Нуржан, сен Ақшагүлдің партасына кел, сениң орнына Сапар отырады.

Нуржан китаптарын тақластырып уяла-уяла Ақшагүлдин қасына келди. Ақшагүл үш айдан бери ортаға кеселеп қойған сумкасын алып, партаның астындағы текшесине жайластырды. Соң дәл ортадан бөліп қойған сызықты қол шаршысы менен түпириклеп өширди.

Жол бойы өз қыялы менен өзи болып, Ақшагүл баласына илла деп ауыз ашпай-ақ дүкәнға келип қалды.

— Хау, мама, жабық тур-ғо! — деди Кууат дүкәнның қапысын тартып.

— Пай, келисти-ау. Енди қаяктан излеймиз! Кулып бар ма аузында?

Кууат иштен түсіп турған жақты менен кулып урылатуғын шынғаға үңилди.

— Як, мама, кулп жоқ, иштен илип қойыпты.

— Тәуір екен онда. Жүр, арт бетинен айланып барайық.

Дүкәнның шарбағы ашық екен. Иште нан тийейтуғын машинаға усаған будкалы машин тур. Ун келген екен. Жокарыда шофёр ма, бир киси дүкәншы қызға:

— Бол, жауырныңды тут, — деп қыстастырып атыр.

— Қойса, көтере алмайман!

— Көтере алмасаң неге жаздырып кетесен!

— Сонда ертерек әкелмейсең бе? Биреулерге бес-алты кило ун берип-ақ түсиртип алар едим.

— Әне, уныңды ана балаға бер, көтериседи бир жағын. — Шофёр жокарыда турып Кууатты көрсетти.

— Кәне? — деп дүкәншы қыздың көзи жарқ ете қалды. Изинше Кууаттың еле сүйеги катпаған бала екенін көрип ийни түсіп кетті.

— Өзин түсирип бере ғойса, он кило берейін. Ярым саатта боласаң-ғо.

— Уның керек емес, азаннан бери жүз калта ун түсирдим, өлейін деп турман.

Ақшагүл өсте барып машинаға үңилди.

— Неше калта еди? — деди соң.

— Отыз калта-ау, — деди дүкәншы қыз оған үмитленип карап. — Хау, Ақшагүл апа, сиз бе, жақсы болды-ғо, жәрдем берши.

Ақшагүл кисиге жәрдем бериуден таймайды. Лекин, қуры жәрдемнің орнына... Жаңа айтқан он кило унын береғойса. Дүкәншыға соны айтқысы келип окталып-окталып турды да, ар-намыс басымлық етті, айта алмады.

— Кәне, бир төкеуел көрин, — деди шофёр бир калта унды ернекке жақынлатып. Ақшагүл қапшықтың түп бетинен ски мушына төрт бармағын теренирек батырып жиберип, беккем услады. Ауыз бетин дүкәншы қыз. Олар қапшықты машиннан тартып алғаны сол, қапшық гүрп етип жерге түсти. Дүкәншы қыздың қолынан шығып кеткен еди.

— Тандыршыққай, устамайман, — деди дүкәншы қыз жыламсырап. — Қайтып-ақ әкет. Тырнағымды қопарып кетейін деди-ғо.

Ақшагүл енди онын жердеги қапшықты қайтып усламайтуғынын билди. Ол калтаның түбинен бир капталға тартыңқырап қойды да, машинаға жауырынын тутты.

— Мениң аркама салағойын!

— Кой, кише, майырылып каларсыз, — деди шофёр қолайсызланып.

— Сала бер. Ауылда алпыс килолық қанарды атыздың ана басынан мына басына аркалап барғанда да мертилмедик.

Хакыйкатында да, Ақшагүл он бес-он алтыға шыққанда бирден өсип, ириленип кетті. Оның үстине пахта тергиш

болды. Азанда хаяллар үйин жайғастырып атызға келемен дегенше бир қанарды тиклеп қояды.

— Өне, Ақшагүлди қаран, шаппаттай қыз. Сизлердин азаннан кешке тергениннзиди шық кеппей-ақ төрезиге әкеліп турады, — деп Әжибай бригад түсте хаялларды жыйнап бир заман Ұаз оқыйды. Ақшагүл қысынып кетеди сонда. Өзин тергиш деп мақтағанына ишинен қуғанғаны менен хаяллардың былай шығып ғарғайтуғынын биледи.

— Урғашы сениң! Шаппаттай болып қай бала-шағасына жетпей атыр екен, — деп тоңқылдасады ешеклерине миніп атырып. Буны олар Ақшагүлге еситтirmeй айтады. Еситтирип айтыуға оннан емес, қудайдан қорқады. Ақшагүлдің төртінші классты питкерген жылы анасынан жетім қалғаны аўылдағылардың хәммесине аўыр қайғы болды. Әсиресе, шаппаттай нәрестениң соншелли қайғырыуға ақылы жетип, еки мәрте талып қалғанын көргенде, үлкен адамлардың көбиси хушынан кетип калайын деп деди. Соны көрген аўылдың еркеги-хаялы буның бетине келип, қатты қайырым гәп айтпайды. Жетімди жылатып алыудан қорқады. Көз жағына қалғысы келмейди.

Адамды жетімлик демде есейтеди екен. Ол жылап-жылап, соң-соң көкиреги қатып қалды. Бел бууып үй жұмысына киристи. Әжағаларының костюмларын, хәтте пальтоларын жуады. Ол уақытта хәммеси қолдан жууылады. Ол сығыуға күши жетпей қалғанда пальтолардың женин терекке байлап алып, бир жағын еки қоллап таулап сығатуғын еди. Үлкенлердин жууған кири бир саатта кепсе, буныки бир мезгилде кебеди. Неде болса, кисиге жалынбайды.

Гүзде жұмысы бурынғыдан бес-бетер гүжип кетеди. Әкеси есиктиң алдындағы қыйтақлардың биреуине тары, биреуине жүуери, биреуине гүнжи егетуғын еди. Тары менен жүуерини әжағалары ешек қос пенен айдап береди. Бул соларды қағып, қоғынан айырып алса болды. Ал, гүнжи тиккелей бир өзиниң кара мийнети. Астына алаша жайып, бир-еки күн үйшиклеп қояды. Болдык шымшық соның жауы. Және, собықлары шашылып кетпей турып үйшиклемесең, хәммеси атызда төгилип қалады. Еки әжағасы Жанаберген менен Узакбай бир мезгил орып-орып кетеди де, үйшиклеуин Ақшагүлге қалдырады. Иниси Қудайберген ериншеклеу. Қала

берди, Ақшагүлдин өзи де оны аяйды. Жоқ жерден жеңил жұмыс тауып берип, соған жиберип қояды да, өзи тау қопаратуғын күши бардай, мұдамы аўыр жағында жүреді.

Ырасында да, күнде шыныққан қол шымыры билекке айланады екен. Бир сапары, сегизинши класс уақтында елиу бес кило шығатуғын қанарды ешекке бир өзи артты. Ашыу менен күши тасқынлап кетип артты. Былайынша қолынан келмейтуғын еди. Саат он бирлердин уақтында қанарын толтырып, аўзын байлап тур еди, табельши Сәрсенбай келе кетти. Ол бир мәрте үйленип хаял жиберген өзи де дузы кемлеу жеңилтек жигит еди.

— Сәрсенбай аға, ешекке артысып жибересиз бе? — деди Ақшагүл қанарын көрсетип.

— Сиз айтқанда жан бар ма! — Сәрсенбай шырп ете қалды. Ақшагүл оның мына жууқылдаған әдетине жини келсе де, сыр билдирмей, шетте байлаулы турған ешегин өкелди.

— Қәне, қолдасамыз ба? — Сәрсенбай қанардың артынан оң қолын ұсынды. Ақшагүл де қолын созды. Оның алақанының еркек адамның қолында қысылманыуы биринши мәрте еди. Сәрсенбайдың қап-қатты, үп-үлкен қоллары оның жұмсақ алақанының нәзик саусақларын билезиклигинен берман қарпып алды.

— Қәне, Ақша, бир-еки, үш ... — Қанар жерден көтерілди. Бірақ, қәпелімде Сәрсенбай қолын жаздырып жиберди де, «хе-ий» деп қанар көтерген қолы менен Ақшагүлдин дирилдеген көкирегін бир қысып алып жаздырды.

Ақшагүлдің тула бедени дир-дир қалтырады. Асығыста аўзына сөз түспеди. Сүрнигип барып жерден бир кесек алып, Сәрсенбайға қарай ылақтырды. Ол басын буғып қалып төрезиге қарай қашыу менен болды. Ақшагүлдин қатты қорлығы келди. Лекин, жетімликтен қатып қалған көкиреги оның өңешине келип тығылып турған өксикти сыртқа шығармады. Қанар толы пахтаны төрезиге бир өзи апарыуға қарар етті. Ешекти салманын ишине түсирди. Қанарды қос-қоллап қушақлап, дизеси менен көтерип жылыстырып ырашқа мингизди. Соң ерге туурылап сүйеди де, қанардың түбинен «хоппа» деп бар күшин салып бир көтерип еди, ешек тентиреклеп барып, пәт пенен алға жүрип кетти. Лекин, қанар аўған жоқ. Бир «хоп» дегенде-ақ ешекке

теңбе-тең болып артылған екен. Ашыудан екі бетинің алмасы бурыштай қызарып, терген пахтасын төрезиге апарды. Буның бахтына Сәрсенбай зымғайып болыпты, төрезини Нөкистен келген студентлердің муғаллими өлшеп алып, колхозшыларды өз алдына, оқыушыларды өз алдына жазып алып турған екен.

Қаршадайынан усындай мийнетке көнлігіп қалған оған, елиу килолық қапшық хеш нәрсе болып көрінген жоқ. Ишке апарып, дүкәншының көрсеткен жерине дүрсилдетіп атыр урып турды. Отыз қалта хәп заматта болынды. Шофёр қағазына қол қойдырып хайт қойды.

— Ана, сумқаң бар ма? — деди дүкәншы қыз Ақшагүлге.

— Як.

— Уныңды салып берейин деп едим.

— Яғау, сиңлим. Қара күшимди сатып не қылайын. Маған екі пачка сигарет қарызға беріп тұрсаң болды. Күйеуімнің сүргинине ушырап келип отырман. Бир-еки күннен өтіп баратырып таслап кетемен.

Дүкәншы екі пачка сигаретти прилавкаға қойды да, үлкен бир пакеттің аузын ашты.

— Иним, ушлап тұр, — деди Қуфатқа. — Ана, сен болмасаң тағы биреуге де берер едим буны. Ұәде еттим, алып кет.

— Берекет тап, қарағым.

Дүкәншы өлшеп он кило ун берди.

— Сизди сигаретке жиберген ағайға рахмет, — деди соң күліп.

Ақшагүл дүкәншының «он кило ун берер едим» дегенин еситсе де, онша исенбей тұр еди. Себеби, кейинги бир айдан бери ун қәхәт болып кетти. Өзи жылда усындай ұақытта азы-кем үзиліспе болып турады. Гөне дән таусылады, таза дән зауытқа келмей атады. Усындайда мақанкомлардың қудайы беріп қалады. Ауылдағы дүкәнның екі қалта унға ақшасын артығы менен алса да бере алмай атырғаны сол еди. Мақанкомнан қорқады. Бүйердики тәуір екен, Ақшагүлдің көшесіндеги мақанком дүкәнды жаппағанша кетпейди. Мийнетине, дүкәншыны қорқытып, азы-кем жаланып қалады.

Ақшагүл қанша шаршаса да, он кило ун қолына тийгеннен кейин, аяқ-аяғына тиймей, ушып қайтты, «Еркек адамның жантасқан жери берекетли болады», деп күйеуін

хөшаметлеп қойды ишинен. — Сол сигарет сорамағанда геүгимлетіп дүкәнға келемен бе? «Арзайдың сорап әкелген унын аұқатты жеп бола сала апарып берсем бе екен?» — деп ойлап қойды ишинен. Бир заманда қайдан тапты деп хайран қалсын! Қой, өйтпейин! Тамараның көзи қатты! Сәл жерде «атып түсірсе», баллары әбигерленип қалар. «Сениң етин душшы, тилсуқ деген душшы етти табады» деди-ғо, бағанағы қарауыл. Сөйтсе де, усы көшениң адамы Тамара! Буның менен әнейдей ашылысып сөйлесеғояды. Өзи, күйеуінің тирисинде ход тұрған. Үлкенлер менен қатнақан. Күйеуі өлгеннен кейин қолы жуқарып, баяғы барыс-келіс етип жүргенлердің аяғы серпиле баслаған. Той-мерекеде буның үйине қонақ бергенди де сийрекситкен.

— Айнанайын, келиним-ау, — деди ол бир күни буған шағынып. — Баяғыда бир кемпир айтқан екен, «тоқсан-жасайын деген жасым ба еди, арпа тақан ишейин деген асым ба еди» деп. Сол айтқандай, үлкеңлердің поселкасында он екі қабат жайым бар еди, қойнымда әлип дәудей байым бар еди, алдымда азаматым ол кетти, изинше, үйленейин деп тұрған екі бирдей жигербентим авариядан өлди, соң хәмме мени қаға бердиге ала берди, изинде данғырлаған жайымды сатып, генжетайым менен мына төрт бөлмеге келип шөжедей болып отырғаным-ғо. Усы жер мениң отырайын деген жерім бе еди?

Тамара өзинің бурынғы күнин еслеп пикир ететуғын шығар, болмаса, усы дүньясының өзине көшедеги отыз бир хожалықтың бәрін сатып алыуға шамасы келетуғындай. Хәр қолында қос-қостан бриллиант жүзик, қулағында алтын сырға, оны да тез-тезден өзгертип тағады. Баласының қаяқта ислеитуғынын хеш кимге айтпайды, үйине төрт-бес күнде бир келеди. Қәйтсе де, табыскер. Ақша табыудың көзин биледи. Шешесинде бар сол укып — Тамарада. Бир күни ол Ақшагүлди шақырып айтты:

— Усы көшеде ети тиришелеу, дуўпиязлау келиншек сенсең. Жұмысым жауылып қалды, деп отырғаның қапшан. Еле, хәкимет бағады деп төме етип жүрсең бе? Оннанша хәрекетинди қылсаң-о, — деп нәсият беріп, усы аұқатшылық талапқа шығарған сол еди. Болмағанда, ағайин-туўғанның

бәріне қол жайып шығады екен. Олар барсаң бір-еки мәрте бос қайтармас, бірақ, қашанғы бере береді. Сен де тири жан емессең бе, талабында бол, демей ме, неде болса уақтында қыймылдаған екен. «Жаксыдан шарапат» деп соны айтады-дә!

Он кило унның қууанышы менен олар үйге демде келип қалды. Қараңғы түскен соң, есигинің алдында сохта ойнап отырған қонсылар кетипті. Үйге кірсе Есен сабақ таярлап отыр. Арзайым кәтте дус төменине түсіп жатыр. Асхана беттен еле аұқаттын ийісі келип тұр.

— Арзай, әкең қайда? — деди Ақшагүл қапшықты асхананың алдына қойып. «Менің ун әкелгенімді көрсін» дегендей, арман алып өтпеді.

— Кетті.

— Қаяққа?

— Тохташ саудадан келген екен, соны көріп келемиз, — деди.

— Қудай беріп қалыпты, самопалға жүзіп келеді десеп. Арзайым ериншеклик пенен кәттен түсті.

— Мама, бір жаққа кетсең жоқ болып кетесең.

— Хау, мен ойнап жүрмен бе, карағым-ау. Сизлердің тамағыңыз ғой ... Жылағанбысан?

Арзайымның екі көзі қызарып кеткен еді. Ол үндемеді.

— Гүртік салып жединіз бе? — деди Ақшагүл қызына.

— Нени жейсең, ун болмаса!

— Тамара шешеннен сорамадың ба?

— Бермеді.

— Ғе, неге бермеді?

— Қарыз дегенді қайтарып бере алғандай адамға береді, деди.

Ақшагүл қызының неге жылағанын енді билді. Лекин, сездирмеді. Бул қамсықса балларына не тұрыс.

— Қудай-ай, соған да көзінді суұлап жүрсең бе? — деди дым елестирмегендей. — Ата-баба айтқан-ғо, «атаң бермегенди базар береді» деп. Әне, әкелдим-ғо ун керек болса. Тез екі зууала ийлеп жибер. Аған-әм арақ ишсе иши жылан жалағандай болып келер. Ол шешене өкпелемей-ақ кой. Биреуден кеули қалып, қапа болып отырған шығар. Қоңсыларға жини келеді оның. Соның әлемин сеннен алған-ғо.

Ақшагүл төрден күйеуінің орнын қалдырып, дастурхан басына отырды. Әтирапына балалары жәмлесті. Күни менен муздай болып тұрған ошақ басы демде гүрлеп кеткендей болды.

Нуржан телевизорда түнги киносериал басланғанша келмеді. Қараса, балалардың көзі гиртийип жұмылып баратыр. Изин ала бір-бирине карап еснеуге қарады. Ақшагүл күйеуінің пайын бөлек алып қойды да балаларын аұқатландырды. Ол күни менен қатты шаршаған еді. Усыннан барған соң аұзымнан сууым ағып жатқан жерімде тас болып қалатуғын шығарман деп ойлап киятыр еді, яқ, күйеуі оны бағанағыдай «сый-хұрмет» пенен қарсы алды. Оның үстине Тамара бір шылым ун бермей жибергенде аспаннан түскендей он кило унлы болды. Усы уақта бир сомды биреу ешейін бере ме? Жумсаса өзіннің кара күши. Баяғыда апалары:

— Нанның усағын түсирмей же!

— Бузык нан тұрғанда пүтинин бузба!

— Түни менен пүтин нан кабатыллаға барып қайтады, — деп нан хақкында түрли рәуиятларды тауып отыратуғын еді. Булардың қулағына аз ғана кирген болады да, лекин, ишлеринен ойлайтуғын еді, үлкен адамлар уәсият айтқанды жақсы көретуғын болыуы керек. Болмаса, нанның усағы түскенде не қылады, қалғаны аз ба?!

Мине, нанның қәдирин енді биліп атыр. Хәзир екі айдан асып баратыр, қалталап ун алмағанына. Бәри қарсыма-қарсы. Өлшеп алғаннан кейин берекети де болмайды екен. Қанша азайып баратырған сайын жегиш боласан ба?

Тохташ саудадан әкелген спиртинен самопал соғып жигитлердің алдында булқып отырған шығар, өзи бурыннан әдеті, деп ойынан өткерді. Саудадан келген күни бир кило гөш алады да көшенин бойында екі жерде шоқ болып соқта ойнап отырған жигитлерди шақырып арақ береді. Өзи де қосылып мәс болады. Әне, соннан кейин алмайтуғын тауы жоқ. Тыңлап тұрсаң хеш ким буның алдында кесе тура алмайтуғын. Ояқтан жай алып қойған,

жақын арада күйеуіне иномарка машин мингизетуғын. Күйеуі Нурымбет бийшара өлинің қарауылы. Тап ертен «мерседес» минейин деп турғандай ыржыйып отыра береді. Шынында, Токташтың өзі саудадаң ғарық болып келмейді. «Жети жылдан бери өмирим поездта өтеди, қудайға шүкір, несийбемди жолға шашып койған екен», — деп тапсыйды хаялларға той-мерекеде отырысып қалса. Лекин, қатынлар оған итибар бермейді. Биледи ақыры, мың партылдаған менен көрпешесине көрпеше қосылып атырған жоқ. Буныки куры паң-паң. Хаяллардың мисе тутпағаны оған батады. Булардан жоқарырақ боламан дейди де:

— Қойшы, мына шайынның сорты пәс екен, үйге барып өзим демлеп ишемен, — деп турып кетеди.

Бауырсақ көмеклерде «мен кепкир усламадым» деп өкпелейди. Кулласы, усының-ақ жыры питпейди. Кәйерге барса тамызықтай лау-лау етип жүргени. Еки хәпте ауылда болғанның арасында хаялларды биротала суудан шығарып таслайды. Соң саудаға кетип умытады. Еки-үш ай сыртта жүрип келгеннен кейин иши гәпке тығылып қалады да, көшениң хаяллары буның гәпине қулақ аспайтуғын болған соң жаңағыдай еркеклерди жыйнап, арақ берип, кейин солардың алдында сайрап кумардан шығады. Олар болса үйлерине келип, қатынларына Токташты мақтау менен әуере.

Усы еркеклердин арасында өзиниң күйеуиниң де барына Ақшагүлдин ары келди. Сол ар-намыс қысып, қанша шаршап турса да еки көзинен уйқысын урлады. Нуржанды бинай өмирине бундай бийпайда, ким арақ берсе өмириниң өткенин билмей отырып алатуғын адам болады деп хеш ойламаған еди. Хәзир де ерин пәс еркекке санамайды. Тек қыялы соған барып қалады да, күйеуі еситип қоятуғындай дәрхал тәубеге келеди.

Екеуі бир-бирине қандай ынтық еди десеш. Бирак, айта алмайды. Сол класста, класс деген не, сол мектепте Нуржандай туяна бала бармеди! Сабақларынан жүдә алғыр болмаған менен орта дәрежеде оқыйды. Басқа балалардай ләнки ойнамайды, теппек теппейди. Класста партаның үстине шығып жууырмайды. Сондай тәртипли, сондай әдепли. Бөлким, Ақшагүлге жақсы көринемен деп өзін-өзі солай тәрбиялаған шығар. Ақшагүл де Нуржанға унау ушын

азанда бираз уақытқа дейин айнанын алдынан кетпейтуғын еди.

Ақшагүл анасы өлген күнлери бир хәптеге дейин оқыуға бара алмады. Соң барды. Ол уақытлары класс болып кеуил айтыу үрдис емес еди. Балалықтың әламаты, барғаннан кейин де хеш бала буған келип:

— Анаң сондай болып қалды ма, хеш гәп болмас, қапа болма, — деп айтпады.

Буны Ақшагүлдин өзи де тәме еткен жоқ. Оқыуға барып кеткен күнниң ертенине екинши сабакка коңырау қағылды. Балалар орны орнына келип отырысты. Арадан он-он бес минут өтті. Келетуғын муғаллим жоқ. Бир уақытлары директор келип:

— Шауқымласпай сыртқа шығып ойнаңлар, рус тили муғаллиминиң келе алмайды, анасы қайтыс болып қалыпты, — деди. Балалар директордың изинше уағырласып шығып кетти. Ақшагүл хәм Нуржан орнында отырып қалды. Ақшагүлдин еки көзинен аққан жас бетин жууып, еки езиуинен сорғалап ағар еди. Нуржан оған не деп тәселле берерин билмеди. Лекин, биринши мәрте батыллық етип, қалтасынан кишкене ақ орамал алып, буның еки алмалығынан сызатланып ағып турған жасты хазарсыз сүртти.

— Апам ... апам... — деп Ақшагүл өксип жылап жиберди. Нуржан оны жубата алмады, тек қасынан кетпей отыра берди. Өзиниң класста екенин аңлап дәрхал өзине келген Ақшагүл, Нуржанның көзинен мөлт-мөлт тамшылап турған жасты көрди. Кеули азғантай жубаныш табайын деди. Орыс тил муғаллиминиң анасы өлгени — бул дүньяда анасынан айрылғанлардың бир өзи емеслигин аңлатты, Нуржанның көзинен мөлтилдеп тамып турған жас болса, буның белине белбеу бууғандай болды. Өзиниң сондай бир қадирдан адамы барлығына кууанды.

Бәхәрге салым, Нуржан шылт жаңа мектеп формасын кийип келди. Кийим болғанда қандай. Сары жылтырақ сәдепли, кептер реңли сукнодан тигилген. Мектепте жүзлеген оқыушы бар, хеш қайсысында бундай кийим жоқ еди. Соның ушын да, Нуржан тәнәписке шыққанда, киргенде хәммениң көзи сонда. Әсиресе, қызлар телмирип өлип баратыр. Ол усы кийимди қатарына еки хәпте кийип келди.

Соң кайтып киймей койды. Буған Акшагүл себеп болған еди. Ол Нуржанның үстіндегі кийимнің хәм таза, хәм сондай жарасымлы екенлигин жүрегі менен сезгенликтен сабақ ўақтында да оған сукланып көп карай берди. Карап отырып, оның ата-анасының тири екенлиги, хәтте, сексенге шамаласқан атасының да барлығы есине түсти, егер буның да анасы тири болғанда таза форма тиктирип кийип, партада жуп кептердей жарасып отырған болар еди. Өттен, енди ол өйте алмайды. Еркелейтуғын анасы жоқ. Өкеси кемпири өлгеннен кейин бир өзи бир отауда қалғандай жалғызсырап қалды, ләм-лим деп ауыз ашпайды. Аўқаттан кейин куран оқып, кемпирине узақ ўақыт тийе берсин айтады. Кейин:

— Хәй, ялғаншы дүнья деген-ө! — деп бир шетке қыйсаяды да, шекпенин жамылып уйқыға кетеди. Уйқылай ма я уйқылағандай болып жата ма, ояғын Акшагүл билмейди. Өллен ўақытлары:

— Аға, төсегинди салдым, — деп оятады.

Ағасы «я пәрўардигер» деп түргелип, бир өзине арналып салынған төсекке барып қыйсаяды. Бурын өйерде еки көрпеше қатар төселіп, екеўине узын бир дастық салына-туғын еди. Анасы өлгели ол дастық сандықтың үстинен алынған емес.

Усыларды ойлап Акшагүлдин көзине жас көлегейледі. Буны Нуржан түсинген еди. Түсингени ушын да кейин ала сол форманы киймей койды. Акшагүлдин дәртін қозғамаў ушын киймеди, қандай түсимпаз, қандай ақыллы еди, ол ўақытлары я?

«Өлмектиң изинен өлмек жоқ» деп ата-баба дурыс айтқан. Акшагүл анасын қанша азалаған менен, бәри бир ойын баласы емес пе? Арасында ойынға шыққысы келетуғын еди. Бир күни Нуржан, Сапар, Жәмийла төртеўи жаптын бойында жасырынбақ ойнады. Лекин, жасырынбақ далада қыйын екен. Демде таўып ала береді. Оның үстине күндіз болғаннан кейин.

— Қызык емес, бул ойын, — деди Сапар бир ўақта. — Келиң, үй-үй ойнаймыз. Төртеўмиз еки үй боламыз. Бояннан қос соғамыз. Қалай көресиз?

— Ойнайық, — деди Акшагүл бирден.

— Онда мен Акшагүл менен бир үй боламан, Жәмийла Нуржан менен.

Жәмийла ушып-ушып қуғанды. Акшагүл болса салысы суўға кетип қалды. Ол Нуржан менен боламан деп ойлаған еди. Лекин, белисип алған хожалықты қайта бөлистириўге батылы жетпеди. Сапар болса қуўанышлы, гәпти биринши баслап, Акшагүлди меншиклеп алды. Олар аз ғана жердин боянларын сындырып, ортаны ашып, кейин еки жақтың боянларының басын байлап қос соға баслады. Дөгеректен боян сындырып өкелип үстин қалынлады.

— Қәне, енди кеш болды, жатамыз, — деди Сапар хәм өзи биринши болып қосқа кирип жатып алды.

Изинше екннши қосқа Жәмийла кирди.

— Нуржан, келсеш жатайық. Кеш болды, өнекей, сағаллар улып атыр.

Сапар бирақ Акшагүлди ишке шақырўға бата алмады. Нуржан да Жәмийланың қасына бармады.

Усы ўақытлары Айзада кемпир суўы тартылған гөне салманың иши менен келип қалды.

— Жәмийла, хә Жәмийла!

Жәмийла урман-пурман костан атлығып шықты. Оның көйлегиниң етектери жыйрылып қалған еди.

— Хә, урғашы сениң-ө! Не қылық шығарып жүрсен?! — деп қызының шекесине бир шаппат урды. — Буўының қатпай атырып байсырап өлип баратыр ма едн? Мен саған мың мәрте айттым, ерме мына жетимекке, алдында тек дейтуғын шешеси жоқ урғашы, сени қызлай қатын қылады! Хә, жүўернемек! — деп соң Акшагүлге қарай дөпинди.

Акшагүл қаяқтан күш, қаяқтан шыдам пайда болғанын билмейди, Айзада кемпирдин бетине бежирейиўи менен қас қақпай турып қалды. Кемпир көтерилген қолын түсирди, ура алмады. Қызын алдына салды да, жаптын жағасындағы соқпақ пенен үйине қайтты. Сапар Айзаданың дәслепки айбарығынан-ақ қосты жарып шығып хайт қойған екен.

Жәмийлалар кеткеннен кейин Акшагүл жүресине отырып, еки қолын бетине басып, егил-тегил жылады. Өзинин жипө-жиксиз жалаға қалғанына шыдамады. Анасының жоқлығын бетине басқаны қатып қалған көкирегин биротала сөтип жиберди. Нуржан оны не деп жубатарын билмеди. Үлкен

киси ме еди, төселле беретугын. Лекин, Акшагүлдің еңсе-синде бир заман тикейип турды да, соң әсте қасына отырды. Акшагүлдің көзине түскен маңлай шашын шеп қолы менен жоқары қарай сылады.

— Ақша, жыламаса! Ол өзи жаман кемпир-ғо!

Акшагүл солқ-солқ жылауын пәсейтти де, ұзақ қайғыдан шаршаған адамдай, Нуржанның кишкене дизесине басын сүйеди. Нуржан оның маңлай шашынан екінші-үшінші мәрте сылады. Бары-жоғы алтыншы класс еди-ау сонда! Қандай ақыллы-зийрек бала еди. Жылағанды жубатқандай, қапа болғанда қуғантқандай кәтқудалық пайда болып қиятыр еди онда.

Сөйткен сүйиклисине самопалға тойып алып Тоқташ:

— Мына қусаған еркеклерден, қатын болсам-әм зыят-пан!—деп бопсылды-ау.

Еки уртлам қараканның мазасын қыя алмай булар хәмме-си мойны салынып «дурыс, дурыс» деуден арыға бармайды. Тоқташ та кимге мақтануды, кимди кемситиуди биледи. Көшеде отыз бир хожалық болған менен оның хәммеси қалмай қатнаса бермейди. Қудайназар кишигирим болса да мәкеме баслық. Азанда машын алып кетип, кеште әкелип таслайды. Той-мерекеледе бийдің қасынан нан ауыз тийип:

— Кеширесизлер, мениң жыйналысым бар еди, қонақ болса жибере бериң, үй тайын, — деп кетеди. Жыйналысы болмаса да кетеди. Жайылған газетте ислейди, булар менен бир заман отырысса:

— Сизлер неге хакыйқатлықты жазбайсыз?

— Неге ақ майды көшеде сатады?

— Соны айтаман-ау, олардың не, зауыты бар ма?

— Жигитлер, қуры шөллей бересиз. Жайылған хакый-қатлықты жазып көрсин, туқымын жайылдырмай таслайды.

Кулласы, усындай қысыр гәп пенен мийин ғырр қыла-ды. Соның ушын ол да мерекениң басында, ортасында бир көринеди де зып береді. Қалған бес-алты жигит, қатынларының тапқанын жеп, ұзақ күнге соқта ойнаудан жалықпайды. Өзлериники өзлерине дурыс. Дәслепки уақытлары азы-кем ети жыйрылатугын еди, енди «жұмыс тауып илесениз-ғо» десе:

— Қойса, қатын, долылардың-әм еркеклерин хаялы бағады. Бизлер долы қурақым жоқпыз ба? — деп ұарсақы айтатуғын болып қалды.

Сол гәпти қасындағыларға жарысып, Нуржанның да айтқысы келип туратуғынына ары келеди Акшагүлдің.

Болмаса, Нуржан уақтында қандай мийнеткеш болды. Оқый бергенде үлкен адам болыуы мүмкин еди. Оны сол уақыттағы баслықлар жолдан қалдырды, өзлериниң абырайын сақлап турыуы ушын биреулердің бахтын байлады.

— Нурнияз, сен атаклы пахтакешсен, орденли механизаторсан, Нуржан ата жолын қууы керек, — деп ынғырыулап-ынғырыулап, ақыры аударды. Сегизинши класстан кейин оқытпады. Қасына отырғызып трактор айдатты. Керек десен, класста жүргенде үйретти-ау оған. Жас бала рульге отырғаннан кейин кеули қалласлап кетти. Бир-ски мәрте тап шыққаннан кейин, ғаушаны қырып алмағанына қууанып, тез-тез сорап айдаитугын болды. Бара-бара ағасы да оған мезгиллеп тракторды берип кететугын әдетти шығарды.

— Малалес, Нуржан! — деп хошаметлейди Әжибай бригад түсте хәммениң көзинше жауырынынан қағып. — Еле әкеңнен өткен шебер боласан.

Ол уақытлары ақ көкирек бала буның басына Әжибай жететугынын сирә ойламады.

Есик қағылды.

— Аш, Ақша! — Нуржанның тили зорға гүрмеуге келер еди. Акшагүл ұйқы қысқанлықтан зәхәрдей ашыған көзлерин ууқалап дәлизге шықты.

Акшагүл азанда күн-ай жайылған соң түргелди. Күндегидей, таң ала геүгимнен ауқатқа айланыспады. Кеше көкиреги қайтып қалғанлықтан, бүгінге жүреги дауамаған еди. Оның үстине кешегі кенседегі кейуаны хаялдың «Сауатың бизлерден тәуір-ғо, ертең кел, биреуге жолықтыраман» дегени кеулинде аз да болса үмит ушқынларын жағайын деди. Ислеп жүрген өзіндей хаяллар емес пе? Неси бар, биринши мәрте емес, ислейди. Нөкиске келгеннен кейин бул да жұмыс иследи. Әйтеуір, өз алдына кабинет алып шот қақпаған

менен, өзи кусаған орта дәрмиян хаяллардан кем жери болған жок. Жәмәәтиндегилер буны тууыскандай жақсы көретуғын еди. Елеге дейин көше-күйде көрип калса апақшапақ болып қалады. Биразлары менен той-мерекелерине барысып-келісіп жүрди. Тек кейин ала жетпесинлик жүйкесин куртып, «кыймас жерден шақыртыушы келмегейдә» деп тилейтуғын болды. Бир-екеүйне айтып келсе де бармай калды. Илаж қанша? Жокқа жүйрик жетпейди. Тойға барсаң колына қарайды. Отаудай етип тигилген көк шертекке кирип бир нәрсе жаздырып шықпасаң, сеннен өтетуғын көрмедик жок. Оннанша көринбей үйде отырған жақсы. Баяғыдай болса екен, бир ешкини жетелеп изине ауыл болып ере беретуғын.

Шынында ол ауылдан шығаман деп ойлаған жок еди. Анасы қайтыс болған соң узаққа кетип оқый алмайтуғынын билди. Әкеси байғұс қағынып-силкинип «жалғыз қызымды оқытаман» деп омыраулап туратуғын киси емес. Өзи аты биринши ауылдағы гәрип-хал адам болды. Бул үйдин руузыгершилигин уршықтай өйландырып отырған бийшара анасы — Бийбиназ еди. Ол ауылдағы келиншеклердин оданбасы болды. «Фасом» дейтуғын еди хәмме оны. Ауылда той-мереке болса дастурханды онысыз хеш ким баскармайды. Кепкир күйдини де өзи бөлиستيرеди. Ол бөлиستيرсе хаяллар жыңк етпейди. Ал, Бийбиназ жокта мереке болды ма, онын өкпе-гийнеси келеси мерекеге дейин дауам етеди.

Бийбиназ өлген соң бул үйдин берекети кашайын деди. Жигирма төртке шыққанда үлкен әжағасы Жаңаберген үйленди. Кудайғай «баратқанның балтасын, киятырғанның кетпенін алатуғын» жулпыс хаял екен. Табанлап отырып, булардын үш бузаулы сыйырын саттырып, калың мал төлетти. Және бир жылға апармай, қызын Нөкиске бөлек шығартып жиберди. Булар бир сауын сыйыр менен бес қой-ешкиге асылып қала берди.

Екинши әжағасы Узақбай үйленетуғын болғанда әкеси қатты кыйланды.

— Балам, бес-алты жыл қойып тура гой, сениң көйин-журтына беретуғын хеш нәрсе жок. Күнимизге жарап отырған жалғыз сыйырды сатып берсем, аузымыз куурап калмай ма? — деди сарсылып.

Узақбай «үйленемен» деп тепсинип турған жок еди, кейин билсе қыз төреп қыстастуратуғын қусайды. Бир күни толыс ауылдағы Сәрсенбай деген бригад үйге келди. Әжибайды бирге алып келди. Олар екеүйиниң Узақбайға «жаушылыққа» келгенин Ақшагүл дастурхан жайып, шай өкеліп жүрип сезді.

— Таңатар аға, — деп гәп баслады Әжибай Ақшагүлдин ағасына. Сизин менен биз ендиги жағында артқа кетсек кетеміз-дә, алға кетип баратырғанмыз жок. Жол баллардики. Сизин-әм жасыңыз биразға барып калды. Кудайға шүкир, бир баланды үйлендирдин. Енди нәубет Узақбайға келип тур. Көзиниң нуры, сөзиниң дәми кетпей турып буны да хожалық қыл, аға. Аманлық болса еле изинде Ақшагүл қызымыз бенен Кудайберген инимиз турыпты. Биримлеп аталық парызыңызды өтей бергениңиз макул.

— Ол айтқанына сөз бар ма, бала да ара-тура «үйленежақпан» деп қояды. Гәптиң хағы, өзим иркип отырман. Хәзир шанашымнын түби көринип турғанда, оған тәуекел ете алмай отырман, иним.

— Дурыс, аға — деди Әжибай бригад. — Сизин жай-жағдайыңызды билмей отырғанмыз жок. Лекин, бизин гәпимизди ақырына дейин тыңлап алың. Мениң қасымда келип отырған толыс ауылдан Сәрсенбай деген бригад, танытуғын шығарсаң.

— Усы қараған елатта, мен билмейтуғын адам бар ма, инилерим — деп қойды Ақшагүлдин ағасы.

— Усы Сәрсенбайдын Хатша машиншы деген апасы бар. Хатша апаның Айпарша деген генжетай қызы сизин баланыз бенен кеуил табысыпты. Енди-и, келин — көйин журтқа түспети парыз гой. Парызды ислеу сизин ұазыйпаныз. Калың мал мәселесин ойламай-ақ қой. Бирақ, мына бес-алты жанлығыңды сатып, киширек сойыслық алсаң, ел-журтқа азы-кем шашуу берип жиберсең.

— Бериуин беремиз-ау, кейни ауыр гой, иним.

— Сол ауырын жениллетейин деп келип отырмыз, аға. Той өткен соң қыз бенен баланы Хатша апаның колына берсеңиз.

Мәселениң төркини раушан болды. Ақшагүлдин ағасы қанша мәмин болса да, еркеклик намысы қысып, бирден

жууап бере алмай калды. Бирак, жууаслыгы пайда берип, арбаны аударып тасламады.

— Танатар аға, апамнан жалғыз баланы мен де аяп отырғаным жок, — деди Сәрсенбай гәпке араласып. — Қудайға шүкир, жети улым бар, келининиз хәр босанғанымда «усы баланы машыншы апамның етегине салайық», — деди. Бирак, қызапам көнбеди. «Қудай бермеген улды, кисиден алып каякка бараман», дей берди.

Ол да көп перзентли болып еди, жүрими жок екен, бир жаста, еки жаста өле берди. Перзентлериниң ең алды Гүлдарийха деген қыз еди, ол хәзир Қарабайлыда, қыз апамның өзине жетейин деп турған кемпир халға келип калды. Айпарша екеуиниң арасында жигирма жас бар. Енди генжетай қызы да колынан кетсе, хәуиттей жайда бир өзи калады-ғо.

— Сонда бизиң баланы күш күйеу болсын деп отырсыз ба? — деди ғарры таңланып.

— Бир бала кайда жүргенде не, еки ортада барып келип жүре берсин. Бәри бир оны үй-жайлы етиуиң керек. Таяр жай, Хатша апаның көп болса койдың өмириндей өмири калған шығар.

— Кайдам, балам не дейди екен? Узақбай?

Узақбай әсте келип дастурханның бир шетине дизе бүкти.

— Еситтиң бе, балам?

Узақбай «ауа» деп басын ийзеди.

— Қалай көресен?

— Кайдам, өзлериң билин.

Сырттан қарап тұрсаң Узақбай емес, Айпарша үйлесейин деп атырғандай еди.

Кулласы, «жаушылар» баланың әкесин көндирди. Кешикпей олардың үйинде кишигирим той болды. Бир хәптеден кейин Узақбайды «отырыклы» жерине трактор менен келип көширип алып кетти. Ақшагүлдин үйи биротала хуулеп калды. Бул ұақыя оның ағасын және де шөктирди, ұақты жетпей кәдди бүгилди. Еки келин түсирип рәхәтин көрмеді. Күндеги ыссылы-сууығы, тахарет сууы, кийимлериниң кир-қоны бурынғысынша қаршадай Ақшагүлдин мойнына шөгип кала берди.

Ол өзиниң бой көтерип, қыз болып жүре алмағанына қынжылар еди. Ауылдағы курбы-қурдастары хайт-мереке десе тап азаннан сыланып, таранып, бири-бириниң үйине барып топарласып жолға шығады. Олар жол-жөнекей Ақшагүлге де келеди. Лекин, бул үйден суурылып шығып кете алмайды. Я нан жауып атырған болады, я гүби писип атырған, кулласы, усы үйдиң баяр келиншегиндей, мурын сыпырыуға қолы тиймейди. Сонда да ол ауылын сондай жақсы көреді. Дүньяда буның ауылынан сулыу жәннет мәкан хеш жерде жок. Үйиниң алдында жүз адымдай арманнан өтип турған үлкен насос салманың бойындағы ақ таллар бөхәрде жерлеги урыктан бурын бүршик шығарып, жап-жасыл болып қараған көздиң жауын алып жайнап турады. Оннан өзгеше бир ийис келеди, бөхәрдиң ийиси. Изинше ериген қардың астынан урықлар бой көтерип шыққандағы тәбияттың сәни өз алдына, кейин, ғажжа-ғаж атыз жумысы. Шел шабыу, жер сууғарыу, сүрим, егис — булардың бөринде де хаяллар бир жағында жүреді. Бирак, қызлар шықпайды. Жумыстың ең ауыр түрлери еркеклердиң мойнында. Жазда пахта шыққаннан кейин хаял-қызлардың жумысы гүжийди. Ғауашаны бирлеу, отау — олардың кәсиби. Бул мәселеде Ақшагүлдин ауылындағы қыз-жауанлардың алдына түсетуғын хеш ким жок шығар. Күн шығыстан таң бозарып атыудан атызға шығады. Оларға хеш ким «атызға шық» деп әйнегин қағып жүрмейди. Өзлери шыға береди. Бул олардың күндеги миннети. Табелыши ауылдағы болдық хаял-қызларға 8 — 12 таптан қарық бөлип таслайды да, қазық қағып атын жазып кетеди. Әне, бул сениң пайын. Изде қалсаң өзине ар-намыс. Соның ушын «қамшысыз» жортады бул ауылдың жауанлары.

Ғауаша отағы олар ушын күнде байрамға шыққандай. Азанғы ұақытта уйқысы ашылғанша тум-тусына қарамай шаңғытып отайды да, сәскелик шайдан келгеннен кейин хәр ким хәр жерде жанлатып қосық айтады. Баслық қайнағасы келе ме, бригад қайнағасы ма — бәри бир, елестирмейди де, тартынбайды да. Олар да келинлерди қысындырмай узағырақтан атлы өтип кетеди. Атызда түрли намаларда қосық жаңрайды.

Ақ алманы суўға салсам батпайды,
Бизиң ярлар кроватта жатпайды,
Ақ терек басында айнам қалыпты,
Әкемнен, шешемнен кеулим қалыпты.

Әкеме, шешеме дүнья-мал керек,
Ал, маған сүйикли сәуер яр керек ...

Пахта терсем он бармағым ойнайды ...

Бир-биринен жағымлы, бір-биринен шырайлы қосықлар. «Бизиң аўылдың хаялларындай бахытлы хаял жоқ» деп хәуес етер еди Ақшагүл ишинен. Соның ушын да, ол аўылға киндигинен байланып қалды. Ол хеш уақытта аўылдан кетпейтуғынына исенер еди. Оған басқа кәсиптиң де кереги жоқ. Үйли-жайлы болғаннан кейин де усы хаяллар менен бирге атызға шығып, жаңлатып қосық айтып жүре береді. Хәзир айтпайды, хәзир кеуил хошы жоқ.

Усындай себеплерге бола оқыў хаққында, басқа бир кәсип хаққында бас қатырыў былай турсын, хәтте ойлап та көрген жоқ еди. Жазмыштың жетелеуи менен қалаға келди, енди қолында ски ели қағазы жоқ, қәйерге барса «не питкердиң» деп сораиды. Дәслепки уақытта хәр жумысты бир арсынып, бармай жүр еди, тамақ жаман екен, кейнинде аўкат писиргизип, кеңсе-кеңсе кирип жүриўге дейин үйретти. Жүрис-турысы да бурынғыға қарағанда сәл олпы-солпыланайын деди.

Ақшагүл шайын шала-пула ишти де кийинип жолға шықты. Түни менен арақ ишип, азанда басы аўырғанлықтан арман-берман дөңбекшип атырған күйеуин оятпады. Оятса асыла кетеди: аяғымды бас, басымды қыс, қатық әкелип бер. Оның орнына ертерек кешеге кеңсеге барып, кейуаны апай айтқан адамға жолығып көргени мақул. Бир нәрсениң саңлағы бар шығар, бар болмаса қурыдан қуры «ертең кел, биреўге жолықтыраман» дей ме. Әйтеуір, жолықтырған Адамы ийманжүзирек болып, тентене қылмай алағойса ... Және, ким биледи дейсен, өзлериниң қолайлап жүрген адамы бар ма?

Кешеге балабаттан жүрек шайды болып қалған Ақшагүл саўлатлы кеңсеге аяғын газ-газ басып, әсте кирип келди. Қудайға шүкир, бүгин кешеге бәдбәшер киси жоқ екен. Орнында жасы қырқларға шамаласқан жигит тур. «Қарауыллар да жаслардан болады екен-аў, деп қойды ол ишинен. — Айтпақшы, Аўғаныстанда урыста болған шығар». Соң ол кешеге апайды қалай сорарын билмей, аўызда иркилип турып қалды.

— Аўа, жеңге, кимге келдиниз? — деди қарауыл жигит.

— Бир... Жасы үлкенлеў апай бар еди.

— Аймереке апа ма?

— Атын сорамаппан.

— Ким-о, мени сорап атырған?

Ақшагүлдің көзи жарқ ете қалды. Узын дәлиз бенен шелек көтерип кешеге апай қиятыр еди.

— Келдің бе, келиншек? — деп ол Ақшагүл менен қол ушы сәлемлесті. — Жүр, кетип қалмай турып хабарласып қалайық.

Олар текше менен төртинши қабатқа шықты. Соң жарма қапылы есикке кирип бір-бирине қарама-қарсы қараған қапының шеп жақтағысына барып есиктиң аўзында иркилди.

— Кире берин, — деди хаткер қыз. — Сакбай аға бир өзи.

Олар дизилесип ишке кирди.

— Кире берейик пе? — деди кейуаны хаял.

— Келин, келин, — деди кабинеттеги киси қағаздан бас көтериўге қолы тиймей, — отырын, мен хәзир.

Ақшагүл бул кисини кимгедур шырамытты. Анық еслей алмады.

— А-ал, қәнекей, не жумыс еди?! — Кабинет ийеси қағаздан бас көтерди хәм изинше әсте орнынан тикейди. — Хаў, сен — Ақшагүл емесписен?

Кейуаны хаял булардың таныс болып шыққанына аң-таң болып қалды. Ақшагүл болса алыс балалығындағы уақыялар бирден басына урып, ерни дир-дир етти. Еки бетиниң алмалығы қызарып я отырарын, я шығып кетерин билмей турып қалды.

Балалықта қандай да бір жақсы көріу сезими болады. Оны мухаббат деп ойлайын десен ерси, демейин десен қызғаныш сезими олардың нәресте жүрегін қалай бийлеп алғанын басқаша тәриплеу мүмкін емес. Бәлким, Ақшагүлде де сол пайытлары мухаббат сезими пайда болған шығар. Ол мектеп дегенде көз алдына Нуржанды келтирер, ер балалар жаққында гәп болғанда да сол Нуржан қыялында турар еді. Бір гәп пенен айтқанда мектеп — бул Нуржан, ер бала да — Нуржан. Буны тек иши биледи, басқаларға билдириуге уялады. Уялыұдан бетер өлердей қызғанады. Анасы өлип қапа болып жүрген пайытларда да сол Нуржан кеулине жубаныш болды. Ол жубаныш болғандай бір ауыз төселле айтқан жоқ, лекин оны көргениниң өзи, оның менен төрт-бес саат бір партада отырғанының өзи үлкен жубаныш еді. Айырым уақытлары олардың аяқлары бир-бирине тийип отырады, бирақ, хеш қайсысы тартып алмайды. Хәр бири өзінше: — «Сезбей отыр ма екен-әй» деп ойлайды да, бирақ сол ойы себепли кеули бир түрли болады. Егер сезип отырып, аяғын тартпаған болса, онда жақсы. Демек, бул кеулине унап отырғаны.

Нуржаның да Ақшагүлди берилип жақсы көреді. Лекин, тартыншақлығы еркинен басым келип, хеш нәрсе сездире алмайды. Хәрдайым бир-бирине көзи түсип, жымыйып, уялғанынан төмен карасқан пайытлары Сапардың қолына ручка кирип бул партаның өзине тийискен күнин ен бахытлы күн деп санайды. Келешекте буннан да үлкен бахытлы күн бардай, ол қандай болып келеді, буны көз алдына келтире алмайды.

Нуржан қыялынан усындай ойлар кешерин Ақшагүл сезе алмай ишқыста болар еді. «Ер бала да буншелли ауыр болады екен?».

Балалар хәр күни мектептен қайтарсын «Огород жердин» қасындағы кебирде қашарман топ ойнайды. Бул қызлардың ойыны емес — баллардики. Соның ушын қызлар үйлерине қайтады. Лекин, Ақшагүл ярым саатлардың ояқ-буяғында ылақларын айдап сол төрепке барады. Ылақлары түспегир, айтқанына жүрмей, тум-тусқа жамырасып Ақшагүлди

шала-өкпе етеді. Себеби, ояқта жанлық жейтуғын хеш нәрсе жоқ. «Огород жер» қораланған. Оған пышық мурны батпайды. Атыздың қыр дөгерегиндеги ақ кебирде болса хәр жерде шөгирмедей гаўқыысқан қарабарақ пенен ақ тикенли қарамықтан басқа хеш нәрсе жоқ. Қарабарактың бүршигин ылақ жемейди, қарамықтың пискенлерин болса балалар әлле қашан терип жеп қойған. Соның ушын ылағы түспегирлер ояққа қарап адым атқысы келмейди. Олар Ақшагүлдің кеули сояқты күсеп турғанын не билсин. Лекин, Ақшагүл айдап апарады. Бармасына қоймайды. Ол хәр сапары барғанында Нуржан төрептин баллары утылып, төрипте жүргенин көреді. Көреді де бир түрли руўхы түсип кетеді. «Неге шаққан болмайды екен? Неге қағылған топты ушардан қакшып алып үш даў болмайды? Болмаса, төрипке барып қайтып қиятырған баланы топ пенен урып-ақ даў алғанда болмай ма?» Оның усы наразылықларын сезип турғандай, Ақшагүлди көргеннен кейин Нуржан жанланып кетеді. Айрықша күш, өзгеше бир шаққанлық пайда болады. Аспанда шырланып қиятырған топты маймылдай секирип қакшып алады.

— Ура! Үш даў болдык! — деп бақырысады оның төрепиндегилер.

— Ақшагүл де кеуилли жымыйып қояды. Соның ушын да, ол Нуржанлар қашан қашарман топ ойнап қалса, дәрриу үйине барып ылақларын айдап қайтып келеді, оны илхамландыруу ушын келеді.

Есейе келе Нуржан түстен кейин Ақшагүлдің үйине келгишлейтуғын болды. Түстен кейин Ақшагүл үйде бир өзи болады. Иниси оқыўға кетеді, ағасы ғаррылар менен бир де той садақа, бир де шай ишиспе, геўгимде зорға үйди табады. Олар узақ әнгимелесип отырады. Бирақ, әнгимелери оқыған китапларынан ямаса ауылға движоклы кино келгенде көрген фильмлериндеги қажарманларынан ары өтпейди. Бул гәплердин онша керек емеслигин өзлери де биледи, лекин, басқа гәп ашыўға хеш биринин жүреги даўамайды. Мейли, әйтеуир-ақ гәп болсын. Түбинде бир-бири менен әжик-гүжик сөйлесип отырса болды. Соған мәс!

— Ақшагүл, хә Ақшагүл! — деп даладан айбарақ салып кирди бир күни үйге Әжибай бригад.

Бул уақта ол Нуржан менен бир китапты ортаға алып, екеуі ийинлерине ийни тийип отыр еди. Қорықканынан екеуі де ушып түргелди.

— Хәй, онбағырлар сениң ... Шаппаттай болып! Ең болмаса, әйнегиннен түскен сәўлеге карамайсаң ба?

Қараса, жаз отырар шертекке от тийип атырған екен. Олар урман-пурман шелектегі, кумандағы сууларды ала шықты. Әжибай бригад төрт шелек суу алатуғын бакти ийнине салып көтерди. Лекин булардың серпкен бир-еки шелек сууы пайда бермеді. Ылашық жанып питти. Бақандары түн ярымына дейін қызарып шоқ болып турды. Олар ертеңине ауыл иши дуу-дуу гәп болыуынан қатты кәуәтерленди. Әсиресе, Акшагүлдің қуры кеби жүрди.

— Шешеси жоқ қыздың болғаны-дә!

Як, ондай гәп болмады. Әжибай ондай майда сөзлі адам емес екен. Не деген менен ел ағасы емес пе? Шаппаттай балларды гәп етип не абырай арттырады.

Бирақ, усыннан кейін Нуржан ол үйге келмей кетти. Акшагүл күн санап күтті, хәптелеп күтті. Есик «шыйық» етип ашылар ма екен деп қарады. Бирақ, тегинликте «шыйық» ете ғоймады. Дурыс бир-еки рет оған пышық пәнт берди. Бир сапары Акшагүл ашыу менен оған атошқирди жиберди. Сол-сол екен, пышық та ашық турған айнадан шығып, айнадан киретуғын болды.

Бир күни ол Нуржанға бир бетти ярым бүклеп, партадан алдына ысырып қойды. Онда еки ауыз сөз жазылған еди:

«Неге үйге келмей кеттиң?».

Нуржан қағазды алды. Соң төмен қарап бираз отырды да, қағазды китаптың арасына қойып, китаптың бир жағын көлегейлеп жазды: «Қысынып жүриппен!».

«Неге қысынасаң? От берген сен емес ғой!».

«Мәйли ме, бүгін барсам?».

«Күтемен».

Сол күни олар күн намазлыгерден ауғанша отырды. Тығылып-ақ қалған екен. Бирақ, гәп мазмуны бурынғысынша китабый сөзлерден ары өтпейтуғын еди.

Сегизинши классты баслаған жылы гүзде Нуржан Акшагүлге хат әкеліп берди:

— Өзиндики ме? — деди Акшагүл хат услаған қолы дирилдеп.

— Як — деди Нуржан.

— Онда кимнен?

— Комсомол секретары берип жиберди.

Акшагүлдің ашыуы жүзине теуип сала берди. Хатты кеселеп услады да, жыртып-жыртып ләгенте таслады.

Нуржан «бул не қылғаның?» дегендей гә Акшагүлге, гә ләгентедегі сууда қалқып жүрген хаттың қыйындыларына қарап хайран болды.

— Неге биреулердің хатын алып келесен? Өзин не, жигит емесписен?!

Сол ол печытиң артынан ашыу менен мусылманша орағын алды да:

— Мен сыйырға от ораман! — деди босағада турып. Бул Нуржанға:

— Үйди босат! — дегени еди. Усыннан кейін Нуржан үйге келмей қойды. Акшагүл класста отырып «Неге келмедің?» деп хат жазып бере алмады. Беглиги тутты. Лекин, бир жағынан оны аяды. Комсомол секретары жақында институт питкерип келген жигит. Буларға муғаллим есабы. «Мына хатты Акшагүлге апарып бер» десе, як дей алмайды? Бийқар оны өкпелетти! Лекин, ер бала қыздан кеулим қалды деп бүйтип бултыйып жүре бериуге бола ма? Неге ояқ-буяғына шығып кеулин таппайды. Акшагүлдің оннаң басқа хеш кимди жақсы көрмейтуғынын сезбей ме екен? «Еркек бала түйеден түскендей аңқау болады» дейтуғын еди анасы бийшара баяғыда. Сол ырас екен-ау.

Қысқы каникулға шыққан күни Акшагүлдің китапларының арасынан бир хат шықты. Үйге келген соң көрди оны. «Ким салып қойды екен? — деп хайран болды ол. — Қашан салған? Және Нуржанның жеңгешилигинде исленди ме екен? Егер усы ретте де Нуржанның қолы болса, онда оның менен қайтып сөйлеспеймен! Мектепке барыудан бөтен партаға көшип өтемен!».

Хатты ашыу менен ашып атырған Акшагүл, Нуржанның қол таңбасын көрип, бирден тула бедени ысып-лаплап кеткендей болды. Хәм қуанды, хәм бийтәкатланды.

«Ақшагүл! Мени кешір! Сол сапары балалық етиппен. Қала берди, Кутлымурат ағаға яқ деп айтыудың есабын таппадым. Жол бойы жыртып тасласам ба екен деп қыяландым. Лекин, оған да қолым бармады. Аманатқа қыянет ете алмадым. Сен оны өз қолың менен жыртықанда қандай қуғанғанды билсең еди. Маған өкпелеп бақырғанларын, жоқ жерден сылтау тауып үйден шығып кеткендерін қандай жарасты десеш! Егер соннан хатты менің көз алдымда ашып, оның хәр бир сөзлери саған унап, еки жүзін күдимлеп оқып отырғаныңды көргенімде мен өзимди қалай ушлап тура алар екенмен! Буны хеш көз алдыма келтире алмайман. Рахмет саған!

Ақшагүл! Мен сен хакқында ойлағанымда қарақалпақтың батыр Гулайымы, гөззал Гулпаршыны көз алдыма келеди. Соның ушын да, мен сени қызғанаман! Хәммеден, хәммеден қызғанаман! Руксат етсең, сениң Нуржаның».

Ақшагүл усы хатты елеге дейин қәстерлеп саклап қойыпты.

— Балалар оқып жүрер, уятты, — деп бир-еки мәрте Нуржан жыртыпакшы болып оқталып еди, Ақшагүл зорға қолынан алып үлгерди.

— Бул хат маған сол ұақыттағы Нуржанды көз алдыма елеслетеди, — деп әширепилеп жыйрығын жазып қойды. — Мен оны қандай жақсы көретуғынымды билмейсең-ау!

— Хәзир не? — деп бир түрли болды күйеуи.

— Хәзир де жақсы көремен ғой, бирақ, ондағыдай емес, балаларымның әкеси сыпатында!

Жаслық мухаббаттың ләззетли пайытлары қандай көп еди. Лекин, хеш ким оның мазасын ұақтында билмейди екен-ғо. Булар екеуиниң бир-бирине жүрек сөзлерин айта алмай ентигисип турған пайытлары демде изде қалды. Ауылдағы мектепти питкерди. Бул жыллары мектеп тарлык етип 9 — 10 класс ашылмай атыр еди, соның ушын сегизди питиргенлер толығы менен бес шақырым жерге қалаға қатнап оқыйды.

Нуржанды Әжибай бригад жибермей қалды. Қаладағы мектептин басшылары да оған бир нәрсе деп гәп қоса алмады. Себеби, Әжибай районда абырайлы адам, мийнет қахарманы еди. Ақшагүл де «оқымайман» деп бир хәптеге

дейин бармай отырды, ауылдағы мектептин директоры келип коймады. Егер бармаса районнын атына дақ түседи, «ғалаба орта билимли етиу жобасы» орынланбай, кемтик болып қалады екен.

— Оқыуға баратырып-кияттырып жол машинның кабинасына минип жүр ме? — деди Нуржан оны бәндиргиге дейин шығарып салып.

— Қызғансаң бирге апарып, алып келсең!

— Бригад жибермейди-дә!

— Еле бригад үлендирмейтуғын-әм шығар.

Нуржан уялғанынан қызарып кетти. Оның «апам жибермейди, дейтуғын кишкене бала қусап, «бригад жибермейди» дегени Ақшагүл түе өзине де ерси көринип кетти, илаж не, ауыздан шығып кетти.

Нуржанның қызғанғанынша бар екен. Ақшагүл барған күнлерден баслап-ақ жоқары класс оқыушыларының көзине түсти. Олардың өзи хакқында еситтирип айтқанларын талай мәрте өз қулағы менен тынлады.

— О-хо, мына қыздың сулууын-әй!

— Қайсы бағдын гүли екен?

— Ауылдың бағынан болса керек.

Кейин ала бир-еки бала бәндиргиге дейин бирге келетуғын әдетти шығарды.

— Мен өзим қайтаман, сизлер кете берин! — деди Ақшагүл ашыуланып.

— Хау, яқшы, койдык. Бизлер-әм үйге қайтып киятырмыз. Жол хәммеге теңлик, жүргизбейсең бе?

— Теңлик болса я озып кетин, я кейин қалың!

— Тезлигимиз бирдей қусайды-ғо.

«Бийшара Нуржан-ау, деп ойлап қойды Ақшагүл ишинен. Бир ауыз қаттырақ гәп айтсам бир жыл бетлей алмай жүреди. Мыналар ғой, сирә уялыуды билмейди, хә десен мә деп турған биреулер».

Ол қанша қашқақласа да, буның атының Ақшагүл екенн, биринши ауылдан қатнап оқытуғынын билип алыпты.

— Мениң атым Сакбай, — деп таныстырды өзин бир күни балалардың биреуи.

— Жақсы болыпты, — деди Ақшагүл кекетип.

— Оны әке-шешем-әм айтып отыр. Хәмме нәрсеге сақ болсын деп, атымды Сақбай койған. Әсиресе, қызлар мәселесінде сақ болсын деп ...

— Дурыс болыпты. Сәл жерде алданып қалып жүресең бе?

Ақшагүл бұл гәпти айтарын айтты да, бірден ернин тиследі. Не қусап баратырман. Кем-кем гәпим алысып, сөйлесіп баратырғаным жоқпан ба? Ол мениң қырсық айтқаным менен жұмысы жоқ. Түбінде сөйлетсе болды. Бүгін қатты сөйлесем, ертең жумсақ сөйлеуімнен төме етеді. Неге ондай мүмкіншилик беріп атырман! «Кабинаға минбе» деп жүр-ау, Нуржан, пиядалар да әнейи емес екен.

Ақшагүлге ерген көлеңке хәр күни изинен қалмады. Ол енді Сақбай хакқында ойламайын десе де Сақбайдың өзіннің, досларының айтқан гәплеринен райондағы Есен деген баслықтың баласы екенін, ата-анасы жұмыс бабында алыстағы шаруашылық хожалығына көшіп кетіп, еки жыл оқыуы үзиліске түскен, жасы бар қартымаш екенін биліп алды. Усы районға қандай жаңа маркада автомобиль келсе, дәслепкисин булар алатуғынын да өзи айтып қойды қопалланып. «Қыз бала байлыққа қызады» деп ойлаған болса керек. Лекин, ол қанша мақтанған сайын, Ақшагүл соншелли жек көрер еді.

Бир күни оны автобуска дейін гүзетіп салды.

— Ал, яқшы Ақшагүл! — деди қолын созып.

Ақшагүл автобустың екінши текшесине миніп атыр еді. «Буныки неси? — деди ашыуы келип, күнде мениң менен қол алысып хошласып жүр ме еди?». Лекин, ерксіз қолын созғанын билмей қалды. Қолын бермесе хәмме оны көрмедик нашарға жорыйтуғындай сезилді.

Қолын бермеуи керек екен. Сақбайдың кеулин сумлық жайлап турғанын ауылдың ақ көкирек қызы қайдан билсин.

Ол Ақшагүлдің қолынан қысты да, билдирмей төмен қарата тартып жиберді.

Ақшагүл пәске қарай еңтерилип кетті.

— Хай, хай абайла! — деп Сақбай оны көкиреклигинен қушақлап қалды.

Ақшагүл силкинип қайтадан автобуска минді. Жол бойы көкирегі тығылып, жылағысы келді, лекин, түскенше

шыдады. Бирақ түскеннен кейін де кеулин босатып, жылай алмады, бәндиргиде адам көп екен.

Оның беденине екінши мәрте суқ қоллардың жууырыуы еді. «Өзимди қолға алыуым керек деп гижинди ишинен, үндемесем бұл төбеме минежақ». Лекин, тәбиятында бийхаяшылық жоқ қыздан көгерендеп турған минез шығағоймады. Оның қолынан келгени тек суқ нәзерлерден кашкалақлау болды. Оқыудан қайтарсын топар-топар қызлардың арасына синіп кетіп, бірден көзге түспей жүриуге тырысты. Тәнеписте сыртқа шықпай орнында отырып қалатуғын болды. Лекин, булардың хәммесин Сақбай жақсыға жорыды! — Қыз бала асау тай, кешегиден қатты үркіп кетті. Бирақ, кеулинде мухаббат сезими ояңды, ушқын түсти, енді оны күлге бекитпей үрлеуім керек, үрленде де қаттырақ үрлеуім керек, деп түсинген еді Ақшагүлдің ойлауынша. Хакыйкатында, оның ойы да солай болуы керек. Үлкен тәнепистің уақтында муғаллим шығып кетиуден есиқтин аузында пайда болады.

— Ақшагүл, бир қарап жибер, ким келип тур? — деп қызлар кеуилли күлиседи оған. Ақшагүлдің ашыуы бетине теуіп, қып-қызыл болып кетеді. Шынында он алтыдан он жетиге қараған сол қызлардың биразында изинен ергишлейтуғын жигитлер бар еді. Олар буны бир-бирине мақтаныш етип, сыбыр-сыбыр сөйлесер, тәнепис пайытында женилтеклеулері тахтаға «Света+Жәдигер», «Абатгүл+Ережеп», «Қызларгүл+Дүйсен» хәм тағы басқаларын қосып жазып кетер еді. Аты шыққан қызлар уялған болып, дәрхал өзи жазылған жерин барып өширип таслайды. Лекин, ашыуланбайды, ишинен сүйсиніп турады. Он алты жас сондай бир шақ екен да! Бир күни усы жазыулардың арасына «Ақшагүл+Сақбай» деген жазыу да қосылды. Бул уақытта Ақшагүл класста жоқ еді. Кириуге қонырау болардан сәл алдын келип партасына отырып еді, бірден тахтадағы жазыуға көзи түсти, қалай атлығып барғанын билген жоқ, тахтадағы хәмме жазыуларды ашыу менен айбақ-сайбақ етип өширип таслады. Кейін келип отырды да өкирип жиберді. Өксигин тыя алмады. Бул уақытлары әдебият муғаллими Абат аға класка кирип келген еді:

— Ақшагүл, не болды саған? — деди журналды столға қойып. Ақшагүл оннан сайын тығылып тұрған көкірегінің жаздырып жіберді.

— Кім зейніне тийді?

— ...

— Бәриниз барып тұрған тәртіпсізсіздер! — деп бақырды класстағы оқыушыларға. — Жөнінізге жүріп, сабағыңызды оқысаңыз болмай ма? Келесі жылы мәмлөкетлік имтихан болады, сол уақта көремеңіз сизлер менен.

Соң, өсте келип, Ақшагүлдің ийнінен сыйпалады.

— Қой, жылама кызым, үп-үлкен қызсаң, бәхәрде паспорт аласаң. Соң ержеткенлік аттестат... Бой жеткен қыздың жылағаны уят болады-ға.

Ақшагүл жылағанды қойды, лекин солқ-солқ еткен сайын екі ийни көтеріліп-басылып тұрды. Өмири тууып бундай ашыуланбаған еді, өмири тууып сыртынан бундай құжим шығарылмаған еді. Соны көтере алмады ол.

— Яқшы, кызым, бүгінше кітаптарыңды жыйнастыр да қайта бер, — деди Абат мұғаллим. — Бәри бир бул турысында мийине сабақ конбайды. Ендіги сабаққа Гүлмурат шайырдың «Қайрауда жалғыз ғаз» шығармасын оқып таярланып келерсең».

Әдебият ақырғы сабақ еді. Соның ушын оған рұқсат берді. Ақшагүл кітаптарын жыйнастырды да, дүрс-дүрс кәдем басып класстан шығып кетті. Ол класстарына қатты өкпелеген еді. Ашыуланғанда адамның жүриси тезлесип кетер екен. Хәп заматта бәндиргиге баратуғын жолдың тең жарысын өтті. Бул уақта оның изинде әлле кимнің ентигип буған жете алмай қиятырғаны сезилди. Ол артына бурылып қараған жоқ. Бәлким, басқа нәрсеге асығып баратырған биреу шығар. Ақшагүлдің изинде не бар?

Яқ, ырас-ақ, Ақшагүлдің изинен қиятырған екен.

— Ақшагүл, сәл өстерек жүрсе, — деди өкшелесип келе берип. — Саған жетисемен деп өкпем аузыма тығылды-ға.

Бул Сакбайдың дауысы еді. «Усы уақта соны көзим көрсе, жеп таслар едим» деп гижинип шығып еді класстан ол. Лекин, енди «жеп таслау» былай тұрсын, нәзер салып қарауға тақаты шыдамады. Дүньяда оннан жексурын адам қалмады оған. Дурыс, Сакбайдың хеш кимнен кем жери

жоқ. Он екі мүшеси пүтин, келбети келіскен-ақ бала. Бул қарамаған менен оған сыртынан бир пай болып жүрген қыздар көп. Кәнекей, солардың биреуі меншиклеп алып, бул қутылағойса. Жабысқан талақтай, ол Ақшагүлдің изинен қалмайды. Ақшагүлдің болса кишкене жүрегінде Нуржанның басқаға орын жоқ. Ал, Нуржанның пәруайы пәлек, байдың малындай маңкыйып жүреді де қояды.

— Ақшагүл деймен! — Сакбай Ақшагүлдің шығанағының тусынан қолтығына қолын өткерди. — Неге кетип баратырсаң? Мен сени айнадан көрдим де, мұғаллимди алдап шығып изиннен жууырып қиятырман.

— Жоқ болсаң-ә! — Ақшагүлдің аузынан усы бир жаман сөз ерксіз шығып кетті. Шығанағын тартқылап еді, Сакбай жібермеді. Ақшагүл он ийніндеги сумкасын төмен алып, Сакбайдың бет алдына салып қалды. Сакбайдың қолы жаздырылып, кейін серпилип кетті. Ақшагүлдің кітаптары жерге шашылды. Сакбай еңкейип жыйнай бәслады.

— Тарт қолыңды! — Ақшагүл биз өкше туфлийинин өкшеси менен Сакбайдың қолының үстинен басты.

— Ұай-ұай, яқшы, жібер! — деп бақырды Сакбай.

— Бәри бир сен меники боласаң! Ата-ананды пулға жығып аламан! — деп гижинди де Сакбай ғырра изине қайтып кетті.

Бәндиргиде автобус жоқ екен. Түс мезгили еді. Бәлким, ауқатланыуға кеткен шығар. Қулласы, Ақшагүл оны күтип тұрғысы келмеді. Пиядалап тартып отырды. Жол бойы бир-еки машина тусына келип иркилип:

— Қарындас, отырын, — деп мирәт салды.

Ол бурылып та қарамастан жүрисин дауам ете берди.

— Қалай-қалай? — деп ойлады өзінше. — Үп-үлкен адамдар, сөйлегиси келе ме?

Мүмкин, олай емес шығар. Шаңқай түсте жаяулап қиятырған соң аяды ма, ким биледи. Лекин, күни менен тыс жеп қиятырған қыздың қыялынан усындай жаман ойлар өте берди.

— Еркеклер қандай арсыз болады я?! — деп жек көрип кетті ишинен. Бирақ, бул «арсызлардың» ишине Нуржанды қосқысы келмеді. Ауылға шамаласқанда бир трактор изине шамаласып келди де, бирақ озып кетпеди, изине ере берди.

Әри-бери шыдаған Ақшагүл, акыры бурылып карауға мәжбүр болды. Караса — Нуржан! Ақшагүлге карап жымыйып қояды. Бирден Ақшагүл де күлип жиберди. Көз жасларым бетиме ағып байқыл-байқыл болып турған жоқ па екен, деп еки қолы менен көзлериниң дөгерегин сүртти. Күни менен тоқтаған машиналардын хеш қайсысына бурылып карамай қиятырған қыз Нуржанның кабинасына тез-тез өрмелеп минип алды.

— Харма? — деди күлип.

— Не дейсең? — Трактордын дауысынан еситпей қалған Нуржан Ақшагүлге қулағын тутты.

— Харма деймен! Хармасынға да не дейсең дей ме екен, адам.

— Еситпей атырман, бар бол!

— Сонда дауысын әсте қойып айдасеш.

— Әсте қойсам жүрмей қалады-ғо.

— Жүрмей-ақ қойсын!

Нуржан бул гәпке жууап таба алмай қалды.

— Қалада оқыйтуғын қыз тракторға минбейтуғын шығар деп едим, — деди бираздан соң тартыныңқырап.

— Көрмедің бе, кәйтпип секирип мингенимди:

— Рахмет, көрдим.

— Өзин қаяктан қиятырсаң?

— Устаханадан. Пахта теретуғын машын айдайсаң деп атыр, ағама жәрдемши болып, соны онласып қайттым.

— Териң баратырып мениң алдыма бир-еки қанар пахта төгіп кететуғын шығарсаң?

— Сениң өзін-әм машыннан кем термейсең-ғо.

— Сонда да сениң бергениң басқа-дә!

— Мейли, бригад көрип қалмаса!

— Бригад! Бригад! Нәлбәле, нәмнаған жигит болғанша бригадтан қорқа бересен!

Нуржан тағы уялып, гәп таба алмай қалды.

— Билесең бе, бүгін бизлер әдебияттан қандай сабақ өттік? — деди Ақшагүлдің өзи гәп баслап.

Нуржан ийнин қысты.

— Ауызеки әдебияттан «Аңқау дийқан» деген ертекти өттік. Айтып берейин бе?

— Айт:

— Бир бар екен, бир жоқ екен, бизиң ауылдай кишкене бир ауылда аңқау дийқан жасаған екен. Ол хәр жылы тары, жүәери егип алады екен. Караса, адамлар қауын жеп атырған, буған хеш ким бир тилик бермейди. Ашыуы келип, келеси жылы ол да қауын египти. Қауыны болық болыпты. Писиуге шамаласыпты. Аралап жүрсе, ишинде бир әлекке қауын дийқанның көзиниң жауын алыпты. Әлекке уш бетинен баслап сарғайып қиятырған екен. Бир-еки күннен көрсе тең жарысы сарғайыпты. Және бир-еки күн өткен соң толық сарғайған екен. Жанағы әлеккениң пискен ийси атыздың туу-у ана шетине келгеннен адамның мурнын қытықлап турады екен. Дийқан көреді де, үзиуге көзи қыймай, «писинкиресин» деп сыртынан сыйпалап кете берипти. Сөйтпип, изи не болған ден?

— Не болған? — деди Нуржан аңқаусып.

— Бир күни барса, жанағы әлеккени үнгип, сағал жеп кетипти.

— Обалың жоқ, — депти оны еситкен қонсы-қобалары.

— Ол сағалды неге дузақ қурып услап алмаған? — деди Нуржан.

— Әлекке кеткен соң дузақ қуғанның не пайдасы бар? — деди Ақшагүл күлип. — Дузақты алды бурын қурыу керек еди-дә.

Ақшагүлдің ойына бул гәплер қаяктан келди? Қалайынша демде ертеқ тоқып айтты. Трактордан түскеннен кейин өзи де хайран қалды.

— Сениң-әм әлеккенди сағал жеп кетпесин! — деди Ақшагүл трактордан түсип атырып күлип.

— Жемейди. Атам пешехана қурып басында жатыр.

— Аңқау-ау! Усыған ертеқ айтып жүрген мениң есим жоқ, — деп күйип-писти Ақшагүл ишинен. Лекин, қандай аңқау болса да оған Нуржаннан өтетуғын инсан баласы жоқ. Оны сол аңқаулығынша, сол садалығынша жақсы көреді.

Усыннан кейин Ақшагүл еки күнге дейин мектепке бармай қалды. Үшинши күни акыры барды, Барса, партасының текшесинде бир хат турған екен. Алып көрди. «Ақшагүлге Сакбайдан» деп жазылған. Почтадан келген емес, қол менен әкеліп қойып кеткен. Оның және ашыуы келди. «Ким маған жеңгешилик етип жүрген. Хатты биреуден берип жиберген

гой». Соң, бул ойын өзи бийкарлады. Себеби, Сакбай сондай көкиреги өскин, оның үстине бир-еки жас үлкенлиги бар, тис какқан, қалеген класска тартынбай кирип кете берер еди. «Демек, хатты өзи әкелип қойып кеткен».

Ақшагүл хатты оқымастан жыртып таслады. Ол қайтарсын да, киятырсын да, Сакбайдың нәзерине түспеуге урынар еди. Бұған еристи де, лекин, партасында хат турыуын дауам ете берди. Бул да оқымастан жыртып таслай берер еди. Бир күни жаслар газетасының «Сырласам» клубында «Е. Сакбай, Кегейли районы», деген мақаланы көрип қалды. Дәслебинде оқымайман деп өзін бираз уласа да, ақыры еркине күши жетпеди, оқыды.

«Мен бир қызды оғада жақсы көрип қалған едим. Ол аўылдың қызы. Анасы жаслай өлип қалған. Әкеси гәрип-хал киси. Жок жуқалау турады. Лекин, мени қыздың үйиниң иши, күн көриси қызықтырмайды. Оны бир күн көрмесем тура алмайман. Бирақ та ол қыз маған хеш ризашылық берген емес. Деген менен, ишинен ишинен шеп көрмесе керек деп ойлайман. Себеби, қыз бала якшы деп айтпайды гой. Қала берди, аўылда өскен, уялшақ қыз.

Бир күнлери мениң кимге аўаланып жүргенимди ағам сезип калыпты. Шақырып алып, қатты кейиди:

— Әкени абырайлы ететуғын да — перзент, жер менен жексен қылатуғын да — перзент, — деди ол маған. Көптен бери сениң жүрис-турысынды бақлап жүрмен. Не ислеп жүргенинди билесең бе, заңғардың баласы? Өскен уяңа бир карамайсаң ба? Мениң ул өсиргендеги, қыз өсиргендеги арзыу-үмитим — өзим менен зәңгилес, барысып-келискендей жер менен куда болыу. Ал, сен болсаң еки көзине ерк берип, өмиринше қесасы ағармай киятырған биреудің қызының изинде ентелеп жүрсен. Көкиректеги көзинди оятыу керек сениң, билдин бе? Буннан былай сениң ол сокпақлардан жүргенинди көрмейин! Гәп тамам!

Әкемнің мына гәплери маған қатты тәсир етти. Адамды мал-дүньясына карап жақсы көриу керек пе? Бир жағынан бәлким дурыс шығар деп те ойлайман. Мениң әкем ақылсыз емес гой. Лекин, мен сол қызды хеш кимге қыя алмайман. Не ислеуім керек? Мәсләхәт бериң».

Әбзели, бул мақаланы оқымағаны жақсы екен. Оқыды да жүрегине ништер қалалғандай болды. «Қайтып Сакбай атлыға нәзерим түспегей» деп ант еткен еди сонда.

Кейуаны хаялдың ертип келген адамы сол Сакбай еди.

Ақшагүл ғырра изине айланып, шығыуға оқталды. Албырағанынан күпә-күндиз қапыны таба алмас еди.

— Ақша, тоқта! — деп Сакбай столының капталынан өтип жетип келди. — Қаяққа баратырсаң?

Ақшагүл үндемеді.

— Таныс па единиз? — деди кейуаны хаял хайран болып.

— Таныспыз. Бизин аўылдың қызы бул!

Ол кейуаны хаялға «сиз кете берин» дегендей ишара билдирди.

— Кел, бир заман отыр, жиберемен сонда да.

— Мен билмей кирип қалдым.

— Зыяны жок. Жауға келмедің гой! Еле баяғы үркеклигін қалмаған.

Ол Ақшагүлди шығанағынан тартыншақлық пенен услап алдыңғы орындықлардың бирине отырғызды.

— Қалайсаң, сөйтип? — Кара я, тәғдирдің шеберлигин. Сени көрмейтуғын шығарман деп ойлайтуғын едим. Балаларың бар шығар?

— Бар.

— Алды нешеге шықты?

— Тоғызыншы класс.

— Жақсы екен. Тракторшы күйеуің аман ба?

— Аман.

— Көрдің бе, сени көрмесем-әм кимге турмыска шыққаныңды билемен.

Ақшагүл үндемеді.

— Пай, сол заманлар! Демде өтти кетти, — деп керилди Сакбай. — Беглигим тутып гәрдиймей, изиннен қалмауым керек екен. Өттен ...

— Мен барайын ... — Ақшагүл орнынан турмақшы болды.

— То-о-тоқта, — деди Сакбай албырап. — Сени көрип, өспиримлик жылларым еркисиз есиме түсип кетти. Неге келгениңди-әм сорамаппан.

— Жаңағы апай, биреуге жолықтыраман деп алып келип еди. Ол адамның сиз екенің билемппен.

— Болады, болады! Мен ол апайға жұмысқа қолайырақ бір келиншек ізлеп көр деп айтып қойып едим.

— Рахмет, енді ол жұмыстың маған керегі жоқ.

— Бала болмаса, Ақшагүл! Өткен ис өтіп кетті. Мен не жаманлық іследім саған? Бір мәрте автобустан тартып ...

— Есиме салмаң.

— Қойдым. Демек, сиз енді бізге жұмысқа киресіз?

— Яқ. Кирмеймен. Өзімнің жұмысым бар.

— Билемен, қандай жұмысың барын. Сыртыннан хәрдайым көріп қаламан. Лекин, бұндай жүзбе-жүз ушыраса алмайтуғын шығарман деп ойлайтуғын едим. Енді ол жұмысыңды қой. Мен сизге Аймереке жеңгейдің айтқан жұмысын алып беремен.

— Кимнен?

— Баслыктан.

Ақшагүл сууық демін алды. «Кудаға шүкір, бұның өзі баслық емес екен».

Сакбай Ақшагүлдің алдына бір бет қағаз бенен ручка қойды.

— Арза жаз.

— Кімнің атына?

— Қорықпай-ақ қой, менің атыма емес. Еле жаслықтағы қайсарлығың қалмапты-дә! Министрдің атына.

Ақшагүл көлер-көлемес болып ручканы алды. Сакбай арзанын баянын айтып тұрды. Арзаның мазмұны бойынша бұл хожалық іслерін жүргизиуші болады екен.

— Енді сиз усы жерде отырып тұрың, — деди Сакбай арзаны қолына алып. — Мен министрге қол қойдырып шығаман.

— Сыртта тура берейін.

— Яқ, яқ, усы жерде отыр. — Сакбай Ақшагүлдің кетіп қалуынан қорқар еди. — Мен хәзир бір минутта қол қойдырып шығаман. Бұл жұмыстын еркін маған тапсырып қойыпты. Артықмаш гөп болыуы мүмкін емес.

Ол артына қарап-қарап асығыс шығып кетті. Ақшагүл басқа кеңседен усундай жұмыс тауғанда ушып-ушып қуғанар еди. Хәзир болса қуғануының орнына абайсызда торға түсіп

қалған қояндай ишинен қалт-қалт етип отыр. «Ат баспайман деген жерін үш басады дейтуғын еди. Мені тәдирдің өзі оның алдына айдап әкелген болмаса не жақсы! Және ески қосығын басласа не қыламан? Қой, бәле келип пе?»

— Минекей, бір заманда ис пिटти! — деп Сакбай кеуилли кирип келди. — Қутлықлайман! Хожалық іслерін жүргизиуші боласан. Қарауында үш сипсекеш, еки қарауыл, еки уста болады. Усы имараттың биринши кабатынан төртинши кабатына дейинги барлық нәрсенің хожейини өзін.

Сакбай столының төмениндеги қонырауды басып, хаткер қызды шақырды.

— Танысып қой, Ақшагүл деген апаң болады. Бүгиннен баслап хожалық жүргизиуші. Хәзир қәнигелер бөлимине ертип апар, буйрық таярласын. Анау-мынау хұжжет деп кейинге силтемесин, іслеп жүрип таярлай береді. Мен өзім-әм қонырау етемен.

Ақшагүл хаткер қызға ерип, қәнигелер бөлимине барды. Сакбай қонырау етип айтқан болыуы керек, бұл жерде оны көп ирикпеди. Сакбай оның изинен келди.

— Жүр, жұмыс орның менен таныстыраман.

Төменде оларға Аймереке менен кешегі екінши хаял да қосылды.

— Кише, сиз ертип келген соң жан бар ма, Ақшагүлді жұмысқа алдык, — деди Сакбай күлип.

— Жүдә макул болыпты.

Төменги кабаттың шарбаққа шығар аузында кишкене бир бөлме Ақшагүлдің жұмыс орны екен. Онда бир стол, бир отырғыш, және бир-еки бос орындық бар екен. Төр бетте төрт-бес таза бел, пол жууғыш ағаш, еки шелек тұр.

— Буларды складка апарып қоясан, — деди Сакбай. — Жүр енді, складты көрсетемен.

Олар төртеуи шарбақтағы складка өтті. Складта әдеуір нәрселер бар екен. Матрас па, көрпе қап па, көпшик қап па? Палас, тағы басқа да қағаз қутылар бар.

— Мине, усылардың бәри сениң бийлигинде болады. Енді буларды бирме-бир Аймереке жеңгейден қол қойысып, қабыл етип аласан. Сон актлесесиз, мен актинизди тасты-йықлап беремен. Бүгинше усының өзі үлкен жұмыс.

Хақыйкатында да, алыс-беріс оғыры майда жұмыс екен. Ымырт жабылғанда зорға болды. Жары жолдан ертеңге қалдырып кетиуге болмады, сәл жерде хаял-хаялға исене ме? Не де болса болып кеткени мақұл.

— Мен сени не деп таныстырарымды билмей, қорқа-қорқа барып едим, — деди Аймереке жұмыс арасында. — Көргеннен қауып түсеғойды. Болмаса, мына Сакбайың бар ма, өліп көрмеген. Шық-шығына таяп сорап, мийинди ғыр қылады.

Аймереке енди Ақшагүл өзинің өтімдилігіне мақтанса керек деп ойлап еді. Қайта бір ауыз да жууап ала алмағанына қысынып, қолайсызланып қалды.

— Ауылыңыз бір ме еді? — деди әлленемирде тағы.

— Аға, бір мектепте оқыдық.

— Сонда баяғыдан бери келмейсең-ау, аұқат тасып, хәр есикке барып жүргенше.

— Ол да жаман талап емес еді-ғо.

Ақшагүл оны қайтарып таслағысы келді.

— Қәйдем, өзлериміз іслеп көрмеген талап болған соң қыйынсына береміз-ау, — деди Аймереке жууып-шайып. — Жұмыстан барған соң балаларымыздың аұқатын зорға писиреміз. Қазан-табақ адамды шаршатады.

— Апа, баяғыда бір қыз айтқан екен, «қазаннан қара нәрсе жоқ, жесең қарның тойдырар» деп. Сол айтқандай, қазан-табақтан шаршадым деуге де бола ма?

— Ол дурыс ғой, садаған кетейін, қазаннан айырмағай. Гәп оның ауыр-жениллігінде емес, бурынырақ келгенінде мына жұмысты мойнымнан түсіріп қутыларман дегенім еді-ғо. Я маған қосып атырған айлығы жоқ.

— Көп уақыт болды ма буның бос турғанына?

— Төрт ай болды. Үш рет адам ертіп әкелдім. Бирин опақ деди, бирин сопақ деди, усы Сакбайға адам жақтыра алмай-ақ қойдым. Алдыңғы іслеп атырған келиншекті де, шуклап-шуклап ақыры шығарып жиберді. Сен бір дегеннен унап қалдың.

Ақшагүл түсин сууытып, үндемей қалды. «Басланды, деп ойлады ишинен. Енди усы жерден жипә-жиксиз изине гәп ертіп алмаса болғаны-ғо. Бәлкім, ертеңнен баслап, тым-тырыс келмей қалағойсам ба екен? Өйтсе, баллары не ишип

жейди? Нуржанның болса «хожалықты өзім бағайын» деп қағынып-силкинип шығатуғын түри жоқ.

Ол жол бойы да усы ойлар менен бәнт болды. Неге Нуржан бундай салпауысқан еркекке айланып қалды. Ауылда кимсең Нуреке еді-ғо. Газетлер сұүретин таласып басты. Дәслеп районға, соң республикаға депутат болды. Бүгін булардың хәммеси ертекттей.

Әсиресе, қосылған күнлери кандай шийрин демлер еді. Екеуи ашық-машық болды. Жұртқа билдирмесе де, бир-биринин ашықлығын ишлей, жан жүрегі менен сезинер еді. Олар ауылдағы ең жас жубайлар болды. Он жети жасында қосылды-ау булар. Жана тоғызыншыны питкерип еді. Сентябрьге бир хәпте қалғанда сорап келді. Сонда ол мектепти питкере алмай қалғанына өкинген жоқ. Бәри бир пахтакеш болғысы келетуғын еді бурыннан. Буның ушын тоғызыншы класс сауаттың өзи жетип артады.

Сол жылы жазда Нуржанның әкеси ауырыулы болды. Ауыл ишинде сыбыр-сыбыр гәп кетті. «Нурнияз рак болыпты-мыс». Оқыудың басланыуына бир жети күн қалғанда Ақшагүлдің үйине Әжибай бригад пенен Нуржанның атасы Пирнияз ғарры келді. Ғарры жүдә болдырған еді. Дастурхан басына отырғаннан кейин көп уақытқа дейин еки ийнинен дем алып, ентигип отырды.

Гәпти Әжибай бригад баслады.

— Таңатар аға, хабарыңыз бар шығар, Нурнияз быйылғы бәхәрден берли нәуқаслы болды. Бүйирин услап хәр жерде отыра беретуғын еді, аязлаған шығарсаң дейтуғын едик биз, яқ, бауырда гәп бар екен. Бир хәптеден бери жатаққа жатты. Пирнияз ғаррының аұхалын өзиң көрип отырсаң. Көзиниң тирисинде балам бир келин көрип кетсин, деп келип отыр.

— Солай шырағым, — деди Пирнияз ғарры да көкирегі сырылдап. — Әжибай бар гәпти айтқан шығар, кулағы курғыр бурынғыдай емес. Бир сөзин еситсем, бир сөзин еситпеймен. Аллатааланың мандайымызға жазып койғаны көп екен ғой, шырағым. Алды бурын мени алса болмай ма?

Ғарры қамсығып, еки ийни селкилдеп жылады.

— Қойын Пирнияз аға, шықпас жаннан үмит бар деген, — деп Әжибай оған төселле берді. — Дуктырлар-әм кудай емес, алжасады.

— Я-а?!

— Дуктырлар алжасқан шығар деймен! Ертен Нурнияз аяққа турып кете ме, не билесен?

— Аумийин, балам! Айтқаның келгей.

— Сөйтип, Танатар аға, мына Ақшагүл қызыңызды Нуржанға сорап келип отырмыз.

Ақшагүлдің әкеси бираз уақытқа дейін үндемей қалды.

— Әжибай иним, бир баламды күш күйеу етип қолымнан алып бердин, енди қызымды сорап отырсаң, мениң изиме түсіп алдың-ға, — деди қолындағы шай кесеге ойшаң үнилип.

— Сөзимізди сыйлайды деп еркинсиймиз-дә, Танатар аға.

— Қәйдем, қызым еле нәресте ғой! Мектепте оқып атыр, инстот емес ...

— Ата-баба «он үште отау ийеси» деген-ға. Қызыңыз сизге жас көрингени менен аұыл-елде әлле кашан бой жеткен қызлардың қатарына қосылды.

Дастурхан басында бир заман үнсизлик хұким сүрди.

— Бул үйде нашар туқымы қалмайды-ау, иним. Картайғанда мен ыссы аұкатсыз қаламан ғой.

— Неге қаласаң? Еки үйдің ортасында бары-жоғы бир атыз. Қуда қәлесе, атыздың ортасындағы аяқ соқпақ даңғыл жол болады. Ақшагүл шаққан нашар, әуеле қудай еки үйдің аұкатын писириүден шаршамайды. Бир-еки жылды артқа салсақ, мына Қудайберген инимиз де келин әкелип берер.

Кулласы, сол күнги жаұшылық ул болып шешилди. Әжибайдың өзи қала бетке барып, мектепти «дым билмеген» қылып, көндирип келди. Бир хәпте ишинде баса-бас той да берилди. Тойдан кейін аұылдың еки-үш ғаррысы келип нан сындырысып, пәтия оқыды. Нуржанның атасы қудасының үйине еки саұын әкелип байлады. Бул Ақшагүлдің қалын малы еди.

Сол жылы қыста, декабрьдің қыраұлы күнлерінде Нуржанның әкеси қайтыс болды.

— Жол меники еди ғой, уах, нетесен, қудай, алды бурын неге мени алмадың? — деп зарланар еди Пирнияз ғарры келгенлерге.

Аұылдың дәстүрінде өлини үш күн қондыратуғын еди. Екинши күн дегенде песиннен аұған пайытлары ғарры

жығылды. Жаназада жүргенлерге пырлас тийип қалды. Зыр жуұырысты.

— Доктор шақырын.

— Тамырын көриң.

— Бетин желпин! Шамалын берин.

Лекин, ғарры сол жығылғанның өзінде-ақ алланың аманатын тапсырған еди. Аза үстине аза! Сәршемби күни Нурниязды, пийшемби күни ғаррысын шығарды. Аұыл адамлары, болдық ағайин-туұғанлар төрт күн жүрип, бул хожалықтың қайғысын бөлисти.

— Нуржан балам, белди беккем буу! — деди аұыл ғаррылары, мархумның баласына төселле берип. — Енди усы үйдің өтағасы өзинсен. Әкең барысып-келіскен жерлерге барыуың керек. Ананды, келиншегинди, үкелеринди бағыуың керек. Ер адам хожалықтың асыраушысы болады. Сен бул аұыр мийнетти еки ийиниң менен тендей көтериуине туұра келеди.

Мине, сондай уазыйпаны жаслайынан мойнына алған Нуржан еди бул. Ол жумыстан қаншелли шаршап келсе, Ақшагүл соншелли пәйик болып хызмет етер еди. Онын май сиңген комбизонларын ышқы етип отырып жууар еди. Ол комбизонда жағымлы еркек ийиси, өзи сүйген адамның ийиси бар еди.

Ақшагүл үйге кирип келгенде күйеуи қуұыста шай ишип отыар, қызлары аұкат асып, қазан бетте жүр екен.

— Келдің бе, мамасы? — деди Нуржан жумсақ хаұаз бенен. — Қаяққа кеткенинди билмей отыр едик. Ыдысларыңның бәри үйде.

— Барман ғой, — деди Ақшагүл бийпаруа. Кирер-кирмес-тен жумысқа киргенин айтқысы келмеді. Айтқандай кеуил хошы да жоқ еди.

— Мама, бүгин бизлер ушын сәтли күн болыпты, — деди Арзайым аұкат толы табакты ортаға қойып. — Сен жумысқа өттиң, мен англичан тилин үйрениу бойынша репетитор таптым.

— Оған неше сом береди екенбиз?

Акшагүл төленетуғын пул көз алдына келип шоршып кетти. Лекин, қызына билдирмеуге тырысты.

— Хеш нәрсе төлемеймиз.

— Ол қандай сақый ағайин. Изинде қоңырауы жоқ па екен, әйтеуір?

— Бул англичан оқыйды, бизлер кітабын жалаймыз, — деди Куұат қапталдан.

— Отыршы, шошанламай! Тап усы аұырманлығы саған түсіп турғандай? Бир нәрсе десең шыр-р ете калады.

— Мениң пұқта балам-дә! — деп Акшагүл оны еркелетип басынан сыйпады. — Сөйтп, неғып жарылқап отыр ол? Еркек адам ба муғаллимин, хаял ма?

— Хаял. Қызын узатпақшы екен. Соған хәр күни бир мезгил келип, көрпе-көрпеше сырып бересең деди.

— Сен соны келистире аласаң ба? — деди ағасы гәпке араласып.

— Үйде көрпешелердің бәрін өзим-ғо сырыған.

Дурыс. Ырасында да, Акшагүлдің аяқ көсиліп отырып, көрпе сырып, көрпеше соғатуғын уақты болған жоқ. Дүньяға шыққалы жамбасы жерге тиймей жууырыу менен киятыр. Бир-еки көрпешениң басын баслап, қызына жол-жоба көрсетип бергени болмаса еки аршаның үстиндеги жүкти де бир қолдан шығарған усы қыз. Әсиресе, оның жыңғыл сабауды бирим-бирим шырпылдатып, пахта сабап отырғанын көргенде Акшагүл сыртынан «түп-түп, жаман көзден сақласын. Айнымаған апамның өзи» деп жағасына түпирип қоятуғын еди. Өнердің зыяны жоқ екен, мине алдынан шықты.

— Кемпир, сизлерге жарысып мен хәм жұмыс таптым, — деди Нуржан табактан кейин шегинип.

— Кемпир демеш! — Акшагүлдің ашығуы келип кетти. Бүгін көрди-ғо, өзинен еки жас үлкен Сақбай шашын майлап тарап, кабинетине киргенде, шыққанда трюманың алдына бир тоқтамай өтпейди. Нашар көринсе еки көзи жеп баратыр. Буның отырғаны, сексенге шыққан ғаррыдай, «кемпир, кемпир» деп. Еле қырқ беске толмай атыр.

— Хе, кемпир деген жаман ба? — Нуржан жетим баладай жалтақлады.

— Жаман емес ғой, қудайым кемпирлікке жеткерсин. Сонда да хәр нәрсениң уақты-сәти бар. Жасыңның ушына шығып отырған жоксан. Үлгересең кемпир деуге!

Нуржан үндемей қалды. «Кеўлине тийип алдым-ау» деп қолайсызланды Акшагүл.

— Ал, айт, қандай жұмыс? Айлығы неше сом?

— Айлығы тапқаныңа карап.

— Не табасаң?

— Алтын, гүмис.

— Не?! Адамлар тамағын зорға тауып жүргенде алтын гүмисти қаяқтан табасаң? Я Үстүртке жер бураулауға барасаң ба?

Нуржан мыйығынан күлди.

— Бул нәрсе кеше Токташтын үйинде отырғанда пайда болды. Ой-буу, Токташын бала, еркек адамына бергисиз-ғо. Он алты қалта Астананың унын әкеліпти. Отыз баклашка спирт. Және бир камтым теңгеси бар. Булар еле бизлерге көрсеткени. Көрсетпегени канша екенін қудай билсин.

— Баклашкисинен ишкен шығарсыз?

— Бир баклашканың ярымын зорға тауыстық. Көзимизше соқты. Дисводасын-әм сояқтан әкелген. Яман күшли екен-ғо, спирти. Бизлер Жаңабай екеуimiz тамды жағалап қайттық, әйтеуір. Кейин ақшасын тауып берсеңиз бир баклашкадан спирт берип жиберемен деп отыр еди, қайтарсын спирт кимнің спирти, кара басымыз зорға келдик.

— Сөйтп, алтын-гүмисти не деди?

— Алтын-гүмис демекши, енди сондай зат апараман деди Тохташ. Кешегиде бир КАМАЗ гешири былығып кеткен. Еле де жаңағыдай, онлаған кило алюмин, мыс, қалайы темирлер әкеткен екен, сол абырайымды жауды деп отыр. Сонда бир адам менен жолығып келипти. Барады да бир қолдан тапсырады, бир қолдан ақшасын алады.

— Поездға темир салдыра ма екен?

— Не менен апаратуғынын билмеймен. «Ояғы мениң жұмысым» деди-ғо.

— Сонда сизлер алтын-гүмисти қаяқтан табасыз?

— Алтын-гүмис емес-ау, мен мәзи асырып айтып атырман. Жаңағыдай, алюмин ыдыс, сым, мыс куман, мыс труба, соған усаған гөр-жер.

— Сол «гөр-жердин» табылыуы аңсат деп отырсаң ба?

— Мусор таслаған жерлерде көп дейди-ғо. Ауылларды араласаң-әм табылатуғын қусайды.

— Кайдам, мен бир айлықлы жұмыс тапты ма екен деп кууанып кетсем... — Акшагүл салқын кейип билдирди. Бул, оны кууандыраман деп асығып күтип отырған Нуржанға бир түрлі тәсир етти.

— Усы заманда айлықлы жұмысқа умтылып атырған адам бар ма? — деди кеулин жубатқысы келип. — Хәмме бизнеске умтылып атыр.

— Сонда мусор тинтиу-әм бизнес пе?

— Бизлердей кәмбағалларға ауысқан бизнес сол-дә ... Бир мусор тинтиу емес ғой, бирак. Ауыллардан жыйнаймыз, ел аралаймыз. Баяғыда музейге зат жыйнағанлар-әм үсейтип, ел аралап тапқан дейтуғын еди-ғо, муғаллим.

— Оның жөни баска ...

Лекин, буның жөниниң қандай екенин Акшагүлдиң өзи де түсине бермейтуғын еди. Бизнеске де ол исенбей келди. Қыялына буның бәри алдамшы, ұақытша нәрседей көринди. Бүгинги булқытып пул сауып жүрген бизнесменлерди ертен бир күн кара нанға танылып қалатуғындай көз алдына елеслетер еди. Як, керисинше олар алға илгерилеп баратыр.

Әсиресе, ауылдағы Сапар фермер болыпты. Хүкиметтен қарызға пул алып, жигирма сыйыр сатып алыпты дегенди еситкенде жүреги сүу ете қалды. Балалықтан оны жек көрсе де қатты аяды ишинен. Сөйткен Сапардың маллары жүзден асыпты. Хожалығында үш машины бар. Жақыннан бери «меншикке автобус алыпты, Ташкент-Нөкиске қатнатып қойыпты» дегенди еситип атыр. Әне, буны бизнес десе болады. Нуржан болса биреуге темир-терсек жыйнап берип, қолынан шыққанын алатуғын болғанға мәс болып, «бизнес» ке өттим деп өтыр. Шакқан болмаса, кисиниң бир ыклымнан скинши ыклымға өтиуи қыйын екен-дә! Ертерек умтылмадың ба — көш изинде қала бересен. Не де болса буған да шүкир! Жетисип кетер. Айдың он беси қараңғы болса, он беси жақты деген.

Кулласы, Акшагүлдиң кеули алғау-далғау еди. Бир жағынан Сакбайдың қарауына жұмысқа киргенине арсынды. Арсынғаннан бетер бир күн болмаса бир күн Сакбайдың

қакпанына түсип қалатуғындай сезине берди өзин. Усыны ойлағанда тула бойына қалтыратпа тийгендей болады. Бармай қояғойса ма екен, Яғау, неге бармайды? Жас бала емес ғой, асыла кететуғын. Ақыл тоқтатқан адам. Оның үстине буның да жаны бар емес пе? Еркин кисиге берип қоя бермес! Маңдайына урар-ау, бала-шағасы аштан өлсе де!

Ол буған жубаныш табады, лекин, Нуржанның тәгдирин ойлағанда алды туйық көшеге кирип қалғандай. Он еки мүшеси пүтин дырдай азаматтын, сөзиниң алды-артын билмейтуғын ски если хаялдың қолына қарап қалғанын айтпайсаң ба? Неге ондай болды? Буның ер жигитлик намысы қайда? Не ушын хәмме нәрсеге көмпис болып баратыр? Тоқташқа темир-терсек жыйнап бериуге арсынуу былай тұрсын, Жанабай, Ықлас, Көмеклерден көбирек жыйнауға халласлап отырғанын айтпайсаң ба? Тап, жас баланы кампит берип алдастырғандай.

Ауылдан шығып кетпегенде Нуржан сирә бундай ислерге қол урар ма еди? Бәрине Әжибай бригад себепши. Әжибай жетти булардың басына. Есине түскенде иши ғыз-ғыз қайнап турады да, той-мерекеле көрсе қос қоллап сәлемлескенни билмей қалады. Қәдимги мусылманшылық. Жасы үлкенди сыйлау керек. Өзи де тас герен болған. Адам таныуы да ғарқ емес. Қолын көзине көлегейлеп:

— Қай баласаң? — деп турады.

Соннан кейин булар хәммесин умытып жибереди. Болмаса, пай ұақтында қутырды-ау! Баслықтың гәпин өре бастырмайтуғын еди.

— Қайпан жерди неге скинши суудан кейин шүдигарламадың! — деди баслық бир сапары оған.

— Оны үш күннен кейин шүдигарлаймыз, — деди Әжибай бригад.

— Үш күнге дейин төңкерилген кесек болады, — деди баслық.

— Әй, иним усы пахтаны мен егип, келе қылып жүргенде, сен пүтына шаппатлап жүрген бала едиң, билдиң бе? Шүдигарлайман ба, шүдигарламайман ба — буны өзим билемен. Гүзде сол жерден 32 центнер пахтаңды өлшеп ала берсеш! — деди нықыртып.

Баслык кып-кызыл болып кетти. Атыздағы хаяллардан уялды. Дым үндемей машинына минди де, капысын тарс еттирип жауып айдап кетти. Бригад гүлөнгир қораздай мардымдып турды атыздың басында. Буны өз көзі менен көрген адамлардың демлери ишине түсіп кетти. Қайтып биреуі буның бетине келер ме, сирә!

Әжибай, бірақ, қанша озбыр болса да, Нуржанға үндемейтуғын еді. Себеби, Нуржан өз исіне пукта. Қаршалайынан араласқан соң трактордың бул билмейтуғын унқылшунқылы жок. Егисте де Нуржан тап салып береді. Екі жүз-үш жүз метрлік атызды ана басынан мына басына дейін қалай дүп-дүзиу шығаратуғынына хайран қаласан. Тап, шыжым тартып, соның үстінен жүріп шыққандай.

Теримде де сол аұхал. Баска ХВСшилдер бес айланғанда бункери толмайды. Бул екі айланып келсе болды, тележкаға аударып атырғанын көресен. Пахта машинның изинен теримшилдер түседі. Сондайда таласып атырғаны.

— Хәй, табельшик кәйним. Мениң жалымды аұмастырып бер. Бәрха Нуржан терип кеткен қарыққа мен түсе беремен бе? Оның изинен ешки жибергенде бир хана тауып жей алмайды.

Ырасында да, Нуржан шаласыз теретуғын еді. Соның ушын да оның бункери екі айланып келгенде толады. Басқаларда да усындай трактор. Лекин, нәтийже басқа.

Бир сапары районда машина терими кеш басланып қалды. Район басшысының жан ийніне от түсіп атырған.

— Әжибай аға, машина теримин сизиң бригададан баслаймыз, — деді ол. Хожалық бойынша машиналарды жыйнап бир жерге саламыз. Сонда ең биринши таза терген хәм биринши бункер толтырған тракторшыға «Урал» мотоциклин береміз.

Сол күни терим байрамға усап кетти. Атыздың шетине бийик етип байрақ қыстырып койды. Баслык атыздың басына үлкен шүлен қазан асып, қашар сойды. Сомавар қайнап турды. Районның биринши басшысы басында турған соң, басқаларға не сөз бар. Атыздың басы жайнаған девит болды. РайПОның баслығы үлкен бир «Зил» машинаға тийеп «Урал» ды атыздың басына әкеліп койды. Дөңгелеги жер баспасын деп төменге түсирген жок.

Атызға он алты машин бирден түсті. Сол күни теримшилдерди де қасындағы атызға салды. Хәммеге түслик аұқат басында берилетуғын болды. Ақшагүлдің еки көзи пахта машиналарда еді. «Қудайым, абырай бергейсен-дә!». Биринши қарықты шықпай атырып-ақ, бир трактор бузылды.

Район басшысының ашыуы мурнының ушына шыққан болыуы керек.

— Қаяққа қарап жүрсен?! Жазы менен не питирдин?! — деп баслыкка кийлигип бақырып атырғаны теримшилдердің қулағына ап-анық еситилип турды. Әжибай бригадка бірақ, үндеген жок. Соған қарағанда басқа аұылдан келген трактор болыуы керек. Пахта машинлар еки айланып келемен дегенше төртеуі атыздың ортасында турып қалды. Мине, машиналар екинши рет айланып келді. Әдеттегидей, Нуржанның машинасы қантарыулы турған тележкаға қарай жүрді.

— Бул ким деген тракторшы? — деп сорады ақсақал.

— Нурнияздың баласы, — деді Әжибай бригад шырп етип.

— Аты Нуржан!

— Атасына рахмет! Раұаж, түсир мотоциклинди жерге!

РайПОның баслығы мотоциклинди түсирді. Әжибай бригад бала жиберіп, хәмме пахта машинлардың ийелерин жыйнатты. Кишигирим мәжилис болды.

Район басшысы мотоциклинди салтанат пенен Нуржанға тапсырды.

— Ақшасын сен төлейсен! — деді баслыкка. Ақшагүл булардың хәммесин өз қулағы менен еситти, өз көзи менен көрді.

Келеси жылы Нуржан районлық кенеске депутат болып сайланды.

Сол-сол екен, Нуржанның асығы алшы болып келе берді. Депутат болған жылы байраққа «Москвич» алды. Бәхәрде «Урал» ды сатып, инисин үйлендирді. Кулласы, аұылда он төрт жыл гүрлеген тракторшы болды. Республикаға депутат болған жыллары галстук тағып, шоштыып жыйналысларға келип кетер еді.

Кейинирек районның биринши басшысы басқа жаққа өзгерді. Баслык та кетти. Кулласы, Нуржанның кәдириң билетуғын аұылдағы Әжибай бригадтан басқа хеш ким

қалмады. Лекин, ол да үлкенлер қоллап тұрған соң буны хошаметлейди екен. Олар өзгергеннен кейін жийи-жийи Нуржанға доқ уратуғын әдетти шығарды.

— Гәрдийе бер ме бала, сен болмаған менен хұкимет қулап қалмайды, — деп кийлигетуғын еди хеш жерде хештене жок.

Нуржан үндемейди. Әкесиндей адамға не десин. Лекин, күнлердің күнінде жипә-жексиз азап беретуғын еди.

— Усы талапты қояғойғанымда не қылар еди? — деп үйге келип сырныққан уақытлары болды.

— Қойғанда не ислейсең? — деп оған тәселле береді Ақшагүл. — Жасы үлкен адам бакырады, шақырады. Бәри бир усы ауылдың күніне жарап отырған сен-ғо. Таслап кетсең хызметинди минлет еткен боласан.

Ырасында да, қысы-жазы буған тыным жок. Гүзде пахта тереди. Қыста ауылдағы хожалықларға Бөшерден жыңғыл тасыйды. Январьдың жарысы ауыудан «Үш там»нан қый әкеледи. Баска тракторлардың я тележкасы, я тракторының барабаны кетип атырған. Барабаны беккем тек усыныки. Төгин төгип болса Алтайға отырып, бульдозер айдайды, жер тегислейди, шел шабады. Соң сүрим, тырма-мала кулласы, жыл он еки айда буған тыным жок. Сөйткен соң минлет кылғысы келеди-дә! Әжибай бригад соны билип, алды бурын көкирегін басып қояйын дей ме, қайымын тауып буған бакырғысы келеди де турады.

Бир күни түнде барахашылар таң алдында әйнекти какты. Онда Нуржан гөрек теретуғын машинасын тууарып, пахта жегизип атырғанына жана еки күн болып еди.

— Нуржан ағаны милиция әкетип қалды, — деди пахта жегизип атырған көмекши баллар.

— Хе, неге? — Ақшагүл шоршып түсти.

— Бригад пенен төбелесип қалды. Соң ол милиция шақырып, айдатып жиберди.

Ақшагүл хаулығып барып енесин оятты. Үйдің иши бир заманда ала-топалаң болды да қалды. Нуржанның иниси «Москвич»ти холлады. Барса, Нуржанды көрсетпейди. Әжибай бригад нәубетши милиционердің алдында отыр.

— Ал-ха, Нуржан, сеннен шебер адам жок, дегенге көзиниң ети өсип кеткен бунын! Асықпай тур, еле түрменің төринде ширитемен!

Әжибай буларға еситтирип айтты буның бәрин.

— Бригад курдас, мениң балам не қылды саған? — деди Нуржанның анасы дауысы дирилдеп.

— Не кылыұын күтип едің?

— Хау, хеш нәрсе!

— Мине, баланның өнери! — бригадтың шеп жақ шекеси көгерип кеткен екен.

— Балаңыз камалады, — деди нәубетши милиционер. — Басшыға қол көтергени ушын қамақ жазасы тайын. Мийнет қахарманын сабағаны ушын бөлким қосымша жаза да алатуғын шығар. Оны судта көресиз.

Нуржанның анасы қанша жалынып-жалбарғаны менен Әжибай бригад шаштынан түспеди. Нәубетши милиционер болса Нуржанды көрсетпеди, бир ауыз тиллестирмеді де. Ақыры, булар қызарып күн шығып қиятырғанда үйге қайтты. Кейін билсе уақыя былай болған екен ...

Таңғы саат үште гөрек машын бир тележка гөректи жеп болған. Лекин, тележканы пунктке апаратуғын Қаржаубай келмепти. Ол Әжибай бригадтың хаялынын жийени еди.

— Пахтаны сен апарып қайтасан, — деди Әжибай Нуржанға.

— Қаржаубай қайда?

— Не жумысың бар қаяқта екени менен! Адамларды түуеллейтуғын, руксат беретуғын мен. Түс қәне, тележкадан.

Нуржан бараха айдаған еки бала менен тележкада пахта басқылап тур еди.

— Қаржаубайдың өзи апарсын, — деди де Нуржан басқылауын дауам ете берди.

— Не дедін?!

Нуржан үндемеді.

— Көзиниң ети өскен екен, атана нәлеттиң баласы!

— Атама тил тийгизбе! — деди Нуржан артына бурылып карап.

— Неуе?! Сен еле маған гөп қайтаратуғын болдың ба? Дуз ишип, дузлығына түпирген, жетимек!

Ол усыны айтты да, атыз шетиндеги как кесеклерди алып, Нуржанға зыңғыта баслады. Еки бала секирип түсип кетти. Нуржан тас боранға тап болғандай, жайнаған кесектин астында қалды. Әжибай бригад кесеклегени менен де турмай, хәр ылақтырған сайын «уа, жетимек», «сен қусағанды атан менен әкеннің изинен жиберемен!», «Ха, атаңа нәлеттин туўғаны», «әкеннің аузының сылаумай жакканы» деп үсти-үстине сөгер еди. Нуржан тек еки бетин көлегейлей берди. Дырдай кесеклер гә жауырынына, гә билегине, гә шығанағына шақ-шақ тийер еди. Акыры, жан ашыуы, шетенли тележканың үстинен жерге секирди. Үш метр жерден секириўдин өзи бола ма, Нуржан бирден орнынан тура алмады. Шеп аяғы сызлап ауырды. Усы ўақытлары тележканы айланып келген Әжибай Нуржанның арт бетинен бир тепти. Нуржан жер қауып жығылды. Енди онын шыдамы таўсылды. Сыйласық деген усындай-ақ болар. Ол еки колын таянып түргелди де, пәт пенен керилип, бригадтың шеп жақ шекесине бир муш урды. Әжибай бригад үйиўди қоктың үстине барып жалп ете қалды. Нуржан изинен барып урмады.

Әжибай үсти-басын қағып турды да:

— Асықпай тур бала, көресини енди меннен көресең! — деп атқа минип, арқа төрепке қарай узын-қуйын шауып кетти.

Нуржан өзине келе алмай бир заман отырды. Не ислеп қойды? Буның кейни не болар екен? Мийнет қахарманына қол көтерди. Әжибайға ауыл адамлары түүе баслық та батырып гәп айта алмайды. Тазадан келген район басшысы болса, туў анадайдан машынынан түсип қос қоллап сәлемлеседи. Нуржанның керек десең атын да билмейди. Сонда буның сөзин ким сөйлейди? Лекин, қол көтермегенде не ислеў керек? Таяқ өтип баратыр. Таяқтан бетер сөзин айтса, еки ауыз гәптин биринде «жетимек». Не, әкеси өлмеген адам бар ма? Қудайға шүкир, баласынын алды он жетиге шыққанда өлди, келин түсирип өлди. Қалған жағында мине, алдында анасы бар. Изинде иниси бар. Сондай адам жетим бола ма екен? Бул бир адамды мукатыўдын, бассыныўдын жолы-дә! Хүкимет бар шығар,

сорайтуғын шығар буннан-дә! Айтады сонда, тилин байлап тасламаса!

Деген менен, пахтаны тапсырмай қалдырыўға болмайды. Онда барлық айып буған шөгеди. Пахта терим компаниясына қарсы шыққан болады. Сиясатқа бурып жибереди булар. Оннан кейин исиңнің аты жоқ.

Көмекши баллар я Нуржанға тәселле берерин, я дым үндемей жатақ жерге кетерин билмей, хайран болып шелдин басында отырып еди.

— Шелекте суў бар ма? — деди Нуржан оларға.

— Бар, аға, — деп баллар ушып түргелди.

— Қуйып жиберин, бет-қолымды жуўып алайын.

Нуржан ярым шелек суў менен бети-қолын, мойындарын жуўды. Үсти-басын қакты. Болдық кесектин шаны үстине синип қалған екен, зорға кетирген болды.

— Мен хәзир үйге барып, прицепти алып келемен, — деди Нуржан балларға. — Сизлер кетпей турын, тележканы тиркесип жибересиз.

Трактордың артындағы «П» хәрибине уксап кететуғын прицеп гөрек шайнайтуғын механизмди қосқан ўақытта алып тасланатуғын еди. Бунысыз хеш нәрсе ислеі алмайсан. Трактордың кейнинде еки дөнгелектен басқа нәрсе қалмайды. Былайынша қарасаң әбеший, жулған тауықтай болып турады. Қаржаубайдың тракторы атыздың шетинде таяр тур. Лекин, ол кисинің тракторын айдағысы келмеди. «Киси кийими киришил» деген. Нуржан прицепти әлленемірде улы-пысылды болып алып келди. Сон оны тракторға қатырды. Бараханы жаздырды. Енди тележканы тиркемекши болып, бәстирип атыр еди, атыз шетине төбеси қызыл-жасыл болып жанып, бир женил машина тоқтады. Ишинен еки милиционер хәм Әжибай түсти.

— Әне, қахарман! — деди Әжибай бригад буны көрсетип.

— Мийнет қахарманына қол көтеретуғын қахарман ба? — деди милиционерлердин бири.

— Ауа. Жудырық қахарманы бул!

Солай етип, трактор турған жеринде қалды. Еки милиционер буны ортаға алып қалаға алып кетти. Әжибай бригад машынның алдына минип барғанша булқып барды. Ол енди хақыйқый женимпаз еди. Ертеңине Нуржанның анасы Бағда

кемпир, бөлім баслығы, ауылдың жас үлкени Нурлыбай өндиристи ізлеп кетті. Өндирис демекши, ол отызыншы жыллары бирінші колхозда агроном болып іслеген, усы қараған елатта оны сыйламайтуғын адам жоқ.

— Сен пахтаннан қалма, — деди енесі Ақшагүлге. — Және бригад курдас булар үйинің иші менен «дизиртир» деп жүрер.

Әжибай бригад жек көрген адамын «дизиртир» деп атағанды унататуғын еді. Сөйтсе жаны жай табады, душпанын жеңгендей хәз етеді. Бағда кемпир оқымаған болса да, сол сөздин жаман екенін биледи.

Сол күні ол баслықты, Нурлыбай өндиристи алып Әжибайға барды.

— Яқ, — депти ол. — Қырк төртінші жылы фронтқа барып, еки жыл урыста жүргенде жүзиме дақ түсирмей келдим. Енди келип-келип, өзимнің тракторшымнан таяқ жеймен бе? Кеширмеймен!

Сол жатыстан Нуржан камақта үш күн жатты. Әжибай бригад кеширим бермеді, арзасын қайтып алмады. Ауылда, сол қараған елатта оннан кеширим сорап бармаған абырайлы адам қалған жоқ.

— Мейли, кеширим бермен, — депти ең сонында. — Бірақ, ауылдан көшип кетсин. Бир хәпте ишінде көшемен деп тилхат берсин.

— Ол қалай болады? Елден көшириу деген жан қонсысына қыянет қылса, ямаса, қисиге қарай алмастай жүзи қарашылық іслесе, сондайда болатуғын еді. Бул не деп көшеди?

— Не деп көшпейди! Мени сабап, және үстимнен күлип жүре ме ауылда?

— Күлмейди! Күлип ақмақ па?

— Ақмақ болмағанда әкесинен үлкен адамға қол көтере ме? Мен буның әкесинен тоғыз ай үлкенмен. Және бригад атым бар, елдің жасы үлкенимен.

— Жасы үлкени болсаң кең бол, кеширим бер. «Үлкен — көпир, қишкене — көпир» деген. Бул көпир-ақ болсын.

— Жүдә жаныңыз ашық қалды-ға.

— Ашымағанда қәйтемиз. Ел болып отырып, шаппаттай баланы көширип жиберип, қалай журт бетине қараймыз.

— Мен қарайман журттын бетине, мен! Билдің бе? Мен үйинің иші менен көшсин деп атырғаным жоқ-ға, қатынын еритсин де, тартсын салдаұрын. Усыған қараған жұмыс ісденбей-ақ қалсын!

Адамлар ақыры, соған-ақ қайыл болды. Милиция Нуржанның тилхатын алып шығарды. Ақшагүл менен Нуржан Нөкіске көшетуғын болды. Нуржан еки күн жүрип, қаланың бир шетинен кирейге жай тауып келди. Сөйтип, ноябрьдің ақырында бир палас, төрт-бес көрпе-төсек хәм жетер-жетпес қазан-табақ пенен, жолшыбай машын услап Нөкіске көшип келди.

Хеш нәрсеге түсинбеген қызы Арзайым ушып-ушып қуғанды.

— Ұәрре, бизлер қыдырып баратырмыз.

— Еле көресен, — деген еді сонда Нуржан Әжибай бригадтың сыртынан гижинип. — Нөкісте мине деген гүрлеген хожалық боламан. Сонда ишиң жанып, пушайман боласан.

Қайда саған! Сөйтип гижинген азамат бүгинлиги Тоқташқа «алтын-гүмис» тауып бермен, номай ақша бережақ деп жүреги шәуқилдеп отыр. Ұай, жазмыш деген-ә!

Алыс-алысларда шақырған қораздың дауысы еситилди. Ақшагүлдың көзи илинип кетти.

Ол қанша шаршап уйқылса да, күндегидей кеули бир жәм емес еді. Сонлықтан жүреги шай тартқандай болып тез-тез ояна берди. Хәр оянған сайын «неге бундай болып атырман?» дейди де, соң күндизги ұақия есине түсип, қайтадан кеули алғау-далғау болады. Қыялына ол күтилмегенде өз жолынан адасып баратырғандай еді. Неге булай іследе? Еле де ізге қайтыуға болмай ма? Болады әлбетте! Лекин, қайтқанда қаяққа баралы? Және сол ыссы кастрюль менен қалайы табакты бауырына басып күндеги кеңселердің есигінде тентене бола ма? «Ендигиден былай мен барда келегөрме, қарағым» деген қарауыл ғаррының жүзине қалай қарайды? Өзин басқалдақтан ийтерип жиберген таза кеңсеге сирә да ізеп баспайтуғыны турған гәп. Сонда буған қайсы есик «кел» деп қол былғап тур.

Пешанасына усы жазылған екен, енди тәуекелге бел байлайды, ислей береді. Сакбай адам жемес! Қыз күнінде ерк бермеген қайсар нашар, кейуаны хаял болғанда сынағояр ма екен? Әуеле кудай, сынбайды!

Хә демей таң саз беріп, бөлмеге жакты түсе баслады. Ол, балтыры ашылыққырап қалған қызының көрпесін дурыслап қымтастырып қойды. Бөлменің полы еле питпей атырғанлықтан аталы-балалы хәммеси бир жайда тығылысып уйқылайтуғын еді. Төрде Нуржан, оның бержағында Есен, оннан кейін Кууат, соң Акшагүл, анасының оң жағында қызы Арзайым жатады. Хәрдайым ерте турғанда Акшагүлдің есине журттың ырымы түседі. «Қыз бала есик бетте отырса, үйдің дәулеті кайтады». Мүмкін, усынан шығар деп қыял етеді ол ишинен, бир тапқанымыз бир тапқанымызға жетпей жүргені. Лекин, ырым деп қалай өз қызын әкесинен жоқары жатқарады, Мусылманшылық қайда, ата-анаға хүрмет қайда, «Кой, қәрекен ырым етеді, ырымы қырын кетеді» деген, еле қудай жарылқап бақ қараса, бул күнлер демде умыт болып кетеді.

Соң Акшагүл болар-болмас нәрсені ойлай бермей кеулин шалғытыу үшін нәзерин жоқары бурды. Былтыр бәхәрде жауын өтип сыбауы түскен пәтик еле солайы менен тур еді. «Астапыралла, сирә еркеги бар үйге усамас, күни менен соқта ойнағанша ярым шелек ийлеп сыбап таслағанда пәтиктің қамысы салбырап турмас еді». Ол күйеуіне бир түрлі қарас пенен нәзер салып еді, жүзиндеги уактынан бурын түскен қат-қат әжимлерди, әсиресе, алдыңғы тислери опырылып қалғанлықтан, ишке кирип кеткен еринлерин көрип, қатты аяп кетти. Ол баяғы Нуржанға сирә да усамас еді. Ол уакытлары қандай суксырдай жигит еді Нуржан! Оның үстине дуұпьяз! Азанда-кеште қолын содылап жууып ара-арасында майдың ийсін алсын деп үстине әтир сууға дейін сеуіп қояды. Онысыз да Нуржанның үстинен басқа тракторшылардай майдың ийси шықпайтуғын еді. Я жақсы көрген адамының анау-мынау кемис қутығы билинбей ме? Қулласы, Акшагүлге салсаң аспанның астында еки жигит болса биреуи усы, жалғыз болса онда тек Нуржан! Ол мурты жана төп беріп киятырған дәуиринде Сакбай қусағанлардың

жүзине бергисиз жигит болды. Енди-ше Сакбай сол жигит қалпинде қалғандай, ал Нуржан уактынан бурын тозып, қартаң тартып баратырғандай. Сакбай бурынғыға қарағанда әдеуір толыскан, қарны бар.

Лекин, қарны өзине жарасымлы. Устинде ақ көйлек, хауайы рең костюм-шалбар, мойнында қызыл галстук. Шашлары еле мойылдай қап-қара. Сөйлегенде үлкеннің де, кишинің де иши-бауырына кирип баратыр. Әбжил. Қулласы, Нуржан менен салыстырғанда биреуи кем-кемнен нурланып, ал биреуи сарғайып баратырған гүзги даракқа усайтуғын еді. Нуржанға нәзери түсер екен, Акшагүлге әсиресе усы нәрсе аяздай батты. «Бул неден болды?» Неге оны қалада да трактор айдатқанша, өзим ислеп жүрип оқытпалым? Лекин, енди булардың бәри кеш еді. Бир жағынан айып бунда да емес. Әмир бойы трактор айдағанлардың хәм жыңғылдай қәддин тик услап, еки бети шыжықтай қызарып жүргенлери бар. Нуржанды турмыс қартайтты, Нуржанды жетпесинлик құртты. Нуржанды жипә-жиксиз көрген азап-уқыбетлер болдыртты. Ол кеулинде хеш нәрсе жоқ, сада гана ауыл баласы еді. Турмыстын ашшы-душшысына, гез келгенде дус келетуғын нахақлықларға өзін қайрап өспеген еді. Бундай адамлар әлбетте, өзін тез алдырады, моркөмик болады.

Қалаға келген күнлердеги оның кеуил хошы қандай еді дейсең? Ол қаладан шылт жаңа төрт дөңгелекли трактор тауып айдайман, оның тележкаларының алды-артында светлери жарқырап жүреді, кабинасы жыллы, ишинде перде тутьылған, бөлким радио да болыуы мүмкін, ал сигналы «Волга»никинен кем болмайды деп қыял етер еді. Лекин, хеш бири оның ойлағанындай болып шықпады. Қала Нуржанға мүтәж емес екен. Оның даңқы-абырайы ауылы менен қосылып сол жақта қалып кеткенлигин кейін билди. Бирақ, оны тиклеу мүмкін емес еді. Буны қаладағы хеш мекеме басшылары танымалды, хеш ким «хау Нуреке, келдің бе?» деп алдынан күлип шықпады. Бәри буған салқын қанды қарайтуғын еді. Иләж қанша, жедебелленип барған кеңседен ол ийни түсип, салпауысып шығатуғын болды. Бара-бара буны хәр кимнен дәкки жеп көзи қорқып қалған жетим баладай жасқаншақлық бийлеп алды. Усылайынша ол үш

күн бос жүріп, ең кейнінде көгалландырыу мәкемесиниң шашылып калған гөне тракторын жигирма еки күн дегенде зорға қурастырып, үйге айдап келди. Буның өзи буған үлкен қуғаньш еди. Әсиресе, кишкене Арзайымға ағасы самолет айдап келгеннен кем болған жоқ. Еле емизюли Қууат буның паркына бармайтуғын еди. Нуржан тракторын үйдиң алдына тек бир күн қойып үлгерди. Кеште көлик пенен келип, азаңда есигиниң аўзынан минип кететуғын болғанына риза еди. Бирақ, ертенине үй ийеси Турдымурат аға оны шай ишип атырған жеринен сыртқа шақырып алды.

— Мына тракторды бүгиннен баслап үйдиң қасы былай тұрсын, усы көшеден айдап келгениңди көрмейин, — деди оған бармағын сиптеп. — Өзиң қаяқта жасап атырғаныңды билесен бе? Бул үй сеники емес — мениң үйим!

Сол-сол екен, кишкене Арзайым қайтып трактор қарасын көрмеді. Нуржан азаңда пияда кетип, кеште және жаяу қайтатуғын болды. Бирақ, оның басшылары жақсы еди:

— Қосшым, күндиз рульде отырып, үйге пияда қайтыу лётчиклерге жарасады, тракторыңды минип кете бер, — деп еди.

Нуржан үйбетиндеги болған ўақыяны оларға айта алмады.

— Қоятуғын жерим жоқ, үйдиң қасы тар, — деп төмен қарады, болғаны.

Оның қалаға келип синисе алмай әўере-сарсаң болып көп жүриўи, қала берди Турдымурат ағаның жоқ жерден баҳана таўып, өгей баласына бақырғандай азап бериўлери кем-кемнен руўхын сындыра баслады. Буны ол ўақытлары Ақшагүл де, Нуржанның өзи де сезбеди. Минс, енди жасы жетпей урты ойылып, тислери түсип калғанда билди. Билгенде де оны Ақшагүл сизди. Нуржан өзиниң бул аўхалына өкинип те, таңланып та қарамайды. Ол тәғдирдиң исине көнип, көмпис болып қалған.

Жаман трактор-әм сол ўақытлары хожалықты асыраўға жарайтуғын еди. Кеңсесиниң ара-арасында сары май, ток пенен сойған арзан гөш, гейде байрам алды деп шошқаның консервасын алып келеди. Бирақ, бул үйде ақ қойдың консервасын хеш ким жемейди. Сонда да таслаўға көзи қыймайды. Бир күни усындай төрт қуты консер-

— Аға ... Аға ... мен ... Қаяқтан табаман? — деди соң тили зорға гүрмеўге келип.

— Ақшан жоқ па?

— Жоқ еди.

— Онда төмендеги дәриханаға бар. Орнына сырғанды я жүзигинди қойып кетсең он-он бес күнге қарайды.

Ақшагүл бул дәрилериң қанша қыстаўлы түрде керек екениң билсе де аяғын зорға көтерип басып, төменге түсип кетти. Себеби, онда шыпакер айтқан сырға да, жүзик те жоқ еди.

Дәриханадағы ҳаял ийман жүзли нашар екен. Оның хәмме дәрилериң таўып берди.

Ол усылай етип өрели таңды тик аяққа емлеўхананың дәлизинде турып өткизди. Баллар үйде қоркса да иштен илип жатыўға мәжбүр еди.

Нуржанды ертенине сәскеде көриўге руксат етти. Күйеўи кешегиден бираз тәндар, көзиниң нуры жанланайын деген екен.

— Кемпир ...

— Кемпир демеш Нуржан, — деди Ақшагүл күлип.

— Енди не дейин?

— Ақша дейтуғын едиң-ғо, баяғыда.

— Мейли, Ақша болса Ақша ... Тоқташтың жұмысынан тапқан пайдамыз екен бул.

— Оны ким айтты.

— Шыпакерлер. Қандай патас жерде ислейсен, деп сорады. Мусордан темир-терсек жыйнайман деп айта алмадым. Сәл болмағанда денемдеги барлық суў кетип, кеўип өледі екенмен.

— Қаяқтағыны айтпаш!

— Хаў, дуктырлар айтты-ғо.

Нуржан сол жатыстан он бес күн дегенде аяққа турып, үйге келди. Ақшагүл дәри-дармақ ушын көп қарызланып калған еди. Күйеўин емлеўханадан алып шығарда дәрихананың үстинен атлап өте алмады. Оның ақылы ҳайран еди. Қарыз сораитуғын хеш кими жоқ. Айлыққа еле ўақыт бар.

Әри ойланды, бери ойланды, ақыры бир қарарға келди. Сакбайдың алдына кирди.

— Баяғыдан бери неге келмейсен, — деди ол бірден. Сөйтти де трубканы көтерип, есапшыға қонырау етті. — Хәзир Акшагүлдің айлығын хәм бир айлық материаллық жәрдем ақшасын есаплап кассаға өткерин. Мен өзим буйрық шығартып беремен.

— Рахмет, берекет табың! — Қуғанғанынан Ақшагүлдің аұзына буннан артық сөз түспеди. Көз астынан Сакбайға нәзер салып еди, ол ислеген жақсылықтарын минлет етип отырған адамға усамады.

Ақшагүл баяғыдан бери оннан неге кашкалаклап жүргенине қысынды хәм иш-ишинен оған деген жыллы сезим ояна баслағанын сезді.

Жумыс аз да болса Ақшагүлдің көзин ашайын деди. Әсиресе, есап-санак, қағаз жумысы болғаннан кейин мектеп партасынан алған билими ғайта жанланғандай болды. Қалаға келгеннен кейинги шыбын-ширкей дәрилейтуғын жумысында бул нәрселердің кереги жоқ еди. Онда тек жумыс бар, ақша бар, қатық-сүт, кулласы, руўзыгершиликти тербетуе болады.

Журт уўланып қаласаң деген жерде бул әдеуір-ақ иследи. Оған бирге ислесип атырған жәмәәти унады. Басшылары да буның жағдайына карап бираз карасты. Келгени кеше деп хәр қайсысы бир матибийсий бермеди. Ол жумыс баслаған күнлери әкеси жатакка жатып қалған еди. Нәкиске бөлек шығып кеткен әжағасы туўылып-өскен мәкан, ата-ана дегенди умытқан, келиншегиниң қолында нокталанған пилдей жетекке ерип кетти. Ол отыр десе отырады, тур десе турады. Келиншеги каккан қазықтың дөгерегинде өмири жетсе жүз жыл айланыуға бар. Ал, күш-күйеу болып кеткен еккинши әжағасының болса аржағында перзентлик меҳир болмай шықты. Оның баяғыда айттырып келген қыздай «өзлерин билиң» дегенинен қорқып еди Ақшагүл. Бахтына келиншеги жақсы еди. Буның әжағасына балларын бактырып кетип, атасын хәптелеп баккан күнлери болды. Ағасы оған руксат берип қойыудың орнына изинен адам жибертип шақыртып алдыратуғын еди. «Бай ғайратлы болса, қатын

уятлы болады» дейтуғын еди баяғының адамлары. Буның туўысканларының екеуи бирден талағында бийти жоқ болып шыққанына Ақшагүл ишинен күйеди, жанады, сыртына шығарып айта алмайды. Өз бармағын өзи қалай кессин.

Сол уақытлары ол он күнлеп, он бес күнлеп әкесин бағыуға кететуғын еди. Жумысындағылар буның жағдайына карасып, бар-жоғын билдирмеди, айлығын жүргизип қойды. Баскалар усап бюллетень әкел деп те сорамады. Ата-анаға карау перзенттиң парызы екенин жақсы түсинди. «Әкенин сеннен басқа ул-қызлары бар ма еди?» деп хеш қайсысы сорамады. Соның ушын да, ол усы жерде ислеген жолдасларын набада ушыратып қалса, туўысканын көргендей апақшапак болып қалады.

Әкесинин ауырыуына шыпакерлер үзил-кесил хеш нәрсе айтпады. Емлеуханаға да алып кетпеди.

— Жақсылап карай берин, — деди Ақшагүл менен Қудайбергенди былай шығарып. — Қанша өмири барын қудай биледи. Әкесиниң бул кеселден жазылмайтуғынын ишинен сезсе керек.

— Қызым, — деди бир күни Ақшагүлди қасына отырғызып. — Бүгин ақшам түсимде кемпирди көрдим. Екеуимиз геумис кара сыйырды айдап базарға баратыр екенбиз. Билесең ғой, анаң сауған сол кара сыйырдың жоқ болып кеткени кашшан. Түсимде көрген сыйыр — бул мениң кәстелигим. Кемпир мени сол кәстелигим менен қоса ертип кетти, қызым.

— Қой аға, өйдемен.

— Айта берейин балам, алла тил-зибанымды алмай турып айтып қалғаным жақсы. Мен сизлерди жақсылап тәрбиялай алмадым. Қуданың жаратқаны сол шығар, тәбиятымнан босалаңлау болып, бул шаңарақтың барлық гирдикары ананның мойнында еди. Ол пақырдың өмири келте болды. Әкеден қатты қоллық, анандан жол-жоба үйренбеген баллар алған үрпек басларының жетегинде кетти. Ишинде тиришилеу сен едің, сен-әм оқый алмадың. Енди қалып турған Қудайбергенниң тәдирин саған тапсыраман. Усы баланы оқытып, үйлендирегөр. Мына шаңарақтың түтинин түтетип отырсын. Мени ананның қасына қой, қасында мен сыйғандай орын бар екен. «Жатпасымнан бурын басына

барып, жақында мен-әм келемен» деп уәде етіп кеттім кемпириңе. Асабатыма шубар сыйырды сойдырың, бірақ Әжибайға көрсетіп алың, бууаз болып жүрмесін...

Ақшагүл әкесінің алдында мың мәрте өзін ұслайын деп хәрекет етсе де шыдай алмады. Алқымына келген өксик танауын зәхәрдей ашытып, еңиреп жиберді. Соң асханаға барып көкірегі босасқанша жылады. Жаслай кеткен анасы есине түсіп жылады. Аты еркек болып өскен тууысқанларына ары келип жылады. Оның көкірегі дәртке толып қалған еді. Фарры сол жатыстан көп узамады. Бийшара Ақшагүл әкесінің сол өтіншілерінен «апанның қасына қой» дегенінен басқа бір де тилегін орындай алмағанына еле ишiнен қан жылайды. «Мерекеме сой» деген шубар сыйыр бууаз болып шықты. Оқытып үйлендир деген Қудайбергени әкесінің жылын бергеннен кейін Москвада ПТУда оқыйман деп турып алды. Ақшагүл оған тәңірдің зарын етті, қылмады. Жол кирей ушын жайын әлде қимлерге сатып кетті. Ауылдағы жайды қим алады. Алған адамға тек ағаштары керек екен, сол күндері-ақ, басындағы ақтереклерін, полын, саз ағашын, әйнек-қапысын, бузып алып кетті. Ақшагүлдің балалығы өткен қасиетті босағаның орнында түні менен байыұлылар уялаған гөне там қалды. Хәзир бұл жерде гөне там да жоқ, орнын тегісlep, бийдай егіп жиберген. Усыларды көрмейін деп Ақшагүл ауылға бармауға тырысады. Барғанда қим деп барады? «Келдің бе, қарағым?» деп қарсы алатуғын әкесі жоқ... Қудайберген болса сол кетістен «ПТУды питирдим, институтқа тапсырып атырман» деп бір хат жазды, соң «Надя деген қызға үйленежақпан» деді, ұассалам. Ақшагүлдің кейінгі жазған хатларына жууап та бермей қойды. Енесі дуньядан өткеннен кейін ол ауылға баратуғын аяқ жол біротала тыйылды. Нуржанның инилері де дурыслап қатнаса алмады. Бір де тууысқан мийримли болсын, бір де абыройлы болсын, оннан бержағында я хаялы көргенли болмаса, оты бөлек жанған соң бири-бирин мерекеді көргеннен басқа, әлде қим болып кетеді екен. Мүмкін, басқаларда бундай болмауың шығар. Бірақ, Ақшагүл менен Нуржанның басында усы аухал болды. Нуржан

қамақтан қайтып келгенде жүрегі шәуқилдеп келип есигін ашқан я тууысқанлары, я дослары болған жоқ. Әне, усы жері Ақшагүлге аяздай батты. Бірақ, сонда да өзі ислеген мекеменің хаяллары екеу-үшеуден бөлиніп келип, біраз күнге дейін «көз айдын» айтты. Ақшагүл буған да шүкірлік етті, бірақ, оның күткен адамлары бұл емес еді, ол өзіннің екі әжағасын, Нуржанның инисін күтіп еді, Нуржанның келгеніне мәс болып, төрде арақ ишип жататуғын жора-жолдасларын күтіп еді. Лекин, булардың бәрі пуш төме екен. Егер ауылда болғанда ел болып гүлlep келер еді. Ауылда болғанда бундай қайғылы хәдийселер де жүз бермес еді. Аты өшсін булардың елден шығып кетиуіне себепкер сол аласапыранлы күн. Илайым, Әжибай бригад гөринде тикке турғай!

Ашыу менен Ақшагүлдің ойынан усындай фарғыслар өтеді де, кейін, жағасына түпирип:

— Әсі болсам қайттым, бәдени жарылқау, жазалау яратқанның иси! — деп ишiнен сыбырланады.

Ақшагүл қалаға келгендегі жұмыс ислеген жері тек сол мекеме еді. Нуржан қамалып кеткеннен кейін де оған жеңилік беріп қойды. Есеге хәмиледар болғаннан соң дем алысқа шықты. Соң екі жыллық напақада отырды. Сөйтiп жүргенде Нуржан келип, хожалықтың ауырманшылығын аз да болса мойнынан алғандай болды. Бірақ, Нуржанды хеш жерге жұмысқа қабылламады. Айдаушылық хуқықы бийқар етилгеннен кейін бурынғы жеріне қайтып жұмыс сорап бармады. Тазадан ислеген жерлері буның анкетасын көреді де:

— Камалып келипсең-ғо, — дейді кесе белден. «Неге қамалдың?» деп сорамайды да.

— Бизде жұмыстың реті жоқ, — деп соң босағадан қайтарып жибереді.

Кейін ала ақыры екі-үш жигит болып қол ушы талапқа өтті. Биреулердің жайын сыбады, гербишин өрді, геширин қопарысты, қулласы, қазан қайнатқандай табыс тапты. Бара-бара «белім аязлады, ызғарда отырыппан» дегенді тапты. Қулласы, өз алдына сатып алған жайына келгеннен кейін, көшениң бийдәулет жигитлеріне қосылып, соқтаға үйір болды. Енді оған қырсыққан менен пайда жоқ еді. Тири

адамға жутым керек. Кейинги уақытта каякка карасаң еркеги үйинде, хаялы шауып жүргени «Елге дәстүр болса, кемпир аркама мин» дегендей, бул күн усылайтып Акшагүлдин де басына түскен еди.

Талабында болсаң куры қалмайды екенсең, мине, әп-әнедей жумыслы болды. Және азы-кем сауаты да ашылайын деди. Кирис-шығысты үйренди, дос арттырды. Буну «сипсекешлердин басшысы екен» деп мисе тутпайды емес, кенселегилердин кай-кайсысы да хурмет етеди. Оның жүристурысы, өзін услауы хәммеге унайтуғын еди.

Жумыста жүрип хужжет таярлап, балларына напака, күйеуине жәрдем ақша шығартып алды. Дүнья бир тийиннан жыйналады. Журе бергенде бул да жоқ еди.

Келе-келе Нуржанның баяғы ойнап айтқан сөзлери ыраска шыға баслады.

— Бүгин қапыны есаптан шығар, ертең айнаны, — деп еди сонда ол. Сол айтпақшы гүздеги байрамның алдында төртинши қабаттың барлық төсеги хәм мебельлери аұмастырылды. Оннан шыққан еле тап-таза шкафлар менен мурынның қанындай қып-қызыл гилемлерди төмендеги қабаттағылар бөлишип алды. Олардан шыққанлары Акшагүлдин складына келип түсти. Буну да бес-алты күн өткеннен кейин Сақбай тақсымлады. Акшагүлге, Аймерекеге, Жанылсынға, аұыздағы қарауыллар менен жәрдемши хожалықта жүрген еки устаға бөлистирип берди. Акшагүлге және де басқалардан көбирек — бир гилем, үш метр дорожка хәм еки шкаф тийисти.

— Мен буну ала алмайман, — деди Акшагүл кесгеллем карсы турып. — Күйеуимнің отырып келгени аз емес, хаял басына сотланып кеткендей жағдайым жоқ.

Сақбай мырсылдап күлди.

— Қызыкпысаң, мен сени сол жолға ийтермелеймен бе, мине, жергиликли профсоюз шөлкеминин қарары бар, «есаптан шығарылған затлар кем тәмийинленген хожалықларға бөлистирилип берилсин» деген. Яки, сояғынан арсынасаң ба?

— Яғау, кәмбағаллықтың неси айып?

— Онда қорықтастан ала бер.

Акшагүл пайына тийисли затларды алды. Бирак, үйине әкелген жоқ. Көшедеги қатынлардың гәпинен қорықты.

Олар азанлы-кеш төртеу-бесеу болып жол бойында отырып, қимнің үйине ким келди, ким сырттан не әкелди, соларды еринбей гәп қылатуғын әдети бар. Акшагүл шкаф пенен гилем тийелген машынды үйинин алдына әкелип қантарса:

— Бул қатын усынша нәрсени қаяктан тауып атыр?

— Байы сүмелек та, көрдин бе, өзи де қақаң-суқаң болып баратыр, — деген гәплердин шығатуғыны турған гәп. Бир жағынан күйеуин де аяды. Мың айтқан менен еркек адам, кеулине гүптиктей келиуи мүмкин.

Арадан еки-үш хәпте өтип, Акшагүл өзине тийисли затларды пуллады. Бир шкафтын пулын Нуржанға берип он қалта ағаштың қоғы менен еки қалта хәк алдырды. Көмек пенен Ықлас үшеуинин алдына еки шийше самопал қойып, полсыз турған жай менен газхананы ағаштың майдасы менен сыбатты. Бир күннен кейин сыбау кеуип, ДСП менен полланғандай болды да қалды. Енди аталы-балалы бир жайға тығылмай бөлишип жата берсе болады.

Акшагүл қалған пулларын «жаксы нийет, тилек тилеп тура берсин» деп аршаға таслаған еди. Тилеги қабыл екен, гүзде Арзайым имтиханнан ең жоқары бағаға өтип, «Акселс» арқалы Америкаға кетти. Акшагүл дүньяға қайта келгендей кууанды. Ол «өмиримнің қызык дәураны өтти гой» деп түскинликке түсип жүр еди. Як, қызығы алдында екен. Акшагүлдин дәураны енди басланып атыр екен. «Айдың он беси қаранғы, он беси жақты» дейтуғын еди, жақты күнлери енди басланып атыр. «Әй, қудайым, бул демине, көрсеткен зийнетине шүкир!».

Қызын самолётка ушырып келген Акшагүл биресе үйи босап қалғандай, кеули алғау-далғау болып, биресе еки қолынын орнына еки қанат питкендей кууаныштан ентигип, әлленемирде көзи илинди.

Акшагүлдин тапқан табысының берекети жаман болмады. Оның үстине пукталығы пайда берди. Алған айлығына қосымша хәр тоқсанда алатуғын, ямаса байрамларда берилетуғын сыйлық ақшаларды руўзыгершиликке жумсамай бөлек қоятуғын еди. Қыйынды қыстау пайытлары алдым-

нан шығар деп солай иследе ол. Өзинің айлығының ярымы, хожалыққа алынатуғын жәрдем пул, Куұат пенен Есеннің атына келип турған айма-ай напақа булардың ишип-жемегине арқайын жететуғын еди. Дурыс, айырым хожалықларға жарысып, тойып ишип, пал кекирмеді. Көрпесине карап аяқ узатты. Балалық пайытларындағы ауылдағы базар шорпалық гөш әкеліуі үшін қалаға баратуғын анасының келбеті көз алдына елеследі. Ол уақытлары хәр базарда бир кило гөш әкеліп, сол турысына қазанға салатуғын еди. Кеш болғанда үйдин иши менен сорпа ишип бир хәз етеди. «Ет-етке, сорпа-бетке» деп мардыйып қояды ата-анасы сонда. Ал, қалған күнлери жарма-жауған. Мәшаба, қатық қатқан кеспас дегендей, әйтеуір, ел менен бир болған соң хеш ким буны ерси көрмейди. Бирақ, қалада өмир басқа еди. Әсиресе, кейинги жыллары еки мезгил аұқат писирмейтуғын хожалық шамалы. Оның үстине қалалылар ата-бабаның ебиндей гәрежет пенен айланатуғын аұқатларын билмейди. Гөш жоқ болса «писиретуғын нәрсе жоқ» деп дизесин кушаклап отырады да қояды. Ақшагүлде ондай әдет жоқ. Ол жетим өскен, жоқшылықты көп көрген. Таппаса, палауқабақтың куры қабығынан-ақ қарын тойғандай етип қазан қайната алады. Оның есесине балаларының тамағы аш болмайды, ауысқан тийин-тебени былай турады. Азлы-кем қыйыншылыққа шыдаса, еле жақтылы күн алдында.

Ақшагүл усындай үмит пенен жасады, усындай жақсы нийетти өзине жолдас етти. Ол майда-шүйдеге өзинің тапқанын жумсады. Нуржанның әкелгенин бир-еки сом болса да гизнеп қойды. «Еркек адамның тапқаны берекетли болады» деп ырым ететуғын еди ол. Қала берди, жайдың курылысын дауам етиу керек. Хәзир баллары кишкене болған соң шүйиркелесип, бир-биринің ишинен есиги шыққан үш бөлмеде отыр. Ертең Куұат қыз әкелсе, Арзайым турмысқа шығатуғын болып жаушы келсе, қонақты қаяққа отырғызады, келинге қайсы жайды береді. Барлық машкала Ақшагүлдің бир өзине түсип турғандай, ядына түсип кетсе жатып уйқысы келмейди. Еркек адам деген аланғасар, арқайын болады. Нуржанның пәрұайы пәлек..

Арзайымның оқыуға кетиуі Ақшагүлдің аяғын және де шыйрақластырды. Қызы ояқта журт көреді, ел таныды,

— Аға ... Аға ... мен ... Қаяқтан табаман? — деди соң тили зорға гүрмеуіге келип.

— Ақшан жоқ па?

— Жоқ еди.

— Онда төмендеги дәриханаға бар. Орнына сырғанды я жузигинди қойып кетсең он-он бес күнге қарайды.

Ақшагүл бул дәрилердің қанша қыстаулы түрде керек екенін билсе де аяғын зорға көтерип басып, төменге түсип қетти. Себеби, онда шыпакер айтқан сырға да, жүзик те жоқ еди.

Дәриханадағы хаял ийман жүзли нашар екен. Оның хәмме дәрилерін тауып берди.

Ол усылай етип өрели танды тик аяққа емлеухананың дәлизинде турып өткізди. Баллар үйде қорқса да иштен илип жатыуға мәжбүр еди.

Нуржанды ертеңине сәскеде көриуіге руксат етти. Күйеуі кешегиден бираз тәндар, көзинің нуры жанланайын деген екен.

— Кемпир ...

— Кемпир демеш Нуржан, — деди Ақшагүл күлип.

— Енди не дейин?

— Ақша дейтуғын едің-ғо, баяғыда.

— Мейли, Ақша болса Ақша ... Токташтың жұмысынан тапқан пайдамыз екен бул.

— Оны ким айтты.

— Шыпакерлер. Қандай патас жерде ислейсең, деп сорады. Мусордан темир-терсек жыйнайман деп айта алмадым. Сәл болмағанда денемдеги барлық суу кетип, кеуіп өледі екенмен.

— Қаяқтағыны айтпаш!

— Хау, дуктырлар айтты-ғо.

Нуржан сол жатыстан он бес күн дегенде аяққа турып, үйге келди. Ақшагүл дәри-дармақ үшін көп қарызланып қалған еди. Күйеуін емлеуханадан алып шығарла дәрихана-ның үстинен атлап өте алмады. Оның ақылы хайран еди. Қарыз сораытуғын хеш кими жоқ. Айлыққа еле уақыт бар.

Әри ойланды, бери ойланды, ақыры бир қарарға келди. Сакбайдың алдына кирди.

— Баяғыдан бери неге келмейсең, — деди ол бірден. Сөйтти де трубканы көтерип, есапшыға қоңырау етті. — Хәзир Акшагүлдин айлығын хәм бир айлық материаллық жәрдем ақшасын есаплап кассаға өткерин. Мен өзим буйрык шығартып беремен.

— Рахмет, берекет табын! — Кууанғанынан Акшагүлдин аўзына буннан артык сөз түспеди. Көз астынан Сакбайға нәзер салып еди, ол ислеген жақсылықларын минлет етип отырған адамға усамады.

Акшагүл баяғыдан бери оннан неге кашкалаклап жүргенине қысынды хәм иш-ишинен оған деген жыллы сезим ояна баслағанын сезди.

Жумыс аз да болса Акшагүлдин көзин ашайын деди. Әсиресе, есап-санақ, қағаз жумысы болғаннан кейин мектеп партасынан алған билими ғайта жанланғандай болды. Қалаға келгеннен кейинги шыбын-ширкей дәрилейтуғын жумысында бул нәрселердин кереги жоқ еди. Онда тек жумыс бар, ақша бар, катық-сүт, кулласы, руўзыгершиликти тербетуўге болады.

Журт уўланып каласан деген жерде бул әдеуір-ақ иследи. Оған бирге ислесип атырған жәмәәти унады. Басшылары да буның жағдайына қарап бираз қарасты. Келгени кеше деп хәр қайсысы бир матибийсий бермеди. Ол жумыс баслаған күнлери әкеси жатакка жатып калған еди. Нәкиске бөлек шығып кеткен әжағасы туўылып-өскен мөкан, ата-ана дегенди умытқан, келиншегиниң қолында нокталанған пилдей жетекке ерип кетти. Ол отыр десе отырады, тур десе турады. Келиншеги қакқан қазықтың дөгерегинде өмири жетсе-жүз жыл айланыуға бар. Ал, күш-күйеу болып кеткен екинши әжағасының болса аржағында перзентлик меҳир болмай шықты. Оның баяғыда айттырып келген қыздай «өзлерин билин» дегенинен қорқып еди Акшагүл. Бахтына келиншеги жақсы еди. Буның әжағасына балларын бақтырып кетип, атасын хәптелеп баққан күнлери болды. Ағасы оған руксат берип қойуўдын орнына изинен адам жибертип шақыртып алдыратуғын еди. «Бай ғайратлы болса, катын

уятлы болады» дейтуғын еди баяғының адамлары. Буның туўысканларының екеуи бирден талағында бийти жоқ болып шыққанына Акшагүл ишинен күйеди, жанады, сыртына шығарып айта алмайды. Өз бармағын өзи қалай кессин.

Сол уақытлары ол он күнлеп, он бес күнлеп әкесин бағыуға кететуғын еди. Жумысындағылар буның жағдайына қарасып, бар-жоғын билдирмеди, айлығын жүргизип қойды. Баскалар усап бюллетень әкел деп те сорамады. Ата-анаға қарау перзенттин парызы екенин жақсы түсинди. «Әкенниң сеннен басқа ул-қызлары бар ма еди?» деп хеш қайсысы сорамады. Соның ушын да, ол усы жерде ислеген жолдасларын набада ушыратып калса, туўысканын көргендей апақшапак болып қалады.

Әкесиниң аўырыуына шыпакерлер үзил-кесил хеш нәрсе айтпады. Емлеуханаға да алып кетпеди.

— Жақсылап қарай берин, — деди Акшагүл менен Кудайбергенди былай шығарып. — Қанша өмири барын кудай биледи. Әкесиниң бул кеселден жазылмайтуғының ишинен сезсе керек.

— Қызым, — деди бир күни Акшагүлди қасына отырғызып. — Бүгин ақшам түсимде кемпирди көрдим. Екеуимиз геумис қара сыйырды айлап базарға баратыр екенбиз. Билесең ғой, анан сауған сол қара сыйырдың жоқ болып кеткени кашшан. Түсимде көрген сыйыр — бул мениң қәстелигим. Кемпир мени сол қәстелигим менен қоса ертип кетти, қызым.

— Қой аға, өйдемен.

— Айта берейин балам, алла тил-зибанымды алмай турып айтып қалғаным жақсы. Мен сизлерди жақсылап тәрбиялай алмадым. Куданың жаратқаны сол шығар, тәбиятымнан босаланлау болып, бул шаңарактын барлық гирдикары ананның мойнында еди. Ол пақырдың өмири келте болды. Әкеден қатты қоллық, анадан жол-жоба үйренбеген баллар алған үрпек басларының жетегинде кетти. Ишинде тиришилеу сен един, сен-әм оқый алмадын. Енди қалып турған Кудайбергенниң тәғдирин саған тапсыраман. Усы баланы оқытып, үйлендирегөр. Мына шаңарактын түгиниң түтетип отырсын. Мени ананның қасына қой, қасында мен сыйғандай орын бар екен. «Жатпасымнан бурын басына

барып, жақында мен-әм келемен» деп уәде етип кеттим кемпирине. Асабатыма шубар сыйырды сойдырын, бірақ Әжибайға көрсетип алып, бууаз болып жүрмесин...

Ақшагүл әкесинің алдында мың мәрте өзін услайын деп хәрекет етсе де шыдай алмады. Алқымына келген өксик танауын зәхәрдей ашытып, еңиреп жиберди. Соң асханаға барып көкірегі босасқанша жылады. Жаслай кеткен анасы есине түсіп жылады. Аты еркек болып өскен тууысқанларына ары келип жылады. Оның көкірегі дәртке толып қалған еді. Ғарры сол жатыстан көп узамады. Бийшара Ақшагүл әкесинің сол өтинишлеринен «апанның қасына қой» дегеннен басқа бір де тилегін орынлай алмағанына еле ишинен қан жылайды. «Мерекеме сой» деген шубар сыйыр бууаз болып шықты. Оқытып үйлендир деген Қудайбергени әкесинің жылын бергеннен кейін Москвада ПТУда оқыйман деп турып алды. Ақшагүл оған тәңірдің зарын етті, қылмады. Жол кирей ушын жайын әлде кимлерге сатып кетти. Ауылдағы жайды ким алады. Алған адамға тек ағашлары керек екен, сол күнлери-ақ, басындағы ақтереклерің, полын, саз ағашын, өйнек-қапысын, бузып алып кетти. Ақшагүлдің балалығы өткен қәсіятли босағаның орнында түни менен баймұлылар уялаған гөне там қалды. Хәзир бул жерде гөне там да жоқ, орнын тегислеп, бийдай егип жиберген. Усыларды көрмейин деп Ақшагүл ауылға бармауға тырысады. Барғанда ким деп барады? «Келдің бе, карағым?» деп қарсы алатуғын әкеси жоқ... Қудайберген болса сол кетистен «ПТУды питирдим, институтқа тапсырып атырман» деп бир хат жазды, соң «Надя деген қызға үйленежақпан» деди, ұассалам. Ақшагүлдің кейинги жазған хатларына жууап та бермей қойды. Енеси дүньядан өткеннен кейин ол ауылға баратуғын аяқ жол биротала тыйылды. Нуржанның инилери де дурыслап қатнаса алмады. Бир де тууысқан мийримли болсын, бир де абыройлы болсын, оннан бержағында я хаялы көргенли болмаса, оты бөлек жанған соң бири-бирин мерекеде көргеннен басқа, әлде ким болып кетеди екен. Мүмкин, басқаларда бундай болмайтуғын шығар. Бірақ, Ақшагүл менен Нуржанның басында усы аухал болды. Нуржан

қамактан қайтып келгенде жүрегі шәукилдеп келип еситин ашқан я тууысқанлары, я дослары болған жоқ. Әне, усы жери Ақшагүлге аяздай батты. Бірақ, сонда да өзи ислеген мекемениң хаяллары екеу-үшеуден бөлинип келип, бираз күнге дейин «көз айдын» айтты. Ақшагүл буған да шүкирлик етті, бірақ, оның күткен адамлары бул емес еди, ол өзиниң еки әжағасын, Нуржанның инисин күтип еди, Нуржанның келгенине мәс болып, төрде арақ ишип жататуғын жора-жолдасларын күтип еди. Лекин, булардың бәри пуш төме екен. Егер ауылда болғанда ел болып гүплеп келер еди. Ауылда болғанда бундай қайғылы хәдийселер де жүз бермес еди. Аты өшсин булардың елден шығып кетиуине себепкер сол аласапыранлы күн. Илайым, Әжибай бригад гөринде тикке турғай!

Ашыу менен Ақшагүлдің ойынан усындай ғарғыслар өтеди де, кейин, жағасына түпирип:

— Әси болсам қайттым, бендени жарылқау, жазалау яратканның иси! — деп ишинен сыбырланады.

Ақшагүл қалаға келгендеги жұмыс ислеген жери тек сол мекеме еди. Нуржан камалып кеткеннен кейин де оған жеңиллик берип қойды. Есенге хәмиледар болғаннан соң дем алысқа шықты. Соң еки жыллық напақада отырды. Сөйтип жүргенде Нуржан келип, хожалықтың ауырманшылығын аз да болса мойнынан алғандай болды. Бірақ, Нуржанды хеш жерге жұмысқа қабылламады. Айдаушылық хуқыкы бийкар стилгеннен кейин бурынғы жерине қайтып жұмыс сорап бармады. Тазадан излеген жерлери буның анкетасын көреди де:

— Камалып келипсең-ғо, — дейди кесе белден. «Неге камалдың?» деп сорамайды да.

— Бизде жұмыстың рети жоқ, — деп соң босағадан қайтарып жибереди.

Кейин ала акыры еки-үш жигит болып кол ушы талапка өтті. Биреулердің жайын сыбады, гербишин өрди, геширин қопарысты, кулласы, қазан қайнатқандай табыс тапты. Барабара «белім аязлады, ызғарда отырыппан» дегенди тапты. Кулласы, өз алдына сатып алған жайына келгеннен кейин, көшениң бийдәулет жигитлерине косылып, соқтаға үйир болды. Енди оған қырсыққан менен пайда жоқ еди. Тири

аламға жутым керек. Кейинги уақытта каякка карасаң еркеги үйинде, хаялы шауып жүргени «Елге дәстүр болса, кемпир аркама мин» дегендей, бул күн усылайтып Акшагүлдин де басына түскен еди.

Талабында болсаң куры калмайды екенсең, мине, өп-өнедей жумыслы болды. Және азы-кем сауаты да ашылайын деди. Кирис-шыгысты үйренди, дос арттырды. Буны «сипсекешлердин басшысы екен» деп мисе тутпайды емес, кеңседегилердин кай-кайсысы да хурмет етеди. Оның журис-турысы, өзін ушлауы хэммеге унайтуғын еди.

Жумыста журип хужжет таярлап, балларына напака, күйеуине жәрдем акша шығартып алды. Дунья бир тийиннан жыйналады. Жүре бергенде бул да жоқ еди.

Келе-келе Нуржанның баяғы ойнап айтқан сөзлери ыраска шыға баслады.

— Бүгін капыны есаптан шығар, ертең айнаны, — деп еди сонда ол. Сол айтпакшы гүздеги байрамның алдында төртинши кабаттың барлық төсеги хэм мебельлери аўмастырылды. Оннан шыққан еле тап-таза шкафлар менен мурынның канындай кып-кызыл гилемлерди төмендеги кабаттағылар бөлишип алды. Олардан шыққанлары Акшагүлдин складана келип түсти. Буны да бес-алты күн өткеннен кейин Сакбай таксымлады. Акшагүлге, Аймерекеге, Жаңылсынға, аўыздағы карауыллар менен жәрдемши хожалықта жүрген еки устаға бөлистрип берди. Акшагүлге және де баскалардан көбирек — бир гилем, үш метр дорожка хэм еки шкаф тийисти.

— Мен буны ала алмайман, — деди Акшагүл кесгеллем карсы турып. — Күйеуимнің отырып келгени аз емес, хаял басына сотланып кеткендей жагдайым жоқ.

Сакбай мырсылдап күлди.

— Қызыкпысан, мен сени сол жолға ийтермелеймен бе, мине, жергиликли профсоюз шөлкеминнің қарары бар, «есаптан шығарылған затлар кем тәмийинленген хожалықларға бөлистрилип берилсин» деген. Яки, сояғынан арсынасаң ба?

— Яғау, кәмбағаллықтың неси айып?

— Онда корықпастан ала бер.

Акшагүл пайына тийисли затларды алды. Бирақ, үйине әкелген жоқ. Көшедеги қатынлардың гәпинен корықты.

Олар азанлы-кеш төртеу-бесеу болып жол бойында отырып, кимнің үйине ким келди, ким сырттан не әкелди, соларды еринбей гәп қылатуғын өдети бар. Акшагүл шкаф пенен гилем тийелген машынды үйинин алдына әкелип кантарса:

— Бул қатын усынша нәрсени каяктан тауып атыр?

— Байы сүмелек та, көрдің бе, өзи де қақаң-суқаң болып баратыр, — деген гәплердің шығатуғыны турған гәп. Бир жағынан күйеуин де аяды. Мың айтқан менен еркек адам, кеулине гүптиктей келиуи мүмкин.

Арадан еки-үш хәпте өтип, Акшагүл өзине тийисли затларды пуллады. Бир шкафтың пулын Нуржанға берип он қалта ағаштың қоғы менен еки қалта хәк алдырды. Көмек пенен Ыклас үшеуиннің алдына еки шийше самопал койып, полсыз турған жай менен газхананы ағаштың майдасы менен сыбатты. Бир күннен кейин сыбау кеуип, ДСП менен полланғандай болды да калды. Енди аталы-балалы бир жайға тығылмай бөлишип жата берсе болады.

Акшагүл қалған пулларын «жақсы нийет, тилек тилеп тура берсин» деп аршаға таслаған еди. Тилеги қабыл екен, гүзде Арзайым имтиханнан ең жоқары бахаға өтип, «Акселс» аркалы Америкаға кетти. Акшагүл дуньяға қайта келгендей кууанды. Ол «өмиримнің қызык дәураны өтті ғой» деп түскинликке түсип жүр еди. Яқ, қызығы алдында екен. Акшагүлдин дәураны енди басланып атыр екен. «Айдың он беси қаранғы, он беси жакты» дейтуғын еди, жакты күнлери енди басланып атыр. «Әй, кудайым, бул демине, көрсеткен зийнетиге шүкир!».

Қызын самолётка ушырып келген Акшагүл биресе үйи босап қалғандай, кеули алғау-далғау болып, биресе еки колының орнына еки канат питкендей кууаныштан ентигип, әлленемирде көзи илинди.

Акшагүлдин тапқан табысының берекети жаман болмады. Оның үстине пукталығы пайда берди. Алған айлығына қосымша хәр токсанда алатуғын, ямаса байрамларда берилетуғын сыйлық акшаларды руузыгершиликке жумсамай бөлек коятуғын еди. Қыйынлы кыстау пайытлары алдым-

нан шығар деп солай иследе ол. Өзинің айлығының ярымы, хожалыққа алынатуғын жәрдем пул, Куұат пенен Есеннің атына келип турған айма-ай напақа булардың ишип-жемегине арқайын жететуғын еде. Дурыс, айырым хожалықларға жарысып, тойып ишип, пал кекирмеді. Көрпесине қарап аяқ узатты. Балалық пайытларындағы ауылдағы базар шорпалық гөш әкеліуі ушын қалаға баратуғын анасының келбети көз алдына елеследі. Ол уақытлары хәр базарда бир кило гөш әкеліп, сол турысына қазанға салатуғын еде. Кеш болғанда үйдің иши менен сорпа ишип бир хәз етеде. «Ет-етке, сорпа-бетке» деп мардыйып қояды ата-анасы сонда. Ал, қалған күнлери жарма-жауған. Мөшаба, қатық қатқан кеспас дегендей, әйтеуір, ел менен бир болған соң хеш ким буны ерси көрмейде. Бирақ, қалада өмир басқа еде. Әсиресе, кейинги жыллары еки мезгил ауқат писирмейтуғын хожалық шамалы. Оның үстине қалалылар ата-бабаның ебиндей гәрежет пенен айланатуғын ауқатларын билмейде. Гөш жоқ болса «писиретуғын нәрсе жоқ» деп дизесин кушақлап отырады да қояды. Ақшагүлде ондай әдет жоқ. Ол жетим өскен, жокшылықты көп көрген. Таппаса, палауқабақтың куры қабығынан-ақ қарын тойғандай етип қазан қайната алады. Оның есесине балаларының тамағы аш болмайды, ауысқан тийин-тебени былай турады. Азлы-кем қыйыншылыққа шыдаса, еле жақтылы күн алдында.

Ақшагүл усындай үмит пенен жасады, усындай жақсы нийетти өзине жолдас етти. Ол майда-шүйдеге өзинің тапқанын жумсады. Нуржанның әкелгенин бир-еки сом болса да гизнеп қойды. «Еркек адамның тапқаны берекетли болады» деп ырым ететуғын еде ол. Қала берди, жайдың курылысын дауам етиу керек. Хәзир баллары кишкене болған соң шүйиркелесип, бир-биринің ишинен есиги шыққан үш бөлмеде отыр. Ертең Куұат қыз әкелсе, Арзайым турмысқа шығатуғын болып жаушы келсе, қонақты қаяққа отырғызады, келинге қайсы жайды береді. Барлық машқала Ақшагүлдің бир өзине түсип турғандай, ядына түсип кетсе жатып уйқысы келмейде. Еркек адам деген алаңғасар, арқайын болады. Нуржанның пәруайы пәлек.

Арзайымның оқыуға кетиуі Ақшагүлдің аяғын және де шыйрақластырды. Қызы ояқта журт көреді, ел таныды,

сонда усы какырадай үш бөлмеде отырғызып қойған ата-анасына өкпелемей ме? Әлбетте, айтпаса да ишинен ызасы келеде. Заманға аяқ қоса алмаған ата-анасынан налыды. Соның ушын ол жазғы дем алысқа келемен дегенше қапталда тырнағы қуйыулы турған бес қабат жайдың пахсасын тикейтиу керек. Ең болмаса, быйыл ағашын жайып, үстине сабан шығарып қойса, аржағы бир хоп дегенде питеди. Хәзирше, ким баслап «хоп» дейде. Әлбетте, ер адам баслау керек. Жай деген пирли нәрсе, басланса пите береді. Тек Нуржанды соған исендирип, қолтығынан демеу керек. Бул хаялдың ұазыйпасы. Ерди ер ететуғын да хаял, жер ететуғын да хаял. Әуелекудай, ерди ер етиу Ақшагүлдің қолынан келеде.

Гүздің биринши айы аяқлана келе Нуржан жайға айланысты. Көшеден тележка услап гербиш әкеле баслады. Соқта ойнап отырған жигитлердің басын жәмледі. Оларға еки мезгил ауқат таярлаттырып, ара-арасында тентек суудан берип, мүйешин өрип шығатуғын устаның қасына қосты. Гербиш жайдың бир жақсы жери ылайдан салғандай, пахса кепсин деп отырмайды екенсең. Гербиши, ылайы жетип турса, устасы мүйешин шығарып турса демде. Айтқанындай-ақ, жети-сегиз күнде Нуржанның сақанадай куусыйып турған үш бөлмесинің қасынан жана имарат бой тикледі. Жай енди көшениң ана басынан көринип туратуғын болды. Ақшагүл менен Нуржанға енди жайдың төбесин бастырыу ууайым еде. Хәр ақ терек пәлен сом, жайдың бәрине жетиу ушын кеминде отыз ағаш керек. Бирақ, аяқ астынан бунын да есабы табылды.

— Гөне қалада кинотеатр бузылып атыр екен, ағашларын, тас гербишлерин басындағылар арзан гиреу пуллап атырған қусайды, — деген хабар шықты.

Ешейинде умтыла бермейтуғын Нуржан бир күни түстен кейин кетип еде, кешке таман ағаш тийеген тележкалы трактордың кабинасына минип келип тур. Пулының жетисине бола жигирма сегиз қарағай страпила алыпты. Аты гөне жайдан шыққан демесең қал урған жери жоқ. Кулласы, октябрьди аяқламай-ақ, олардың бес қабат имараты бой тиклеп, үстине сабан хәм төрт-бес тележка топырақ шығарды. Быйылша оларға усы жұмыстың өзи жеткиликли еде. Әрман қарай дәрпенгендей шама да жоқ.

— Бизлер бир-еки жигит Волгаградка кетежакпыз, — деген хабар тауып келди бир күни кешкурун Нуржан. — Батыр деген жигит бригадымыз болады. Соякта жүз гектар картошкасы бар екен, жыйнасыуға адам керек кусайды.

— Солай ма? Өйтеуір, Токташ кусаған қатынның изине ерип кетпесен болар.

— Токташ усталып калыпты дейди-ғо.

— Хе?

— Алюмин, мыс әкетиуіге болмайды екен.

— Кәйдем, өйтеуір, сизлерге зыяны тиймей ме?

— Бизлерге не деп зыяны тийеди. Пул берди, жыйнап бердик. Әкет дегенимиз жоқ-ғо.

— Сонда да, енди сол бәлеге жақынламышы, көрдің-ғо, өзиң өлим аузынан калдың.

Гөптің ырасы Ақшагүл күйеуінің азын-аулақ көрежет тауып қайтыу үшін баратырғанына ишинен кууанды. Бириншіден, бийдәулетшиликти қойып қиятыр, екіншіден болса, бәхәр шыққан соң мына жайға қайтадан айналысыуы керек. «Быламықты май келтиреді» дегендей, бөріне де ақша зәрүр болады. Келеси хәпте олар түнги поезд бенен жөнep кетти. Ақшагүл күйеуіне хәк жол тилеп босағадан гүзетип калды.

Үйінде хәм күйеуінің, хәм қызының жоқлығы Ақшагүлдің жұмысын және де қыйыналастырды. Азанда балларына ерте турып шай берип, оқыуға жиберіу керек. Кеште ертерек келип қазанға айланыспаса болмайды. Түсликте нан менен шай ишиуіге үйренген Ақшагүл кеңседе хаяллар менен бирге гей күни аұкат, гей күни пууы бурқыраған сомса жеп отырып, иш-ишинен хұжданы қыйналып кетер еди. Лекин, илаж жоқ, дастурхан орталықтики. Өзинин пайын жемей балларына апарып келиуіге үлгере алмайды. Ақыры, ишинен кынжылады да қояды.

Ақшагүлдің жұмысқа киргенине бир айдан кейин бир жыл толатуғын еди.

— Ақша, бир жыллық дем алысынды аласаң ба? — деди бир күни Сакбай буны дәлизде ушыратып калып.

— Кәйдем?

— Үйінде қыйынлы-қыстау жұмысын жоқ па еди?

— Яқ.

— Ондай болса тәртип бойынша гезекли дем алысынды ал. Бирақ, жұмыста жүре бер, сонда хәм айлығынды, хәм дем алыс пулынды аласаң.

— Өйтиуіге бола ма екен?

— Болады. Саған бир сом болса да алғаның есап емес пе?

Ертенине ол Сакбайдың алдына кирип арза жазды. Еки күннен кейин дем алыс пулын шығартып алды. Бирақ, күн-деликли жұмыстан калмады.

Күнлер қадимгисинше бир жөнкилли өтер еди. Ақшагүл Сакбайдан улыуға гүман еткенди қойды. Керисинше, кеуилинде оған деген қандайда бир жыллы сезим ояна баслады. Ол енди баяғы ушқалақ бала емес, әкесинің тегин дүньясын көтере алмайтуғын дәлбиреген жигитке де усамайды, оның ақыл-парасаты бираз жетилип калған, кәткуда болыуға ылайық азамат сыяқлы болып геуделенди Ақшагүлдің қыялында. Усыны қыялынан өткерер екен, бул кәсийетлердің Нуржанның бойына неге питпегенине ары келди хәм иш-ишинен Сакбайды хәм қызғанар, хәм оған сүйсинер еди.

Ақшагүл жақын күнлерде өз өмиринде бир бурылыс болажағын, бул бурылыс оның келешегинің астан-кестенин шығарып жиберетуғынын сезбеди. Қанша ырымшыл болса да жаратылыс сездирмеді оған.

Сакбай шемби күни Ақшагүлди жұмысқа шақырды. Бул онша тән емес еди, бурын болатуғын уақыя еди. Бирақ, бүгингисинің өзгеше екенин ол билмеді.

Сол күни шарбақтың ишиндеги кишкене қонак жайға Сакбайдан баска еки жигит, еки нашар келди. Булардың ким екенин Ақшагүл билмейтуғын еди.

— Ақшагүл, кеширерсен, бүгин мениң хаткерим хызмет етиу керек еди, азанда ауырып калдым деп қонырау етті. Қыйланбасаң шай-пайға қарасып жибер. Жақпаса, өзиң бил, онда үйден хаялымды шақыраман, — деди Сакбай қонақларды ишке киргизип болып буның алдына келип.

Ақшагүл оған «жакпайды» деп айта алмады. Неси бар, хызмет етсе етеғояды-дә! Сакбайдың бир өзи емес, сонша адам бар. Қала берди, оны бир жылдан бери сынап қиятыр. Өйтеуір, буны сыйласын, я өзи инсапка келсин, түбинде алып-кашпай қылып атырған хеш нәрсеи жоқ.

Олар сол отырыстан күн аўғанша отырды. Балық куўыртып жеди, сырттан кабап алдырды, бирак, бөрин де Ақшагүл бадастурлеп, алдына койып жүрди. Лекин, олардың гәп-сөзи менен иси болған жоқ.

— Ақшагүл, бир минут, — деди Сақбай ол столдағы босаған тарелкаларды аўмастырыўға барғанда. — Мына жерге отыр, айтатуғын еки аўыз сөзим бар. Алдында отырған еки жигит-әм карақалпақтың белли азаматлары. Институтта бирге оқыдық. Питирип келгели бери катнасамыз. Кеште екеўи де Ташкентке ушып баратырған екен. Үйге барыўға үлгермейтуғын болған соң усы жерге қутлықлап келипти.

Ақшагүл биринши мәртебе ол жигитлерге дыққатлаңқырап карады. Төрде отырған ири дәпең жигит Сақбайға «буған неге онша келип жалбырайсаң, бар боғаны, хызметкерің емес пе?» дегендей, хөктем көз караста еди. Қасындағы аршын төсли, геўдели хаял да соған төкаббыл. Хәр қолына қос жүзиктен салған, қаслары жуўан, қап-кара, боялған, еки жүзиндеги кремнин де аямай-ашымай жағылғанлығы билинип тур. Екинши жигит ат жақлыдан келген, қыр мурын, анаған карағанда бираз жинишкелеў, кыймылы да шаққанырақ хәм әбжил жигитке усайды. Қасындағы келиншек бираз парасатлы, гәп келмесе де суғылыса беретуғын нашарлардан еместей.

— Не менен қутлықлаймыз? — деди Ақшагүл күле шырай берген болып.

— Хаў, еле сен билмейди екенсең-аў, бүгин мениң туўылған күним ғой.

— Қутлы болсын.

— Рахмет. Кәне, өзін айт, усы салтанатқа бола қайсысынан қуяйын, ақтан ба, коньяктен бе, шампаннан ба?

— Яқ, мен хеш қайсысын-әм ишпеймен.

— Әне, айттым-ғо, — деди ол қасында отырған келиншеклерге карап. — Ол мақсым қыз, аўзына алмайды десем инанбайсыз. Тап мен бир арақты қызғанып отырғандай...

Төрдеги келиншек дәрхал гәптин изин алды.

— Қой, келиншек, өйтпе, бизлер-әм жүрген алкаш емеспиз, Сақбайдың кеўли ушын келип отырмыз. Күни менен-ғо, сениң төрийпинди аспанға шығарды. Өзиниң туўысқанынан бетер сыйлайды екен.

— Бундай иззет-хүрмет ушын зәхәр болса да ишип жиберіўге туўра келеди — деди жигитлердің әбжили. Анаўсы «сөзимди ким болса соған зая қылмайман» дегендей сук нәзер тигип отыр.

— Яқшы, койып турын, ишеди-ғо. — Сақбай шампань шийшени қолына алды. — Ақша усы газли суўдан қуяғойайын, бурын ишкенинди көрмеген сон...

Ақшагүл дым үндемеді. Ырасын айтқанда, ол бурыннан сонғы бундай орталыққа түсип көрмеген еди. Шампанды да қыз жеңгеси болып барғанда бир мәрте ишкени бар. Онда да хәзиргидей үлкен пужыр емес, дүгилдик кесе менен ишти. Хәзир олар бойы бир қарыстай келетуғын қыл мойын пужырға қуйды.

— Синдим, меннен кишкене шығарсаң, — деди төрде отырған кербаз келиншек. — Тилекти мен айтайын деп атырман. Мен айтқан ўақта қуры усы газли суў ишип, нашар атлынын бөринен нуксан келтирме, ең болмаса коктейль болсын.

Ол арақлардың арасында турған «Ақ дәйлек» коньягинен пужырға аз ғана тамызды да, оны шампан шийшениң аўзындағы сым менен былғап-былғап жиберди. Пужырдағы шампан көпирип, қызғылт сары түрге енди.

Келиншек узак ўақыт тос айтты. Бирақ, гәплери сондай ширели, Сақбайдың Ақшагүл билмейтуғын төреплерин, оның хәмме жақсы қәсийетлерин үлги етип көрсетти, бүгин бул жерде отырғанлар оның менен бақый дос, кеўлинде гирбиң жоқ, хәмме досларының ишинде де ең бир електе қалғанлары жыйналғанын айрықша атап өтті. Қала берди, өзлериниң қатарына және бир хақ кеўилли инсан, қадирдан дос — Ақшагүлдің қосылып атырғанына оғада қуўанышлы екенин тил менен айтып жеткизе алмай атырғанын билдирди.

Бундай жыллы сөзлерге, өмиринде еситип көрмеген улығлаўларға Ақшагүл зәхәр болса да ишиўге таяр еди. Ол пужырдағыны қалдырмай занып қойды. Есесине хәммеси жабырласып оған рахмет айтты, закуска узатты, Сақбай оған қосымша Ақшагүлдің рюмка услаған қолын сүйип алды. Мүмкин, аўзынан сүйип алғысы келген шығар, бирақ оған бата алмаған болыўы керек.

Буннан кейін Ақшагүлдің өзіне тилек билдирілді. Бірінші коктейльден-ақ басы айланған ол, Сақбайдың өзіне ислеген жақсылықтарын сыр бүгіп тура алмады. Оған миннетдар екенін билдиріп, ұсы қадақты оның тууылған күні хұрметіне алып қойыуды ұсынды.

Ұсылай етіп, екінші ... кейіннен үшінші, төртінші рюмкадағы коктейльдер кетті. Санаулы уақыттардан кейін-ақ, Ақшагүл өзін басқарыуды жоғалтқан еді. Ол ұсы күні көп нәрсе жоғалтқанын кейін билді. Лекин, кеш еді.

Ол геүгим арада Сақбайдың машинасына шашлары уйпажуйпа болып миніп атырып, бірінші мәрте естен айрылып қалып ерине ислеген қыянети ұшын ишинен қан жылады. Есікті иштен илип, үрпейісіп отырған баллары-ның жүзіне қалай қарайтуғынлығы жанын жегідей жейді. Ал, рульде қиятырған Сақбай өз ісіне риза, қасында үн-түнсиз қиятырған Ақшагүлге ойланып алыуға пурса беріп, «бәрі бир, енді мен көзіне ысық көрінемен, еле бул орынлыққа өзіңнен-өзің наз етіп келип отыратуғын боласаң» дегендей кейіпте. Ол ұзақ жыллар бойы әрман еткен мақсетіне бүгін еріскен еді.

Жаратылыс нашарды хаял етіп жаратқаннан кейін, ол өзін еркектің еркелетіуін, сылап-сыйпауын, хошамет сөзлер айтыуын күтеді. Ақшагүл енді қараса турмыстың мыңсан екі төшүиші менен бул ләззетлердің хәммесін ұмытқан екен. Күйеуі Нуржан қамақтан бираз руұхы түсіп, жасы жетпей болдырып келгеннен кейін үйден аманат кирип шығатуғын әлле қимге айланып қалды. Ақшагүл менен үй машқаласы, кемис-кутық хаққында сөйлескени болмаса ышқы-мухаббаттың ләззетлі демлерін хаялының ісіне қайта сала алмады. Ақшагүл оннан буннан артық хеш нәрсе талап етпеді де. Ол өзінің қызықлы демлери өткен, бұяғы мәзи өмир деп есаплар еді. Яқ, олай емес екен. Мухаббаттың ентіккен демлери еле буның бойында бар екен. Оны тек оята билиу керек еді, нәзік денелери күсли еркек қолларын сағынған еді. Хаялдағы бул сырлы көсіетлерді Сақбай абайлады, Сақбай оның бойындағы ұмытылып баратырған

ышқы-ләззетлерін қайта оятты. Соның ұшын да, Ақшагүл пужыр толы коктейльдер ишип мәс болған сол күнді балаларын көргенде, күйеуінің сада жүзіне қарау ісіне түскенде тула бедени бир түрлі болып кетеді де, лекин, сол демлердің өзі ұшын қайта жасарыу дәуіріндей ләззет бергенлігін ишлей мойындайды. Мойындайды да қатты уялады, хұжданы қыйланады, лекин, тәбияттың жаратылысы емес пе, сол күннің төкирарланыуын ара ұзақласқан сайын өзінен бийгәрез күсей бастады.

Нуржан бир ярым айда қайтып келді. Бул аралықта Ақшагүл бир-еки мәрте Сақбай менен үнсиз, сырлы түрде көз ұрыстырған еді. Енді ол күйеуінің алыс жолдан келгеніне бұрынғыдай қуғанбады. Әкелген «номай пұлын» да санап көрместен аршаның түбіне таслады. Ол күйеуіне бұрынғыдай болып ашылысыуды, әзел-әзелдегідей мөхрибанлық көрсетіуді өзіне ылайық билмеді. Ол Нуржанның алдында шыбын түскен ас еді. Дүньяда еркек адамға бул нәрсені билгеннен қыйын нәрсе жоқ. Ол күйеуінің соның ұшын да қатты аяды. Ол өзін гилти жоғалған сырлы сандыққа мөгзетті. Бул сандық хеш уақытта ашылмауы керек. Бул сандықтың кашандур сол күйінде тұнғыйыққа кететуғын күні бар. Қәнекей, сол күні тезирек келсе еді. Бир өмирлік азабы бар, бир демлік ләззет Ақшагүлді тойындырып жибермей турып келсин сол қаралы күн.

Арзайымнан ара-арасында хат келип турды. Ол хәр хатында кем-кемнен көзі ашыла бастағанын, дүнья ол ойлағандай Кегейлі менен Нөкестің арасы емес, оның қыял жетпейтуғын кеңлігі, өзі бұрын көрмеген, еситпеген әжайып уақыяларды көзі менен көрген сайын өмирге деген ықласының артып баратырғанын жазатуғын еді.

«Апа, — деп жазды ол қыстың ақырына таман жазған бир хатында. — Биз сенің басына не деген төшүишлерді салған екенбиз. Мен он алтыға шыққанша гәлжендеп бир тийін таппадым. Үкемлер де сенің мойнына мұсаллат еді. Ағам болса үйдің асыраушысы екенін ұмытып, күн ұзақ бийдәулет адамлар менен соқта ойнап отырады. Сен бир өзін тырбанып жууырасаң. Биз бир-еки күн ишип-жегени-мизге мәспиз. Ертеңгі күн, келешек хаққында ойлағымыз да келмеді. «Үйге үйсең де көп болмайды» деген

нақыл сөзлерди кітаптан оқып, мағызына онша бас қатырмайтуғын едим. Енді ойлап қарасам, бизлер үйге үйіуіңді орнына аұылдағы мал-халымызды сатып ишіппіз. Егер хәммемиз бирден табыс тапқанда ондай кәмбағал турмыс кеширмес едик. Ең болмағанда хәр биримиз өзимизди асырау үшін гүрескенде, саған онша аұыр болмас еди. Мен сол күнлерим есима түссе сени қатты аяп кетемен. Апа, мени кешир. Ол күнлери жиберген кәтелигимди мен әлбетте дүзеймен. Бизлер енді кәмбағал болмаймыз. Оған дейин сиз үкемлерди жұмысқа үйретің. Өз тамағын өзи табатуғын болсын. Буяқта он екіге шыққан бала ата-анасынын жәрдемисиз күн көриуге үйренискен екен. Керек десен, буннан кейин сол үйден кирип шыққаны үшін кирей де төлейди. Хеш ким мени «мени хукимет асырайды» деп отырмайды. Ырасында солай ислеу керек екен ғой. Хәр ким өзін-өзи асыраса, өзи байыса соның есесине хукимет курғынласады, хукимет байыйды екен. Ол усындай күш-кууат жәмлеу менен үлкен мәмлекетке айланады екен. Куда кәлесе, мен мектепти питкергеннен кейин усыяқта институтка киремен, магистратураны оқыйман. Кууат немис тилин үйренсин, Есенди японша курска бериу керек. Ол, көзи қысылып, японның дәл өзи болады да қалады. Бизлер үшеуимиздің оқыу питирип барыуымызға он-он бес жыл сарпланды. Сабырлылық пенен күтесен ғой, апа, сен сабырлы хаялсаң, бәрине шыдайсан. Кейин ағам екеуиңиз бизің рәхәтимизди көресиз! Саған хәм ағама беккем денсаулық, 90 — 100 жастан кем болмаған узак өмир тилеймен. Айтпақшы, жазда каникулға бараман, оқыудан бос уақытлары ислеп жол көрежет тауып қойыппан.

Сизиң Арзайың».

Бул хатты оқып хеш кимге көрсетпей, бауырына басып жылап алды. «Бийшара балам-ау, деп камсықты ишинен. Сениң нәрестедей пәк жүзиңе қалай қарайман. Самолёттан түсип келип, «апа» деп жууырғанынды биле тура қыянетке былғанған бул қушағымды қалай ашарман саған. Айт, қалай, қалай?! Сен мени еле сабырлы хаял деп билесен, мениң сабырымды жойтқаныма әдеуір болып қалды ғой...

Ол аұыр тартқан денесин зорға көтерип, жұмысқа кетти. Сол қаран қалғыр кенсеге табаны тартпаса да кетти. Күн

бойы хеш ким менен ашылысып сөйлесе алмады. Түсте хаяллардың шай дүкәнына да қосылмады. Бир өзи иштен илип отырып терең ойға шүмди. Бул ойдан ол өзін жағаға алып шыққандай мыкты қол таба алмады. Қанша ойланған сайын соншелли тунғыйыққа шүме берди, шүме берди.

Бәхәр салым Акшагүлдин бойында билинер-билинбес өзгерис жүз бере баслады. Акшагүл бул өзгеристің қай уақ бир уақ болатуғынын сезип еди. Оның кейинирекке созылыуын, илажы болса болмай-ақ қойыуын қудайдан тилеп еди. Лекин, бенденики әрман, уақыт өз дегенин ислеиди. Акшагүлдің жүзине майда-майда тарынын қабығындай сепкил түсе баслады. Аұкатқа иштейи жоғалды. Қулласы, оған бахытсызлық алып келетуғын сол қаралы күнлер айсыз түндеги қорқынышлы елестей, кем-кемнен жақынлап қиятыр еди.

Бәхәр байрамында Акшагүл сейилге шықпады. Баллары менен күйеуін жиберди. Өзи үйде қалып түслик таярламақшы болды. Ол бәринен де бетер оңашада қалып дәртін ақ қағазға төгиуге, океанның аржағында өзін сағынып жүрген қызы Арзайымға хат жазғысы келди.

«Жигербентим Арзайым! — деп баслады ол хатын. — «Апа» деген тиллериңнен анаң айлансын. Усы уақытлары сениң жат елдерде қайтип жүргениңди бир көргим келеди. Сени сондай сағындым. Сағынғанымнан көкирегим тығылып саған не жазарымды билмей атырман. Әпиуайы бир тракторшының, әпиуайы бир пахтакештің кишкене ғана сада қызы бүгинлиги Америкада жүреди деп сирә ойлаппан ба? Аұылдан Нөкиске көшкенде:

— Бизлер қыдырып баратырмыз? — деп қууанып шүлдирлегениң еле қулағымнан кетпейди. Он жетиге шықсаң да маған тап он жети айлық нәрестедейсең-ау, айнанайын.

Бизлердин денимиз сау. Сен арсынып жүрер деп қуйыулы тұрған тырнаққа бес қабат жай тикейтип, үстин бастырып қойыппыз. Пахсаны ағанның табысы менен тикейттик. Имаратты еркек адам қуруу керек, ырымға жақсы. Қууат сениң хатыңнан кейин немис тилин үйрениуге киристи. Есенге бирақ японша курс таба алмадық. Ол қарисшеге қатнап жүр.

Арзай! Дүньяда қызға анадан, анаға қыздан жақын сырлас болмайды. Мен саған ишимдеги бир бүклем сырды төгиіп

салмасам, ол мениң ишимде кетеди. Соның ушын саған айтқанды мақул көрдім. Мени сабыр етип тыңла. Бахытсыз ананды қанша кейісен де, қанша бәләәтлесен де кейін үлгересен. Бірақ, мени дәслеп тыңлап ал, жигербентім!

Қалаға аұқат тасып, бір де тауып, бір де таппай жүрген күнлерім бахытлы демлер екенін мен кейнінен билдім. Жұмысқа өтип, үйге бірінші мәрте қаладан таза палас әкелгенімде байғұс нәрестелерім, бәрініз қандай қуғандыңыз. Кеулінде хеш нәрсе жоқ әкең, баладай, хәммеден бұрын отырып көріп кеули толып тасты. Бірақ, сол палас пенен бірге шаңарағымызға әсте-ақырын бахытсызлық қәдем қоя баслағаннан енді билип отырман. Сол кеңседе Сакбай деген бір киі бар еді. Ол мени жұмысқа алды. Оны көргеннен дәрхал жұмысқа өтиуден бас тарттым, бірақ, негедур жетпесінлік, қала берді оның көзіндегі бийпаруалық, инсанға деген мәзи аяушылық сезімлері сол жерде іслеп қалыуыма себепші болды. Оннан қорқыуымның себебі, Сакбай жас күнінде ағанның бахтын урламақшы болып ет-бетінен таслаған жигитлердің биі еді. Бірақ, мен оны жақсы көрмегенмен, хәзір де жақсы көрмеймен. Мен дүньяда бір инсанды — кеули нәрестедей пәк Нуржанды, сениң әкенді жақсы көремен. Сакбай маған бір жылға дейін сум нийетлерін билдирмеді. Ол тек маған емес хәммеге ғамхор басшы сыяқлы еді. Сол уақыттағы изли-изінен есаптан шығарылып атырған әп-анейдей мүліклер, тез-тез берилетуғын айлық, шереклік сыйлық ақшалардың бәрі мениң кеулимді қайыркы инсан сыпатында жаулап алыу ушын ісленген іслер екен. Ол менде мухаббат сезімін оятты, инсанийлық мехир-мухаббат оятты. Әсте-әсте оны жек көретуғынымды умыта басладым, оннан күткен қорқынышларым өз-өзінен кейін серпилді. Сөйтіп мениң кәуетерсіз хәм қорғаусыз қалған сада кеулим жаратқанның мен ушын жаңылыссы бір күнінде қақпанға түсті. Мен өмірлік жолдасыма, кеули сөз жазылмаған ақ қағаздай пәк инсан — Нуржанға, сизлердің әкенизге билип-билмей қыянет қылдым. Мениң матам күнлерім соннан басланды. Дастурхан басында жүзімді туұры қаратып ас іше алмадым. Ағанның, Қуұат пенен Есеннің көзлеріне

тик қарап отыра алмадым. Оған мениң мына жүзі қара бетім шыдамады. Мениң ерксіз көз жасларым жекке қалып оқығанымда сениң хатларыңды сыялады. Сени жат жұртта қууаныштан толып-тасып, келешекке үлкен ісенім менен қараған көкіректегі көзіңе тик қарауға хұжданым жол бермеді. Тек тисімді-тисіме қойып шыдадым, ішімнен қан жылап Қуұатты немісше курсқа, Есенді қарисше курсқа бердім.

Бойларыңнан айналайын Арзайым! Мени енді ана дейсен бе, демейсен бе, билмедім. Демесен де өкпелемеймен. Өйткени, сениң бұған хакың бар.

Бұл хатты алғаныңда мен жақты дүньяда болмайман. Дийдар қыяметке қалды, жигербентім. Сол жасырын өткен демлердің бірінде бойыма хәмиле питип қалыпты. Жақында оған жан енеді. Оған дейін шыдасам кеш болады. Екі жан қыйған боламан. Қудай алдында оннан басқа гүнам аз ба мениң! Соның ушын өз жаныма өзім қаст еткенді мақул көрдім. Сизлердің изінізге харамаза тууысқан ерткім келмеді.

Қызым! Сеннен ең соңғы тилегім, бұл сырды өзіннен басқа хеш кім билмесін. Әкең сезсе буны көтере алмайды. Еркек адамға оннан аұыр нәрсе, оннан артық өлім болмайды.

Аман сау питирип келсең, үкелерінді оқыт. Мен ушын қайғы-уғайымға берилип оқыуынды таслап кетпе. Өйтсең ақ сүтімге риза емеспен. Мен ақыры екі бірадей жигербентімді, мүсәпір әкенді саған тапсырып баратырыппан. Артымда Арздай дүнья көрген оқымыссы перзентім бар деп, кейнімнен тынып, көзім жұмыулы баратыр. Үкелерінді бірақ, гезек пенен оқыт, бәріңіз кетип аған жалғыз баслы ғарры болып жұртта қалмасын. Әкене қараңлар, ол хаялдан тәбият көре алмады, ең болмаса перзентлерінен рәхәт көрсін! Елге келгенде туұры мениң басыма зияратқа барғайсан. Қуран оқытып болып, туұры аяқ ушымда сакқа жүгиніп отыр. Сонда мен сени көремен. Аұылдан кеткеннен бери қанша өскениңді көремен. Моркөмиклік етип егитилип жылама. Онда көзімнің алды суу қаппап кетеди. Сениң күліп тұрған

шырайың, балалықта киш-кишлеп күлдирген жуп-жука каймақтай еринлерін маған көрінбей қалады. Сен ел көрген мәрт қызсаң-ға, шыда!

Мен бахытсыз хаял емеспен, қызым. Изимде сизлердей үш перзент қалдырдым. Лекин, сизлердің келешегіңіз ұллы. Мен билсем үшеуіңіз де гүрлеген үлкен үш хожалық боласыз! Сизлерді ел таныйды. Ағанды «кимсең — Арзайдың әкесі, Куұаттың, Есеннің әкесі» деп жұрт құрмет ететұғын болады. Бұл күндер алыс емес. Оны мен көрмесем де елим көреді, жұртым көреді, тууылып өскен ауылым көреді. Усыны сезгенім үшін да өзімді бахытлы деп есаплайман.

Өмірден ойда жоқта алжасқан ананды кешіре алсаң кешіргейсең, қызым. Дийдар қыяметлік болсын, ырза бол. Мен саған берген ақ сүтіме ризаман.

Анаң Ақшагүл!»

Нуржан менен Куұаттар сейілден кеуіллі келді. Оған дейін Ақшагүл гөш туұрап, шәуле таярлап қойған еді. Табақты балаларының алдына қойды да:

— Мен жеп едим, — деп сыртқа шығып кетті. Күні менен жылап-жылап қызарып кеткен көзлерін жасыра алмай солай ислеген еді.

Ертеңіне почтаға барып қатты қызына жиберді. Наурыз-дан кейінгі үшінші таңда ол күндегіден ерте оянды. Үйдегі хәмме нәрсеге ядлап алатуғындай дыққат пенен термилді. Өзі күнде ушлап тұтқан қазан-табақты маңлайына тийгизді, қуманды, шөйнек-кеселерді, хәтте сипсеге дейін бір қатар сыйпалап қайтарып орнына қойды. Кейнінен ханнан-кәперсіз уйқылап атырған балларының бас ушына келип бираз отырды. Ол Куұатқа, Есенге көзлери тоймай қарады. Балалары оның нәзерінде хәммеден-әм сулыұ екен. Уйқыларының шийринин айтсаң-ә! Ақшагүл көзіннің жасы балаларына тамып кетиуден қорқып, кенсиригинин үстине орамалын тутып турып дәслеп Есенді, сон Куұатты сүйді.

Кейін Нуржанның қасына келип саққа жүгінді! — Кешір мени, көз ашып көрген қостарым — деп егитилді ишинен. — Мен саған ылайық жолдас бола алмадым. Сенің менен қыяметте бірге болуға да ылайық емеспен.

Ол күйеуинин ғауажакланған ериннен сонғы мәрте сүйді де, есик бетке әкеліп қойған кир жибін алып, питпей тұрған таза жайға кирип кетті.

Күн сәскеликке жеткенде көшенің еки басынан жыйналған адамлар, үн-түнсиз Нуржанның үйіне қарай жүріс қылар еді.

Самолёт Нәкис аэропортына келип қонды. Нуржан менен бірге шыққан еки баласы белгіленген уақыттан ярым саат бұрын келип тұрған еді. Самолётқа трап қойылғаннан баслап Нуржанның жүрегі қанасына сыймай урып тұрды. Оны тек бір нәрсе қыйнады. Жүрегі алып-ушып келген қызы:

— Апам қайда? — десе не дейді.

Бұлар оны қапа болмасын деп билдирген жоқ еді.

Лекин, уақыя ол ойлағандай болмады. Әкесі менен үкесін қулағырдан таныған Арзайым сумкасын таслай сала қушақ ашып жууырды. Мәзи жууырған жоқ, боз-боран болып жууырды. Еки бетинің алмасын, көйлегинің жағасын көз жасы жууып жууырды. Оған әтираптағы адамлардың хеш қайсысы көрінбеді. Ол тек тәғдирге тән берген әкесін, ингендей қайысып тұрған инилерін, көз алдында гә пайда болып, гә жоқ болып кеті беретұғын анасының сүлдерін көрер еді.

— Апамның басына айда! — деді Арзайым таксиге отырып атырып.

Нуржан оның күні мененгі көз жасларының тек сағыныштан емес, анасының өлимин сезгенлигинен екенлигин енді анық билді. Лекин кимнен еситти, қалай билді, ол Арзайымнан басқаларына жумбак еді.

Кәбир басында Арзайым жыламай туралмады. Анасының уәсиятына бола көкірегі тығылып кеткен уақытлары аяқ ушынан былай кетті. Қайта өзін жубатып аяқ ушына барды. Анам көрсін деді, анам мениң дийдарыма тойсын деп барды.

Олар сол барғаннан кәбир басынан бір-еки саатқа дейін кете алмады. Перзентлеринің, әсиресе көптен көрмеген

Арзайымды анасының мехри жипсиз сабақ пенен байлап турған еді.

— Кешир, кызым, — деди Нуржан қайтып киятырып. — Мен анана ылайық жолдас бола алмадым. Оны бахытлы етіуі қолымнан келмеді. Бір хаялды бахытлы ете алмаған еркек еркек пе?!

Перзентлери сууық демин алды. Олардың усы жерден баслап көкирегі қатая баслады. Өмир ашшы шайкас екенін түсиніп жеткендей болды. Бул дуньядан аласысы да, бересиси де көп екенін аңғарып билгендей еді олар.

Алдында айдын келешек тур! Өзлери өрман еткен келешек тур! Анасы көриуді өрман еткен үлкен үмітлер жатыр бул жолда!

МАЗМУНЫ

Мухаббат қосығы.....	3
Хауа кемесіндегі екеу.....	219
Ақшагүл.....	311

Муратбай НЫЗАНОВ

ТАҶИАМАЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫ

VII ТОМ

«Билим» баспасы
Нөкис — 2018

Редактор *С. Байназарова*
Художник *К. Рейпназаров*
Қорқ. ред. *И. Сержанов*
Тех. редактор *Б. Турымбетов*
Оператор *Г. Серимбетова*

Лицензия: АІ №108, берілген уақты 2008-жыл 15-июль.

Басыуға рұқсат етилди 2.11.2017-жыл. Форматы 60×90 1/16. «TIMES KKKP» гарнитурасы. Офсет баспа қағазы. Офсет баспа усулында басылды. Көлемі 26,5 б.т. + 0,5 вкл. 27,93 есап б.т. Нускасы 1000 дана. Бахасы шәртінама бойынша. Буйыртпа № 17-717.

«Билим» баспасы, 230103. Нөкис қаласы,
Қарақалпақстан көшесі, 9.

Электрон мөвзил: [bilim.baspa@bk.ru](mailto: bilim.baspa@bk.ru)

Өзбекистан Баспасөз хәм хабар агентлигиниң «Өзбекистан» баспа-
полиграфиялық дөретиушпшилик үйи баспаханасында басылды.
100011, Ташкент қ. Нағайы көшесі, 30.